TARTU ÜLIKOOL
1632
UNIVERSITAS TARTUENSIS

HERMANN SERGO

PÕGENIKE LAEV

PÕGENIKE LAEV

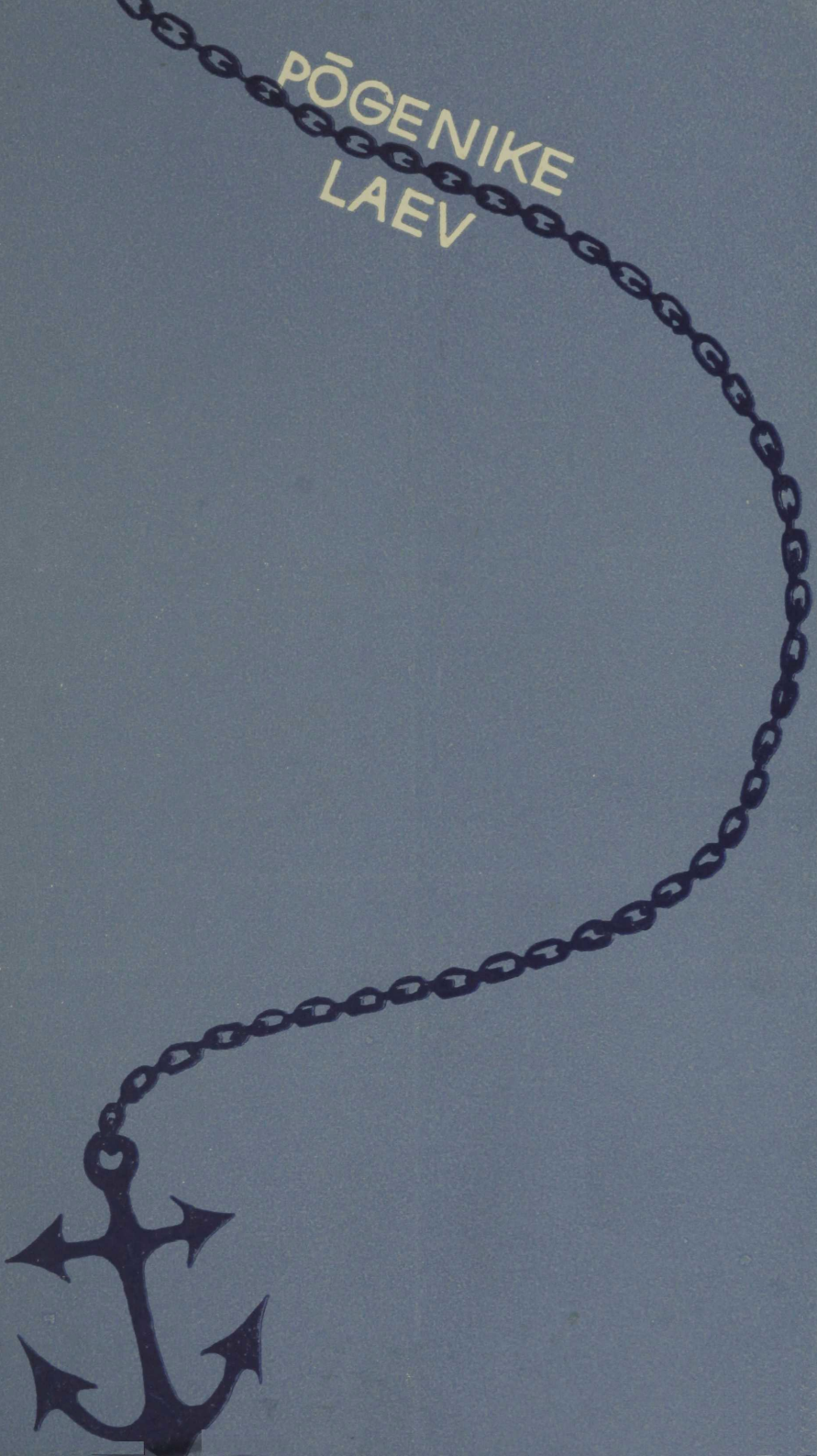

HERMANN SERGO

PÕGENIKE LAEV

HERMANN SERGO

PÕGENIKE LAEV

„EESTI RAAMAT“ TALLINN 1966

E
S 40

Teos on 1965. aasta romaanivõistlusel auhinnatud

Kujundanud J. Palm

ESIMENE JÄGU

RAND

I PEATÜKK

„Sa, vana, siis Saarekoplit ikka ära ei anna?»

Alajõe Juhan, kes pärapiidal istus ja purje kokku ajas, oli käelaba kuulmisele abiks tõstnud ning sai küsimusest aru. Vajus siis veel sügavamini oma töö kohale looka, puhkis ja ei kostnud sõnagi ei päri- ega vastukarva. Ainult tuulesasitud pruunikas habemekoonal tõmbus suu ümber enam tuusti ja sõlmilised kadakakoore värvi sõrmed lappasid purjelina äärt läbematult, otsekui vihatsi.

Pojapoeg Martin rammis paadi vööris mõrravaia merepõhja. Õigupoolest polnud see ühe mehe töö, kuid poiss oli just selles eas ja rammus, mil jõudu on pillata nagu rikkal raha. Küsides oli ta oma särgivarrukaid rebestama kippuvatele käelihastele hetkeks puhkust andnud ja uuris nüüd parema, otse vaatava silmaga vanaisa rahmeldamist purjega. Kõõritav vasak silm piidles taevaalust, nagu jälgiks see pilvejooksu, et homset ilma ära arvata. Mõlemad silmad olid aga poisil ühtemoodi sinised nagu seesama kevadine merigi, mis vahetevahel vastu paadi parrast lartsates end meelde tuletas.

Vana Juhan tõmbas kinni viimase seisingsõlme. Tema tusane ja pisut vanadusväsinud pilk peatus vaid korraks Martini näol:

«Ajab peale kut käimajää... Keik need kolm päeva, mis kroonust lahti oled — muud äi kuule kui Saarekoppel ja Saarekoppel! Katsume parem, et saame mõratiivad enne pimedat paika panna...»

Ja sinna see jutt sedapuhku jäigi, sest Martin tundis oma vanaisa. Juhanit sa sõnaga ei sunni. Küll aga võib ta liigse meeldetuletamise pärast pahuksisse minna, hakkab turritama ja siis ei saa tast päevade kaupa õiget otsa kätte. Lihtsalt ära mine ligi: puudutad, siis plahvatab. Pead oskama oodata, kuni ise mööda läheb. Teise-kolmanda päeva õhtul tuleb istubki su sängiservale ja — on vait. Alles tõustes lausub: «Vana inimene... ää pane tähelegi! Aga kut ma sinuvanune olin, nah, aestat kaks-kolmat, siis... Muret või kedagi, händ koormaks... Ükskeik, see niid läind... Homme jälle päev... Tarvis vara tõusta ja merel käia, pärast teised tööd-tegemised.»

Päike läks looja. Meri tõmbus mustaks. Ainult Kassisaare sääre kruusaseljandiku taga valendasid jääkahvad. Olid vist nukkapidi põhjas kinni, et maatuul neid liikuma ei saanud. Aga küllap jürikuu päike ja lainelokse teevad niigi nendega oma töö.

Tuul heitis puhkama ühes päikesega. Meri suikus õhtu-unne. Laine jäi magama. Purje ei tasunud juurde võtta. Martin sõudis. Tullid ägasid pesades ja vööri poole kaarduvad aerulabad jätsid mõlemale poole kiiluvett raevukalt keerlevaid paarisjälgi. Vana Juhan pidas roolipinni. Meeste suud olid lukus. See oli mõnus vaikus. Mere vaikus.

Ainult tullid ägasid pesades.

«Kelle haamer need aeruhoidjad ükskord virvrauast välja tagus?» arutas Juhan mõttes. «Küllap vist isa Laas, tema oli sepamees. Aga see kümnel korral paigatud purjelina oo veel Liisu kootud. Saepakud, millest selle paadi lauad välja vuhiti, tõid omal ajal Anton ja Andrus Tihumetsast. Veel enne kut sündis Martin, kelle aerusamm oo praegu ligemale kolme paadi pikkune. Jah, isa Laas, Juhan ise, pojad Jaan, Andrus ja

Anton . . . ning Martin. Neli põlve. Aeg lahmib edasi . . . Aestanumber oo juba kolmkümmend üheksa.»

Sõuda oli kõva tund. Selle ajaga jõudis Juhan mööda läbikäidud elu siksakilisi teekäänakuid mitu aastakümmet tagasi astuda, ja enne kui paadi nina mõrrakuuri all vastu kodujõe pehmet kallast tõrnas, oli mees taas omal kohal.

«Martini eas, nah, aestat kaks-kolmat . . . Niisamuti — muudkui lähen ja lähen: et kas siis ilmas muud kohta-paika polegi kut seesama Alajõe lammaste pügatud kadakakarjamaa ja liivapõllu lapid? Nime poolest maad oma kümmekond tiinu, aga sehantseid kohti, kust adraga üle sündis käia, kõigest ühe hobuse paari päeva künni jagu. Kui teisekevadise seemne sügisel kõrvale olid pannud, jäi hädapärast nii palju järele, et küünlapäevani välja tuli. Vahel ei sedagi. Sest kui inimestel tervis käes, olgu kogu aeg leivatükk põigiti hammaste vahel. Pigistati siis kartulitele peale ja ilusatel talveilmadel püüti unnakala kõrvaseks. Päris hea, kui lehm suvel seltsi jaksas võtta ning piim oodata oli. Aga sattus vilets aasta, heinamaal üks kõrs ei kuulnud teise laulu, piimaloom ei tilkunud ja põud võttis viljad, siis tahtis rohkem sedamoodi olla, et kevade poole talve jäid vanad keskelt peeneks kut sipelgad, tuul puhus rihma vahelt läbi, ning lapsed olid otsas ja lahjad nagu koivalge krengid. Loomadele tikkusid täid selga.

Kui kanep kasvas, võis talvel mõrrale paar hülgerimutud pujusevahet uut juurde kududa. Vahel jätkus veel tiibalinaks ka. Püüstega sai siis kevadel suure nälja majast minema. Aga juhtus sedagi, et andis äkist sooja, kala hoidis rannast kaugele ja sina muudkui lipsi tühja vett. Viimases hädas hakkasid rukkiõie räimele lootma, võisid aga siis niihästi kauaoodatud kartulikõrvasest kui ka oma mõrrakaltsudest ilma jääda. Sest kala ei armasta suveleiget vett ega jaanieelne meri kodukedratud lõnga . . . Mõrralinadest saad tagasi ainult rapid ja ole rahul! Kust sa linnalõnga ostmiseks raha võtsid? Hea seegi, kui jätkus paadinaelte muretsemiseks, et lauaotstest lodja kokku sai lüüa. Nii palju vara, et Pärnu- või Uulu-püüu jaoks paadid-püüsed oma rannast välja saaks, pole Alajõe peres eluilmaski olnud, ei ole praegugi . . .»

Ei saa tõesti ütelda, et tänapäeval majas midagi enamat oleks kui siis, mil isa Laas veel rammupõlves mees oli, aga pere on pisem. Tol ajal istus reni äärde sööma oma kümmekond vaimu. Vanavanemad elasid veel, isa ja ema — see teeb neli. Siis kaks sälueas isaõde ja kolm last, Juhanist nooremad. Kokku üheksa. Juhan ise ka — ongi kümme. Tööga oli kõigil tihe tegemine küll kodus, küll mõisas. Üks rutt ajas teist taga, aga kõhutäidet — kassile palju, mehele vähe.

Ja ühel päeval, kevade poole talve, võttis Juhan oma pusa kaenlasse ning läks viimase jääga üle väina suurele maale selgemat leiba otsima. Kõmpis kaua. Tangumakkide ja käkisupiga ei oodanud teda keegi. Aga päris untsu ka ei vedanud. Jüripäeva paiku sai Tõravere kõrtsis kuulda, et mõisa pruulipoiss olevat end surnuks joonud. Läks valitseja juurde ja saigi kaubale. Sellest saab nüüd küll oma viiskümmend aastat või pisut enamgi.

Polnud seal elul viga ühti. Oli leiba, oli kõrvast. Ja iga söögi alla võisid keerata kibutäie meskit, punast nagu oina veri. Nii palju liha pole Juhani luudel eluilmaski ei enne ega pärast olnud. Ja rammu! Kuhu käe taha panid, sealt pidi tulema. Millele süli ümber ulatus, sellele jaksasid ka tuule alla teha. Justkui praegu Martin.

Ka saksad juhtusid olema inimesed. Vana parun ise käis vahetevahel hommikuti viinaköögis, patsutas vastu pruulipoisi punast kaela: «Ole sina, Juhan, hesti fiks, siis feip sinu feel meister saama.»

Seitse aastat pesi Juhan Tõravere mõisas õlletõrsi ja veeretas viinavaate. Siis korraga tuli kodust sõnum, et isa Laas olevat talvel unnajäält tulles tuisus pööriluse kätte jäänud ning pärast kaht ööpäeva lumes ja pakases eksimist suurele maale sattunud, selle asemel et kelk õhtuks kodujõe suhu lükata. Külm ja üle jõu käimine pannud mehele põõna. Omal jalal küll läinud, aga tagasi toodud kirstus. Juhan tulgu kohe koju!

Minemisega polnud pikka juttu. Viinaköögis sai küll enam süüa-juua kui Hiiumaal, aga ikkagi teiste tõugata. Juhan siia, Juhan sinna! Rannakadakate vahel üleskasvanud poiss tundis juba võõra leiva maitset ja hinda.

Pealegi ootas teda peremeheau, sest ta oli ju lastest kõige vanem. Ka tahtsid Alajõe põldude kevadised tööd tegemist ja mered püüdmist. Kuuse- ja kasemets hakkasid juba ühte karva minema, lõunast tagasitulnud linnud otsisid pesaraagusid, ja kaugel see külviaegki siit enam oli.

Kui Juhan koju jõudis, nägi ta, et tööperet polnud enam ollagi. Isaõed olid teineteise järel altari eest läbi talutatud ja pulmasäanides minema viidud, õde Ingel samuti mehele läinud. Vend Siim aga hoidis silma Laidu Madlil. Selle mees oli paari aasta eest laevaga hukka saanud, koduväid hädasti vaja. Siim atras juba nüüdki rohkem Madli maid kui kodupõlde. Vanaisa ja vanaema olid surnud ning puhkasid kõrvuti Käina kirikuaias kaskede all.

Kohta tuli hakata pidama kahekesi jooksvat täis emaga, kelle sõrmekonksud enam lehma udarast piimagi lüpsikusse ei saanud.

Naist oli vaja! Juhan teadis küll, mis vanarahvas rääkis: «Naine võta naabertalust, tunned teda käsist-jalust.» Kuid tookord polnud Lõukakülas ühtki äravõtmist väärt tüdrukut. Nojah, Ülajõe Aet oli küll kärme pööruga inimene ja muku kut muna, oleks muidugi aidanud. Aga see pidas ennast nii hermasjaks, ei võtnud jutulegi. Pärast sai selgeks, et ootas vallakirjutajat. Too aga tõi endale veel sama aasta sügisel esimeste külmakahude ajal leivasõtkuja hoopistükkis suurelt maalt ja Aet istub tänapäevani Ülajõe toanurgas teistele ristiks. Paras talle! Siis veel Kinguta Kadri... Muidu oli teine moodsa olemisega ja ilus, et vaata kas või söömata, aga kont kleenuke. Naise ilu ja koera sõnnik — kasu pole neist kummastki. Alajõele oli tarvis tööinimest. Ussimäe Tiina tuli ise pakkuma. Praegu, kui hakkad mõtlema, toob naeru peale. Sõnnikuajamise talguõhtul tahtis vägisi põhku vedada... Aga polnud sel tüdrukul õiget nägu ega tegu. Paks ja lühike kui lähkritapp. Veri ei tõuganud tagant.

Ja nii palju seda oma küla pruudivara tol ajal oligi. Aga kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem...

Leeotsa külast Soopõllu Mihkel tõi endale Saaremaalt suilise. Liisu-nimelise. Kõrge jalaga täisinimene, andis

otsa vaadata. Kui astus, siis maa müdises. Poisid kutsusid Soopõllu Pikaks. Kaevult vett tuues paistsid tal kaks ämbrit käe otsas väikesed nagu lehmakellad.

Juhan tegi ühel õhtul Soopõllule asja: küsis õunapuutaimi osta. Püüdis ka Liisuga sõna juttu ajada. Sai teada, et see on suure pere laps, isal Mujastes vabadikukoht. Noorest peast juba teisi orjanud. Liisul oli lahke silmavaade, naeru täis nägu ja ka tema keelel polnud sõlmi sees. Mitte nii nagu Juhanil, kel kas või osta sõna suust; kel juba kolme lause järel nahk mähele ja higi otsaette kippus, justkui oleks kuumal heinaajal kogu pärastlõunase söömavahe hinge tagasi tõmbamata vikatit viristanud. Teine suur vahe oli see, et Juhan polnud pikk mees, pigem lüheldane, ehkki rammu poolest ta küll kellelegi alla ei andnud. Liisu ulatus tal üle pea vaatama.

Juhan mõtles päeva, kaalus teise. Kolmanda õhtul lõikas habemekarvad tasaseks, võttis kaugelt sugulase, Ranna Tõnise isameheks ja läks kosja.

Soopõllu Mihkel ei sündinud nõusse, sai tormi täis: «Kesk kõige kibedamat küliaega tuled tööperet lõhkuma!» Hoiatas jumala kümnenda käsuga, ähvardas Alajõe majadele tule räästasse pista, needis Juhani viljad ja loomad. Viinapudelit vastu ei võtnud.

Isamehe jutt lõppes otsa, kosilane jäi nõutuks. Mõtlesid hakata juba minekut tegema. Siis tuli aga selgus sealt, kust seda keegi ei oodanud. Ahju tagant kurust, kus teenijatüdruku koiku oli, astus välja Liisu. Lausus vaikselt, aga julgelt, nagu oleks tema ise siin see kõige suurem otsaline:

«Peremehe asi, kas joob või mette, aga ma vetan viinad vastu.»

Viha mattis Mihkli meelemõistuse. Läks kohe ummisjalu tüdrukule peale. Enne kui Juhani aru jõudis oma kätele-jalgadele käsu anda appi minna, sasis Liisu Mihklil rinnust ning heitis Soopõllu kõhnavõitu pereisa höövelpingi taha nurka. Ja sinna see vajus, nii pikk kui lai, nagu kimp kaltsu.

«Ega sii majas ikka änam elu ole, ma tule öite kohe seltsi,» otsustas Liisu ning läks ja tõi ahju tagant oma riidepusa. Mihkli sajatused kostsid poole versta peale, aga muud hullemat ta enam ei julgenud.

Sedamoodi oligi Alajõe Juhanil juba selsamal õhtul naine katuse all. Muidugi mitte veel küljesoojendaja, sest kirikus oli kaup kinnitamata, aga peaasi, et järgmisel päikesetõusul polnud see enam vanadusrammetu ema Anu, kes lehmadele heinad ette viis ja leivad sisse sõtkus. Keskhommikust võttis Juhan seemnekoti selga, külimitu kaenla alla ning läks põllule. Tema järel astus Liisu, sitmekook käes.

Kuhu küll Liisut ei jätkunud! Küll tuppa, küll lauta, küll leemeliigutajaks, küll pesupesijaks. Ei pannud põllutöödki paljuks. Tegi vahel nalja: «Oh, need liivamulla lapid käi kas või küüduhännaga üle ja ongi äestatud.» Kui Juhan jõesuust merele läks värsket tooma, siis sõudis tüdruk mehe eest. Olgu ainult tull ja aer, mis vastu peab. «See inimene teeb oma kartuli ja kõrvase kümnekordselt tasa,» mõtles Juhan ning ei osanud muud kui heast meelest mühiseda.

Jaanipäevaks olid asjad niikaugel, et Juhan ostis Emmaste poest Tõraveres kokkuhoitud rublade eest Liisule pruudiloori, endale krae ja maniski. Määris siis kalli püha hommikul vankri puuassid rattamäärdega hästi sisse, et vähem kääksuksid, ja lükkas kevadisest tööst lahja, kaks nahka koos, Laugu aisade vahele. Suurt pulmarongi teadagi polnud, sest kulutad sa naisevõtmise peale viimase, millega siis pärast elama hakkad? Aga saajavanem sõitis ees ja kaks paari peiupoisse-tüdrukuid ikka tagapool pruutpaari kah. Tegu õlutki oli astjatesse aetud. Ülajõe Aadult laenas odrad.

Liisu seisis altari ees. Suur ja vägev, just nagu oleks pildilt võetud tsaariprouale pruudiehted pähe ja saarlase punakollaste triipudega küüt selga pandud. Mirdipärg andis ülalt veelgi pikkust juurde, kingad tõstsid altpoolt. Peigmees oli oma mõrsja vaatamisega nii ametis, et õpetaja enne kaks korda pidi küsima, kui Juhan «jah» taipas kohmata.

Ka pruudil polnud põhjust oma tulevast häbeneda. Mis sellest, et Juhani oravakarva juustesse pugenud kaelajätk krae jaoks pisut lühikesevõitu paistis ja et tal manisk koos lipsuga tiideviltu üle rinna oli vajunud. Peaasi, mees oli tugev ja tõmmu nagu tõrvane männisakas. Nahk pingul, veri all. Suurem laulu-, tantsu- ja jutumees ta küll polnud, kuid saad sa siis ühe

käest kõike tahta. Selle-eest aga tegi tööd kolme vastu. Ning Liisu kostis õpetaja küsimuse peale oma jah-sõna nõnda rõõmsasti ja valjult, et kogu kirik kajas.

Jah, Juhan oli pulmapäeval krae ja maniskiga. Esimest ja küllap vist ka viimast korda elus. Missuguses mundris ta ükskord, kui tund kätte tuleb, Käina kirikuaias Liisu kõrvale pannakse, seda ta ise enam ei näe. Ega Liisugi, kes nüüd juba hulk aastaid teda seal ees ootab. Siis on see teiste teha ja näha. Pole muud kui vait olla.

Pulmapäeval aga paistis, et hommikune pruut ja õhtune noorik oli ilmatu uhke selle üle, et tema kaasaline paariminemise auks sihukesed kõvaks tärgeldatud rangid kohe kellegi teise-kolmanda sundimiseta kaela oli ajanud. See edevustunne pidas tal vastu esimese abieluöö teise kukelauluni, kui noorpaar viimased külalised oli ära saatnud ja tagakambri läks. Sinna, kus ootas kohevile kergitatud roohelbekotile ülestehtud pruudivoodi.

Siis hakkas Liisule mõni asi imelik paistma. Juhanil ei näinud tahtmist olevat oma rakendist lahti saada. Ja mis veel kentsakam — mees ohkas uniselt, ei heitnud mitte sängi, vaid ladus oma luud-liikmed küljepingile ritta, silmad seina poole.

Liisu korjas pulmaehted ült, võttis käised ja küüdu seljast, hirmutas särgisabaga kirbud nurka ning puges sõba alla, endal paled punased nagu läbi aknaklaasi paistev koplitagune koit. Veel oli naisel mehest järel heameeleraasuke, et too polnud avasilmi nooriku asemeleheitmist pealt vaadanud. Mis sest, et juba paarirahvas, aga ikkagi esimene kord ja enneolemata asi. (Liisu, va lobasuu, pärast rääkis ära.)

Noorik ootas. Mees ei teinud teadmagi.

«Juhan, ma juba . . .»

Mees ohkas veel kord, lükkas kamassid jalast põrandale. Kolks . . . Kolks . . . Vaikis. Venitas siis tehtud unisusega:

«Ööd naa valged — jo jõvab . . .»

Kui Liisu pruudipõlves tegi tööd rõõmuga, siis nüüd murdis vihatsi. Päris lahedas sootarnas murdus vikatilüsi, merel käies ei pidanud vastu aer ega tull. Lehmalüpsi juures lõi Päits piima sõnnikusse, sest nooriku

käed tõmbusid vahel nisade ümber rusikasse ja pigistasid nagu puusepa pitskruvid. Ka Lauk sai oma jao. Heinamaalt tulles murti põõsast paras udjakas ja vanale hobusele tehti sada paari jalgu alla. Ainus, kes algul naise vihavilja kõige vähem maitsta sai, oli peasüüdlane ise.

Juhan polnud ühepäevamees. Tema mõte käis alati suure kaarega eespool tegu. Vanade ajal oli kogu elamine käest ära lastud, pooled põllud karge jäetud, heinamaad võsarisu ja vett täis. Majad kisendasid uute katuste järele. Mõrrakuuris polnud enam ühtki õiget võrku ega mõrda, millega järgmisel kevadel kalapoja kätte saaks.

Kõigepealt oli vaja koht korda panna. Karjamaalt kadakad üles juurida ja puud asemele istutada. Sest mis rõõmu on sul sehantsetest põõsatupsudest? Neid oli kogu lambakoppel nii täis, et villaloomal polnud kohtapaika pärastlõunal külitigi vedada. Ja kui süüa tahab, siis närigu okkaid. Juba selsamal sügisel pani Juhan sinna esimesed saared kasvama. Mõisametsa äärest leidis taimed.

Vesi tegi heinamaale ja põllulappidele kevaditi-sügiseti liiga. Sellele oli vaja tee ette teha, et jõkke voolaks. Põllu- ja heinatööde vaheajal vihtus Juhan vahel poole ööni kraavi kaevata. Pärast reherabamisi tuli eluderaida katuse lõunapoolsele küljele uued õled ja harimalgad panna. Siis, pärast kanepikoristamist ja linalõugutamist, nii mardipäeva mail, hakata uute püüste peale mõtlema. Selleks on vaja vokivuristajat ja mõrrahargi taga istujat.

Kogu see töö võtab kahe täies jõus inimese rammu ja oleks aga peret, siis veel enam. Ning seepärast keeraski Juhan igal õhtul pikali pingile ja pööras silmad seina poole; et kui suured tegemised ühele poole saab, küll siis on aega tagantjärele pulmaööd pidada ja naisel nurgavoodi peale mõtelda. Nii arvas Juhan ja olnuks tal nii palju jutusoont, et seda ka noorikule selgeks teha, võib-olla oleks too siis asja rahulikumalt võtnud.

Juhan kulutas kogu oma jõu töö peale. Ka Liisu ei andnud endale armu, aga temal jäi ikkagi veel jaksu üle. Ja rühmamisest ülejäänud elulust pani tema ihu öösiti põlema, ajas hinge üle ääre, peletas une metsa.

Juba oli lõikuskuu käega katsuda, esimene kukk laulis puha pimedas, kuid mida polnud, seda polnud.

Siis ühel varavalgel sai Liisul mõõt täis. Pärast keskhommikust söömakorda koostasid vartpidi seinaprao vahele ritta sättides küsis ta nagu suusoojaks:

«Kuule, Juhan, tahaks nagu tääda, on sul mind pärast mihklipäeva ka veel taris või hakkan uut peremeest vaatma?»

Mees tahtis just mütsilätut pähe panna, et välja minna. Nüüd kukkus peavari potsti põrandale. Juhan jäi seisma nagu mõrravai. Ei saanud esialgu häältki suust. Sest mitte ainult tema tegude eel ei pidanud mõtted suures kaares käima, vaid ka sõnu tuli vaagida. Veelgi enam kui tegemisi, sest lendulastud kivil ega sõnal pole hända taga. Kätega tehtud asja võid veel parandada, aga suust väljaaetud ütlemist sa enam tagasi ei kutsu. Raksupealt ei olnud sihukesele küsimusele õigemõõdulist ja ümmargust vastust kusagilt võtta. Otsis sõrmedega habemekarvadest. Sealt lõpuks leidiski:

«Käisime me siis kirikus suilisekaupa tegemas või?»

«Mis ma siis muud olen!» lõi Liisu põlema. «Petsid mind Soopõllult tulema, aga nüüd ise sile, nagu polekski isane inimene. Tänapäev jätan kõik siiapaika!»

Liisu tõttas tormakate sammudega kambrisse, kukkus seal kibekiirete kätega oma asju puntrasse loopima.

Juhan tundis, kuidas tal äkitselt hing kerkis. Ta söösti noorikule järele, kahmas kambri seina äärest oma magamispingi ja virutas läbi akna välja. Aken juhtus lahti olema. Pink jäi siiski jalgupidi lengi taha kinni ja minema heidetud istepuul oli nii palju hoogu taga, et kõik ta neli teraskanti tahutud tammist jalga üheainsa ropsuga tapist välja murdusid. Nüüd istus Juhan esimest korda oma nooriku voodiservale, tõmbas Liisu, kelle jõud-ramm liigestest korraga nagu ära oli kadunud, poolvägisi enda kõrvale ja enam nõudis, kui küsis:

«Ehk jääd veel üheks ööks?»

Liisu jäi. Jäi üheks, üheksaks, sajaks, tuhandeks ööks ja päevaks. Ei läinud Alajõelt enne, kui viidi, jalad ees.

Juhan oli kartnud üsna asjata. Sest ka lapseootamise kuudel oli Liisu kogu aeg täie inimese eest väljas. Kui

mees mõnikord andiski mõista, et sa nüüd teistmoodi, ehk annad endale armu, siis naeris naine: «Õite mul asi! Ma suur inimene, p'jaksa nüüd kanda seda pisikest...»

Isegi naise nurkajäämise päeval ei olnud Juhanil tarvis minna va Ranna Kerstit tooma, kes poole valla tited vastu võttis. Liisu küttis ise sauna soojaks ja ajas oma asjad. Mehe ainus mure oli, et majas oleks pool toopi nabaviina. Seda aga polnud Juhanil raske valmis hoida, sest Alajõe kellakapis võis pudel kas või terve aasta seista, keegi kallale ei läinud.

Nii nad ilmale tulid: Jaan, Andrus, Anton, kõigil aastat poolteist vahet. Siis Leeni ja Juuli ning oligi kõik. Igal lapseaastal hakiti kargekirvega vakamaa põldu lehmakoplist rukkivilja alla, ning kui talvised unnajääd ja kevadised mõrramered vähegi püüda andsid, polnud puudu ei leivast ega selle kõrvasest.

«Sehantseid töölõhkujaid pole Alajõe enne näind,» koogutasid Lõukaküla naised üksteise vastas, käed põlle all.

«Jah, sel Liisul oo küll noore hobuse tervis ja jõud, aga peaasi, üks tüdimata hing,» arutasid mehed külaasju ja toppisid pinutagust piipudesse.

Ja mis tõsi, see tõsi. Ükskõik mis ajal Ülajõe Aadu, kel oli nõrk põis, ka talveöösiti väljas ei käinud, ikka paistis Alajõe aknast tulevilk. Kevaditi tehti seal kogu pikk päev tööd põllulappidel, õhtul pärast päikest aga mindi lodjaga jõesuust välja merele värsket püüdma. Heinaajal võisid tõusta kas või enne koitu, aga juba kostis Alajõe-poolselt kaldaveerult Liisu ja Juhani luiskude likat-lõkat. Millal need inimesed küll magasid?

Ega naabrite silmad-kõrvad veel kõike jõudnudki kuulda-näha. Peale selle töö, mis Liisu ja Juhan üheskoos ja kõrvuti ära tegid, olid kummalgi veel oma eraldi mured. Naisel olid lapsed, veiseloomad ja lakutalled sabas. Peale selle kausid-kibud, lehmalüpsikud ja kooreputk küürida. Siis veel leivategu ja söömakordadega sotti pidada ning tuhat muud naistetööd ja talitust. Aga Juhanil? Ka temal olid oma armualused — noored puud. Neid istutas ta küll õueaia äärde, küll postmaanteele viiva tee veerele, pani terve poolepäevase künni jao põldu õunapuude alla. Juuris lambakoplist üles kõik kadakad ja istutas asemele saared.

Kui mõisametsast enam taimi ei leidnud, siis käis ja tõi kahekümne versta tagant Kõnnuselja metsahärralt.

Küll aga see lambakarjamaa, mida nüüd kogu küla juba ammu Alajõe Saarekopliks kutsub, nõudis ikka tööd ja ränkamist, enne kui sai puud taeva poole tõusma. Iga saaremaim tahtis saada auku ja auk rammu. Kust seda võtta? Kehtad sa siis põllu kõrvalt nii palju sõnnikut ära viia, et ka puudele-põõsastele jätkuks. Need on ju nagunii ainult silmailuks. Oleks niisama rumal kui hakata metsloomi söötma jumalaviljaga.

Kuid juba vanad piibli-mehed teadsid, et ilmas on kolm asja, mis kõik rattad liikuma paneb: usk, lootus ja armastus. See viimane öeldi olevat veel kõige kangem. Ju ta siis nii on . . . Sest kõik suuremad asjad, mis Alajõel tehti, sündisid mitte ainult tarvidusest, vaid ka armastusest asja vastu. Oli see siis lapsetegu, kohapidamine, kalapüük või puude istutamine.

Muidugi olid Liisu armualused enam lapsed ja loomad, Juhanil jälle põllud, puud ja merepüüsed. Aga ka naine vaatas heameelega, kuidas jõuetust, kepi najal püsti seisvast paarilehelisest virvakesest pikapeale puu sirgus, kuidas soe maakaare tuul ja taevapäike neil pungad välja meelitasid. Seepärast ei pannud ta paljuks, et mees ei lubanud lapsekappasid tühjaks kallata mujale kui veerand versta kaugusele, Saarekoplisse kaevatud aukudesse. Sinna tuli käia ka oma käimised. Öösiti vedas Juhan Lauguga mõisametsast salamahti lõigatud mättaid aukude täiteks. Siis segas ta kõik, mis aukudesse oli pandud, ilusasti ära ja istutas saaretaimed peale. Lõpuks tegi igale puulapsukesele pulkaia ümber, et lambad lehtede kallale ei pääseks. Jahtimist oli, kuid silmaröõm tasus. Sest iga noor ja kasvav puu oli Juhanile niisama armas nagu oma laps.

Jah, ka lapsed kasvasid. Iseäranis poisid. Pikkuse poolest kiskusid nad rohkem ema poole, jämedus oli Alajõe rahva oma. Meel-mõistus aga nagu ei ühe ega teise.

Juhan polnud viinavõtja, harva, kui sõõmu õlut hinge alla pani. Piibutõmbamisegi jättis teiste jaoks. Ka ei teadnud keegi, et Alajõel oleks eluilmaski olnud kismamehi, kes kellegi vastu kätt oleksid tõstnud. Aga Jaan,

Andrus ja Anton — vaevalt said leerist lahti, kui kogu vald nendest kõmama lõi. Kus olid talgud, tants või muidu pillerkaaritamine, sinna õllehais nad vedas. Kukkusid lakkuma ja pärast hakati vastaseid otsima. Nagu noored põdrapullid. Kes sehantsetele vastu jaksas hakata! Igal mehel pikkust nagu piibli Koljatil, rinnust ennemini käimatõrs kui inimene, kaelajätku pole ollagi ja käsivartes looma jõud.

Kuhu humalaviha või viinavimm Alajõe poisid viis, seal jäid järele tühjad talgutoad, vaiksed kiigealused ja puruks pekstud pinkidega peomajad. Juhtusid nad aga jõurama maanteel, ajas vastutulev hobusemees oma veolooma kogu koormaga metsa ja oli õnnega koos, kui teda tähele ei pandud.

Kord Käina laadal vedanud Andrus mustlasega toobi viina peale kihla, et peab selle ree nii kõvasti kinni, et isegi hobune liikuma ei jaksa tõmmata. Poiss teinud kõvaks tambitud lume sisse jalakandade jaoks parajad augud, sülitanud pihku ja adrinud mõlema käega reepärast kinni. Siis sähmanud mustlane oma loomale piitsaga. Hobune sööstnud looga ja rangirinnuse puruks ning pannud ülejala ajama, mustlane ohjepidi järel. Regi jäänud Andrusele, kes selle alles pärast kihlveohinna väljamaksmist hobuseparisnikule tagasi andnud.

Varsti polnud kogu saarel kohta-paika, kuhu nende pillerkaaritamine poleks ulatunud. Vahel ei nähtud neid kodumail nädalate viisi. Kui siis tulidki, olid neil sageli viinad kaasas ja mürgel jätkus Alajõe tagakambris edasi. Juhtus sedagi, et vahel mindi omavahel pahuksisse. Siis värisesid vana tare seinad ning kostis raginat ja rasket langemist, nagu oleks reherabamise aegu ahtmeid alla lastud.

Pikapeale hakkasid poistest mehed saama, ehkki nende aru aastatele järele ei jõudnud.

Oli heinakuu päev. Pärnu ja Uulu ranna rändpüügi paadid olid kaldale veetud, külameeste kala- ja jaaniõlled joodud. Ainult Kinguta Simmu astjates leidus veel humalamärga. Kuid see pidas mõisniku ja vallavalitsuse eest salaja õllekõrtsi ega andnud ilma rahata kellelegi.

Poisid läksid januste suude, kuid purutarkade peadega Simmu käest kannutäit õlut välja kangutama.

Oleks neil enne vähegi vaarti sees olnud, poleks nad paluma hakanud, vaid rusika lauale löönud. Aga seekord seisis mõistus, nii palju kui neil seda oli, ikkagi omal kohal.

Simmul oli tütar. Sel ajal veel ümmarguse näolapi ja peene kondiga nagu kõik Kinguta omad. Kuid Loviisal oli kakskümmend kaks, viimane taks, ammu oma teed läinud. Veel mõni aasta ja pudikapp platsis.

Jaan lubanud Loviisa ära võtta, kui selle isa temale kui tulevasele väimeespojale kas või pool kibutäit õlut kaasavara peale ette maksaks. «Seda asja räägi tüdruku enesega,» ei lasknud Simmu õllekaupa ja perekonnaasju ära segada. Juhtus olema õhtune aeg ja Jaan läkski Loviisa kambriukse tugevust proovima.

Seestpoolt kinnipandud haak tuli esimese raputamise peale õigeks ja teisel pool ust polnud samuti millelgi paremat peatust ees. Isegi Loviisa: «Mine ära!» oli niisama hea kui «viimaks ometi!»

Alajõe Juhani kõige vanemal võsul kestis valgeni välja, enne kui «tüdrukuga asjad räägitud said». Andrus ja Anton, kes tuppa jäid, lubasid aga Simmule peatäie õlle eest kaks tiinu Tatermaa metsaheinamaad järgmisel päeval maha niita. See oli Kinguta peremehe meelest juba paslik jutt ja käed löödi kokku.

Alajõe poisid olid küll üle valla lakkekrantsid, mürgeldajad ja löömamehed, kuid sõnasööjad polnud nad mitte.

Kui Juhan järgmisel päikesetõusul Alajõe õues Lauku (muidugi mitte enam seda Lauku, kellega omal ajal pulmasõitu tehti) aisade vahele lükkas, et kaheksa versta taha Tatermaale niitma minna, tulid kõik tema kolm poega õueväravast sisse. Jaan imekombel isegi targa peaga, teised parajalt jommis.

«Võta vankrile, tuleme kah heinamaale,» nõudsid poisid.

Juhan otsis välja veel kolm vikatit, hulga peale käiati terad ette, ja hobusekondil andis nelja mehemürakat päris vedada. Liisu jäeti hoopis koju, sest vankril polnud viiele ruumi.

Esimest korda elus hakkas Juhan uskuma, et temagi poegadest ehk saavad kord töömehed. Ruunaga küla vahelt läbi sõrkides riputas ta jala uhkelt üle vankri-

kartsa: vaadaku kõik, kus ikka Alajõel on täna mehine pere, nagu härgne kari!

Alajõe ja Kinguta heinamaad seisid kõrvuti. Niipea kui Juhan hobuse oma küüni otsas kinni pidas ja heinalao ümbert lahti hakkas lööma, vajusid Andrus ja Anton Kinguta tüki peale. Niitsid seal sihid sisse ja kadusid kaartega naabrimehe heinamaale. Juhanile jäi ainsaks abimeheks öisest ehalkäimisest pisut uimasevõitu Jaan.

Pärast seda heinapäeva saigi Alajõe nooremate meeste õhtuste olemiste kohaks enamjagu Kinguta. Neist käimistest ei jäänud järele ainult porujommis pead ja heinakaared. Jäid palju sügavamad jäljed, mis paistavad tänapäevani.

Veel enne poiste kroonusse minekut sündis Kinguta Loviisal järjepannu kaks poeglast. Mõni kuu pärast nekrutite ärasaatmist tuli ilmale tütar. Vanem Kinguta poiss, Julius, öeldi olevat justament Alajõe Jaani suust-sülest kukkunud, järgmine, Robert, jälle nagu vähe Andruse moodi. Tütar Ellil aga olevat Antonist puudu ainult see, mis nagunii tüdruklapsele külge ei passi.

Kinguta Simmu ei ütelnud oma tütrele ühtki paha sõna. Mis siin kurjustada? Loviisa oli tema ainus laps, ja nüüd sai vanamees endale kaks nimekandjat, ning kui ise aastate raskuse all looka vajub, ehk paadipiidale aerutõmbajadki. Oskad sa nutta või naerda . . . Mis puutus Alajõe poistesse, siis polnud säärastest krantsidest nagunii ei tütre võtjat ega lastetoitjat. Ja lõpuks polnud Simmu nii vaene mees, et need paar lisasuud leivakannika kõrge lauduba peale hirmutaksid.

Ent Alajõe Juhanile tema tugevate poegade vembud pisut nagu meeldisidki. Harva ütles ta neile kurja isasõna. Kui Jaan kord, noahaav käsivarres, koju tuli ja Liisu teda tohterdama hakkas, lausus Juhan poisile pärast pikka pealtvaatamist: «Paras!» Kuid mõtles veel ja siis õpetas: «Nüüd tääd, et teinekord vastalisest ette jõvad.»

Liisu võttis aga asja teisest kandist. Valutas südant oma metsakippuvate poisikrantside pärast, sest üks tema vendadest oli Saaremaal tapluse juures surnuks pistetud, teise peksis külapoiste kamp poollolliks. Käis

nagu uimane, polnud tast enam töötegijat ega asjaajajat. Vanadele ristiks kaelas. Enne olid nad samasugused jooma- ja löömamehed nagu Jaan, Andrus ja Anton. Sellest murest ei julgenud Liisu Juhanile hingatagi. Kartis, et mees teada saades võib talle näkku heita raske süü: «Sinu suguseltsi viga!»

Oma küla inimesed teadsid, kust Alajõe poiste vastu abi saab. Juhtus mõni neist ligilähedal purjuspäi mürgeldama, joosti ning kutsuti Liisu appi. See tõmbas siis suurräti rutuga õlgade ümber ja läks. Seesama Andrus, kes lööma juures kümmet meest ei kartnud, kes ree hobuse tagant ühe rapsuga ära tõmbas, lõi ema nähes araks. Juhtus küll mõnikord, et Andruse käsi ka ema vastu tõusis, aga kui Liisu poisi peeruhalu jämedusest randmest kinni kahmas, kadus sellest jõud. Poisil haarati ümbert kinni, mürglimees heideti pikali.

«Tooge sülda paar ohjanööri või mis teil seal on!» hingeldas Liisu ning sakutas poissi juustest. «Ma sulle... Või emale vastu hakkama!»

Kui siis märulitegija oli nagu kord ja kohus kinni seotud, lõi Alajõe perenaine oma küüdu tolmust puhtaks ja kurtis: «Küll nende lastega on ikka üks rist!»

«Oh, ää parem räägigi! Poisslaps ja härjavärss, äi need pole kumbki kerged kasvata,» olid teised emad suu ja sülega nõus.

Juhan oli mees ja temal polnud poiste vempude vastu mingit erilist vimma, viitsiksid nad ainult vähe rohkem tööd teha! Aga suuremalt jaolt tuli ikka nii välja, et kodus käidi vaid magamas. Ei aidanud siin isa urahtused ega Liisu riidlemine. Seepärast ei mõelnudki vanad pisaraid valada, kui neljateistkümnendal aastal kõik kolm soldatiks võeti. Pealegi hakkas Leenist-Juulist varsti abi saama. «Küll kroonu koolitab,» arvas ema. «Või lüüakse hoopistükkis mättasse!» ühmas isa.

Täpselt ei läinud täide küll ei ühe ega teise ennustus, kuid paistis siiski, et Liisul enam õigus oli. Juba seitsmeteistkümnendal, vähe enne revolutsioonisündmusi tuli Anton koju, käed-jalad läbi lastud. Polnud tast enam jooma- ega löömameest; ei adrahoidjat ega soodipidajat, aerust rääkimata. Jaani ja Andrust jätkus veel isegi Pätsi ja Pitka käsu alla. Tulid koju alles siis, kui punastega Tartus rahu oli tehtud.

Selsamal talvel, mille sügisel Anton oma kõvera käe ja jõuetu jalaga sõjast tagasi oli tulnud, lõi Liisule sisse mingi naisterahvaste viga ja ta jäi põdema. Söömatahtmine kadus. Vahel ei läinud alla isegi sulaselge odrapuder ja udarasoe piim. Leeni oli juba jõudnud mehele minna, Juuli aga põlgas kodust tööd paljuks ja läks üle vanade keelu linna saksu teenima. Jälle oli Alajõel naisperest suur puudus.

Juhan hakkas Antonile peale käima, et see naise võtaks, sest Liisu tilgutas küll veel lehmakitse ära ja pistis pliidi alla oksarao, aga muude tööde tegijat temast enam polnud.

Poiss punnis vastu. Viimaks arvas Juhangi, et kes see vigasele ikka enam tuleb, ja jättis jutu sinnapaika.

Aga polnud Anton nii palju mehest madalam ühti, kui Juhan algul arvas. Poiss leidis pruudi ja maarjapäeva paiku hakkas juba ise päris tõsise näoga naisevõtmisest rääkima.

Anupeetri Teele, Villemi ja Leena tütar, oli matsakas naisterahvas. Oma küla inimene. Heinamaal niitis laia mehekaare, adra taga oli vaohari nagu püssiraud. Peale selle lapsest peast nõelaga ühes majas elanud. Oskas õmmelda, heegeldada ja kududa. Kes see teine siis Anupeetri akendele kardinad ette tegi? Esimesed kogu Lõukakülas. Justament nagu Moorjaagu mõisa häärberil.

Ainult Teele silmadel oli pisike viga küljes: üks vaatas käia, teine käiavänta. Kuid egas nad seepärast vähem näinud. Kui ta nendega juba nõelasilmast niidi sai läbi pandud, siis... Ei see polnud asi, mille pärast inimest maksab põlata.

Nojah, Teele silmanägemisel polnud tõesti midagi viga, aga Juhanile endale hakkas üks ihuhäda juba päris rammupõlves külge tulema. Tema kõrvad jäid päev-päevalt tuimemaks. Algul kadus Saarekopli puulatvade kohin, siis vaikis lindude laul. Viimaks nägi ta küll, kuidas mõrravaia otsas istuv kajakas oma kaela pikaks ja noka laiali ajas, aga valgetiivulise karjumine tuli tal leida mälestuste kolikambrist. Nüüd pidi võõras inimene sõnad otse tema karvakasvanud kõrva sisse karjuma, enne kui ta aru sai. Omad oskasid hääle vahedamaks teritada ja nende kõne lõikas paremini.

Mis ime siis, et Juhani mehesilmad küll poja pruudi töid ja toimetusi oskasid õieti hinnata, aga see, millest külanaised juba kuude viisi olid sosistanud, temale teadmatuks jäi. Ka Liisust polnud enam ei uudiste kuulajat ega külajuttude rääkijat, sest tema jõud-ramm jäi päev-päevalt nõdremaks. Mõttedki rippusid nüüd rohkem taevaste kui maiste asjade küljes.

Nädal pärast jüripäeva tehti pulmasabin ära. Juhan pani küll tähele, et Teelel polnud pruudiloori ega mirdipärga, aga kust Anton selle vara pidi võtma — kroonust tulnud, ise paljas nagu vene viieline.

Juhanil oli ükstapuha. Peaasi, et sai kevadeks majasse töörügaja, kes Liisu rangid oma kaela võtab.

Kuid siis lõi välk sisse. Kaks nädalat pärast pulmi jäi Teele nurka. Ja mitte sedamoodi nagu omal ajal Liisu — kaks päeva ja kõik. Ei, siin olid platsis Ranna Kersti, Anupeetri Leena, kogu küla vanad naised. Poiss saadi õnnega kätte küll, aga noorik ei võtnud pärast jalgu alla. Juhan puhus pahameele habemesse, Anton lonkas nurgaääri mööda, nägu kollane peas nagu leiges.

Kui põllul külviaeg kätte jõudis ja meri värsket hakkas andma, sai Juhan üsna tormi täis. «Kurat! Majas puha haiged ja vigased, leiva ja kõrvase eest muretsegu Juhan üksi! Üksi künna, tõmba sitmekooku, külva ja äesta sisse. Selle veel teed suure surmaga ära, aga üheainsa kätepaariga sa merele ei lähe.»

Vana Juhan puhus, puhus, kuni viimaks käiski pauk.

Tite varrupäev hakkas kätte jõudma. Aga Alajõe viljavara ei jätkunud enam leivakski, rääkimata õllest. Kuid mis ristsed need niisugused siis on, mis kaevuveega ära peetakse? Külale naeruks. Ons nendel ennegi hambairvi puudu, et Alajõe lombaka keerete silmadega pruut pidanud otse altari ees koost ära lagunema.

Ühel õhtuhämariku ajal tuli Anupeetri Villem, ise linnasekoti all kõveras ja kookus. «See poiss oo kahe pere maade peal muretsetud, olgu siis varruõlle jagu vilja meite poolt.»

Juhanil oli sant ja paha oma vaesuse pärast, aga ega häbi konti riku. Vastu võttis kandami. Kuid kerge see polnud, ning Juhan ähkis ja puhus pruulimise ajal rohkem kui kunagi enne.

Tõrs kääriva õllega seisis soemüüri kõrval. Linnastel polnud viga ja virdel oli vahtu peal enam kui vaksa jagu. Seina ääres voodis lamas noorik ja imetas last. Ahju otsal näugus kass.

Juhan tõstis kibuga poolekäimaga õlut, et väge proovida. Samal silmapilgul kargas kass ahjult, et põrandale hüpata. Kas libisesid nurrulööja tagajalad ahjusimsil või mis viga see võis olla, aga hiirepüüdja sulpsas otse õlletõrde ja kadus vahu alla.

Juhanil kukkus üllatusest kapp käest. Noorik, kes kõike seda pealt nägi, kohkus ning kiljatas nii valjusti, et see vanamehegi kõrvadest läbi lõikas. Nüüd oli tõrretäis odramärga untsus ja otsas oli ka Juhani kannatus. Viimse kui tilgani. Karjus vihase inimese kogu häälejõuga Teele peale, keda selles jantimises süüdlaseks pidas:

«Pea lõuad, lits!»

Noorik ehmatas roosi rinda. Varrud ja matused peeti korraga. Pärast naise muldapanemist viis Anton lapse Metsaküla Viirele õe Leeni kasvatada. Ise läks linna, kuulukse kingsepaks hakanud. Enne lahkumist heitis isale ränga sõna: «Mõrtsukas!»

Viirel kasvas Martin üles lehmapiima ja pudruga. Kui Leeni meheisa testamenti tegemata ära suri ja koht teistele pärijatele väljamaksmiseks maha müüdi, läks Leeni oma Kustiga suurele maale suiliseks-sulaseks. Martini tõid Juhani toita-katta. Mis vanamehelgi selle vastu. Poiss oli juba aastat kümme vana ja üsna paras lehmakarjus, seapõrsa söötja ja aerutõmbaja.

Selleks ajaks oli ka Liisu juba ammu mulla alla jõudnud minna. Teist naist Juhan enam ei tahtnud. Sest võtad vanaldase inimese, ei tule see tegema su tööd, vaid rohkem ikka sööma ja riide pärast. Noor aga muretseb sulle veel karja lapsi kaela, keda niikuinii enam meheeas üles kasvatada ei jõua.

Sedamoodi nad siis jäidki kahekesi. Tegid tööd ja elasid oma elamist. Martin kasvas Alajõe meeste moodi enam laiuti kui pikuti. Ka puudus tal Liisu suguseltsi tormakus. Kuid paistis, et rammu oli selle mehe käsivartesse antud küll vist enam kui kellegi teise Alajõe poiste omadele enne teda. Silmad olid Anupeetri Teele omad. Vaatab sulle otsa ning siis kaovad vahepealsed

aastad. Aegade tagant paistab Teele surmani kohkunud nägu, Juhani poolkurtides kõrvades kohiseb Antoni raske sõna.

Kuid Martinistki polnud Juhanile seltsi kuigi kauaks. Ka sel poisil oli nagu aebja seljas, ei tahtnud ega tahtnud Alajõel juuri alla kasvatada. Juba viieteistkümne aastaselt läks halulaevale madruseks. Kui alused Moorjaagu polvärgi taha sügiseti talvekorterisse jäid, aitas ta Ussimäe Aadul paate teha. Kord oli küünlapäevani Haapsalus kipritarkust õppinud.

Oli see Martin küll vahel oma jonni täis ja kange olemisega, aga laiskust selle poisi kontides ei olnud. Suvel rügas merd sõita, talvel jätkus jõudu unnal käia ja ahjupuude eest muret pidada. Lambiõli ja mõrralõngade jaoks andis rahagi. Ei Juhanil polnud asja nuriseda. Ainult nüüd see viimane aasta, kui Martin aega teenis, oli vanamehel igavavõitu.

Tullid ägavad pesades. Martini aerusamm on endiselt pikk. Selja tagant kumavas õhtuvalguses mustab kodujõe suu. Kuni metsaseinani kobarduvad selle mõlemal kaldal Lõukaküla majaässid. Enamikus rohetavad õlgkatused, mille räästad eemalt vaadatuna peaaegu maani ulatuvad. Mustavad unkaaugud. Paarkümmend suitsevat korstnajuppi. Silmalõbuks on seal ainult päris metsa ääres taevasse tõusev telliskivivabriku punetav korsten ja Ülajõe Antsu elumaja ehavalgust helklev plekkkatus.

Paremal, lahelõuka kõrgel kaldakühmul, seisab Moorjaagu karjamõisa paekivist sulastemaja, kust endised elanikud juba ammu aja eest on ära läinud. Selle aastatest ja meretuultest puretud kimmikattega viiluotsad paistavad läbi, suurem osa aknaid on laudadega kinni löödud. Pidi olema vaene saks, kes oma teenijatele kobedamat ulualust ei jaksanud üles lasta laduda. Küllap oli teine vist joomakoer või kaardimängija. Selle tondilossi ühes nurgas niiskete paeseinte vahel elab Juhani poeg Jaan oma naise ja lastega. Sõja ajal mahapõlenud häärberi vundamendil aga uhkeldab Andruse mansardkorrusega palkmaja.

Mõisa polvärgi tagant sööstab lahele mootorpaat. Selle ahtrisse vajuvate käigulainete harjad on ehast punased. Juhan mootorikõnet ei kuule, tönts silm ei

seleta paadi numbrit. Kuid vanamees teab selletagi, et need on Andruse kaks sulasepoissi, kes ööseks Sääre taha võrgale lähevad. Teistel masinaga mõrrapaati polvärgi ääres pole.

Andrus on nüüd peaaegu niisamasugune mees nagu endisaegne Moorjaagu parun. Selleks teda kutsutaksegi. Sai sõja ajal Pitka käest risti ja pärast Päts kinkis mõisasüdame. Mis sa löömameest räägid!

Liisu ütles omal ajal, et küll kroonus pannakse poistele aru pähe. Tea seda... Võib-olla oli eidel omast kohast õigus? Andrus sai tõesti viina- ja õlleveast jagu ning paistab, et meelemõistus tõusis õigesse kohta, aga... Midagi ta ikka sõjaväljale jättis ka. Jättis sõjahärradele risti eest oma südame... Seda pole tal enam ollagi. Lähed vaatama, laseb sulle küljepingile kausiga suppi anda nagu kerjusele. Jaani hälistas kodunt ära, lubas võtta poolemeheks. Aga mis nüüd?

Juhan hoiab kurssi otse jõesuhu. Juba paistavad kaldasse pistetud valged vaiad, nende küljes külameeste lodjad ja mõni mõrrapaat. Vastu sõuab Kalda Priidu kiiluta käula, Priidu ise ja tütar Milli aerude peal. Lodjapõhjas paar võrgukaltsu. Paadid mööduvad kitsal jõejoomel nii lähedalt, et Martin vasaku parda aeru sisse peab tõmbama. Milli päästab parema käe hetkeks sõudmise vaevast, haarab jõest peotäie vett ning heidab Martinile krae vahele. Poiss näitab tüdrukule rusikat, endal nägu naeru täis. Vanad noorte vallatust ei märka, sest kumbki pöörab teisele kukla. Kalda Priidu on Juhani venna Jaagu poeg, kuid Kalda ja Alajõe meeste vahel kestab vana ving. Juba Teele matustest saadik ei tereta nad teineteist. Juhan ei unusta ja Priidugi on pika vihaga mees.

Teele muldapanemise päeval, pärast kirikuaiast tulemist istuti reni ääres, söödi kartulit ja verisoolast võetud vimma. Ka õllekapp liikus. See kassi solgitud märg joodeti ikkagi matuseliste kätte ning tõusis mitmele mehele latvagi. Pooljoomase peaga hakkas Priidu leeris õpitud katekismusetarkust välja tirima: «Jah, eks ta ole tõsi, et surm on patu palk!»

Juhani mõistuses polnud küll humalaägedust, aga neil päevil oli ta nagu sepapaja sütelt võetud raud, mis väiksegi haamrilöögi puhul sädemeid annab. Vanamees

ei pidanud vastu ja lajatas kogu matusepere kuuldes Priidule nagu kirvesilmaga otse lagipähe:

«Mis sina, koostaköövеldaja, ka teisepere pattudest tead!»

Priidu naine Maarja, kes parajasti Ossi ootas, asus oma mehele appi. Veeretas silmi: «Veel ütleb raamatute raamat, et vanemate patud nuheldakse laste kätte . . .»

«Kui sedamoodi, siis peaksid sa ise küll inimeselapse asemel metslooma saama,» pani Juhan Kalda nooriku suule prundi ette. Sellest päevast peale Alajõe ja Kalda rahvas justkui polekski sugulased, vaid veripõlised vihavaenlased. Isegi vend Jaak ei tunne enam, sest Juhan oli poole küla ees üles kraapinud selle vana ja visa kuulujutu, et Maarja tüdrukupõlves metsas puude all üht linnast sõitnud patisaksa magatanud, üheksa kuu pärast koplikadakate vahel tite ilmale toonud ja koju viimata auku ajanud.

Ning katsugu keegi ütelda, et jumal pole õiglane! Maarja saigi vigase poja. Poisil oli sündides huul lõhki nagu jänesel ja ninaaugud läbi kurgulae. Tol ajal kõmas läbi poole valla, et Alajõe Juhan olevat Kalda pere ära neednud.

Muidugi ei tea Juhan nõidumisest õhkagi, aga tõsi on, et pärast vigase poja ilmaletulekut sai Maarjast baptist, ning räägiti, et esimese tuhinaga roomanud ta pooled ööd jumala ees ja palunud pattusid andeks. Pühapäeviti nutnud kabelis pimedast pimedani. Ju ta ülekohus siis nii suur oli. Priidule aga mõjus õnnetus hoopis vastupidi. Saatis ja saadab veel praegugi kõik jumalad ja kuradid ühte pärapõrgu. Kirikusse enam jalga ei tõsta, kuigi neile pärast Osvaldit veel tütar Milli anti, kel ühtki ihu- ega vaimuviga küljes pole ja kes täna õhtulgi Priidu kõrval aeru tõmbas.

II PEATÜKK

Martin tõmbas aerud paati ja heitis vangliini aasa jõekaldasse löödud vaia otsa. Haalas siis paadi vööriga vastu kuiva ja hüppas maale. Juhan ulatas pojapojale tullid ja aerud. (Tea sa neid poisikratte!) Vanamees,

ehkki kühmus ja küürus ning varsti juba kaheksakümnendale eluaastale ääre alla jõudmas, laskus kergelt paadipardale, heitis jalad reipalt üle varalaua ja ronis kaldale.

Jõekalda põhjapoolse järsaku varjus meenutasid valendavad hangealused veel talvist lund. Mujal oli kevadine sula oma töö juba teinud. Kuid külmunud maakamar polnud veel kõike vett jõudnud endasse neelata. Meeste kummisaabaste all pradises loikude jääkirme. Õhus tundus külmakahu.

Vaikides astusid kaks meest. Üks, pea õlgade vahel, samm lühike, teine sirge ja pika astumisega. Läksid ammukäidud jõeäärset jalgrada mööda küla poole. Nad olid merelt tulekuga hilja peale jäänud.

Vaikis ka lähemale nihkuv majadekobar. Isegi koerad ei haukunud.

Lõukaküla keskelt läbi lookleva jõe lõunapoolne kallas on madal, põhjapoolne kõrgem. Seepärast kutsutaksegi vasaku perve peresid Ülajõe omadeks, parema asukaid aga Alajõe rahvaks. Jõel endal kindlat nime pole. Iga kääru kutsutakse isemoodi, perede järgi. Suudmes on ta Rannajõgi, siis Alajõgi, Lauri jõgi, Laidu jõgi ja Kalda jõgi. Selles pole midagi imelikku, kummaline on aga see, et ka üht ja sama jõekääru võib Lõukakülas kutsuda mitut moodi. Nii on ta Ussimäe õuest vaadatuna Ussimäe jõgi, sealsamas vastaskaldal on Anupeetri pere, ja jõgegi kutsutakse Anupeetri jõeks. Räägitakse aga mõne võõraga, kel Lõukaküla peredest ettekujutust pole, siis öeldakse lihtsalt meite jõgi.

Jõel endal on muidugi ükstapuha, kuidas teda kutsutakse. See tema voolu ega suunda ei muuda. Nagunii võtab ta oma veed Kesksaare sooallikatest, vingerdab tagasihoidliku ojanirena läbi liivanõmmede ja võsapadrikute. Haarab siis paar harujõge kaasa ja nihutab, nagu pisut uhkeldades, oma kaldahõlmad teineteisest kaugemale. Tema vool muutub iseteadvaks, kohati koguni raevukaks, lööb kärestikes kohama. Keerutab paari jahuveski vesiratastel tantsutirelit ja väljub siis metsa varjust Lõukaküla lagedatele põllulappidele, mille taga sirendab meri.

Jõgi voolab ning tema veed tunglevad alati ühes ja samas suunas — kitsast metsasängist laia mere rüppe.

Ka jõe kallastel sibavate inimsipelgate tahtmised ja püüdlused pürivad ühe eesmärgi poole — ahistavast vaesusepadrikust jõukuse avaratele väljadele. Vanad nõrkevad ja kukuvad, noored jätkavad rännakut. Vaesuse vaevakased ja võserik aga ei lõpe ega lõpe.

Vähemalt Alajõe Martinile näis see nii, kui ta sel kevadõhtul aerud kodutoa räästa alla püsti oli pannud ja tullid seina löödud naela otsa riputanud. Mis oli siin muutunud vaarisa Laasi ajast? Igatahes paremuse poole küll mitte midagi, pigem vastupidi. Võta kas või seesama maja, mille eluhoone, rehetuba, põhukuur ja laut — kõik üks rait. Ehituse ajal tehti katus muidugi sirge harjaga, nüüd aga on see keskelt nõgusaks vajunud nagu vana hobuse selgroog. Seina aluspalgid on pehastanud, madalad uksed viltu vajunud. Lihtsalt hale vaadata nagu vanaisa Juhanitki, kes elult peale küüru ja kortsude midagi pole saanud.

Enamik Lõukaküla mehi ehitas endale viimaste aastate jooksul uued elumajad: kes väiksema, kes suurema, kuidas jõud ja rahakott kandis. Peale Alajõe ei elatud kusagil enam loomadega ühe ja sama katuse all. Ka rehte ei pekstud elutoas. Juba käisid lõikuse ajal perest peresse hobupeksumasinad, mõnel pool lasti vili läbi koguni mootori jõul. Kuid Alajõel ei tahtnud Juhan kõigest sellest uuest midagi teada. Tema majapidamine käis ikka veel vaarisa Laasi mustri järgi. Kõike uut ta kartis. Elas Alajõe nõgiste seinte vahel üksi nagu koopakaru.

Enne kui mehed tuppa said, tuli loomadele õhtuks midagi ette anda. Kobamisi leidis Martin põhukuurist vankriotsale valmis pandud laterna ja süütas põlema. Juhan, kes toas laudakäima kuue selga oli pannud ja alles nüüd oma vanainimese astumisega järele jõudis, tahtis pööningu kartsa alt heinu hakata võtma. Kuid Martin pakkus talle laternat:

«Näita parem tuld, küll ma...»

«Sina, poiss, nüüd tead!» tõrjus vanamees. Adris heinad kaenlasse, tegi uksepööra lahti ja astus Martini ees lauta.

Paremal Laugu latter, vasakul Päits, pand kaelas. Siis lammasteaed paari utetallega ja seasulg ületalve peetud põrsaga. Õrrel kuked-kanad. Kui kass Silli ja

koeranäss Seku arvest välja jätta, siis oligi siin kogu Alajõe loomavara.

Laudas lõid vastu vanad tuttavad lõhnad. Martinile meenus, kuidas kasuema Leeni teda lapsest peast vahel lakutalle aeda jättis, kui tal oli vaja kusagile ära minna, kuhu last kaasa võtta ei saanud. Tall müksas ninaga, vehkis sabaotsaga ja tegi mää-ää. Tahtsid kinni võtta, jooksis eest ära, jäid ootama, tuli ise juurde. Juhtus, et viimaks mõlemad väsisid, jäid kõrvuti magama. Üldse on lambad lahked loomad, ainult vanad jäärad on tigedad. Ka kasuisa Kõrb oli tõsine loom. Läksid silitama, siis püüdis naksata hammastega. Kord odrasõtkutamise ajal lõi tagumise jalaga otse rinna alla niisuguse obaduse, et Martin oli laks aega kohe hingetu. Lehm on hoopis pehmema loomuga. Vaatab sulle haledate silmadega otsa, nagu paludes: «Ole mees ja süga mind sarvede vahelt!» Lüpsmise ajal mäletseb ja mõnuleb. Jah, ka lehma lüpsmise oli Martin omal ajal selgeks õppinud. Siis ei olnud Päits veel ainult lihaloom nagu praegu. «Alajõe naispere kipub õnduma... Mis see piimatilk siis maksma läheks kui raha eest lüpsja võtta,» ütles Juhan.

Siga on aga väikese kannatusega ja täitmatu. Nagu praegugi. Kui mehed lauta läksid, tegi Lauk oma tagasihoidliku «Nah-nah-nah»! ja kõõritas üle latrilattide tulijaid. Päits, kes magas, inises äratundvalt ja hakkas end jalule ajama. Kuid ta kondid olid sooheina söömisest ja kogu talve sõnnikul seismisest jõuetuks jäänud. Pidi kohe mitu korda upitama, enne kui üles sai. Lambad teretasid mehi lõbusa määgimisega. Ainult siga ruigas nõudlikult ja isegi vihaselt. Tema juba kellegagi sõprust ei pea ega kedagi paluma kah ei hakka. Kukedkanad pahandasid vaid noka otsast ning jäid siis uuesti vait.

Päits sai kasina kaenlatäie tarna. Laugule anti pisut paremat, jõekaldalt niidetud heina. Mõlemaid aga pidi söötma arupärast, et enne kargemätta haljaksminemist ei tuleks katusest õlgi kiskuma hakata. Seepärast ei saanudki Juhan sihukest tähtsat asja nagu loomade söötmine Martini hooleks jätta. Lammastele heideti paar lehekubu. Lõpuks valati seale pool ämbritäit vees segatud kartuleid ja hobusejunnisid.

Nüüd tuli mõtelda inimeste õhtusele söögikorrale.

Alajõe elutuba oli tõesti veel säärane, nagu neid sadakond aastat tagasi Hiiumaal ehitati. Vöörusest viis kööki lõkslingiga uks, millel väljaspool kaks vägevat põõna peal. Keset köögi savipõrandat pikk söögilaud, selle ümber kadakapuust korjudega järid. Nurgas kolme auguga pliidilahmakas. Riiul kausside-koostade jaoks. Seina ääres Juhani koiku. (Kes see talvel suurt tuba kütta jaksab.)

Pliidi kõrvalt uksest saab tuppa. Toas on ahjumürakas, lae all parred vilja kuivatamiseks, sest sügisel pekstakse siin ka rehte. Seina ääres höövelpink. Selle kohal pidepesad tööriistadega. Veel laud, paar istepuud ja kaljatõrs. Seina löödud naelte otsas ripuvad riided.

Toal on kaks vaksalaiuste ruutudega akent, mille kaudu päeval päikesekiired nelinurkseid längus tolmusambaid vastu konarlikku savipõrandat toetavad. Seda valgust ei jätku siiski nii paljuks, et nurkadest hämaruse ja partepealsed varjud pakku jaksaks peletada. Õhtul lambi- või peeruvalgel hiilivad need mustad kotud ja tondid veelgi lähemale ning sageli nägid lapsed nende hiilgavaid silmi, kuulsid ahju pealt kollide sosinat. Rehetoa vaimud nagistasid partel, nutsid ahjulae suitsulõõrides.

Säärastes vanaaegsetes rehetubades on eriline lõhn. Sõnulkirjeldamatu segu nõe, käärima läinud kaljaraba, partel hoitavate leibade ning tööpingile laotud tarbepuude ja höövlilaastude lõhnadest. Savipõrandast kiirgav jahedus lisab sellele kõigele veel erivarjundi.

Alajõe elumaja juurde kuulub veel üks ruum. See võib uhkustada isegi laudpõrandaga, mida Juhan määndamise kartusel kunagi pesta pole lubanud. Nimelt toakõrakamber. Seda kutsuti ka elanikkude järgi. Omal ajal, siis kui Juhani pruudiealised õed seal magasid, oli see tüdrukutekamber, pärast Liisu ja Juhani paariminekut noorpaari tuba, Jaani, Andruse ja Antoni kodus olles poistekamber. Ahju ega pliiti seal pole. Kõlbab elamiseks ainult suvel.

Praegu seisavad toakõrakambris Liisust järelejäänud kangasteljed, vokk ja korrukrenk. Siis veel vanaemaaegsed loomuspuud, pesukorv, paar tühja tünni ning uid ja kalasit ootav mõrrahark. Kõigil paks tolmukord.

See on Alajõe majade kõige mahajäetum nurk. Need ehalkäijad, kes kunagi selle kambri akna pihta koputasid, on säärased vigurid ammu lapselaste jaoks jätnud. Juhani ja Liisu pruudivoodi aluskoti roohelbed on juba aastakümnete eest tolmuks kõdunenud. Poiste mürgleid mäletab veel ehk ainult pooleks rõhutud põrandalaud.

Martin tõi pliidilt kausi hommikul keedetud kartulitega, Juhan otsis riiulilt silguvaagna ja leivakannika. Pitsupingile pandud raandast võetud kibutäis vett käis vedelaks peale. Kaljakakkudeks ei jätkunud jahu. Piima polnud. Päits oli ligemale kakskümmend aastat vana, umbaher ja ei tilkunud juba üle aasta. «Sügiseks liha peale aada ja maha müüa, näeb siis, mis ja kudas,» arvas Juhan.

Söömise lõpetanud, rüüpas Juhan lonksu vett, murdis liigendnoa kokku ja pistis tasku. Näpud liikusid habemekarvades.

Martin ootas. Ta teadis, et vanaisa nüüd midagi ütleb. Ei ta eksinudki. Võttis aega ja puhumist, kuid viimaks ikkagi tulid Juhani suust tuhmunud vanamehe-häälest kantud **sõnad:**

«Martin, mõtlen, et lähen tuleval nädalal Kärdele ja teen sinu nimele tõstamendi. Kaon ää, saad keik, mis näed. Veta juba tänavu kevadel naine ja hakka elama.»

Keset lauda põlev latern valgustab Juhani vanaduseuudes juuksesasi, millest kamm juba ammu enam läbi pole käinud. Allpool juukseid pulstunud habemetuust. Higimusta särgikaeluse avast paistavad kortsulise nahaga kaetud rinnakondid.

Teisel pool lauda aga vaevalt poisieast väljajõudnud noor mehehärg, paras eluründaja.

«Kuule, vana, olen sulle juba mitu korda ütelnud, et pole mulle vaja mingit testamenti. Anna ainult Saarekoppel! Ja mitte aastate pärast, vaid juba täna-homme. Siis on mul oma maalapp ja majaalune. Võtan naise, panen elama. Leiva teenin merelt. Minu reni ääres on ka sinul ruumi. Kui sa nõusse ei sünni, siis pean minema endale mujalt kodupaika otsima. Ma olen juba nii vana küll, et pesategemise peale võin mõtelda,» räägib Martin teravaks ihutud häälel, mis kõva kuulmisega Juhanile nagu noaga kõrvu lõikab.

«Nii et sa siis . . .»

«Ei, nende vanade elude sisse ma naist ei too. Raiun ise Saarekoplisse maja üles ja siis alles.»

«Kust sa selle vara vetad?»

«Ega raha ilmast otsas ole.»

Halastamatu nõudmisega vaatab üks pojapoja silm Juhanile otse näkku. Teise pilk aga uitab pliidi kohal häbisevates varjudes. Vanamehele tundub, nagu ei küsiks temalt praegu Saarekoplit mitte Martin üksi, vaid ka tema silmade kaudu vaatav ammu kustunud Anupeetri Teele.

Vanamees tõmbab kartulikoorte hunniku laualt kamalusse, tõuseb ja viib nurka seaämbrisse. Peidab leivakannika hiirte eest kooreputku, mis pärast Päitsu kinnijäämist just selleks riiulil seisabki. Silgunõu aga unustab lauale hommikut ootama.

«Oeh-jah! Jälle päev surma poole!» ohkab Juhan ja sätib magama. «Eks öö ütle ja hommik näitä . . .»

Ent Martinil polnud sel laupäeva õhtul und meeleski, sest tema päevad ei kiskunud veel surma, vaid pulma poole.

Poiss jättis Juhani voodi kallal kõpitsema ja läks laternaga köögist rehetuppa. Võttis varnast enne kroonut ostetud linnaülikonna ja pani selga.

Pükstel polnud suuremat häda, ajasid asja ära, aga pintsaku ülemised nööbid, tee mis tahad, enam kinni ei ulatunud. Õlgadest oli rõivas hoopis kitsaks jäänud. Peab käima niikaua, kui uue ostmiseks raha teenin, otsustas Martin, puhus laternast tule ja läks põhukuuri kaudu välja.

Ümmargune kuu mere kohal oli nagu sirkliga tõmmatud. Tähed kõrgel. Ilm vähimagi tuuleõhuta. Hingata oli kerge ja lahe. Aprilliõine külmakahu muutis päevase päikese käes auramata jäänud veepiisad klaasikildudeks, raagus puudel valendas härmatis.

Noore inimese jõudsal sammul astus Martin otse põlluäärset jalgrada mööda jõe poole. Ruttas põiki üle valge merekruusaga sillutatud postmaanteepaela ning oligi Saarekopli puudesalus, mis kuupaistel nagu järsk sein tema ette kerkis. Latvu kohevile ajavad saared katsid siin saja sammu laiuselt ja paarisaja pikkuselt kogu tee ja jõevee vahele surutud maariba.

Alles aastat viiskümmend tagasi kasvasid siin niisamasugused lammaste pügatud kadakakuhilad nagu praegugi veel Indreku, Anupeetri, Laidu või ükskõik millise teise pere karjamaal. Kui palju oli vana Juhan oma eluajal puid istutanud? Teab ta seda isegi? Igal inimesel oma haigus... Sel mehel peab ikka olema kannatust, kes nii pika aja jaksab ära oodata, mil istikust puu kasvab. Eriti visa kerkima on saar, mitte nagu lepp või remmelgas, mis mõne aastaga ladva katuseharja kõrgusele viskab, arutas Martin, kes seda asja tundis.

Saarekopli puude alt viis jalgrada Alajõe purdeni. Pukkidele olid pandud paarislauad, mida mööda sai põiki üle puujuurtest läbipõimitud kruusa-kärestiku.

Niipea kui Ülajõe õuevärava haak Martini käest lahti lõksas, tormas kuudist välja suur hundikoer. See neljajalgne oli säärast sorti majavalvur, kes enne vaenlase küljest tüki suhu krahmab ja alles siis hakkab peremeest kohale kutsuma.

«Moitu!»

Koer peatus, nagu oleks ta vastu seina jooksnud. Laskus vastu maad, vingerdas ja nuuksus. Tugev saba pühkis maad. Hunt otse nuttis rõõmu pärast. Kargas siis püsti, lõi käpad tulija õlgadele ja limpsas sooja keelega üle näo. Martin haaras kahe käega ümber looma karvakoheva kaela.

«Moitu!»

Nii kohtuvad ainult kõige paremad südamesõbrad üle hulga aja. Mees otsis taskupõhjast tüki suhkrut ja torkas hundile hammaste vahele. Tark koer teadis, et teene nõuab vastuteenet. Jooksis, nina maas, ümber majanurga noore perenaise akna alla, toetas esijalad veelauale ja vaatas sisse. Kambris põles tuli, kuid paksud eesriided ei reetnud midagi peale kerge valguskuma.

«Auh!» tuli Moitu suust madala bassiga. Tasa ja tagasihoidlikult, nagu ühel elukogenud koeral sobibki kõnelda oma perenaisega, kelle võimuses on avada uksi, mille taga leidub leiba ja liha.

Tulekuma kambris kustus. Kardin nihkus kõrvale, aknapool avanes. Mees surus end seljaga vastu seina, et vaataja teda ei näeks.

«Noh, Moitu, aga kus Martin on?» küsis perenaise hääl.

«Rrr-auh!» vastas hunt.

Valendav siluett kummardus aknast välja. Tüdruk märkas poissi. Tõreles sosinal: «Mõtlesin, et oled sõjaväes targemaks läinud. Midagi! Ikka sul vanad tembud veel küljes.»

«Oma vembud, kuhu ma nad pidin jätma?»

«Oota, ma heidan midagi ümber ja tulen välja.»

«Võib-olla lased läbi akna sisse?»

«Hull inimene! Mis sa veel ei taha!» Tüdruk heitis Moitule kompveki ja sulges akna. Koer teadis juba ammustest kogemustest, et selleks korraks on kõik, ja lonkis oma kuuti.

Martin astus aidaräästa varju, kuhu kuuvalgus peale ei paistnud.

Välisuks avanes hääletult. Selle vahelt libises välja vilajas tüdruk, mantel seljas, villane rätik peas. Astus tõtlikul sammul üle õue.

«Tere, Elna!»

«Tere-tere, Mart! Ikka meeles veel, kustkaudu Alajõelt siia saab.»

«Moitugi mäletab mu käimisi, kuis siis mina pidin . . .»

Hunt kuulis oma nime, ajas koonu kuudist välja ja kikitas kõrvu. Sai aru, et teda otse ei kutsutud, haigutas pikalt ja kuuldavalt ning pani pea uuesti käppadele. Mis loevad temale inimeste omavahelised jutud. Teadis niigi, et nüüd läheb perenaine selle mehega jalutama ja tagasi tuleb, kuidas juhtub. Mõnikord koguni pärast kesköödi. Tulles on mõttes, kompvekki ei anna, harva, kui silitabki.

«Miks sa nii kaua end sättisid, Elna? Mul hakkas oodates juba külm ihu otsima. Nüüd pead mind soojendama.» Sääraselt end õigustades võttis Martin tüdrukul ümbert kinni ja surus enda vastu.

«Kes sulle sihukesi kombeid on õpetanud?» lükkas Elna poisi eemale.

«Kes kassipojale kõndimist õpetab?»

«Kaua ma siis ikka sättisin? Mõtlesin, et kui mina jaksasin oodata aasta, mis see paar minutit siis sulle teeb.»

«Ootasid sa mind väga kangesti, Ell?»

«Mis sina siis mõtled! Iga jumala päev käisin isa eest salaja ukse- ja aknahingi määrimas. Panid tähele — ühtki kääksu ei teinud. Moitule pidasin õhtuti jutlust, et ta taati üles ei ajaks, kui tuled.»

«On su isa siis õelaks läinud, et nii kangesti kardad? Vanasti oli ta täitsamees.»

«Jah, nüüd muud ei kuulegi, kui mine mehele ja mine mehele!»

«Mehele? Isa peaks sul isegi teadma, et need kaubad tehakse õhtuhämarikus... Mis sa neist hingedest siis õlitasid?»

«Taat ei salli ainult salajasi samme.»

«On siis isal mõni kindel juba valmis?»

«Ei, temal ükskõik.»

«Ära sa, Ell, mulle puulehtedest köit keeruta! Ülajõe Antsul nüüd ükskõik, kes talle väimeheks tuleb. Räägi seda juttu mõnele kaugemalt mehele!»

«Tead, mis mu vanatädi Aet mulle rääkis?»

«Noh?»

«Sinu vanaisa Alajõe Juhan olla omal ajal teda endale naiseks tahtnud.»

«Miks ta siis kosjad tagasi lükkas ja vanatüdrukuks jäi?»

«Ei tea, küllap ootas vist kedagi teist, kes aga ei tulnud.»

«Või polnud Alajõe Juhan küllalt varakas ja seepärast keelati ära?»

«Isad ajavad oma joru, aga viimane sõna on ikka sel, kes mineja on.»

«Nojah, kui nii, siis ma juba varsti vana mees ja sina elatanud inimene — kas päästan sind Aeda saatusest ära või?»

Noored olid juba Alajõe purde juurde jõudnud ja Ülajõe kuuldekaugusest väljas. Elna puhkes laginal naerma. «Ajad nii hirmnaljakat juttu, nagu oleks sul kosjaviinad taskus. Viiksin sind kohe taadi ette, aga sul pole ju isameest. »

«Ega raha viina ostuks. Ah Elna, Elna! Ei saa minust su võtjat ega sinust mulle tulijat!»

«Miks sa kohe käega lööd? Sa ikka oota niikaua, kuni ma ei olen jõudnud ütelda ja siis alles...»

Martin ja Elna jäid keset purret seisma, toetusid seljaga vastu käsipuud, näoga küla poole. Vasakul mustas Alajõe kõrge Saarekoppel, paremale jäid Ülajõe lepadkadakad ja kuuvalguses hõbedasena helkiv tsinkplekist katus. All kärestikus vulisesid kevadised veed.

«Ell, kui sõjaväes olin ja sinu peale mõtlesin, siis mäletasin alati ka sedasama trummi ja kuulasin, kuidas jõevesi kivide vahel juttu ajab.»

«Mis seal imet, see on ju meie purre. Mäletad, kui sa esimest kevadet Uudepere Villemi laeva läksid? Enne seda kirjutasid mulle ja määrasid siinsamas kohtamise. Oli täpselt samasugune vaikne ja valge aprilliöö kui täna. Ja sa ütlesid nii tähtsalt: «Head aega, ma nüüd siis lähen... Mere asi. Kes teab, millal tulen, kui üldse tulen...»»

«Ell, mis sa veeretad mu ammu lausutud sõnu! Ütle parem: on sul täna õhtul hea minuga siin seista?»

Tüdruk laskis Mardi varruka lahti ja nihkus poisist kaugemale.

«Üks silm vaatab sul kuud, teine mind, kummalt sa küsid?»

«Sinult,» vastab Martin tõsiselt.

«Ei meeldi sa mulle üldse enam, venivillem. Juba kolm päeva sõjaväest lahti ja kodus, aga mina mõelgu kogu aeg ikka veel: kas tuleb või ei tule? Lõpuks alles täna õhtul,» vastas tüdruk tedrekana kombel kudrutades, kuid pööras siis korrapealt asjaliku külje väljapoole. «Mälestusi kedrata on hea küll, aga räägi nüüd parem, mis sul sel kevadel plaanis on? Kas jääd Alajõele või lähed jälle merele ja jätad vana Juhani üksi?»

«Vanast on muidugi kahju, mees juba nii kõver, et painuta küüru peal kas või loogapuu parajaks. Või tal üksi kerge on: talvel orjab ahju, suvel lehmi-lambaid, kogu aasta kõhtu. Kange ka teine. Võiks Moorjaaku oma poegade juurde minna, aga ei! Ütleb, et kerjuse kombel teise pere küljepingile istuma ei lähe! Alajõel sündisin ja siin ka suren! Elab ja mässab asja ees, teist taga, kuni ükskord kondid õhtal. Aga eks jonn ole hiidlasest vanem ja tahtmine taevariik. Mina teda ka kuigi palju aidata ei saa. Siin ma olen — pole mul enam õiget riiet ega jalavarju. Jään Alajõele, olen varsti samasugune vana-Juhan.»

«Tahad, võid minu isa Uulu-püüu paati palkmeheks tulla. Üks koht on veel saadaval.»

«Ei sellest tule välja midagi. Sa ju tead, et mul ju aupärast sajatonnise kipripaberid taskus, ja nüüd mõrrasulaseks. Parem lähen ja ajan suure maa talumehe juures paari pastelde eest aasta ümmarguseks. Keegi vähemalt ei tea ega tunne.»

«On see sul nüüd uhkus või vana Juhani jonn?»

«Ükskõik, aga mul on omad plaanid. Kuidagimoodi pean rahajärje majasse ja jalad alla saama. Mõtlen, et esialgu aitan siin Juhanil aasta soolase lauale püüda, ja eks siis näe. Küllap ikka vist kisub jälle sügavama vee poole. Aga enne kui ära lähen, tahaksin, et vanamees selle Saarekopli minu nimele kirjutaks.»

«Milleks sulle nüüd seda nii hädasti?»

«Sellepärast, et on üks säärane vanasõna: «Veereva kivi peale ei kasva sammal.»»

«Kas siis Saarekoppel keelab sind veeremast?»

«Arvan küll. Sest siis oleks elul nagu juba pisut vundamenti all. Igal teenitud kroonil oma kindel koht. Vaata, Ell, siiasamasse saarte varju ehitaksin endale majakese — otse Ülajõe elumaja vastu. Meie kodul oleks tahutud palkidest laudvoodriga seinad, punane kivikatus peal. Mansardkorra teeksin kah.»

«Kardan, et Juhan sulle Saarekoplit ei anna,» arvas tüdruk mõtlikult.

«Ei tea. Täna õhtul tegi ise juttu. Paistab, et midagi ta peas ikka liigub . . .»

«Kas ta pole rääkinud, et minu isa pakkus talle mineval sügisel sellesama Saarekopli eest tuhat krooni? Ära ütles.»

«Tuhat krooni!» kordas Martin juhmilt. Poiss ei osanud kuidagi ette kujutada, et ühe inimese valduses võiks säärane summa olla. «See oleks sinu taadi poolt küll üks hännatu tegu olnud. Säärase raha eest võiks talu osta. Või väikese laeva, või, ütleme, mitu mootoriga püüupaati . . .»

«Pead siis Ülajõe Antsu üheks umbse peaga meheks?»

«Jah, arvan küll, et niihästi sinu isale kui ka Alajõe Juhanile tuleks peoga mõistust anda. Esimene oli rumal, et nii palju pakkus, teine tolgus, et põrsast kotti ei pistnud.»

«Ei, Mart, las ma seletan sulle. Pole nad kumbki kuskilt nikastanud. Kõigepealt, minu taat teab, et meresõit ja kalaäri on ikkagi õnneasjad. Maa sisse pandud raha, see on kindel kapital. Teiseks ütleb ta, et kui võtab kätte ja Alajõe koplis iga saare vahelt ühe maha võtab ja ära müüb, siis on tal ostuhind peaaegu tagasi ja pisut harvemate puudega Saarekoppel vaata et muidu käes. Nagunii nad seal praegu latvapidi koos. Juhan minu isa ärimõtteid võib-olla ei aimanud, aga ta teab juba vanast ajast, mis paberist rahadega vahest juhtuda võib — pank või koguni riik läheb praatsu otsa ja oledki jälle sile poiss.»

«Ei, see pole see, mis vanaisa mõtles.»

«Mis sina siis arvad?»

«Ma arvan, et lähme käime pisut,» ütles Martin, kellel särk ja õhuke suvepintsak öist külma ihust eemal ei jaksanud hoida.

«Jookseme su mansardkorraga majasse sooja.»

«Niikaua kui seda veel pole, lepime Alajõe Juhani Saarekopli puudevarjuga.»

Noored astuvad üle purde. Elna ees, Martin järel. Vaikimisega võtavad neid vastu Saarekopli raagus puud.

Täiskuu on hea tüki maad madalamale vajunud. Puutüvede ja mullusuviste kulumätaste taga varitsevad pikad varjud.

«Miks sa, Mart, täna turris oled?» võtab Elna poisil käe alt kinni.

«Seepärast, et sinu isa piskust on viimasel ajal palju saanud, aga minu natuke on veelgi kasinamaks jäänud. Vanasti, kui sa veel raha väärtust ei tundnud, võtsid mind tõsiselt, aga nüüd teed ainult nalja. Küll saad veel näha, Ell, et ka mina pole prahi pealt riisutud poiss! Nupp või kael! Parem üks päev hunt kui eluaeg lammas. Ega mets minu jaoks puha tühi ole.»

«Ütle siis, mis sul plaanis on?»

«Püss muretseda.»

«Miks?»

«Sellepärast, et mul on ainult kirves, ja sellega kurge kätte ei saa.»

«Kus see kurg sul on?»

«Siinsamas hoiab mul käe alt kinni.»

«Aga kirves?»

«Siin,» paneb Martin oma kaks töömehekätt tüdruku ette kokku.

«Missuguse müristajaga sa seda kurge siis lasta mõtled?»

«Sinusuguse linnu toob Ülajõelt alla Alajõele ainult kuldkuul.»

«Sa, Mart, räägid rumalat juttu.»

Vaikus. Elna toetub tugevamini Martini vastu. Poiss sulab üles.

«Vaatame, Ell, kas täna öösel on vilja- või kalauude.»

«Kust seda teada saab?»

«Sellelt, kas puuoks on härmas alt või pealt.»

Tüdruk võtab madala saareoksa ja uurib. «Uude on all. Kumba see siis nüüd tähendab?»

«Kalaõnne!» rõõmustab Martin. «Ongi hädasti vaja. Tead, Ell, ma leidsin Alajõe pööningult rotisöödud mõrraräbalad, tõmbasin suured augud koomale ja viisime Juhaniga täna õhtul sisse. Ehk on tõesti hommikuks mõni loll kala sisse läinud?»

Enne kui tüdruk vastata jõuab, märkavad nad puude vahel inimest. Kühmus mehesiluett, kepp käes, astub üle varjurägas mätaste. Puudutab käega saarte krobelisi tüvesid.

«Alajõe Juhan!» sosistab Elna. «Paistab, et ka vanamehel on oma laupäevaõhtused ehalkäimised.»

«Näed nüüd, kui viltu sa lõid, arvates, et Juhanil oli meeles ainult raha ja riikide saatus, kui ta Saarekoplit sinu isale ära ei andnud.»

Martin ja Elna kiirustasid rada mööda postmaantee poole, et vanamees neid ei märkaks. Jalutasid kuni suure sillani, läksid üle ja astusid siis jõe teist perve pidi Ülajõe poole tagasi.

Elna samm on lühike, kiire ja kuuldamatu. Martin astub pikalt ja raskelt, nagu veaks ta enda järel kelku.

«Mart!»

«Jah,» ärkab mees.

«Mis sa ennist sellega mõtlesid, kui ütlesid, et kisub sügavama vee poole?»

«Küll sa oskad seda isegi ära arvata.»

«Ära mine, Mart!»

«Oleks sul must kahju, kui kauaks jään?»

«Oleks küll ja Moitul kah.»
«Koera lein oleks vist küll sinu omast suurem.»
«Katsu sa kahju kamaluga mõõta.»
«Kuule, Elna, räägi sinuga või heida herneid vastu seina, välja tuleb üks ja sama.»
«Mõistlik mõistab ise, rumalale näita näpuga — ta'p saa siis ka aru.»
«Nojah, mina olen muidugi see tolgus.»
«Oled jah, Mart!» ohkab Elna täiest suust ja südamest ning haagib end nii tugevasti poisi käevangu, nagu kardaks ta, et keegi just praegu tuleb ja temalt selle tolguse ära röövib.

Elna koju saatnud, läks Martin taas otse üle purde ning astus mõtlikul sammul Alajõe poole. Kuu oli looja läinud, tähti taevas veelgi enam kui enne. Varjusid polnud. Puudealune mustas.
«Mis see siis nüüd oli?» mõtles Martin. «Kes ütleks, mis või kes sel tüdrukul peas on?» Teab ta seda isegi. Igal juhul pole Elna muutunud. Endiselt on selle tüdruku hing nii hästi ära peidetud, et ükski nukk välja ei paista. Tahad talle läheneda, jookseb ära, lähed aga ise kaugemale, tuleb järele ja poeb sulle kas või hõlma alla. Just nagu Viire Leeni lambatall.
Aga üks on mõistuseta loom, teine aruga inimene. Nagu tänagi õhtul. Räägin mina tõsiselt, keerab ta asja naljaks, teen aga mina nalja, paistab, nagu võtaks tõena. Kogu küla teab, et Alajõe Martin käib Ülajõe Elnaga, kelle kambri seinad tal seestpoolt alles nägemata on. Ainult seda ei teadnud keegi, et Martini süda seetõttu oli vahel viha, vahel armastust, kogu aeg aga muret täis nende vahekorra selgusetuse pärast.
Pooltosinat aastat tagasi, kui ta Uudepere Villemi laeva peale läks, paistis asi lihtsamatest lihtsam. Teenib raha, hoiab kokku ja ostab endale mootorpurjeka, mis üldse ei vea halupuid, vaid seilab hoopis kaugesõidus. Ühel ilusal päeval aga purjetab Lõukaküla lahte, laseb ankru alla ja läheb Elnale kosja. Kogu küla imetleb uhket purjekat ja Ülajõe Antsul on oma rikkast väimeespojast ilmatu hea meel.
Aga mis tuli välja? See oli hoopis Ülajõe Ants, kes rikkaks läks, aga Alajõe Martin on tuhat korda vaesem

kui tol ajal, sest tal pole enam endist lootust ega unenägusid. Isegi see pole talle enam selge, kas Elna teda üldse tahab.

Aga Elnal pole ka kedagi teist. Võib-olla ootab? Ja see õige ei tule ega tule, nagu omal ajal Ülajõe Aedalgi. Vahepeal, igavuse peletamiseks keerutab Martini pead. Kuid ka mänguasi peab meeldima. Muidu temaga ei mängita.

Ülajõe Antsul on üks kama kõik, kes tema tütre saab, peaasi muidugi, et väimehel oleks vara. Elna seda just välja ei ütelnud, aga... Raha... Raha!

Kodus heidab Martin rehetoa küljepingile pikali, põhukott pea all. Ka unes tõmbuvad tema sõrmed rusikasse, huuled sosistavad: «Raha...»

III PEATUKK

Pühapäeval, otse kõige kallimal kirikuajal, istus Uudepere Villem akna all järil ja õmbles oma küljeluu kingadele pooltaldu alla. Villem ei tahtnud säärase teoga jumalakartmatust näidata. Ei, Uudepere kipper, nagu teda kutsuti, maksis kirikumaksud, oli oma Annaga kristlikus abielus, laskis ristimisealistele lastele pühitsetud vett pähe tilgutada ja lootis, et pastor kunagi ka tema kalmukünka ääres paar sõna vagamehe juttu räägib. Villem ei olnud ka nii vaene, et ta selle kingapaari tallutamist Vilu Toomale poleks jaksanud välja maksta või vanade jalavarjude asemele maja ainsale naisterahvale hoopis uusi osta. Ei, see oli põhimõtte küsimus. Juba üsna noorest peast oli Uudepere Villem iseendaga kogu eluajaks lepingu teinud, et seistes ükskõik kui väikese väljamineku ees, esitab ta endale kaks küsimust. Esiteks: on seda vaja?

Sellele on tavaliselt kerge vastata, sest inimese vajadused on peaaegu ilma igasuguse piirita. Hakkad vaatama, siis on sulle tarvis uusi riideid, nägusamaid jalavarje, lauale paremat ninaesist jne. Rääkimata veel naise tahtmistest, mille täitmiseks heida raha nagu põhjatusse kaevu. Tänu taevale, Anna pole küll inimene, kes elukõrkust või riideuhkust taga ajaks, kuid

temagi kleitidel on üks volt siin, teine seal. Aga palju sihukeste siksakkide peale kangast ära kulub, sellele ta ei mõtle.

Niipea kui Villem oma esimesele küsimusele oli vastanud jah, tuli teine ja kavalam. On sulle seda hädasti vaja? Jaa, siin see oli. Hädasti on inimesele vaja ainult nii palju sööki sooleotsa sisse, et tööramm käes seisab, riidekalts, mis külma eemal hoiab, ja peavari. Ongi kõik. Selle tagatiseks, et need kolm elu head asja ühel ilusal päeval ära ei kaoks, peab mehel olema vara. Ükski sent pole aga siiamaani veel taevast sadanud.

Muidugi, raha teenida oskab iga loll, kel käed-jalad sõna kuulavad. Kuid saadud krooni ainult sinna kohta välja anda, kust ta pärast teisega koos tagasi tuleks, — see on juba nõks, mille peale iga mehe uid ei hakka.

Villem teeb naaskli vahatüki sees libedaks, puurib siis tallaranti ja pistab kaks harjast vastamisi. Tõmbab pigitraadi läbi ning koputab naasklipeaga siledaks. Ja jälle sama lugu otsast peale, kuni tallapoolele ring ümber saab.

Ütlematagi selge, et esimesed sajad ja tuhanded on kõige raskemad tulema. Küll andis nupul nuputada ja kätel kraapida! Katsus poisikesest peast kalapüügiga. Hea oli, kui sellega leiva ja silgu laual hoidsid, aga kõrvalepanemisest polnud juttugi. Sõitis siis madruseks. Eespool-masti-mehe palgaga said ehk ka linnariidest püksid jalga, ja oligi kogu rikkus. Kuid siis võttis südame rindu ja kargas Ameerikas laevalt ära. Viis aastat magas öösiti New Yorgi sadamas lammutamisele määratud praamide kajutites, päeviti käis ehitustöödel, hööveldas aknaraame. Hoidis elu sees ja rammu kätes ainult leiva ja purgipiimaga. Janu kustutas veega. Töökaaslased ostsid limonaadi ja kurat teab mis kirjute siltidega täiskleebitud pudelitesse villitud laket, jõid ja viskasid kestad minema. Õhtul, pärast tööpäeva lõppu, korjas Villem pudelid kotti, võttis kandami selga ja viis poodnikule tagasi. Iga pudeli eest saadud poolesendiline oli otse maast leitud.

Nii elas Villem Ameerikas. Koonerdas ja kogus, nülgis naha kirbu koodi pealt ja arve pangas paisus. Korjas, kuni arvas, et selleks korraks ehk aitab. Sest Ville-

mil polnud plaanis kogu elu pilvelõhkujate peremehi orjata.

Otsis sadamas madrusekoha Euroopasse sõitvale laevale, stauis end tööga üle mere ning oligi paari kuuga tagasi Hiiumaal. Et tema vanematel, endistel Aadma mõisa moonakatel, ei olnud endilgi õiget kohta-paika — elasid teise toanurgas —, siis ostis Villem Lõukakülast tiinu kaks metsaäärset heinamaad, pani isa maju üles raiuma, ise aga läks ja ehitas Saaremaal Mujaste all pisikese purjeka.

Risti-vaeva sai siingi näha küll ja küll. Laevaehitajad olid üleväina-seppade tööhinnad üles löönud. Hiiumaal tehti poldid-piigid ja vandirauad pool odavamalt. Seepärast laskis Uudepere need vanal Tärgama sepal valmis taguda ja viis talvel kelguga üle Soela Saaremaale. Mis see kümmekond kilomeetrit noorele mehele! Puutöö juures aitas ise kogu aeg kirvega kaasa, purjed õmbles vihmastel päevadel ja sügisöödel Mujaste mehe saunas.

Aga peaasi, et kõik läks õnnepidi. Laev juhtus ladusa jooksuga ja parras nii kõva, et ole mees ja anna purje. Ka isa ehitatud maja sai soojapidav nagu kott ja Moorjaagu polvärgi tagant lõigatud roogudest katus polnud sugugi kehvem kui Ülajõe Antsu tsingisäras eputav plekk. Isegi naisevõtmisega, millega mitu head meest endale eluaegse põõna on saanud, võis Villem rahul olla. Tema Anna on vaikse loomuga ja suure juuksenutsakuga kuklas, kui pere sööb, seisab laua otsas püsti, ja alles nõudekoristamise ajal pistab endale tüki suhu. Küsid temalt midagi, vastab sulle nagu õige küljeluu kohus: «Mis nüüd mina, naine-inimene, eks sa ise tea . . .»

Villem laseb hetkeks töö sülle langeda, ajab küürutamisest tüdinud selja sirgeks ja vaatab läbi akna välja, kus kevadraagus õunapuu okste vahelt sinetavad lahevee ribad.

Uudepere aknast hakkab meri paistma alles sügiseti, kui esimesed talve-eelsed tormid puud lehtedest lagedaks on raputanud. Siis on vesi asukarva hall, raske ja igav. Ainult rajuilma auks ehib lõugas end valgete lainelakkadega, mis mööda riidalist kallast üles veeredes muutuvad kohevateks vahuhunnikuteks nagu

vadutud vill. Õiget silmarõõmu aga pakub Uudepere aknast vaatajale alles mere jäämineku-järgne sinisirendus, mille kauge ja rahutu kutse siit meestegi südamed kevadiselt kripeldama paneb.

Ja mehi on Uudeperes palju, sest Anna pole Villemi rõõmuks ja iseenda nuhtluseks muud osanud sünnitada kui ainult poegi. Nüüd on nad, olgu tänatud, peale viimase kõik juba madruse-ealised, Viktoril koguni tüürimehe diplom taskus. Pole Villemil enam vaja ka Kihnu Jõnni kombel võõrale lipukaptenile kallist palka maksta. Aga seal nad ise ongi...

Liivast külateed mööda tuleb salk tunkeriides noori mehi. Kõige ees pikk ja tõsine Viktor, nokaga kiprimüts peas. Tema järel purjepundart õlal kandev Hannes. Siis Heino ja Valter, kes teineteist tõugates, kätega vehkides ja naerdes millegi üle vaidlevad. Kõige lõpus longib väike ja mossisnäoline Leo.

Villem kiirustas ja jõudis just viimase piste ära lõpetada, kui meestesumm uksest sisse vajus. Kõik terved, tugevad ja tuuldunud näoga poisid.

««Pihlalaiu» purjed saime alla löödud, veetünni viisime laeva, sea panime astjasse. Sellega on klaar,» heitis vormimütsi kandev Viktor isale hooletul toonil, nagu tahtes alla kriipsutada, et niisugune pisitöö on meeste käes kord kõhatada.

«Panite sea tünni!» ägestub isa. Viskab kinga tagantkätt aknalauale ning tõuseb kogu oma pikkuses ja laiuses poiste ette püsti. «Ma ju ütlesin, et see jääb minu teha!»

«Ütlesid, ütlesid...» osatab turske punase kaelaga Hannes ja laseb purjepuntral toanurka kukkuda. «Mineval kevadel sa soolasid, aga läks suve poole nii tulisoolaseks, et kiski'p võind suu sissegi vetta. Pärast sööma sehuke raspeldus kõhus, nagu oleks viili alla neelanud.»

«Aga kui nüüd käest hapuks läheb, kis siis vastutab? Toop soola, mis järele jätsite, viib viimati kuus puuda kallist sealiha üle parda! Tohoh kurat säh! Änam sõna ei kuulda. Kas olen mina «Pihlalaiu» kapten või kiski teine?»

Villemi kenakeselt kartulikõhult klootidele vajunud püksid, selja tagant tolgendav särgisaba ja vihast pune-

tavat nägu lõpetav hallikas habemetutt annavad küll ehtsa kipri plaani välja. Ka sõnade kinnituseks vastu lauda lajatav rusikahoop, mis kingsepa tööriistad põrandale põrutab, on omal kohal. Isegi tema nelja tuule poole sasitud juuksed suurendavad kõikvõimsa käsutaja välist võimsust. Kuid sellele vaatamata ei avalda isa kärkimine poistele mingit mõju.

«Kui sa, vana, nii kangesti tääda tahad, kis on laevas kapteniks, siis vaata munsterrollist,» lausub poisiohtu Valter ja vilksab heakskiitu otsides Viktorile, kelle tärniga mütsi ja tüürimehe diplomi üle kõik nooremad vennad uhked on. Isal aga pole muud kui sajatonnise purjeka kipripaberid ja nendega juba kolmemastilist «Pihlalaidu» ükski sadamakapten merele ei lase.

«Jah, mina käskisin ja ka vastutan. Klaar!» kinnitab Viktor tähtsalt.

«Ma teile vastutan!» taltub Villem löödult.

«Poisid, nüüd kõik kordamööda kliivri kallale! Sina, Hannes, oled esimene. Teised ahvi kotti ajama, sest homme hommikul vara on väljasõit. Klaar!» kamandab Viktor. Lisab seletuseks isale: «Keegi ei tahtnud viimaseks õhtuks laeva jääda, võtsime siis katkise kliivri kaasa ja paikame siinsamas ära. Motorist ja koka jäid ankruvahti pidama.»

Hannes hakkab purje lahti harutama, teised kaovad tagakambrisse asju pakkima.

Esmakordselt oma lastele alla vanduda on kibe kogemus igale isale, eriti aga Uudepere Villemile, kellelt isaõigustega ühes ka tema raha eest ostetud laeva kaptenivõim vägisi käest kippus kaduma. Jah, pane poisid rääkima, siis teevad sulle selgeks, et nemad need seilajad, rahateenijad ja suure töö tegijad ongi. Et kes see muu «Pääsukese» peal «Pihlalaiu» ostmiseks kroonisid kokku ajas kui nemad. Kuid mis on madrusemehe töö? Ilma kaptenita ei tea sihuke jospel veel sedagi, kuhu laeval ots keerata, kui vaja on kas või Moorjaagu alt Tallinna sõita. Nemad teenisid! Aga kes teid, krantsikarja, söötis-jootis, kes ostis riided? See on veel küsimus, kas teie töö nahkapargitud lobi ja ärakulutatud tunkesid üldse tasa tegi? Viktor on uhke oma diplomile. Mis maksis kool? Kelle taskust see raha tuli?

Ent siinsamas, Uudepere toas, on veel üks inimene, keda ükski munsterroll, paragrahv ega endaõigustus Villemi käsu alt ei päästa. See on vastas akna all pesu triikiv naine Anna, ja abielumehe õigusega kärgib Villem: «Kaua sa, eit, nende kaltsudega seal kohmitsed! Kas täna süüa ka saab?»

Rahulik, heasüdamlik ja triikimisest õhetama löönud naine paneb töö käest ja astub täidlase inimese aeglasel sammul kööki. Tuleb hetke pärast tagasi.

«Varsti. Tangud tahavad veel põrmukene keeda,» vaigistab Anna oma läbematut teistpoolt, kõigutab triikmasinat käe otsas edasi-tagasi, et söed paremini hõõguma läheksid, ja jätkab tööd.

Villem saab aru, et naise alandlikkuse tõttu on tal seegi rünnak liiva jooksnud. Nii on Annaga alati. Saad sa nüüd sihukese peale kuri olla või midagi. Korraga märkab ta põrandale kukkunud tööriistu. Tahab juba hakata ise üles korjama, kuid siis meenub talle vanasõna: «Isa, pea kübar peas, kuni elad laste seas.»

«Leo!»

Neljateistkümneaastane taani tunkedes, elavate oravasilmadega poisikratt piilub tagakambri ukse vahelt tuppa.

«Mis lahti on, vana?»

«Lahti on! Kas sa ei näe, mis asjad põrandal vedelevad? Iga tööriist oma kohale panna!» käsutab Villem ülemuslikult.

«Iga tööriist kohale!» vastab poiss eht meremehe kombel, kuid tõrksalt, alluva paratamatusega, ja hakkab koristama. Paneb ülejäänud pigitraadi ja nahatükid sahtlisse, naaskli ja haamrid-tangid tööriistade riiulile. Vaatab siis isale nagu hoogu võttes vähe aega otsa ja esitab kaua hinge piinanud küsimuse:

«Ütle nüüd ükskord selge sõnaga ära, mis siis minust saab?»

«Mis sust ikka saab. Jääd koju seale rohtu kiskuma ja aitad suvel emal lehmaheina teha.»

«Ei jää mette! Valtrit sa'p lasknud nelja klassigi ära käia, vetsid teise kaheteismeaastaselt kaasa, aga ma juba neliteist, kool ammu läbi. Mette ei jää! Kas või kargan kodust ära ja lähen punkris välismaale!» jonnib poiss, endal nutumaik suus.

«Sa kuuled! Või isale põigiti vastu!» teeskleb Villem üllatust. Imestamiseks pole Uudepere kipril muidugi vähimatki põhjust, sest peale Anna ei hoia tema ees siin majas keegi oma suud lukus. Ja isegi naisel on see vist enam heast iseloomust kui kartusest.

Poiss vaikib ja vaatab isale altkulmu.

«Kuskohta sa tahad siis minna?» küsib Villem pojalt tõgamisi.

««Pihlalaiule» nooremmadruseks,» vastab Leo enesekindlalt ja käib välja trumbi. «Ma juba kapteniga rääkisin, ta on nõus võtma.»

Villemi hing kerkib. Isegi see natt julgeb meelde tuletada, et tema paberid «Pihlalaiu» jaoks piskuks jäävad!

Isa haarab pükste ümbert rihma ja sähmab vahatükki maast võtma kummarduvale poisile otse üle ahtri.

«Nüüd said aru, kis on kapten, või tahad teist veel?»

Poiss aietab ja sööstab vedruna sirgeks. Tõmbab käega üle valu saanud koha. Hüüab süüdistavalt, hädavaevu pisaraid tagasi hoides: «Mis ma sulle kurja tegin, et sa lõid?»

«Pea nüüd mokk maas, kui tahad, et sellega jääb!» hoiatab isa ja paneb rihma tagasi.

Poiss vaatab põrandalt peosse kahmatud naasklikaugulist vahatükki ja küsib kiuslikult: «Kus see sul käib, sahtlis või laudubal?»

Poisi trotslik toon ei meeldi isale. Nagu ta ise ei teaks, et vahatüki koht on sahtlis.

«Viska emale supipatta, kui sa paremat kohta'p leia!»

«Emale supipatta!» vastab Leo ja läheb kiiresti kööki, kust kostab katlakaane klõpsatus.

«Püha taevas!» ehmub tavaliselt nii ükskõikne ja näiliselt oma saatusega leppiv Anna. «Mis ma nüüd lõunaks lauale panen?»

«Leo, tule siia!» hüüab isa laial komandohäälel.

«Mis sa poisist kiusad, las tuleb kaasa,» manitseb purje paikav Hannes pingilt.

Leo ilmub köögiuksele, aralt ja ettevaatlikult nagu metsast lagedale hiiliv rebane. Poisi kartlik pilk on isa püksirihmal, mis aga seekord oma kohale jääb.

«Kuhu sa, säinapoeg, vahatüki pistsid?»

«Sinna, kuhu kästi.»

Villem vaatab poissi isaliku uhkusega. Leo kogub julgust. Tema silmis on nüüd jonn, koerus ja pisut teadmatust, millega see kõik küll lõpeb.

«Khm,» muigab isa. «Ise kut köiesõlm, aga kus süda!» See poolest suust kiitus annab poisile julgust, paneb isegi lootma.

«Jonni sul on ja käsku täita oskad,» jätkab isa habemesse valguva naeratusega. «Teeme siis pealegi madrusekaubad maha.» Villem saab aru, et säärast vemmalt koju jätta on ohtlikum kui kaasa võtta. Laevas vähemalt oma silma all.

«Kaksteist meest ja surnukirstud!» hõiskab perekonna pesamuna ja tormab tagakambrisse oma õnne teiste vendadega jagama.

«Jää jumalaga, Mann,
sest tuules on meil bram,
mai šip is baund foor Rotterdam . . . *» laulab varsti kambris poistekoor, millest üle käib Leo hääl, üks noot sopranit, teine bassi.

«Mis sa arvad, Anna, küll sa saad üksi hakkama?» pöördub Villem läbi lahtise köögiukse oma küljeluu poole, kes suurest malmpajast suppi seasöögiämbrisse tõstab.

«Mis minul. Eks sa ise tea.»

Just sel hetkel koputab keegi.

«Jah, on ukse koht küll!» hüüab Villem.

Tuppa astub laia kondiga tugev noor mees, kellest korraks kogu ukseava täis saab. Mehel on igast kandist kitsaks jäänud linnariided seljas, särgikaelus ei ulatu turske kaela ümber kuidagi kinni. Sonimütsi alt paistab valkjas juukseräästas. Tuppaastuja üks silm vaatab Villemit, teine köögiuksele uudistama tulnud perenaist.

«Tere, kapten!» lausub tulija vana tuttava teesklemata hoo ja heameelega.

«Tere jah! Kas sa näed, Martin!» põristab Uudepere ja ulatab külalisele pigitraadist mustavöödilise kämbla.

Ka perenaine Anna kuivatab käe põllega ja pistab siis Martinile pihku. «Kroonumees ka lahti lastud?»

---

* My ship is bound for Rotterdam — mu laev läheb Rotterdami *(ingl. k.)*.

«Nujah, kui laulatatud, siis eluaeg, muidu pääseb kergema ermuga,» vastab peremees külalise eest.

«Sul, Hannes, paistab üsna tuli taga olevat, et kohe pühapäeval purje liikad,» lööb Martin kliivriparandajale sõbralikult vastu õlga.

«Mis sa siis mõtled, juba homme tarvis tuule ette tõsta,» õigustab end Hannes.

«Istu ometi!» manitseb Anna ja pühib käega toolipõhjalt olematu tolmukübeme.

«Jah, löö võnk peale, istu ja pane suitsu!» õngitseb Hannes taskust paki «Ahtot» ja koputab sõrmega paberossi välja.

«Ole meheks, aga pole jõudnud seda ametit veel selgeks õppida,» tõrjub Martin ja istub.

Villem asub peremehe kohale laua taha, Anna kaob kööki.

«Kaua juba väiksel maal?» alustab Uudepere pärisjuttu.

«Varsti nädal täis, kui riigi söögilt-seebilt lahti lasti.»

«Mis sa siis nüüd rügad teha? Ega sinusuguse töörõövli käed juba mööda külge maas ei seisa.»

«Midagi, ajan niisama ääri peale. Eile õhtul käisime panime vana Juhaniga mõrra sisse.»

«Hommikul midagi nägid ka?»

«Jah, mõrrapära oli kohe täis patsitud, seljas ära ei toonud, tuli Lauk appi võtta.»

«Või otse hobukala! Tuleb välja, et sel aastal laseb räim vara randa, ega siis kevadsoojad ka enam kaugel või olla. Küllap suvigi, vaata et enne jaani platsis.»

«Ah, tudide tarkus!» heidab purjeõmblemise pingilt sõna sekka Hannes. «Teevad ennast muidu tähtsaks, nagu teaksid nad midagi. Mõned ütlevad, et kala järgi käib ilm, teised jälle, et kuidas tuul, nõnda räim. Usud sa nüüd üht või teist. Kolmas aga jätab asja puha jumala määrata.»

«Sina, poiss, oled jah see keige targem,» pahandab Villem poja edevuse üle ja jätkab siis juttu Martiniga. «Jäädki niid koduseks miheks?»

«Ei tõmba nagu see maaelu. Eks ma sellepärast käimas olengi. Kuulsin, et oled uue ja suure laeva ostnud. Mul jälle Haapsalus väike eksam antud. Ehk annab

tüürimehe koha pealt rääkida? Neli suve kannatasid mind ära, kuidas viiendaga oleks?»

Uudepere kipper silub oma habemetutti. Martini-sugused mehed teevad oma palga alati tasa, aga mida pole, seda pole.

«Kumb see kumba ära kannatas... Khm... Vaata, asjalugu on sehuke, et mu oma Viktor tõi Tallinnast tüürimehe paberid ää ja niid ta ise mul vanemaks miheks. Khm... Teised poisid madrusteks. Näe, Leogi viin kaasa. Palkmihi pole änam kui koka ja motorist.»

«Siis muidugi, kui Viktor. Ma niisama astusin läbi, et...» ei jaksa Martin algul oma pettumust päris vaka all hoida. See õnnestub tal teise jutu peale üle minnes. «Su «Pihlalaid» muidugi pikkade otste peale prahitud?»

«Jah, halulastid jäävad küll seekord teiste vedada,» laseb Uudepere oma habemetuti taas läbi peo. «Esimesed kolm otsa Tallinnast vineeriga Göteborgi, eks pärast näe.»

«Göteborgi? Rootslasel endal puid ja metsa vähe või?»

Villem pilgutab silma. «Vähe või palju, aga Roots on äri peal väljas. Siit saab odavamini. Vineeripakkidele uued templid peale ja inglasele, pliis!, sakslasele, pitte seer!»

«Jah, seda muidugi,» annab Martin Uudepere kiprile õiguse ja teeb jälle teist juttu: «Täna hommikul merelt tulles silm läks Moorjaagu poole ja mõtlesin, et kas siis küll küllale kipub liiga tegema või, et «Pääsuke» sul polvärgi taga päris paljal raal veel? Jääbki teine nüüd sinna kohe armuleiva otsa, nagu rikka mehe vanaks jäänud hobu?»

««Pääsuke»,» venitab Villem ega teagi korrapealt, mida vastata. Sest «Pääsuke» on tal ju seesama südame külge kasvanud purjekandja, mille kiilu ta Ameerikast toodud rahadega omal ajal Mujaste all maha pani. Nagu varandust kokku ajav kratt lendas kumerate purjetiibadega alus pikki aastaid üle mõõtmatute merede, lisades iga reisi järel Villemile kirstu põhja kroonisid, kuni jätkuski viimaks «Pihlalaiu»-taolise suure mere mootorjantsi ostuks. «Pääsukese» peal Martingi oma madruseaastad Villemi laeval sirgeks sõitis. Kuid nüüd on truul kaljasel seljataga üle kahekümne suve

seilamist ja otsad alla vajunud nagu väsinud veoloomal. Mastid mädanenud, lekib kui rääts. Sügisel tegi küll Kõrgessaare vandiraiujatega müümakaubad maha, käsirahagi maksid, aga nüüd kevadel käisid veel kord vaatamas ja ütlesid ära. Leidnud parema. Mis sa hing ära teed! Hakkad ise remontima, kulutad oma kallist raha ainult selleks, et palkkapten sind sügiseks paljaks varastab. Ei niisugusest asjast tule ka midagi! Võõras teeb, võõras viib. Võiks anda Viktori kätte, aga mine sa tedagi tea. Ja küsimus on, kas ta seal rohkem teeniks, kui siis «Pihlalaiu» plagukaptenile maksta tuleks. Aga mis Martinil «Pääsukesest»? Võib-olla sai poiss kuskilt raha ja tal on ostumõtted peas?

Uudepere kipris ärkab ärimees.

««Pääsuke»,» kordab Villem mõtlikult. «Vaata, sellega on sihuke lugu, et üks Kõpu poolt mees käib juba sügisest saati lanimas nagu painaja, et müü ära. Esmalt ma'p taht üldse anda. Mõtlesin, et vana hea laev, las Viktor sõidab. Aga niid läks see «Pihlalaiu» merekorda panemine änam maksma, kui arvasin. Raha oli tirbeldi käes ja tuli võlga teha. Aga igamees tääb, mis on laenuleib ja laastutuli. Saatsin talle siis sõna, et tulgu ja ladugu ostuhind lauale, aga mis selgus? Mihel küll suured summad äri all kinni, aga sularaha pole üldse. Pakkus aastase tärmiiniga vekslit. Mis ma sellega teen, kui mul endal samasugune paber kahe tuhande krooniga parajasti protesti minemas? Kuuled niid, kuidas mind «Pääsukesega» alt on veetud? Ühesõnaga: laev on müüa, tahad, osta ära!»

«Vanade pükste eest või?» heidab Martin vastu.

«Isavend sul Moorjaagu parun,» annab Villem vihjamisi nõu. Teab ise küll, et enne saad sea seljast villa, kui Andruselt penni välja pigistad. Aga kes tema sisse näeb! Viimati annab ka. Sest küll Andruski teab, et sel poisil on niihästi nuppu, kätt kui ka rammu. Ja et see tolgus ei oska veel teist petta ega ennast hoida. Ei taipa, et laiskus on niihästi hobuse kui mehe iga. Oleks Martin kas või pool suvegi omapead laeva kurssi panemisega tegemist teinud, võiks talle ise poolemeheks hakata. Aga laseb sul viimaks käest randa, siis . . .

Villemi sõnad äratavad Martini varjusurmas olnud mõtted. Toovad taas teadvusse juba poisipõlves nähtud

unenäod. Kapten laevas, jumal taevas, mis ütleb, see on! Villem arvab, et isavend Andrus... Ei, ei usu... Vanad mehed on umbusklikud, peavad kõiki endast nooremaid poisikesteks, käparditeks ja sulideks. Aga Villem võtab teda peaaegu et tõsiselt.

Ja Martin ei suuda vastu seista. Mäng on liiga ahvatlev, et sellega mitte kaasa minna.

«Kalliks sa oma käula pead?»

«Sihukest juttu maksab juba kuulata,» naeratab Uudepere kipper. «Täismehe sõnad!» Siis tõsisemalt: «Kui su küsimusel raha taga on, siis... Sa ju tääd isegi, et selle laevaga sõida nii, et kiil punane ja meri lõhki. Mäletad küll! Jõudsid sa neid purjenukki lugeda, mihukestest omal ajal mööda sai seilatud? Paned talle uued mastiorgid peale, pisut tõrva ja triivi sinna, kus vaja, ja käib ta sul selle sita kümme aastat küll veel. Üksik inimene, pole sul poegade koolitamist ega kulu naise peale. Viinaviga ka mette. Usu mind! Kolme suvega on ta sul tasa ja viie pärast ostad auriku.»

Villemiga sõites oli Martin Uudepere jutuka kipri ärinõksud ja kõnekäänud viimseni selgeks õppinud ning proovis neid nüüd vanamehe enda vastu pöörata.

«See jutt on ilus küll, aga tead ise väga hästi, et «Pääsuke» on juba täiesti viimase tuhande peal. Remont läheb mul maksma vähemalt kolme nulliga ümmarguse, oma töö ja vaev peale selle. Muretse metsast mastipuud, tee valmis ja aja üles. Osta vandivaierit, purjeriiet ja tõrvatakku. Siis seilide õmblemine, taageldamine, kiilhaalamine, triivimine. Kus veel tõrv ja pigi! Anna välja nii, et rahakotil rauad tulised. Katsu kusagilt midagi muidu küsida. Ja kõige hullem on see, et need tööd peab tegema kallil suveajal, kui teised laevad raha kokku kühveldavad. Tahad saada kuludest õiget pilti, pead kaotatud teenistuse remondirahale juurde arvama. Noh, ütlemegi, et varbid laeva poolest suvest Moorjaagu polvärgi tagant välja, aga mis prahtisid sa siis enam saad? Selle küürakaga ju Kopenhaageni ega Inglanti ei seila, halupuid juulis-augustis keegi randa ei vea. Pead Loksa telliskivide ja poekaubaga läbi ajama. Ja üleüldse on purjekate aeg varsti läbi. Nendega enam rasva ei lähe. Kuule, Villem, ma ütlen sulle otse suu sisse, et kui sa praegu «Pääsukesele» veel

ostjat tahad leida, siis pead küll laeva poolmuidu ära andma.»

«Ajad sehukesi tarku sõnu suust välja nagu eluigine rannasõidukapten,» imestab Villem ja ei suuda kuidagi aru saada, kust see paarikümneaastane külapoiss ärist, laevade remondist ning prahtimisest nii kuramuse palju teab.

«Noh, kui palju su «Pääsuke» siis maksab?» ei lase Martin raual jahtuda.

«Palju pakud.»

«Ei hakka mina teise inimese lapsele nime panema.»

«Vaata... Sinusugusele mihele annaksin tõesti kas või muidu, aga... nagu ütlesin, ma olen ise võlgade sees. Kaks tuhat sa maksad muidugi pimedast peast, kuid kas see liiga odav äi ole? Mõtle, mis see laev mul omal ajal Mujaste all ehitades maksma läks! Ja ega me teda müüma jaoks kokku löönud. Iga viimane kui pulk ja polt on mu oma silma alt ja sõrmede vahelt läbi käind.»

«Sina, Villem, ehitasid «Pääsukese» siis, kui Alajõe Martin sündis, nüüd on see mees juba kroonust läbi. Puulaeva iga hea hoidmise juures loetakse üldse viisteist aastat. Hea küll, «Pääsukesel» on kaared ja kiil tammest. Ühesõnaga — tuhat viissada.»

«Mina luban saiaraha eest, aga sina tahad päris muidu,» teeb Villem nõutu näo pähe. «Ma ei müüks teda üleüldse, aga mis lased vekslil protesti minna!»

«Anna ära! Nagunii jääb ta meil muidu polvärgi taha mädanema. Vahimeest pole, sügiseks põhjas. Siis maksad Veeteede Valitsusele ülestõstmise ja Sääre taha pukseerimise eest veel niisama palju tagantjärele otsa, kui praegu puhast raha saaks.» See oli Hannes, kes purjetöö kohalt pea üles tõstis ja selle ärivõõra avameelsuse lendu laskis.

Enne kui Villem jõudis Hannese põigiti sõnadele midagi vastuütlemiseks leida, avanes tagakambri uks ja sealt kostis Viktori asjalik komando: «Valter, sa vaheta Hannes välja!»

Viktor, Valter, Heino ja Leo tulid tuppa. Kõik nad olid Martini vanad tuttavad. See oli «Pääsukese» purjevallide sikutamisel sõlmitud sõprus.

Peale terekäe andmist istus nüüd kogu «perekonna volikogu» laua ümber. Paistis, et Viktori kõrv oli juba

läbi ukse kõik ära kuulnud, ja nüüd haaras Villemi tüürimehest poeg kohe jämeda otsa enda kätte. Pööras näo isa poole.

«Ole sa, vana, nii kaval ärikütt, kui sa ka oled, aga ära siiski hakka oma pesa juures sõprade püüdmiseks rebaseraudu üles sättima.» Siis Martinile: «Las ma räägin otsekohe ära, kuidas asi on. Pidasime siiamaani «Pääsukesel» nii kõva hinna peal, et see üksainus ostja, kes meil oli, ka ära ütles. Meie vana on seda sorti mees, et peab tüki käpa all. Ise ei söö, teisele ka ei anna. Parem mädanegu laev, kui et ostja sellega sendi teeniks.»

«Pea, pea, poiss!» ajab Villem end püsti ja kergitab taskus kätega pükse.

«Istu ilusasti tagasi ja kuula minu jutt ära! Võib-olla hakataksegi Uudeperes viimati ka Alajõe Martini teenitud leiba sööma.»

Poja kindlad ja rahulikud sõnad surusid Villemi otsa uuesti maha. Tea teda, koolis käinud mees... Rääkigu siis pealegi oma suu puhtaks, arvas isa ja laskis Viktoril edasi kõnelda.

«Võib-olla saab Martin tõesti kusagilt raha ja mina arvan, et naabrimeeste vahel olgu selged sõnad. Mis te arvate sehantsest jutust, et kui Martin paneb oma kulu ja kirjadega «Pääsukese» korda ja hakkab sõitma, pärast teenistus pooleks. Aga sellest päevast alates, kui Alajõe mehed peale puhaskasu veel tuhat viissada krooni siiasamasse laua peale laovad, on laev nende. Klaar!»

«Selge sott!» püüab Leo vanemale vennale pugeda. Viktor on lõpuks ikkagi kapten, kellega tuleb hästi läbi saada.

«Sina, klutt, nüüd!» hurjutavad teised velled. «Kuid ega nõul jah, õigust ütelda, midagi,» ei oska nemadki muud.

«Stopp!» katsub isa veel kord Viktorit kursist kõrvale viia.

«Mingit stoppi!» lõikab poeg isa jutu sõna pealt pooleks. Justkui oleks temal kogu Uudepere Villemi vara kohta see viimane sõna. «Mis sa, vana, arvaksid niisugusest mehest, kes oma heal lüpsilehmal laseb umbaianurgas surnuks nälgida ja pärast veab raipe rebastele? Sa ütleksid, et see mees peab küll purutolgus

olema! Andku parem poole piima eest teise peresse sööma peale! Klaar!»

Villem saab aru, et poisid on tal igast kandist üle pea kasvanud nagu noor võsa vanast kännust. Aga mis siis? Need on ju lõpuks tema pojad ja Viktori nõul on, tõtt ütelda, mõte sees. Martin pole teab kust tulnud mees — oma käe alt läbi käinud, sõnaga — kodukoplis kasvanud hobu. Pole küll veel iseseisvalt laeva kurssi pannud, kuid eks igaühel ole kunagi see esimene kord.

«Ah, teitega rääkida või vasikaga võidu joosta,» lööb Villem käega ja annab alla.

Nüüd läksid Viktor ja Martin tagakambrisse ning seal löödi kaup lukku. Pandi koguni paberile. Mis sellest, et müüjal polnud laeva ega ostjal raha. Varsti seisis must valgel, et selsamal päeval, mil Martin Priit on purjelaeva «Pääsuke» lõplikult merekorda pannud, s. o. taglastanud, kiilhaalinud, triivinud jne., kuulub pool laeva temale. Pärast remonti hinnata purjeka koguväärtus kolmele tuhandele kroonile. Martin Priidale jääb õigus Villem Uudeperelt igal ajal laev lõplikult endale osta.

Pabereid tehti kaks, ja kui Villem veidi tõrksa käega oma pookstavid alla pani, oli lepingul ametlik lõhn juures.

«Ütle nüüd otse välja, oli see jutt sul puha oraste ja ehku peale või koidab kuskilt?» nõudis Villem Martinilt pärast allakirjutamist.

«Ärisaladus,» naeratas Martin, üks silm lõbus, teine tõsine.

IV PEATÜKK

Küsija suu pihta ei lööda, mõtles Martin sama pühapäeva pärastlõunal pikal sammul Alajõe ja Moorjaagu vahelist maanteed mõõtes.

Endine Moorjaagu karjamõis asetseb üle lahe otse Lõukaküla vastas. Näivad silmamõõdult naabritena. Suvel paadiga või talvel üle jää saabki sinna kõigest kilomeetrit kaks, kuid jalgsi ümber abaja minnes annab isegi jõudsa sammuga mehel tubli tunni astuda.

Aprillitaevas ujub paar pilvepatja. Kerges tuulevirves merepind pillub päikesekiiri. Kuiva ja märja vaheline piir on nii selge ja terav, nagu oleks rannaliivale tõmmatud tõrvmust kanepine liin.

Väikese lahelõuka viimasest sopist vaadatuna paistavad Martinile koduümbruse veed ja kaldad kogu oma armetuses ja ilus. Abaja läänepoolne rand, kuhu suubub kodujõgi, on kadakatupsuline ja troostitu. Rõõmsamat ilmet ei suuda sellele anda ka mõlemal jõekaldal asetsevad Lõukaküla pisikesed majad, kidurad õueaiad ega Alajõe tihe saaresalu. Küla taga mustab sünge seinana riigimets. See nagu hirmutaks taresid üksteise juurest kaitset otsides kobarasse koonduma. Siit kõrgemalt vaadatuna on kõik mannetu ja madal, taevast torgib ainult mõne üksiku rannamehe üleannetu lipuvardanõel.

Lahe idapoolne rand pakub juba silmailu. Siin tõuseb merest Moorjaagu kaldaküngas, mille järsakul kõrgub mõisa vana park, keskel punetav kivikatus. Seal elab isavend Andrus. Puudesalust paarsada sammu eemal, rannalagedal, endises sulastemajas on peavarju leidnud lell Jaan.

Enne kui Moorjaagu kõrgendik madalaks kruusasääreks alaneb ja mere rohetava lainesäbru alla ära kaob, annab pisike kaldakäär ruumi väikesele kivitammiga kaitstud sadamale. Suvel lahtise veega sildub siin kord nädalas vanadusväsimusest ähkiv posti- ja prahiaurik. See paadiks suur, kuid laevaks väike alus toob siitkandi rahvale paarkümmend ajalehte, mõned kirjad ja pisut poekaupa. Pardale võtab külameeste müümasead, kalakastid, vahel ka üksiku vanaeide, kel mõlema käe otsas võipütt. Talvel on aga polvärgitagune varjupaigaks rannasõidupurjekatele.

Praegu ei paista üle kivist muuli muud kui Uudepere kipri «Pääsukese» raagus mastid. Kõik teised purjekandjad on juba välja viidud ja ootavad reidil halulasti või lihtsalt vedusat tuult, et Tallinna, Loksale või mõnesse Soome sadamasse laadima minna. Palju neid pole. Ettepoole kõveraks paindunud tengadega Emmaste meeste «Vega», Leeotsa Kusti ümmarguse ahtriga «Anna-Maria» ja paar-kolm Tärgama ranna halukäulat. Kõige kaugemal, peaaegu sääreotsa kohal seegab

ankruketi otsas oma kolme mastitopiga pilvi ja päikest haarav «Pihlalaid». See on uus ja uhke laev. Kõrgetel parrastel mustalt läikiv tõrv, kliiverpoom ja mastid värske värnitsa all. Valged vandipenslid, uued helkjaskollasest manillatrossist vallid. Kõik teised alused, mis «Pihlalaiust» ranna pool reas seisavad, näivad Uudepere kipri mootorpurjekaga võrreldes väikestena nagu pardipojad emalinnu järel.

Kevadine lahevesi ja ulgumerede vastu valmistuvad laevad haarasid rannapoisi südame pihtide vahele. Oleks keegi praegu Martinilt küsinud: «Ütle, mees, miks sa merele kipud? Kas ainult raha ja teenistuse pärast või meelitab sind seal veel midagi muud?» Siis vaataksid Martini üllatunud silmad üks küsijat, teine hõbelaigulises lainelokses laiuvat merd, suu aga lausuks seda, mida süda just praegu tunneb: «Kuradile kõik raha ja selle saamisega seotud sekeldused! Sama teed Alajõe Saarekoppel, Lõukaküla liivased põllulapid ja kadakad! Ainus, milleta ma hakkama ei saa, on koiplats tubli purjeka tüürimehekajutis, tükk leiba ja tunkepüksid.»

«Aga Ülajõe Elna?»

«Elna? Ell? Jah, muidugi ka tema . . .»

«Ülajõe Antsul on ükskõik, kes ta tütre võtab, kui ainult väimees oleks varakas . . .»

Siin see asi oli. Martin ärkas mõtetest. Hingas kopsud merelõhnadest ning kajakate kisast üleküllastunud õhku täis ja surus sammu pikemaks. Astus raskelt, nagu vihatsi.

Olgugi et Moorjaagu Andrus oli tema isa vend ja vana Juhani lihane poeg, polnud Martin teda kuigi palju kordi palgest palgesse näinud. Ka polnud Juhan, niipalju kui Martinil teada oli, kunagi oma jalga Andruse poole tõstnud. Kas oli tal poja vastu mingi vana vimm või oli see lihtsalt vanamehe jonn, mis teist enda poole ootab, ise aga esimest sammu astuda ei lase? Ent mis või kes keelas siis Andrust kas või mõnikordki tulemast Alajõele isa vaatama?

Peaaegu igal aastal tellis Andrus Ussimäe Aadult kas mõrrapaadi Uulu jaoks või oma ranna angerjalodja. Kui Aadu ise tööle vastu ei jõudnud, käis talvekorterisse jäänud laevalt mahamunsterdatud Martin sügisel või

kevade poole talve tal abiks pardalaudu painutamas. Seal ta oligi mõnikord ka oma lelle juhtunud nägema. Suur mehemägi, säärsaapad jalas, nahkpintsak kampsuni peale tõmmatud. Andrusel oli teotahtest punetav nägu, viga otsivad peremehesilmad ja kämmal suur nagu sahavanda hõlm. Kui Andrus kõhna ja vanadusest kookus paadimeistriga hinna üle vaidles, ajas see Martini alati naerma. Nii väga sarnanesid nad kunagi kukeaabitsas nähtud suure sirge I ja küsimärgiga.

Tööraha maha kauplema oli Andrus kange mees. Küll otse, küll nõksudega. Leidis ta naelakastist kas või üheainsa tsinkimata piigi või rauast poldi, kohe oli ta kindel, et neid ka paadi sisse oli taotud või kruvitud. «Ise oled vana meister ja seda ei tea, et raud ju tammest kaare sees rooste läheb. Minule tehtud töö olgu alati priima!» tõreles Andrus ja kukkus hinnast alla tingima. Vahel olid lauad kõmmeldunud ja kisklikud, teinekord leidis ta korgiga kinnilöödud oksaaugu.

«Ma kohe kardan seda Andrust!» hädatses Aadu. «Tema-mees oskab asja ikka nii sättida, et sa, vaene tööinimene, ühtki punast penni ei pea teenima.»

Lell Jaan oli aga Martini vana tuttav. See käis vahel Alajõel, talvel tõi vanale Juhanile mõne traadile aetud unnakala, kevadel tuli ja küsis Laugu paariks päevaks enda kätte maja ümbert maad kündma. Andrusel oli kuulu järgi kolm hobust, aga miks Jaan temalt saama ei läinud, polnud Martinile tänapäevani selge.

Jaan oli pikk ja vimmas mehekolask, lõikamata juuksed pintsakukrae peal, seljas kodukootud riided. Hambad pläru tõmbamisest kollased. Välimus polnud tal suurem asi, kuid muidu oli mõnus mees.

Mõnikord pühapäeva hommikul võttis Juhan kätte, meisterdas kasetohust tuuleratta või tegi männikäbast paadi. Pistis siis mänguasja oma pühapäevakuue kottivajunud küljetasku ja tegi minekut: «Lähen ja käin täna õige Jaani vaatamas.»

Poisipõlves oli Martingi neid Juhani Moorjaagu-käike kaasa teinud. Seal polnud säärast vaikust nagu Alajõel. Jaani pisike tuba oli lapsi täis, kisa-kära ja kilkamist igas nurgas. Kuigi Moorjaagu sulastemaja aknad olid Alajõe omadest veelgi väiksemad, näis Martinile, et seal on rohkem valgust.

Tädi Leenilt oli Martin teada saanud, et tema isa on Alajõe Anton, kes pidavat elama Tallinnas. Oma emast kuulis poiss ainult nii palju, et see olnud pärit Anupeetrilt ja titevoodis ära surnud. Ka Anupeetri vanasid polnud enam elavate kirjas. Martini emapoolsed onud-tädid aga ostnud teise koha ja läinud elama hoopis Hiiumaa looderanda, kusagile Kõpu kanti. Neid Martin ei tundnud. Anupeetril elasid praegu Saaremaalt tulnud inimesed. Juhan säärastest vanadest asjadest ei rääkinud. Kõik, mis Martin teadis, oli ta kuulnud tädi Leenilt või külarahvalt, sõna siit, teine sealt.

Oma isa Martin ei mäletanud. Olevat küll kunagi vaatamas käinud, aga eks ta pidi ikka tol ajal veel nii väike olema, et ajusse jälgi ei jäänud. Kuid see on meeles, et isa saatis postiga sonimütsi. Ilus müts oli. Hallija mustaruuduline. Oleks ehk veelgi järel olnud, kuid ükskord mõrrale minnes puhus tuul peast ära, ja enne kui paat jõuti üles luhvata, polnud peakatet enam kusagil. Küllap imbus vett täis ja vajus põhja.

Anton kellelegi tähte ega teadet ei saatnud. Miks? See käis Martinil üle mõistuse. Kuid tädi Leeni käest oli vanaisa tema aadressi saanud ja sel kevadel, kui Martin teist suve Uudepere «Pääsukese» peale madruseks läks, andis Juhan talle määrdunud paberitüki, kus poolkustunud pliiatsikirjaga seisis tänava nimetus ja maja number. Lausus:

«Käi vaatamas, ütle ka minu poolt terviseid ja veel... Mis olnd, see olnd.»

Kaua andis Martinil otsida, enne kui ta Tallinna tuhandete agulimajade seast selle õige üles leidis. Järsk ja iga sammu all ägav puutrepp viis üles ärklikorrusele. Ukse kõrval laudseinal oli laialinühitud, kuid loetav kriidikiri:

Kingsepmeisder Anton Priit

Koputamise peale avanes uks ja lävel seisis kottis silmaalustega ning viina järele lehkav naine, kelle nägu oli puudrist valge. Huuled punaseks värvitud, juuksed sassis. Toast kostis trepikotta purjus meeste laulujoru. Naise tinased silmad hindasid maapoisi külgedelt allavajunud pintsakuhõlmu ja väljaveninud püksipõlvi:

«Mis sul tarvis on?»

«Tulin oma isa vaatama, kingseppmeister Anton Priita...»

Naine astus trepikotta, sulges ukse. Rääkis purjus inimese tõsidusega: «Sa oled siis Antoni poeg! Jah, ta rääkis sinust. Isegi enne surma tuletas meelde. Hiljaks oled jäänud! Tiisikus. Mitu aastat oli lapiti voodis ja põdes. Puhu halvem, puhu parem. Ja siis kustus...» Jätkas nutuga pooleks: «Juba kaks aastat olen lesk... Kurvastasin nii, et näe, hakkasin jooma. Astu sisse, võta kah isa mälestuseks lõuatäis!»

«Ei tea... Ma lähen õige juba kohe,» tõrjus Martin ja tahtis hakata trepist alla astuma. Kuid naine haaras tal varrukast.

«Ega teil juhtu olema krooni oma võõrasema jaoks? Saad aru: üksik naisterahvas, millest ma elan?» Naise silmist valgusid suured pisarad. Olid need ehtsad või võltsid, selle üle Martin pead ei murdnud, kuid oma viimased sendid ladus ta naise ootavasse pihku. Martin kobis kiiresti trepist alla tänavale ja tõttas tagasi vaatamata sadama poole.

Hiljaks jäi. Jäi hiljaks ka vanaisa Juhani vihjamisi väljendatud andekspüüd: mis olnd, see olnd...

Moorjaagu künkale jõudnud, arvas Martin, et enne Andruse poole minekut läheb ja astub Jaani juurde sisse.

Endisel karjamõisa sulastemajal olid madalad paekivist seinad, pikad räästad ja kõrge viil. Kunagine krohv oli lahmakatena alla langenud, katkise kimmikatuse aukudest võisid kajakad läbi lennata. Enamik aknaaukudest oli laudadega kinni löödud, mõnest punnitas välja kõhukas heinakott. Ainult ühe nurgaakna ruutudes läikis tuhmunud klaas.

Selle akna all uhkeldas niklisäras poeuus jalgratas, mida koodini kevadises poris paterdades vahtis pooltosinat allakooli lapsepõnni, kõigil paljad jalad punased nagu pardilestad. Lapsed hoidsid tähtsalt käed seljal, kördikõhud särgi all punnis. Ainult üks neist julges uhket riistapuud sõrmeotsaga puudutada. Pisike tüdrukuke aga kükitas endisest ajast sulastemaja ette allesjäänud hobuste lasipuul, napp kleidisaba üle jalgade.

«Miks sina varblast mängid, kui kõik teised jalgratast vaatavad?» küsis Martin lapselt.

«Teen jalad soojaks ja siis lähen jälle latast vaatama,» vastas tüdrukuke tõsiselt ja kiskus kleidi paremini ümber varvaste.

Martin avas hingedel kägiseva ukse, millest ta pead painutamata läbi ei mahtunud. Kõrge lävepakk, mitmete inimpõlvede paljastest jalgadest ja rautatud saabastest läikima lihvitud paeplaatidest põrand. Siis teine, veel madalam ukseava. Võõra järel jooksis tuppa ka uudishimulik lastekari.

Ehkki Martini silmad olid õue jäänud, seletas ta, et aknaaluse laua ääres istusid kaks meest. Pikliku toa kaugemast otsast, kuhu tulija hämarikuga kohanemata pilk veel ei ulatunud, kuuldus vokivurinat, laste naerukihinat ja kellegi hoiatav: «Kuss!»

«Tere! On ikka vist õige koht?» tervitas Martin ja pilgutas silmi.

«Martin ise!» rõõmustas Jaan ja kahmas pläru suust. Talle läks suits kurku. Kuid köhahoogude vahelt püüdis mees rääkidagi.

«Kõh-kõh-kõh! Mina vaatan ja vaatan aknast... Kõh-kõh-kõh! Lapsed, rambad, viskasid klaasid soppa täis... Arvasin, et uus vallavanem. Kurat, see pole tubakas — kuluhein ja koirohi! Kõh-kõh-kõh! Räägitakse, et olla sehuke noor jäme mees. Tule nüüd kohe siiasamasse ja näita ennast! Enne kroonut oli teine nagu kriips, aga sa, Ingel, vaata, mis mehest on saanud! Kus on ikka härga ja sõrga!»

«Ega siis keik ole sinu moodi pikalt koos, muudkut nahk ja kondiränk,» kostis nurgast särtsakas naisehääl.

Martini silmad harjusid. Lell Jaan oli veelgi lahjemaks jäänud. Tema maavillane pühapäevapintsak lotendas igast kandist, nagu ripuks see lihata luudel. Kuid mehe nurgeline nägu, mida ehtisid hommikusest habemeajamisest jäänud verised kriimud, oli pruun ja vennapoega takseeriv lõbus pilk polnud haige inimese oma.

Nüüd tundis Martin ka lelle vastas istuva mehe. See oli Alajõe rahva sugulane Kalda Oss ehk Kalda Vilka, nagu teda tema suure suitsetamiskire pärast kutsuti. Samuti Priit, sest tema vanaisa Jaak ja Alajõe Juhan

olid vennad. Kalda Priidu ja Maarja poeg, kes paar kuud pärast Martini sündimist lõhkise huule ja katkise suukoopaga oli ilmale tulnud. Huule kasvatasid linnatohtrid küll kanalihaga kokku, nagu külarahvas teadis rääkida, kuid suulakke väljatulnud ninaaukude kinnipanemiseni nende tarkus enam ei küündinud. Sellest siis ka Osvaldi ümisev ja segane kõne. Eriti hädas oli ta k-tähe väljaütlemisega. Kes aga Ossi juttu oli harjunud kuulama, sai temast päris hästi aru.

«Tere, Oss! Siinpool kandis on täna kohe Lõukaküla meeste võit!» rõõmustas Martin sugulast nähes.

«Tere-tere, Mart! Haughel häind hroonumees ha hodusse tulnd,» vastas Osvald, võttis plotski suust ja sirutas käe.

«Kaugelt mina... Näe, linnud hakkavad isegi soojalt maalt tagasi jõudma. Ega siis kõigil sinu kombel vea, et kroonuleib söömata jääb ja mees kogu aeg kodukandi tüdrukute seas kuke eest,» heitis Martin.

Nad on Ossiga vanad sõbrad, pisut nagu saatusekaaslasedki. Sest Martini isa-emaga on lugu, nagu ta on, ja ka Kalda Osvald, ehkki tal vanavanematest saadik keegi veel surnud pole, ei tea samuti, mis on ema hellitus või isa hoolitsev pilk. Kuid see on omaette jutt.

Palju on ilmas päritavat. Ent igal inimpõlvel on ka oma elu, millega esivanematel midagi pistmist pole. Üks säärane mittepäritav nähe oli Alajõe ja Kalda noorrahva hea läbisaamine.

Martin ei pidanud igast ilmakaarest tolguseks loetud, tegelikult aga pisut lihtsameelset ja pika mõtlemisega Ossi sugugi lolliks, leidis tema õe Milligi jaoks mõne õrritava naljasõna ning sugulaseks pidava pilgu. Oss ja Milli omavahel olid aga samuti kiskus, nagu keegi Kalda pere inimestest üksteisele head sõna ei ütelnud.

«Äi taha sehantset tolghust hroonu, äi taha tüdruhkud,» lööb Oss käega.

«Miks sa ennast kogu aeg rumalaks tembeldad? Töömees, et teeb kas või sõgedale silmad pähe, ja äkiste tolgus. Sa ära aja hännatumaid sõnu suust välja! Viimaks hakkad ise ka uskuma, nagu poleks sul kõik kruvid kodus,» hurjutas Ingel nurgast.

Nüüd hakkas Martini silmadele toa pimedam poolgi selgemaks saama. Seal korrukrengi taga istus Jaani

naine Ingel ja laskis lõngu kokku. Tema ümber kobaras õuest sissejooksnud lastekari, kõigil sõrmed ninas või suus, piilumas äsja tulnud võõrast meest. Suuremad, kes Martinit ehk veel mäletaksid, olid kodust ära. Väiksematele oli see paar-kolm aastat, mil Alajõe Mart polnud enam jalga Moorjaagule saanud, rohkem kui pool eluaega. Rääkimata veel pisikesest vääksvillemist, kes alles mõne kuu eest oma eluraamatu lahti lõi, kuid kes siiski enam nii mõistmatu polnud, et ta trummkiige õlekotilt emale juba rusikat poleks osanud näidata.

«Mis sa siin usud või ushkumata jätad, hui heihk rääghivad,» kratsib Oss oma kulutuustiga sarnanevat pead.

«Kis nee keik oo?» tahab Ingel teada.

«His nee oo!» osatab Oss ning tema üminas on etteheidet. Osvaldi arvates peaks seda teadma kogu vald, kui mitte terve Hiiumaa. «Priidu, Maarja, Milli ja heihk... Hoolis ha...»

Ossi enam ärritada ei maksnud. See asi oli tõesti kõigile selge. Oma isa ja ema ei kutsunud Osvald kunagi muul kombel kui Priidu ja Maarja. Ossi enda jaoks leiab Kalda pere palju nimesid: loll, rumal, tolgus, Ossi-raisk, tainapea, lontrus jne.

Jaan kuuleb, et jutt kipub puha metsa minema, ja äigab laua alt õllelüpsiku. «Arvasime, et tuleb võõras, ja pistsime silma eest ää. Kuhu sa, Ingel, selle kibu nüüd suure ähmiga heitsid?»

Jaani küljeluu tõuseb töö juurest, leiab pliidi kõrvalt oksakoo pealt õllekapa, võtab sellega pitsupingile pandud pangest vett, virutab jooginõu läbi ja viskab vee uksest välja. Rinnakal ja laiade puusadega naisel on sitskleit seljas, paljaste jalgade otsa Jaani vanad saapakoonud tõmmatud. Valju ja meheliku näo üldilmet segab vaid lagipähe keerutatud juuksekrunn.

«Andrus saatis mõrraõlut,» seletab Jaan ja välgutab tubakakollaseid hambaid. «Hommikul tuleb paadil mootor käima lasta ja ots Uulu poole. Jõlgu Karla võrklaev viis püüsed juba ees minema.» Jaan on humalamärga kallates jutukas ja paistab, et juba õlle nägemine tal tuju tõstab. «Ingel oli korra täitsa mures,

et kus kohta see õlu ühele inimesele küll ära mahub? Aga näed nüüd, naine, jumal saatis abimihi . . .»

«Jah, selle va käärind odrasolgiga uputab Andrus küll, paati paneb kah veel vinkutäie kaasa. Annaks parem võipüti või seasingi! Kus seda! Ta teab, et Jaan on meil sehane, kes seeme õlle eest kas või hinge ää lubab. Saaks aga nina põhja! Keik muu oo siis peast, kus seda ja teist.»

«Ah, mis sa, vanaeit, seletad! Rüüpa parem pealt ja laseme kapa käima!» läheb Jaan korrutamisega ametis oleva küljeluu juurde.

«Küll sa oled üks kiusaja!» tõrjub naine. Võtab aga siiski kapa vastu ja laseb mitu head lonksu alla.

«Ärge tehke Inglist väljagi! Ta mul vähe varase süütamisega, aga anna talle lõuatäis kangemat või janu jagu humalamärga, siis paremat naist kohe ää otsi,» tutvustab Jaan külalistele kodust olukorda ja pakub kappa Martinile.

Kroonust tulnud mehel on janu ja ta ei lase end sundida.

«Kuidas märg oo?» tahab Jaan teise otsust teada saada.

«Läheb õigesse kohta küll,» kiidab Martin.

«Siis paneme pihta!» lükkab Jaan kibu Ossi poole.

«Hahkab viimahks pähe, ma rattagha,» tõrgub Osvald moepärast, kuid kummutab siis vaata et kahe mehe eest.

«Hanhge hraam, hüllap oo hülma häind,» lausub Osvald asjatundlikult. Heidab siis sõrmi ja huuli põletava plotskiotsa pliidi ette. «Jaan, vishka vilhka!»

Jaan ise lööb kapapõhja täitsa püsti, joob uurdest viimase tilga ning maigutab suud. «Jah, ramp läks rinna alla mis kärtsus! Ei noh, olgu mu vend, mis ta oo, rääkigu külarahvas tema kohta, mis räägivad, aga õllemeister missugune!» Võtab tubakakoti ja hakkavad Ossiga mõlemad ajalehepaberisse tubakat keerama.

Väike, umbes nelja-viiene tüdruk tuleb julgelt Martini juurde, paneb käed selja taha ja tunnistab vanainimese tõsidusega poisile otsa vaadata. Tema punnis kõht tõstab kleidikese eest üles, kriimulisel näol on äsjased poris pläterdamise jäljed. Sorakil juuksed ripuvad salkudena alla.

«On sul nimi kah?» küsib Martin.

«Oo küll,» vastab laps ja seisab edasi.

«Mis sa vahid nagu villpeanupp! Aja karvad silmist ää ja ütle Mardile, mis su nimi oo!» käratab ema.

Tüdrukuke lükkab juuksetuti laubalt tagasi ja lausub vapralt: «Nimi oo Salme.» Vudib siis ümber laua ja ronib Jaani sülle. Isa hoiab ühe käega last, teisega kallab lüpsikust õlut. Tüdruk aga tahab võõrale näidata, et ta pole lihtlabane külalaps Salme, vaid hoopis enam. Tõstab kleidiääre üles ja näitab:

«Näe, Malt, mul oo pükid!»

«Küll on ilusad!» kiidab Martin. «Kas teistel ei ole?»

«Äi ole mette!» kihistab plikake.

«Kis sehantset tirtsuparve siis jõuab katta,» vabandab end Ingel. «Aga päris paljad pole nad ka. Näed ise, igaühel hilp ümber.»

«Palju sul, Jaan, seda noort peret juba on?» küsib Martin.

«Härjal nüüd vasikat. See ikka nagu rohkem naiste asi. Minul pole ühtegi. Ütle sa, Ingel, sul neid ikka oo olnd, ja kui jumal tahab, tuleb veel . . .»

«Kesse neid loopärast kätte patsib, aga kui niid teeks õite korraks soti ää. Lapsed, seina äärde ritta! Liina, Ülo, Milde, Liisa . . . See oo neli . . . Salme — viis . . . Jüri, Lembi ja Elmar läksid merele mõrdu sisse panema — see teeb kokku kaheksa.»

«Oo neid rampu juba tõesti nii palju!» imestab Jaan ja pillab lapse teeseldud ehmatusega sülest põrandale. Salme jookseb kilgates teiste juurde, kes ta kadeda vaikimisega vastu võtavad. Salmel on püksid, Salme võetakse sülle, Salmet peetakse teistest paremaks. Pailaps!

«Poisid, ega kapp või laua külge kinni külmuda!» ergutab peremees külalisi.

«Mis sa sest vihast veest kaanid! Siis jälle õhtul loogus maas naat veoroom, silmad hallid peas kut ahtral kassil. Praegu juba pilv kupli all,» manitseb naine piiri pidama.

«See hahkab pähe jah!» kinnitab Oss.

«Õige õlle koht just ladvas ongi,» õigustab Jaan märga ja joob. Hakkavad siis Ossiga uut pläru keerama. «Kui nüüd õigust ütelda . . .» jätkab Jaan. «See

ilmaelu pole üsna seda väärtki, et selgete silmadega vaadata... Siin ma praegu olen — ei inimene ega loom... Elud-majad sehantsed, et olgu tuli kogu aeg ahjus, kui tahad soojahaisu seinte vahel pidada. Katust pole. Vihmaga änam vett sees kut väljas. Omal kõhunahk vastu selgroogu, lastel ei saa vahet, oo nad seapõrsad või inimese tehtud. Päeval pläterdavad sopaaugus, öösel sületäis põhku nurka, jalad kuuekäistesse ja keik. Naine niisamuti... Kui vetsin, siis mõtlesin, et Ingel oo pesemata puhas ja söömata sile, aga niid vaatan ja hale hakkab. Sellest, kis tüdrukust peast oli ingel, oo saand va Moorjaagu Ingel...»

«Kuule, Jaan, kui sul paremat pole suust välja aada, siis pea oma mulk õite kinni!» pahandab naine. «Olen ma sulle vähe rääkind, et paranda katus ää, aga su nahk oo selle koha pealt vähe leigevõitu. Ikka: küll tuleval aastal...»

«Mis aitab töö, kui inimesel pole õnne elada!» ohkab Jaan ja tõstab kappa.

«Ja-jah, vaata aga sina, et sa tööle liiga äi tee,» tögab naine Jaani. Siis lastele: «Kasige jalust minema!»

Paljaste jalgade müdinal jooksid lapsed uksest õue. Vääksvillem aga, kes seni päris rahulikult kiiges käsijalgu oli siputanud, lõi korraga pilli lahti ega jäänudki enne vait, kui ema ta üles võttis ja rinna suhu toppis. Kuid nähtavasti jäi talle sealt väheks, sest varsti tõukas laps rinna ära ja hakkas juurde nõudma.

«Ega siin muud aita, kut pane pudrukatel tulele,» otsustas Ingel, asetas kisakõri tagasi kiigesse ja hakkas pliidi alla oksi pistma. Varsti neelaski tuli puid ning pärast pajapõhja puhtakskriipsimist kallati pudruvesi katlasse.

«Võiksite õige tulla Alajõele, seal suured elud tühjad, vanal Juhanil ka seltsim,» arvas Martin.

«Tule jah, Jaan, meite naabrimihehks!» on Osski selle mõttega koosis.

Jaan lööb käega. «Äi see pole jutt ega kedagi! Siin kõht tühi, aga seal kärvame nälga.»

«Neh, Andruse laualt variseb ikka midagist, vähemalt niikaua, kut Jaan Uulus käib ja Moorjaagu põldu künnab. Ka minu kedrused-kudumised lähevad siin leiva ja raha ette. Alajõe liivaaukudes selle perega küll

hinge sees äi hoia,» kinnitab ka Ingel. Seejärel meenub talle veel midagi. «Ütlesid, et Juhanil oleks seltsim. Miks ta siis oma esimese minia . . .?» Naine vaatas vilksamisi Martinit ja jäi vait.

Sääraseid vaitjäämisi, poolest suust ütlemisi ning laugudest lõigatud silmavaateid oli poiss ennegi kuulnud-näinud, kuid nende tähendus ei ole talle kunagi päris selgeks saanud. Küllap oli siin mängus mõni ammune asi, mille pärast Juhanist eemale hoiti. Küsida aga kelleltki ei sobinud, kõige vähem vanalt Juhanilt endalt, kes oli nii kidakeelne, et ta päeva jooksul vahel kolme sõnagi suust välja ei saanud.

Jaan joob, Oss vaatab aknast välja, et lapsed rattale liiga ei teeks, ning Ingel kükitab pliidisuu ees ja pistab oksi katla alla. Tuba on vait ja ootab.

Jälle on see Jaan, kes taipab, mis nüüd teha tuleb. Kukub jorisema oma ainsat laulujuppi, mis talle meelde on jäänud üle valla tantsu-, laulu- ja kismamehe ajast. Seda laulab ta alati, kui õllevaim latva on läinud.

«Oh sa, poiss, jä Käina turu,
kus oo rahvast nagu puru!
Sealt ma Inglil' riide tõin
ja neli rubla maha jõin.
Riie juhtus kirju karva,
mihukest meil leida harva.
Ingel sellest kleidi tegi,
mis nii kina välja nägi.»

Oss ümiseb kaasa, Martin lööb jalaga takti.

«Laulad jah, aga vetaks kätte ja tooks kord ää selle kirjukarvalise riide!» ohkab Ingel ja laseb vasaku käe sõrmede vahelt ülesõelajahu katlasse, parem liigutab pudrumända.

«Läbe oodata, naine, tulen mõrrapüüult tagasi, ostan otse Pärnu linnast sulle veel sehantse kleidi, et lapsed jooksevad nurka, kui näevad!»

«Iga-aastane lubamine ja jutuks ta ka jääb,» naeratab Ingel kurvalt ja tõstab putru kaussi. Paneb vaagna lauale, selle kõrvale leivakannika. Õllekapp on enne kohal.

«Kogu aeg seda vedelat, eks katsuge meite pere paksemat ka,» manitseb perenaine sööma. «Lapsed saavad pärast.»

«Eit, kas siis soolast änam pole?» nõuab Jaani peremehehääl.

«Kiisakala oo, aga see puhas rooränk, äi seda kõlba võõrale mette pakkuda. Räim sai alles eile verisoola pandud,» vabandab Ingel.

«Ega siis muud kui pudrule pihta. Kui kurku kinni jääb, loputame õllega alla,» soovitab peremees ja võtab esimese lusikatäie.

Söögi ajal küsib Martin nagu jutujätkuks, kuidas Andrus ka elab. Vastuseks on vaid lusikate klõbin ja kuuma pudru peale puhumine. Ingel vaatab Jaani, kes ei tee kuulmagi.

«Andrus oo härra, majal hardinad ahkende ees, et igha tolghus sisse äi vaatahks,» vastab Oss pererahva eest.

«Mis sa Andrust! See nüüd Moorjaagu parun. Sulased, teenijad, põllud ja metsad. Tema elu läheb laias kaares. Sööb searasva ja magab kahe kasuka vahel,» kinnitab Jaan vana ja ärakulunud naljaga tagantjärele.

«Olgu Andrus pealegi ihnus ja ting mees, aga ta alandab suga vähemalt rääkima. Peaks sa tema Härmiinet nägema! Oh jessus! Äi see oska istuda ega astuda. Nina nii püsti, et'p näe ette musta siga. Pole üleüldse naise pärast tehtud. P'saa isegi lapseteguga hakkama, mis sa siin veel muust räägid,» Ingel võtab tõsise emauhkusega oma nuttu tihkuva pisikese kiigest ja hakkab sellele jahuputru sõrmega suhu pistma.

«Jah, mina olen ka seda kotusevahti küll alt, küll pealt, küll kohe igast küljest sihtinud ja mette äi saa aru, mis Andrust teda vetma aas,» on Jaan oma teisepoolega ühel nõul. «Mina oma Inglit kümne sehantse vastu ka äi vahetaks.» Haarab käega naisel kaela ümbert kinni. «Tule, anna musu!»

Ingel naeratab heast meelest ja äigab vaba käega lakslöögi mehele vastu kõrvu. «Joo veel kibutäis ja siis hakkad võõraste nähes äi tea mis asja veel tahtma . . .»

Martin märkab, et kui Jaani naine silmapilguks oma mured ära unustab, on ta korraga hulga noorem. Siis võib teda peaaegu ilusaks pidada.

Pudrukauss sai tühjaks. Mis katlasse jäi, hoiti lastele.

Ka humalamärga polnud õllelüpsiku uurdes enam kuigi palju. «Poja» sai perenaine.

Martini peas istus pisike kilk ja laulis oma laulu, kui noormees Moorjaagu sulastemajast endise häärberi asemele üleslöödud Andruse «lossi» läks.

Andruse sõjas saadud rist oli tõesti imet teinud. Külapoisist sai korraga «parun», kel käes mõisasüda ja selle ümber laiuv mitmekümnehektarine põllulahmakas. Ja siinne maa pole säärane uhtliivapõhjaline nagu Lõukakülas, vaid üks noist vähestest savisegustest laikudest, mida Hiiumaa pinnal harva ette tuleb.

Kõige suurem ime oli muidugi see, et Andrus pärast peremeheks saamist joomise ja mürgeldamise maha jättis. Muutus otse üleöö töömurdjaks, kopikakoiks ja sulaste-tüdrukute hirmuks. Ehkki omal ajal üle valla ümberlaskja, kel töötegemisest asjagi polnud ja kes iga sendi sirgeks jõi, polnud tal nüüd enam aega kodukrundilt jalgagi välja viia. Oli hommikul esimene, õhtul viimane. Senti soojendas peos veelgi kauem kui Uudepere Villem.

Mis siis Andrusega õige juhtus, et ta nõnda raksupealt karva muutis?

«Kroonu tegi mihest mihe...»

«Vettis vanuigi mõistuse pähe...»

«Varsa aru oo ainult varsal...»

«Pärm selgus põhja...» arutasid külamehed.

«Aga miks siis Jaan edasi joob ja mõnikord küla vahel heast löömastki ära ei ütle? Sündisid-kasvasid ju ometi ühes ja samas pesakonnas, sõja ajal teenisid mõlemad Koljat, Pätsi ja Pitkat,» ei saanud mõni ikkagi veel aru. Ainult Lauri Villem, kes oli mõtleja mees, leidis asja tuuma. Seletas teistelegi.

«Vaata, vaene ja vilets inimene tahaks vahel ka paruni mõõtu välja anda. Aga kudas sa ikka oled ja annad, kui tuul vesti vahelt läbi vilistab ja küünealused sõnnikut täis? Selle juures aitab kannutäis head õlut või kärts viina. Rüüpad ää ja kohe olemine tera teisem. Vetad veel ja oledki parun valmis. Raha oo laialt, väge-võimu kui palju! Rammu poolest võid vastu vetta kas või kümme meest. Andrus aga sai selle keik ilma õlle-viinata. Milleks temal änam vaja juua-lakkuda? Jaaniga oo lugu teine. Tema peab ikka veel õlut

kaanima ja viina jooma, et kas või mõnikordki iseoma häält kuulda ja et ka teised tääksid, et sehane mees ilmakera peal hulkumas on.»

Andrusel oli ka väikest viisi ärivaimu. Küll polnud tal «Pihlalaiu»-sugust Balti mere jantsi ega isegi «Pääsukese»-mõõdulist rannasõidukaljast, kuid Ülajõe Antsuga kahasse muretsetud Uulu-püüu paadid tõid tublide mõrrasulaste käes ka ometi midagi sisse.

Küllap need kaks kompanjoni sel pühapäeva õhtupoolikul Moorjaagu ruumikas elutoas neid püügiasju arutasidki, kui Martin sisse astus.

Just nagu Kalda-Oss oli kinnitanud, rippusid akende ees tõesti laest põrandani ulatuvad kardinad. Kas nüüd sellepärast, et iga tolgus sisse ei vahiks, aga eks nad olid sinna pandud rohkem päikese heledate kiirte kinnipidamiseks. Nagu nüüdki. Kui poleks eesriideid, paistaks Leeotsa taha vajuv päike läbi õhtupoolse akna otse silmi. Martin ei pidanud kardinat suuremaks uhkuseasjaks. Tema oli neid ennegi näinud. Ka Elna kambri aknal oli pitsriie ees.

Moorjaagu Andrus ja Ülajõe Ants istusid, peremees laua taga, külaline küljepingil. Mõlemad kogukad ja suured mehed. Suured mitte ainult kasvu ja kaalu poolest, need mehed tegi vägevaks vara. Mis välimusse puutus, siis oli Andrus rohkem rinnakas ja kondiste kätega, Ants aga kõhtukasvanud ja punase ümmarguse näoga.

Siingi seisis laual õllenõu, kuid see polnud puust kibu, vaid kivist kann. Joomiseks oli aga kummalgi oma klaas. Paistis, et märja maitsmine oli kõrvaline asi, sest õllel polnud enam vahukirmetki peal. Laud oli kaetud linaga, põrandal kodukootud vaibad. Küllap Ingli töö, arvas Martin. Seinal klaasi all must tahvel kuldkirjaga: «Jehoova on mu karjane, ei mul ole ühtegi vaja.» Selle kõrval suurendatud pilt sõdurimundris Andrusest, mõõk vööl, ja noort naist kujutav foto. Ehkki Martini silmad samaaegselt üks üht, teine teist eset vaatasid, ei jõudnud nad ometigi esimesel pilgul haarata enamat.

Toasistujad võtsid tulija tere vastu täpselt nii, nagu see sobibki peremeheseisusest inimestele, kes on kindlal arvamusel, et uksehingede kulutaja tuleb sulasekaupa tegema.

Martinit vaatasid kaks paari veidi häiritud silmi.

«Külamees on kaugelt?» tegi Andrus asjalikult jutuotsa lahti.

«Ma polegi just väga võõras ega ka kuigi pika maa tagant tulnud. Aupärast siitpere rahvaga pisut nagu sugulanegi,» vastas Martin viisakalt ja piilus pingi poole, mida talle aga veel ei pakutud.

Ülajõe Ants, kes Martini kohe ära oli tundnud, naeratas ühe suunurgaga. «Ja-jah, ka selle noore mehe vahmiil oo Priit.»

Andrus tunnistas. Vaatas võõra mehe vägevaid õlgu, varrukatest väljakippuvaid töömehekäsi ja Jaani juures õllest õhetama löönud nägu.

«Otsin ja otsin, aga kodusse ma teda ei saa.»

«Äi tunne niid oma vennapoega, Alajõe Martinit!» hüüdis Ants laitvalt.

«Vaata aga vaata!» imestas Andrus. «Anton oli sõjast tulles naat lastud vares, aga näe, missuguse poisimüraka veel valmis lõi!»

«Mu isa on surnud,» lausus Martin.

«Kuulsin, kuulsin ... Kes seda nüüd rääkis, ei mäleta. Jo vist pea hakkab vanaks jääma.»

«Poiss oo tubli ja tragi jah!» kiitis Ants. «Just kroonust tulnud mees. Koguni kipripaberid teisel taskus. Ka paadimeistri oskusest pole tal palju puudu. Jaa ... Sihib minu Elnat. Arvad, et ma äi tea!» hoiatab Ants sõrmega ja kukub mürinal naerma. «Aga inimene mõtleb, jumal juhib ...»

«Või nii, või — või nii,» venitas Andrus. «Eks sa istu siis, Martin! Härmiine, too kolmas klaas!»

Kõrvaltoast tuli puusadeta naisekriips, tulise vardaga kõrvetatud lokid peas. Riivas tõttava kõrvalpilguga laua äärde platsi võtvat Martinit ja heitis käigu pealt klaasi võõra ette. Kadus sõnagi lausumata tagasi ukse taha.

«Või nii, või nii ...» kordab Andrus. «Ammu juba väeteenistusest tagasi?»

«Paari päeva eest tulin.»

«Või nii, või nii ... Vaata aga vaata ... Praegusel ajal sõjaväes ... Kometitegemine. Aga sõjapäevil Pitka soomusrongis ... Nah, sai ikka nendele punastele säru tehtud! Aga ära sa mõtle, et need kuradid kerge ermuga

Petrogradi poole tagasi lidusid. Tuli ikka tina anda kah! Seal nalja ei mõistetud. Sattus kiski nende kätte, oli lühike lõpp. Aga jumal hoidku, kui meie neist kellegi kinni püüdsime! Tääkide otsa ja elusalt tule peale küpsema. Sai nalja!»

«Sehukeste naljategemiste eest sulle see mõisasüda vist kingitigi?» küsib Ants, lihav nägu kambamehelikku naeru täis.

«Mõtled, et muidu anti või? Midagi tuli ikka teha kah.»

«Eks sa ise tea oma tegemisi, ega mina su saladusi tääda tahagi,» on Ants teise umbusaldusest pisut puudutatud.

«Mis sa, Martin, siis nüüd pärast kroonut tegema hakkad? Alajõele peremeheks või?» võtab Andrus jutule kindlama kursi.

«Miks just Alajõele? On paremaidki kohti.»

«Kus siis? Tahad vist meite püüupaati palkmeheks tulla? Mis sa, Ants, arvad, kas leiame talle midagist?»

«Ei, seekord susiseb mul teise kandi pealt,» lükkab Martin isavenna poolest suust pakkumise tagasi.

«Noh?»

«Uudepere Villem annab mulle «Pääsukese» poolpoolega, ainult...»

«Tuleb välja, et meil on külas värske kiprimees. Kui nii, siis õnneks olgu! Head seilamist ja seda-paremat teenistust!» tõstab Andrus õlleklaasi.

«Ma olen mitu korda ütelnd, et sest Alajõe Martinist saab kord mees missugune!» hoopleb Ülajõe Ants niihästi oma naabri kui ka iseenda ennustamisvõimega.

Härmiine tuleb uuesti tagatoast, jääb uksele seisma ja vaatab nüüd Martinit, näol armulik naeratus.

«Või nii, või nii... Vaata aga vaata...» venitab Andrus tähtsalt.

«Uudepere Villemiga on asi kombes, aga laeva käimapanemiseks läheks vaja tuhat-poolteist krooni, seda mul veel pole,» asub Martin oma peamist muret välja puistama.

«Ja kustkohast sa selle loodad saada?» sihib Andrus tugevate pruunide silmadega vennapoega.

«Mõtlesin, et ehk laenad? Vaata, mul on siin Uudepere kipri poolt allakirjutatud paber, sohki ei ole,»

võtab Martin pintsaku taskust vihulehele kirjutatud lepingu ja lükkab isavenna ette.

Andrus loeb. Ka Ülajõe Ants paneb silmaklaasid oma lihavavõitu ninale ja uurib kirja üle laua. Härmiine pilk aga muutub taas kalgiks, ta pöörab meestele järsult selja ja purjetab uksest välja.

«Või nii... Või nii... Vaata aga vaata...» pomiseb Andrus ja tõstab silmad paberilt. Pilgutab Ülajõe Antsule silma.

«Kas tõmbame hoovi?»

«Arvad, et me sinuga?»

«Aga miks mitte? Maksame Villemile laeva plaksti kinni ja paneme Martini sõitma. Mis meil, kipper omast käest. Ise ütlesid, et tubli mees. Mis sa arvad?»

Veel enne kui Ants oma nõusolekut või vastuseisu avaldada jõuab, segab Martin vahele: «Ei sellest tule välja midagi. Siis oleksin niisama hea kui mõrrasulane. Omavahel rääkida, «Pihlalaiu»-suguse peale oleksin küll läinud palkmeheks, kas või madruseks, sest see seilab Taani ja Rootsi vahet, saab piirituse ja tubakaga juurde teenida. Või karga kusagil välissadamas ära ja putka Ameerikasse. Käisin selle asja pärast hommikul Uudeperes, aga seal juba kõik kohad täis. Noh ja siis saime «Pääsukesega» kaubale. Aga säärasel rannasõidukäulal tasub sõidu ära ainult siis, kui ise omanik oled. Paluksin ikka laenu.»

«Või nii, või nii... Vaata aga vaata...» urahtas Andrus ning tema läikima löönud pilk muutus korraga ükskõikseks ja tuimaks.

Ülajõe Ants ainult kõhatas. Tema ümmargune, roosa ja kortsudeta vanamehenägu ei ütelnud midagi.

Korraga hakkas Andrus naerma. «Sa kuuled, Ants! See poiss arvab, et me ise oma rahaga enam midagi teha ei oska. Et laenaku aga temale ja küll tema juba...» Siis Martinile: «Ei, vennas, sa võid omakohta mees küll olla, aga meresõit on õnneasi. Kui laevaga midagi juhtub, mis ma sult võtan? Peale selle püksipaari sul midagist pole. Vara poolest oled ju paljas nagu vilepulk. Mis mõtet on mul raha loopida sinna, kust see pennigi tagasi ei too? Või arvad, et minulgi neid kroonisid nõnda tuisata on? Pärastsõja-aastatel jah, siis sai lujasti rukkivilja, maksti nii palju, kui

oskasid küsida. Oli vara, oli väge. Aga nüüd on eludmajad üles löödud, tõuloomad lauta muretsetud, põllutööriistad maksid oma jao . . .»

«Seda küll, killel see niidsel ajal nõnna palju lahtist raha,» ohkas ka Ants ja silmitses tähelepanelikult Martinit, kelle nägu kuni särgilõikesse kaduva tugeva kaelani tumepunaseks oli tõmbunud.

«Kui ei, siis ei. Mõtlesin, et kes see küsija suu pihta ikka lööb,» vabandas end Martin, pistis lepingu tasku ja tegi minekut.

«Kuhu siis nii kiire? Ega sa tulnud tuld viima? Pista ometi seeme õlutki hinge alla!» keelitas Andrus vennapoega edasi istuma.

«Ole meheks, aga mul täna õhtul veel tarvis sadamas käia ja «Pääsukese» purjemõõdud ära võtta,» valetas Martin.

«Nujah, sul nüüd kapteni mured kaelas,» sai Andrus asjast aru.

«Käi ikka vahel naabrit ka vaatamas, ää pea uhkeks,» pakkus Ants Martinile oma laia ja lihavat kätt.

«Ole meheks sugulast meeles pidamast!» saatis Andrus vennapoja ukseni ja patsutas lahkujale õlale.

V PEATUKK

Moorjaagult tagasi kodu poole astuv Martin ei märganud abajas ankurdatud laevade eharoosasse joonistatud siluette. Teda ei rõõmustanud kodulahe lainelokse punakas helk. Ei pannud tähelegi rannakividele tukkuma jäänud kajakaid. Mis luges tühine silmalõbu, kui praegu tema mõtteis kummitas elu karvasem pool.

Martini meeled ei läinud segi seepärast, et isavend laenust keeldus. Lõpuks oli Andrusel õigus öelda: «Kui laevaga midagi juhtub, mis ma sult võtan? Oled paljas nagu vilepulk.» Ei, need olid hoopis teised sõnad, mis poisi hinge kohama panid.

See oli ju ometi Martini isa ja Andruse vend, kelle elu Tallinna agulipunkris ära kustus, kelle surivoodi juures ei olnud ühtki omast. Aga Andrus: «Nagu lastud vares . . . Kes seda nüüd rääkis, ei mäleta.» Kurat

võtku! Jutt pole ju ometi kusagil küla teises otsas lõpnud loomast...

«Kas tõmbame hoovi?»

«Maksame Villemile laeva plaksti kinni...»

Muidugi, selleks oleksid nad raha leidnud, aga jälle on neil õmast kohast õigus: öeldakse ju, et naaber naabriks, sugulane sugulaseks, kuid äri on võõras.

«Inimene mõtleb, jumal juhib.» Ehk teiste sõnadega: ma veel vaatan, kellele oma tütre annan. Need ütlemised torkasid, ajasid Martini mõtted kurjaks.

On siis elu sündimisest kuni surmani üksainus suur äritegemine? Laps tuleb ilmale ja kohe on platsis kained kaalutlused: «Jään vanaks, poeg toidab.» Mõni ütleb tagasihoidlikumalt: «Toob vanuigi taarikapagi kätte.» Lapse sisse pandud kapital tulgu tagasi protsentidega. Kalda Ossil oma vigase rääkimise ja pealehakkamiseta iseloomu tõttu jõukakssaamise võimalust pole ja nüüd vihkavad teda seepärast isa, ema ja kogu pere.

Mitmed teevad ärinumbri ka naisevõtmisest. Jaan murrab pead, mis Andrust küll Härmiinet võtma ajas. Küllap ta teab, et vennanaine tõi kaasa teise talu, mis pärast rahaks tehti. Sellest ei taha Jaan ainult rääkida. Järsku teinepool võtab ütlemise omaks ja arvab, et Jaan oma viletsuse põhjuseks peab kaasavarata naist.

Kõige suuremat kasu annab aga mõnele teise surm. Omal ajal Laidule koduväiks läinud ja seal kohavõlad kinni maksnud Juhani teisel vennal Siimul oli mingi sisemine viga. Kõhus säärased valud, et mees ei saanud kahe karjumise vahel suudki maigutada. Iga minut minemas. Poeg August tegi kirstu, naine Madli õmbles suririideid ning jooksis mööda küla ja kutsus matuselisi. Siis viidi surija veel Kinguta Juliuse veomasinaga Kärdlasse. Mitte arsti, vaid notari juurde kohta poja nimele kirjutama, sest Augustil oli kolm mehele läinud õde ja kaks kaugetel meredel seilavat venda, kes pärast isa surma kõik suured saamamehed oleksid olnud.

Tagasiteel aga, küllap vist auto raputamisest, vanamehel sees midagi juhtus, hakkas suust mäda välja ajama ja valud võeti ära. Siim elab tänapäevani, aga koht on Augusti oma. Inimeseks Siimu enam ei peeta, sest tal pole enam maja, krunti ega paati. Peremees on

nüüd August. Isa elab rehetoa nurgas ja ütelgu aitäh, kui talle kord päevas kausiga supivedelat ning tükk kõrbenud leivakoorukest viiakse.

Äri, kasu tagaajamine, kuhu sa ka ei vaataks...

Ei tea, kuhu Martini tusameele tõttu viltujooksnud mõtted viimati välja oleksid jõudnud, kuid Jõesaare silla poolt hakkas kostma purjus külapoiste praalimist ja selle sekka ahastavaid, nutuni vihaseid sõnu:

«Huradi hurat, mis sa mu rattagha teghid!»

Martin surus sammu jõudsamaks. Kuuldavasti tehti seal liiga Kalda Ossile ja tema jalgrattale. Lähemale jõudnud, nägi Martin Ossi maantee äärde hunnikusse aetud ratta juures käsi laiutavat. Oss ei saanud suust muud kui: «Huradi hurat!»

Teisel pool rattarususid tuikus Kinguta Robert ja möirgas naerda:

«Oli sul tarvis sehukest viipsikut poest ära tuua, mis mehe all nässu läheb!»

Sillakäsipuudele nõjatusid kümmekond külapoissi, kes etendusest lõbu tundsid. Poolpurjus Kinguta Robert oli Ossilt ratast sõita küsinud ja see muidugi andis. Robert pani tuurid peale ja lendas tükkis jalgratta ning vintis peaga tee äärde kruusakuhja. Poiss jäi terveks, aga sõiduriistal vedasid rehvid number kaheksateks ja lenkstangil lõi sarved keerdu, nagu oleksid need oina peast võetud.

Tavaliselt kipub pealtvaatajate poolehoid nõrgema poole kalduma, kuid praegu sai kannatada Kalda Vilka, kes juba koolipõlvest oli teistele naljatilgaks ja keda igaüks oma tahtmise järele kolkida võis. Ta ei jäänud jõu poolest küll teistest maha ega polnud ta ka mingi villane vend ja haletsust äratav kuju. Tõsi, mees oli madal nagu härjapeaädal ja polnud talle üleliia jämedustki antud, kuid vahel võis ta vihaseks saada ja otse kassi väledusega kallalekippuja näost plekilise kõrvitsa teha. Ent Ossi peeti omamoodi otakaks, kes vahel paistis loll, teinekord aga võis olla targem kui mõni õige mõistusega mees. Ossi lollus algas kõneveast ja lõppes igavese vilkanorimisega, ehkki ta polnud pennita poiss. Kus sellega! Iga päev teenis. Oss oli ihnus, kes tundis raha väärtust, aga ei aimanud, mis tema töö maksab. Nii juhtuski, et Kalda Vilka rügas telliskivi-

vabriku sauetöngis, sikutas palkmehena Ülajõe Antsu paadis mõrrapära, rihtis Ussimäe Aadu paadikaari või ringutas külamehe majaässile murispuid peale ainult plotski tubaka ja poole palga eest. Kui tal aga kroon juba kord taskus oli, siis ei saanud seda sealt tangidega tõmmateski välja. Seepärast polnud Ossil kunagi õiget riiet ega jalavarje. Töö juures seljas takused, jalas talvel pätid, suvel — ei midagi. Juuksed tuulte sasida. Pühapäeval aitasid Maarja kootud mustad maavillased ja laadalt ostetud soni ning tanksaapad.

Küll oli siis külas imestamist ja käte kokkulöömist, kui kuuldi, et Kalda Vilka olevat endale kohe vabrikuuue jalgratta ostnud.

«Oli itu, aga nüüd oo üsna tolgus,» lagistasid tüdrukud.

«Milleks sehantsele ratas?» kadestasid poisid.

«Ostnud endale parem ristikohtsed riided selga,» arvasid naised.

«Pläru jaoks tubakat kerjab, aga endal kuuevoodri vahe raha täis,» laitsid mehed.

Jah, mitte ükski sel pühapäeva õhtul Jõesaare sillale kogunenud viinalõbus või kevadist mõrraõlut maitsnud poiss ei haletsenud Ossi ega tema hunnikusse sõidetud ratast. Teretulnud vaatemäng oli seegi, kui Vilka Kinguta Roberti käest, nagu paistis, pealekauba veel nahatäie saab.

Kinguta Loviisa oli pisike ja kõhn — kolm päeva surmaga võlgu, aga tema teab kust korjatud poeg Robert — mees nagu metsasõnn. Kakluses polnud Robertil käsivarte otsas rusikad, vaid poolepuudased sepahaamrid. Kui ta vahel purjuspäi möirates mööda külavahe õueaedu läks, piilusid rannamoorid, kes kõik iidamast ja aadamast ära teadsid, silmanurgast üle lahe Moorjaagu poole ja kõkutasid naerda: «Kille tegu, selle nägu.»

«Mahksa ratas välja!» karjus Oss.

«Võta oma rauarisu selga, jalad kaenla ja keri minema! Või muidu ma sulle veel maksan, et pea paistes!» ähvardas Robert Ossi nina all rusikaga vehkides.

«Ära sa, Robert, kohe kallale mine! Tee enne Vilka nii vihaseks, et ta vastu ka hakkab. Saab rohkem nalja,» õpetas poistesalk sillalt.

«Sada viishkümmend hrooni!»

«Mis sa siin seisad, jalad laiali, nagu tõrvahark! Sa hobuseunenägu! Tead, mis see tähendab, kui kismamehel kämblad kihelevad?» Robert astub päris Ossi ligidale ja lööb vastasele norivalt ribikontidesse. Kuid Osvald ei tagane.

«Mahksa välja!»

«Pane rammupõlves plagama, ja nii kiiresti, et kört kõhus keema läheb, või muidu!...» käristab Robert ärajoodud häälel ja äigab lapiti käega Ossil mütsi peast minema.

Osvald korjab sonilätu maast üles ja temagi käed kisuvad rusikasse.

«Mahksad välja!»

Robert haarab Ossil rinnust kinni: «Käi minema kui keravälk, või muidu on sul surm seespool särki! Kus mul ikka käkk kerkis peale! Tema ratas! Tahad näha, et lendad jõkke nagu pool käia!»

Tüli olekski kakluseks pööranud, kuid Roberti selja taha astunud Martin jõudis veel õigel ajal Kinguta poisi randmest kinni kahmata.

«Mis sa tast materdad, Robert?» püüdis Martin naljaga.

«Kuradi Vilka hälistab kallale, ja sina ära sega, või!...» Roberti raske rusikas tõuseb poolde vinna.

Martini pilk on vastase näol. Sealt vaatavad talle vastu isavend Andruse pruunid ussvihased silmad.

«Robert, kuidas tahad...» ja aeglaselt hakkab Martin pintsakut maha koorima.

Martini otsusekindlates sõnades on nii palju väge, et sillal seisva poistejõugu sekka korraga vaikus sigineb. Selgesti on kuulda talade all kobrutava vee vulinat. Üle valla kismamees Kinguta Robert ja kroonust tulnud Alajõe Martin, kellel öeldakse olevat looma jõud... Robert on sirge kasvuga, seljast «seitsme aidavõtme võrra lai», Martin aga pigem karu kui mees. Asja tegi huvitavaks ka veel külas liikuv kumu, et need kaks olevat vennaste pojad.

«Nah, olgu peale, Martin, ma naasama,» taltub äkki Robert. «Vanad tuttavad. Räägime parem mehejuttu! Kuidas see kroonuleib ka oli?»

«Võttis hirmu!»

«Mehel jäid kõrvad lonti.»

«Usu, Martin oleks tal praegu laterna lõhki löönud,» sosistavad poisid omavahel.

Ka Oss rahuneb. Tuleb veidi kõheldes Roberti juurde ja küsib: «Anna vilhka jaghu tubahkat!»

«Säh, võta terve pakk «Ahtot»!»

«Ole mehehks, aga huidas rattagha jääb?»

«Juba jälle!» pahandab Robert. Lisab siis lepitavalt: «Kuule, Oss, riputa mind praegu kas või jalgupidi üles, kuskilt senti välja ei kuku, aga kui suve poole teenib, eks siis vaata.»

Martin ja Oss astuvad mööda teed ja kannavad puruks sõidetud jalgratast kahe vahel. Jõesaare sillast Kalda pereni saab kõva kilomeeter ja üksi oleks Osvaldil andnud tarida, et säärast kiivas käepidemete ja kaheksaks keeratud rehvidega rattarisu koju vedada.

Vahepeal on õhtu juba hea tüki maad ööle vastu astunud. Mere poolt puhub talvist jääd meenutav tuulehingus. Küllap seal Muhu väina madalatel rannast väljatriivinud kahvasid veelgi vedeleb. Kiirakääraline maantee jälgib paremale poole jääva jõe jooksu, mille vooluvees rändab virvendav täiskuuketas. Vasakul, enne mustavat metsamüüri, laiub endine Moorjaagu mõisa kultuurheinamaa. Sellest on nüüd osa rannaperedele juurdelõigetena välja jagatud, suurem jagu aga kuulub Jenseni-härra telliskivivabrikule.

«Mis sa arvad, Mart, has ihhka mahksab välja?»

«Miks ta siis ei maksa! Kuulsid, ta lõpuks poolest suust nagu lubaski.»

«Sada viishkümmend hrooni...»

«Mis sa nüüd, Osvald! Ainult uued rattad ja lenkstang, raam on ju terve ja käib sul veel täie eest,» püüab Martin oma sugulase õnnetust kergemana näidata.

«Võthku omale, aga minule osthku uus või mahkshku välja,» raiub Oss rauda.

Mehed on oma kandamiga juba sinnamaani jõudnud, kus vankriröópad suurelt teelt ära keeravad ja mööda kadakatupsulist karjamaad Kalda poole viivad. Pöösastevaheliselt rajalt kostab tüdrukute juttu ja naeru.

«Preili!» ühmab Oss rõõmsa üllatusega ja ei saa enam jalga teisest mööda.

«Milli hääle ma tunnen küll, aga... On see tõesti Jenseni Marga?»

«Preili jah! Vishkame ratta põõsasse ja lähme vastu!»

Hädavaevu jõuavad poisid õnnetusest kõneleva kandami enne ära peita, kui nad kadakate vahel lookleval rajal kahe tüdrukuga vastamisi satuvad.

«Uih!» hüüatab pikem neist ehmunult ja tõstab mõlemad käed vastu rinda.

«Mis asja sina, Mart, pühapäeva õhtupimedas siin kandis kolad? Kas vesi on Ülajõe trummi ära viinud või?» küsib Ossi õde Milli Martinit ära tundes tõgamisi.

«Trummid on terved küll, aga ega seepärast tohi veel teisi radu lasta rohtu kasvada.»

«Ah, Alajõe Martin! Tere! Mõtle, kui kaua sellest juba aega on, kui me viimati teineteist nägime!» kõneleb pikem tüdruk linlase hääldamise ja pisut ülepingutatud üllatusega, nagu see koolitatud rahval kombeks. Soe, pehme ja tööst puutumata naisekäsi leiab tee külapoisi pihku.

«On sul nüüd kool läbi, Marga?»

«Selleks korraks jah,» vastab linlane teeseldud kerguse, kuid pisikese ohkega.

«Tere, preili!» tuletab ka Oss end meelde.

«See oled ju sina, Osvald! Olgu siis sulle kah tere!»

Oss, keda seni veel ükski naisterahvas polnud kättpidi teretanud, võttis tüdruku käe oma kahe krobelise kämbla vahele ja ei taibanudki lahti lasta, enne kui Milli küsis:

«Oss, kus su ratas on?»

«Hinghuta Robert lõhkhus ää.»

«Miks sa, rumal, oma uue ratta tema kätte andsid?»

«Hüsis...»

«Oli ta purjus?»

«Oli hüll, pärast hippus hallale ha veel.»

«Kuulete nüüd, loll saab alati peksa!» parastab Milli.

«Kõik siinsed inimesed on vahepeal kuidagi muutunud, ainult sina, Oss, oled ikka endine,» naerab Marga täie rinnaga. «Aga mis me seisame, jalutame! Vaadake, kui jumalik kuuvalgus! Lapsepõlve rajad. Eile hommikul Tallinnast tulles tundus, nagu oleksin siit eemal viibinud terve igaviku, aga praegu... Neid kuut aastat pole olnudki! Seesama vabrikutagune mets ja lage

heinamaa, seesama kuu ja külavahetee. Milli, Mart, Osvaldi karumõmin . . .»

Oss süütab paberossi. Tuletikk valgustab tema armist moonutatud ülahuult ja laia punast nägu.

«Sa, Osvald, oled paberosside peale üle läinud, kas siis enam ajalehe sisse ei kõlba tubakat keerata?» küsib Marga.

«Hõlbab hüll, agha Hinghuta Robert andis pahki «Ahtot».»

«Siis oled sa ratta eest hästi saanud,» pilkab Milli venda.

Nad on teeristile välja jõudnud.

«Mul nagu aeg koju minna, päikesetõusuga tarvis mõrrad üle vaadata. Täna hommikul õnnistas, ehk annab homme veel,» ütleb Martin. Ise aga mõtleb Alajõe purdele.

«Küll on siin külas ikka kavalerid! Daamid jäetakse öösel keset teed ja ise lastakse jalga!» laidab Marga.

«Õigus jah! Kohe sant ja paha hakkab sihukest juttu kuuldes. Kes mindki magada laseb. Hommikul kell neli juba isa ukse taga müristamas: «Tüdruk, lähme kala tooma!» Aga kas mul seepärast õhtul aega pole? Tõsijutt, Marga, võta Oss endale! Aga sina, Mart, mu käest nii pea ei pääse!» Väike, sale ja kärmas nagu saare tõugu sälg, haarab Milli oma tugevate, aerutüve hoidma harjunud sõrmedega poisil käest kinni ning tõmbab Martini endaga kaasa.

«Ehks ma siis lähe,» on Oss oma saatusega enam kui rahul.

«Oskad sa arvata, mis ma eile õhtul mõtlesin, kui me jõejoomel paatidega vastakuti juhtusime ja mina sulle peoga vett krae vahele heitsin?» küsis Milli, kui nad Martiniga teiste kuuldekaugusest väljas olid.

«No, ei tea. Räägi ära, kui saladus pole.»

«Oleks küll varjulhoidmist väärt, aga . . . Mõtlesin, et ilmaaegu sa, Mart, selle Ülajõe Elna järele jooksed, tema juba leiab sinust paremaid.»

«Pole ma Elna järele jooksnud ega jookse kah. Minust paremat ta ei leia, aga rikkama võib-olla jah.»

«Pole jooksnud, pole jooksnud, aga miks sa siis talle igal nädalal kroonust kirja saatsid?»

«Sina tead!»

«Terve küla teab.»

«Võttis see siis kellelgi tüki küljest ära, et kirjutasin?»

«Võib-olla võttis ka.»

«Kellelt siis?»

«Minult.»

«Käed-jalad näikse sul ikka veel terved olema.»

«Vaata sisse, siis näed.»

«Segast juttu ajad...»

«Ossi jutt on segane, aga minu sõnad on selged.»

Sadakond sammu kadakatevahelist teed Kalda pere kuuvalguses mustavate hooneteni on käidud. Õueaia mulk, paargu, kõrge paevundamendiga laut, aidamaja ja uuevõitu elumaja. Nende keskel valvas kuud ning taevatähti sihtiv pika kaelaga kaevuvinn.

«Tõin sind elu ja tervisega koduväravasse, oled nüüd rahul?»

«Ei.»

«Mis tööd sa mulle veel annad?»

«Mu kamber on jahedavõitu. Mineval nädalal sai voodiriided sinna viidud. Mõtlesin, et ilmad lähevad soojale, aga võta näpust.»

«Tahad mind nurka ahju eest?»

«Ei, selleks oled sa liiga külm, aga ma panen õhtuti kuueteistkümneliinise lambi põlema. See annab sooja. Enne uinumist pean ära kustutama. Ükskord jätsin, läks suitsema. Kõik kohad olid tahma ja rõket täis. Täna õhtul pole ootamise täiteks lugeda ka midagi. Tule, ajame niikaua juttu, kuni kamber soojaks saab.»

«Tea seda... Mis juttu ma suga ikka...»

«Seda ütlen sulle siis, kui kambris oled.»

Juba oli Millil mulguers eest ära, tüdruk libises lattide vahelt angerjana läbi ja oligi tänavalt õuemurul. Martinil ei jäänud muud targemat teha kui järele minna.

Kalda pere maja otsakambri uks oli madal ja aken väike. Kamber ise polnud samuti kuigi ruumikas, aga ka mitte nii pisike, et sinna poleks mahtunud voodi, laud ja kaks taburetti. Aknaauk oli seestpoolt tekiga kaetud, ukse ees jämedast virvrauast painutatud haak. Magamisase valge, kohev ja kõrge. Laual tärgeldatud pitslina.

Pärast «kuueteistkümneliinise» põlemapanemist kõõritas Martin ringi vaadata nagu hobune uues latris.

«Usud sa, Milli, aga mina olen esimest korda elus tüdruku kambris.»

«Usun küll, Elna ju sind sissepoole ust ei luba. Tema ootab oma Messiast Kaananimaalt.»

«Kas sinu juures keegi käib, Milli?»

«Käib küll, praegugi poiss seinte vahel.»

«Ära aja lobajuttu! Ma mõtlen peigmeest.»

«Kindlat pole, aga kui kellegi tee pealt kätte saan, siis... Nagu sindki, kohe vägisi toon ära.»

«Räägi sinuga või püüa libeda jää peal vasikat... Ma mõtlesin, et...»

Martini ütlemine jääb sinnapaika. Milli on mantli seljast ära võtnud ja sügavpruunid juuksed rullist lahti lasknud. Tema kitsast päevitunud näost vaatavad silmad pole need, on teistmoodi, kui Martin on harjunud nägema. Milli silmades on täna tõsidus, mis tüdruku lõõpivate sõnadega kuidagi kokku ei sobi.

«Ma mõtlen, et kamber on juba küllalt soe,» lausub Milli lihtsalt ja puhub lambiklaasi ülalt otsast sisse. Plauhti kustub tuli.

See pole Martini enda tahe, mis teda püsti käsib tõusta ja käed ümber tüdruku lüüa. Ka sõnad on kellegi teise suust.

«Aga teki alla pole soe veel jõudnud... Tahad, ma tulen sulle voodisse ahju eest?»

Tüdruk väriseb. Tal on vist tõesti külm.

— — — — — — — — — — — — — — —

Kui Martin esmaspäeva hommikul koiduvalge ajal koju jõudis, oli vana Juhan juba kaevul hobust jootmas.

«Sätid kuhugi minema või?» hüüdis pojapoeg vanaisale kõrva sisse.

«Pane ka valmis! Lähme Kärdele kohta sinu nimele kirjutama,» puhkis Juhan pahuralt.

«Bussiga saab kergemini!»

«Pole midagi, see mu peremehepõlve viimane sõit, olgu siis vähemalt oma hobusega,» vastab Juhan järsult. Ulatab Laugu ratsmed Martinile: «Säh, lükka aiste vahele!»

VI PEATÜKK

Kalda Oss ja Jenseni Marga jalutavad mööda kuuvalguses helendavat maanteed, millele langevad jõe kaldal kasvavate leppade mustad varjud. Lähevad metsa poole. Nende ees otse tee ääres kõrgub tellisevabriku nooljas korsten. Seal, tehase väikeses hoovimajas ongi Marga kodu. Või õigemini — oli kunagi.

Tüdruk on Ossist poole pea jagu pikem. Kasvule annavad lisa ka kõrged kingakontsad, kuid küllap nendetagi ulatuks Marga poisil üle pea vaatama. Neiu kannab linnariidest mantlit, juuksed on peidetud kootud mütsi alla. Näol vaheldumisi kuuvalguse kooljakahvatus ja raagus lepaokste varjuvihud.

Kuid Oss teadis niigi, et Margal oli pehme nägu, sinised silmad, ja kui ta praegu võtaks mütsi peast, siis langeks selle alt suur pahmakas valkjaskollaseid juukseid.

«Oss, kus sa praegu töötad, ikka isa juures edasi?»

«Sauetönhkis ma änam pole.»

«Miks sa sealt ära läksid? Isa võttis palka maha?»

«Mihks... Härra pahkus palhka juurde, agha ihka tulin tulema.»

«Ammu juba?»

«Sel sügihisel, hui sina linna lähksid.»

Nad on toortelliste kuivatussaradeni jõudnud. Siit läheb tee vabriku hoovi. Marga jääb seisma.

«Aitäh, Oss, saatmise eest!»

«Sul nüüd hool läbi. Ju jääd siis hoju?»

«Ei, Oss, homme sõidan tagasi Tallinna.»

«Hauahks?»

«Vist väga kauaks.»

«Häime veel, ilus huu paistab ja...»

«Hea küll! Jalutame siis pealegi vähe aega,» on tüdruk pärast hetkelist kõhklust nõus. «Aga nüüd pead mulle rääkima, miks sa ikka meilt ära läksid? Isa oli, nagu ma mäletan, sinuga väga rahul.»

«Mihks,» kordab Oss ja vaikib. «Miks?» mälub ta mõttes veel kord seda lühikest sõna. Ta ei oskagi anda õiget vastust. Tavaliselt ei viitsi Kalda Ossi laisk pea palju tegelda mineviku ega tulevikuga, sest igapäevased tööd-tegemised neelavad tema mõtte- ja fantaasia-

varud. Kuid Jenseni Marga lähedalolek ning temast leviv sirelilõhn löövad Osvaldis kõik segi. Põhjasettinud ja ammu ununenuks loetud asjad kerkivad pinnale, tänane õhtu ja kuuvalgus vajuvad kuhugi kaugele.

Silme ette tõuseb hoopis teine öö. On nii pime, et seda läbipaistmatut musta vaipa võiks otse käega katsuda. Kusagil, päris lähedal sosistavad kaks häält.

«Ei sellest värdjast pole enam midagi oodata. Juba kuueaastane, aga õiget sõna suust välja ei saa. Paistab, et loll ka teine. Kogu aeg vaatab enda ette ja ümiseb,» räägib isa.

«Mis oo, see oo,» vastab ema allaheitlik sosin. «Ta ju inimeseloom, ega ole kassipoeg, et lähen ja uputan ää.»

«Aga kas see polnud sul inimeseloom, kelle tüdrukupõlves metsa jätsid?»

«Juba jälle! Jäta nüüd ükskord, Priidu! Ma olen sellepärast endal silmad peast ära nutnud. Jumal oo mulle andeks and, aga sina tuletad iga issanda päev meelde!»

«Jumal, jumal!» osatab isa. «Koera hänna alla oma jumalaga! Selle abi meil oodata ei maksa. Siin maa peal tuleb igaühel ise oma asjad õigeks aada. Kus su jumal siis oli? Miks sa siis tema peale ei lootnud? Iseoma au hoidmise pärast sa võisid olla mõrtsukas, aga Osvald on meile, kogu suguvõsale teotuseks ja nüüd sa ei või meid sellest ää päästa. Üks või kaks, see on sulle... Katsu midagi sisse anda! Küsi mõnelt suupidajalt moorilt, nemad neid rohtusid täädvad.»

Oss ei saanud mitmest asjast aru, kuid nii palju oli talle selge, et inimesed, kes end tema isaks ja emaks nimetavad, kavatsevad tema vastu midagi väga paha. Laps kukkus hirmu pärast röökima. Peksis rahustama tulnud ema käte-jalgadega. Ei jätnud enne, kui vanaema ta enda juurde tagakambrisse viis.

Esimene päev koolis.

«Mis su nimi on?» küsib õpetaja.

«Halda Oss.»

«Perekonnanimi?»

«Priit!» hõikavad teised lapsed ja turtsuvad.

«Isanimi?»

«Isa äi ole.»

«Kuidas? Kellegi poeg sa ju ometi oled?» muutub

õpetaja lapse segase kõne ja veelgi segasema aru tõttu kannatamatuks.

«Priidu, Maarja ja vanaema poegh.» Lapsed rõkatavad naerma. Ossi saatus on otsustatud. Klass on endale pilkealuse leidnud.

Suitsumees oli Oss juba enne kooli. Algul näppas pinutagust Priidu ja vana Jaagu tubakakastist, aga kui see välja tuli, sai poiss isalt ilmatuma keretäie ja tubakas pandi lapse eest luku taha. Üldse läks vaevalt päeva, mil Oss rihma või vääti poleks saanud. Sai selle eest, et segaselt rääkis; sai selle eest, et vahel päev otsa mööda metsi ja merekaldaid hulkus; sai selle eest, et ülepea teiste ja targematega üht ja sama õhku hingas ning ühe ja sama päikese all elas.

Koolis avastasid teised lapsed Ossi tubakanälja ja hakkasid talle kodust taskupõhjas suitsukraami kaasa tooma. Küsisid viis marka plärust. Ossil muidugi raha polnud ja ta võttis võlgu. Igal hommikul kogunes Kalda Vilka ümber poistesumm.

«Raha tõid?»

Kust pidi Oss raha võtma?

Siis materdati vaest Vilkat, kuni koolikell ta järgmise vahetunnini päästis.

Kodus isa vits ja rihm, koolis poiste kõrvakiilud. Koolis Kalda loll ja Kalda Vilka, kodus tolgus või lontrus. Muud ta vaevalt kuulis.

Kaheteistkümnenda eluaastani kannatas Oss selle kõik välja, siis läks Jenseni-härra lehmade, hobuste ja härgade karja. Loomad mõistsid teda palju paremini kui inimesed. Koolis tema järele puudust ei tuntud, kodus oldi rahul, et silma alt ära. Tööperet oli Kaldal niigi küllalt.

«Räägi ometi midagi, Oss!» ütleb Marga, kellele niiviisi sõnatu jalutamine igavaks läheb.

«On sul see juurtest häehkott veel alles?»

«Aga sa, Oss, lubasid selle ära unustada . . .»

Jällegi vaikivad nad. Ainult kruusavalge maanteekangas rigiseb nende jalgade all. Mõlemal pool teed on mets. Tuul ei hinga enam. Kuugi peidab end puude taha, et ei segaks inimeste mõtteid.

Juba omal ajal käskis Marga s e l l e ära unustada. Osvald oli harjunud sõna kuulma. Kodus tegi, mis

kästi, töö juures täitis kõik härra soovid ja tahtmised, püüdis isegi loomadele meelepärast olla. Kuid s e d a polnud tal küll kerge peast välja saada. Ja just nüüd, mil s e e hakkas end ikka harvemini ja harvemini meelde tuletama, tuli Marga ning tõi kõik tagasi. Istutas tagasi pähe, südametuksetesse ja kogu kehasse . . .

Oss teadis, et Marga isa, Jenseni-härra, oli endine Moorjaagu karjamõisa valitseja. Taanimaalt tulnud mees ja mitmed kõrged koolid läbi käinud. Pärast sõda, kui riik mõisa ära võttis, ostis Jensen Lõukaküla servast pisikese tellisevabriku ja sinna juurde kuuluva paarikümnetiinuse ühes tükis krundi.

Õieti polnud see mingi vabrik. Oli üksainus põletusahi ja selle pikk punane korsten. Siis veel suur savivõtmise auk, segusõtkutamise põrand ja mõned katusealused toorplõnnide kuivatamiseks. Vabriku tööpere koosnes kolmest mehest, raudvaraks vana kõhn ja kookuvajunud Joosep. Teised kaks võeti, kust juhtus. Telliseid põletati kõigest kolm laari aastas, sest palju neid uusi ahjusid, soemüüre ja korstnajalgu siis ümberkaudsetes külades ikka laoti.

Kuid vana ja suure õllevatsaga Jensen oli igal juhul vabrikant ning kõige suurema maatüki omanik kogu külas. Pidas nelja lehma, kolme hobust — Kõrb sõidu jaoks, Hall ja Leet veoloomadeks — ning paari künnihärgi — Ott ja Mihkel. Veel oli Jensenil hobuniidumasin, ratastega looreha ja vedruvanker.

Jensen oli ka seltskonnategelane. Kord kuus, kui valla seltsimajas pidu peeti, käis seal päevakajalisi kupleesid laulmas. Ise tegi, ise laulis. Kuigi need kanti ette Taanist pärit pudikeeles, polnud kellelgi nende kuulamise vastu midagi. Peaasi, et sai nalja, ja sellega ei olnud Jensen ihnus, nagu ta ei koonerdanud oma töömeestele palga maksmisegagi. Tema kupleede ajal oli seltsimaja suur saal alati lusti ja naeru täis.

Pole siis mingi ime, kui säärast meest Lõukakülas kõigi poolt härra Jenseniks, Jenseni-härraks või lihtsalt härraks kutsuti.

Jensen polnud ainult tavaline koolitatud inimene, rikas ja lugupeetud isand, vaid tal olid kohe tõeliselt suurte härraste vigurid küljes. Kirikukirjades oli ta ikka veel poissmees, aga südasuve laupäeviti läks Jen-

sen vedruvankri ette rakendatud Kõrviga sadamasse postilaeva vastu ja tuli sealt nirgisõitu tehes tagasi, uhket kübarat ja loori kandev linnast tulnud daam kõrval. Lõukaküla lapsed seisid tee ääres reas, sõrmed suus, ja vaatasid kas või silmad peast.

Pühapäeval läks Jenseni-härra, linad-padjad kaenlas, daamiga mereranda patisaksa mängima. Seal nad siis patseerisid, kummalgi üksainus riidekalts selle koha ümber, käisid kastsid end vees märjaks ja vedelesid pärast liiva peale laotatud palakatel nagu kaks päevakoera. Lühikeste jalgadega ja hiiglama suure lõngakera moodi kõhuga härra ja linnatoidu otsas nälga näinud naisterahvas. Esmaspäeval viidi daam sadamasse tagasi.

Talvel sõitis Jensen posthobustega üle väina linna ja vahel ei nähtud teda kodumail nädalate viisi.

See kõik juhtus siis, kui härra veel noorem oli. Seejärel läks mööda mitu aastat, mil loori ja kübaraga naisterahvas end enam ei näidanud. Ka Jenseni linnareisid jäid harvemaks, ja kui mõnikord sõitiski, oli ta tingimata paari päeva pärast jälle tagasi.

Ainus naisterahvas Jenseni-härra majapidamises oli Agapäe külast toodud Kristiine või Jenseni Krista, nagu teda nüüd kutsuti. See lahtiste töökäte ja tüdimatu hingega tüdruk hoolitses lehmalüpsmise, pesupesemise, söögitegemise ja kogu muu perenaisetöö eest. Ainult härjad ja hobused jäid Joosepi hooleks. Joosepi eit, kellele vanadus ainult kärmed, vaksapikkusi samme astuvad jalad ja nobeda suuvärgi alles oli jätnud, ühel päeval laiali kandiski, et Krista olevat laudaotsa kambrist härra juurde üle kolinud.

Jenseni Kristast sai korraga Kristiine-proua. Mis sellest, et altari ja õpetaja eest läbi käimata. «Küll sealt varsti noorhärra või preili ka ikka tuleb, kuhu seegi jääb,» arutasid Lõukaküla moorid ja ei löönud neist keegi risti ette ega käsi üle pea kokku, sest härraste asjad pole külarahvale kohtumõistmiseks. Neil ju omad kombed ja pruugid.

Preili tuligi, ehkki mitte sealt, kust eided teda ootasid. Lihtsalt ühel sügishommikul oli kahe-kolmeteistkümneaastane linnariides ja päikese eest varjulhoitud näoga tüdrukuvirvake vabrikuõuel ja ükski hing ei teadnud, kuidas ta sinna sattus. Isegi Joosepi eit ei osa-

nud muud ütelda kui: «Ju ta väeti ise tuli. Pole mina näind, et kiski tal vastas oleks käind. Aga et härra oma jägu, see oo kohe näost näha.»

«Millele sa mõtled, Oss?» küsib Marga.

«Midaghi,» vastab poiss ja otsib taskust paberossipaki. Paneb suitsu ette. «Äi see «Ahto» pole ihhka vilhka vastu...»

«Kuu läheb looja. Varsti on kottpime. Pöörame tagasi!»

«Huidas arvad,» nõustub Oss. Siis viivu pärast: «Onsul meeles, preili, huidas sa mulle härra järelt tubahkat tõid?»

«See number läks mul õnnelikult läbi,» naerab Marga. «Kuid mäletad, kui sina kogu Kalda rahva leivatagavara meie lehmadele söötsid? Said kodus säärase keretäie, et sa mitu päeva tagantjärele istudagi ei saanud.»

«On sul meeles,» tahab Oss veel midagi kauget tagasi tuua, kuid Marga ei lase.

«Ei, rohkem ma ei mäleta! Ja miks sa valetasid, et sa midagi ei mõtle?»

Nad pööravad tuldud teed tagasi. Tüdruk kiirendab sammu, nagu püüaks ta millegi eest põgeneda.

Ossil on hea meel, et preilil siiski midagi meelde on jäänud. Poisil endal on aga täna õhtul kõik möödaläinu otsekui peegli peal.

Vabriku kõrval lagedal oli hea karja hoida. Jensenihärra lehmad olid rahulikud loomad. Mitte niisugused kitsed nagu Kalda omad, keda ei pidanud ers ega traat. Ka Otist-Mihklist polnud saritlejaid ega härjamõiraaukude kraapijaid. Sõid rahulikult reheahju-suurused kõhud täis ja heitsid siis maha mäletsema, nagu tööga tapetud künnihärgade kohus. Hobused peeti kammitsas ja nad said edasi ainult kahe esijalaga korraga kalpsates. Neist polnud metsajooksjaid ega kiinikargajaid.

Olemisel polnud viga. Piinas ainult tubakavaev. Kodust näpata ei saanud. Kõik taskupõhjad olid läbi tuustitud, voodrivahed lahti harutatud. Kuid mida polnud, seda polnud.

Korraga ehmatas tubakaotsijat selja tagant tulnud heledahääleline: «Tere!» Poiss pööras end kärmelt teisele küljele. Seal seisis umbes Ossi enda vanune, kah-

vatu ümmarguse näoga tüdruk. Valge müts ja kampsun, roosakas kleit. Jalas uued kollasest nahast sandaalid. Kõik nii puhas ja pühapäevane, et ära sõrmeotsagagi ligi mine.

«Tere-tere! His sa oled?» küsis ehmunud Oss.

«Mis?»

«His sa oled?»

«Ah, kes ma olen. Olen Margareta, vabrikust. Sa võid mind Margaks hüüda — nii on lühem.»

«Härra juurest?»

«Jah, härra Jensen on mu isa.»

«Hus su ema on?»

«Ah, on ka kusagil,» teeb tüdruk käega laia kaare mere poole. «Nüüd on mul ema eest tädi Kristiine.»

«Sa oled siis preili,» taipab Oss lõpuks ja jääb mõtlema.

Karjasekaupa tegemas käies oli ta Jenseni-härra laual ilusat pähklipuust kasti näinud. Sellest võttis härra tubakat ja toppis piipu. Poest ostetud tubakas...

«Has sa mulle vilhka jaghu tubahkat saad tuua?»

«Mis?»

«Tubahkat...»

«Tubakat? Sa siis suitsetad?»

«Jah, panehks vilhka ette hüll.»

«Oota!» paneb Marga sõrme hoiatavalt suule ja lipsab sandaalide välkudes mööda lagedat välja vabriku poole.

Marga toodud tubakast jätkus Ossile mitmeks vilkaks. Muist jäi koguni järgmiseks päevaks.

See oli Marga ja Ossi esimene omavaheline saladus, millest ükski hing maailmas teada ei saanud. Jäi kahe lukus suu ja mõlemapoolse vaikimise taha nagu mõned järgnevadki sündmused ja sõnad, millega kellelgi pistmist ei tohtinud olla.

Sellest päevast peale käis Marga peaaegu iga päev karjamaal Ossi vaatamas. Istusid tule ääres ja imestasid, kui ruttu leek oksi sõi. Mis sellest, et preili kampsun õhtul tahma ja suitsumusta täis oli — Kristiineproua pesi puhtaks. Oss sai teada, et Marga ei ole liignime poolest Jensen, vaid hoopis Viirpuu, kuid varsti võtvat isa ta oma nimele. Hakkavat siinsamas koolis käima. Ainult mõned paberid pidavat linnast veel pos-

tiga järele tulema. Minevat neljandasse klassi. Rääkis veel linna mitmekordsetest majadest, trammidest, rongidest, kinodest ja teatritest. Sellest Oss palju aru ei saanud, kuid preilit oli ilus kuulata. Tema linnainimese kombel lausutud sõnad olid voolitud ja siledad nagu höövli alt tulnud kibulauad. Marga rääkis palju, ainult oma õigest emast ei kõnelnud.

Ossil on meeles üks oktoobrikuu päev. Jäine tuul uitas mööda paljakssöödud karjamaad. Lehmad vaesed olid näljas. Inisesid, ammusid ja kippusid koju. Poisil oli neist tuline kahju. Käis kiskus kraavipõhjadest ja metsa äärest pikemat ädalat ning tassis loomadele, aga palju sa üksi ikka jaksad. Kui poiss kaenlatäiega tuli, tõttasid lehmad talle vastu ja ahmisid rohu paari suutäiega sisse. Pärast noolisid kisuliste keeltega Ossi kätt ning nende suurtest haledatest silmadest paistis endine nälg.

Siis tuli preili. Temal oli kaasas võileib, millest poole Ossile andis. Ka tubakat tõi. Lehmad tundsid leiva lõhna ja kogunesid kõik neljakesi laste juurde tule äärde. Marga-preili murdis igale lehmale killu leiba. Loomad maitsesid, noogutasid pead ja inisesid. Mis sellest poolest viilukast neljale lehmale sai!

Küll Osski teadis, mis on tühi kõht ja söömakorra ootamine. Kas vähe oli juhtunud, et ta isa rihma eest metsa pidi jooksma ja enne ööpimedat tagasi tulla ei julgenud ning nõnda ka õhtusest palast ilma jäi.

Vaesed loomad!

«Sa, preili, oota siinsamas, ma häin horra hodus,» ütles poiss Margale ja pani Kalda poole ajama nii kiiresti, et punetavad jalatallad aina välkusid.

Kodus oli just oinatapu päev ja kogu pere toa taga ametis.

Oss läks rehetuppa, kus leibu hoiti. Toppis suure leisikase pätsi oma karjasekotti, teise sasis kaenlasse ja jooksis tagasi karjamaale. Jõe ääres kadakate vahel tuli talle vastu õnnetus ise, va Joosepi eit, kellel peale keelepeksu oli veel see viga küljes, et käis igas peres, kus parajasti loomi lõpetati, kopsu-maksa kerjamas.

Poiss tegi küll kaare ümber eide ja nende vahele jäi suur lammaste näksitud kadakapõõsas, kuid mooril olid silmade asemel peas naasklid. «Tema asi! Igal karjasel

on kodunt minnes midagi hamba alla panemiseks kaasas,» trööstis end poiss ja ei võtnudki südamele sellepärast suuremat muret.

Lehmad sõid ja noogutasid pead. Lapsed olid loomade tänust nii liigutatud, et mõlemal silmad märjaks läksid. Kalda pere ligemale nädalane leivavara kadus mõne minutiga Jenseni-härra piimaloomade põhjata kõhtudesse. Oleks veelgi läinud, aga enam polnud seda kuskilt võtta. Preili vabrikust tooma ei läinud, sest tema julgus ütles üles. Ikkagi naisterahvas.

Õhtul koju minnes Ossil süda küll pisut kripeldas ja pea manitses ettevaatusele. Igaks juhuks tahtis otseteed, tuppa minemata ja söömata, pööningule oma asemele pugeda, kuid äkki oli Priidu nurga tagant väljas ja sai poole kartsa pealt poisil natist kinni.

Oss pandi toa taha oinatapmise pingile pikali, Jaak pidas kinni ja Priidu ladus. Naised hoidsid toas kõrvu kinni.

Pärast seda ei näidanud poiss kodus nägu üle nädala. Päeval käis karjas, öösel magas vabriku ahjulöövis. Preili muretses selle eest, et Ossil kõht selgroo külge kinni ei kasvaks.

Aga kaua sa ikka sedamoodi koera kombel... Külmad tulid peale, loomad jäid lauta ja preili hakkas koolis käima. Perekonna patuorikas läks koju tagasi. Astus tuppa, suu muttis, silmad kartlikud nagu turuvaresel. Ukse jättis selja taga lahti.

Pere sõi. Keegi ei pööranud pead. Keegi ei kutsunud lauda. Oss võttis pliidisuu eest kassikausi, tõstis kulbiga katlast kõrti ja istus küljepingile. Teda ei aetud ära. Vanaema isegi ütles: «Eks sa võta lusikas, mis sa üle ääre luristad!»

Vanaisa Jaak ja Priidu olid otsitud puunõude meistrid. Keegi ei osanud teha nii tugevaid pesupalisid ega sääraseid hingepidavaid õlleastjaid, ankruid ja vinkusid kui Kalda mehed. Kibud ja kapad valmistati nii lehtõhukestest ja kergeks kuivatatud kadakalaudadest, et tõusid perenaise sõrmede puudutusest otse iseenesest õhku. Jooginõudele põletati tulise traadiga peale mustrikirjad, põhja alla aastanumber.

Toas seisis kaks höövelpinki. Pikkadel talveõhtutel ja tuisustel päevadel, kui muud paremat teha polnud,

töötas ühel neist Jaak, teisel Priidu. Kui väsisid, toppisid piipu ja hakkasid teineteisega torisema. Priidu noris vanalt Jaagult kohta enda nimele. Vanaisa lõi käega: «Saa enne miheks!»

«Sehantseid sõnu kuulen juba varsti viiskümmend aastat!» vihastas Priidu, sülgas lärtsu laastude sekka ja höövel hakkas uuesti käima.

Köögis jagelesid naised võimüügist saadud raha pärast. Vanaemal oli perenaise voli, Maarja jälle töötegija ja vaevanägija. Küla peal liikus kumu, et kord olevat õigusejagamine nende vahel koguni nii kaugele läinud, et Maarja, jumalakartusele vaatamata, äianud vanale Inglile kaljakapaga vastu lagipead. Kes ei uskuvat, see mingu ja vaadaku: eidel olevat tänapäevani kibupõhja aastanumber juuksenuti all.

Toapööningul oli veel kolmaski tööpink, mille murdunud kruvid ja peitliarmiline pealisplaat isegi vana Jaagu isa valmistatud kibudest-kappadest jutustada oleksid võinud. Selle pingi palvele läks Oss oma muredega, sest temaski hõõgus Kalda meeste esiisadelt päritud koostahööveldamisele, astjalaudade painutamisele ning tünnivitsutamisele kutsuv meistrisäde.

Osvald näppas ahju äärest lauakuivatamise redelilt kõige ilusamaid kibulaudu ja tassis salaja pööningule. Õhtul pärast pere magamaheitmist võttis tööriistade riiulilt höövlid, uurdekaabitsad ja voolimisnoad, ronis üles pööningule ja hakkas meisterdama. Pisike tindipotist tehtud lamp peletas suure pimeduse pingi juurest minema.

Toapööningul heinu ei hoitud ja ruumi oli seal enam kui küllalt. Paks saepuru- ja liivakord lael ei lasknud alla ühtki heli. Keegi Kalda perest ei teadnud, et Oss pooled ööd ülal korstnajala kõrval vana puhkusele lastud tööpinki piinab. Hommikul aga magas poiss suurtoa põrandal höövlilaastudel kui õige mees, kuni Priidu ta üles lund rookima või loomadele kaevust joogivett taluma ajas. Ka heinavedamisel võeti Oss metsa kaasa. Halupuude tegemise juures oli üks saeots poisi päralt.

Mida Kalda Oss päeval ka ei teinud, alati ootas ta õhtut, et tööpingi juurde pääseda. See oli tema salarõõm ja seal olid tema mõtted nii kerge lennuga nagu ei kusagil mujal. Õigus küll, vahel pakasestel öödel

kippus külm ihu otsima, sest puunikerdamine töösooja sees ei pidanud, kuid selle vastu aitas tuppa järikorjule jäetud vanaema paks kampsun. Pätid hoidsid jalgades vere vedela. Ainus häda oli kätega, sest labakinnastega sa peent tööd ei tee. Aga selle pisikese külmavalu kannatas poiss välja.

Ossi käte alt tuli välja ilus asi: pisike pooletoobine kibupoeg. Imekitsastest ja õhkõhukestest laudadest, üks heledam, teine tumedam, põhja all aastanumber 1930. Kõik höövlist jäänud konarused kraapis ta klaasitükiga maha ja lihvis liivapaberiga peegelsiledaks. Siis võttis traadijupi, kuumutas sellel tattnina tules otsa punaseks ja hakkas kibuküljele pilti peale põletama. Tegi ülaäärele pisikese nulli, selle alla suurema ja lõpuks kaks püstkriipsu. Pistis pisikesele nullile silmad, nina ja suu pähe, tegi suuremale ringile lühikese kleidi ümber ning tüdruk oligi valmis. Alla kirjutas: PREILI.

Imelik, kogu selle töö ajal preili nagu olekski tema juures olnud. Istus siinsamas tööpingi otsal, roosa kleit seljas, ja kõigutas oma kollastes kingades jalgu. Vahel naeris ja rääkiski. Kui kibu valmis sai, siis vaatas täpselt samasuguse niiske ja rõõmsa pilguga Ossi, nagu ta sügisel oli vaadanud leiba söövaid lehmi.

Nõnda oli Ossil öösiti rõõmu tööst ja preilist, kes teda pööningul kunagi üksi ei jätnud.

Ka vilkat võis seal vabalt tõmmata. Juba sügisel oli ta vana Jaagu tubakapeenralt nii palju lehti maha rapsinud ja laudibarõdule kuivama pannud, et nüüd talvel selle poolest hooletu oli.

Oss oli kaval. Et need mõnusad ööd nii pea ära ei lõpeks, liimis ta veel kuuselaudadest kokku pisikese kasti, mis pärast ülepeitsimist näis peaaegu niisama peen ja silmale ilus vaadata nagu see pähklipuust, milles Jenseni-härra oma tubakat hoidis. Ka karbikaanele joonistati tüdruk ning alla põletati: PREILI.

Kui lõpuks kõik valmis oli ja jüripäev kätte hakkas jõudma, tundus Ossile, et kibu ja kasti peale tüdruku kuju joonistamisega oleks nagu temassegi preili pilt sisse põlenud. Kuhu nimelt, selle jälile oli poisil raske jõuda, aga kindel oli ometi, et Marga-preili käis temaga nüüd alati kaasas. Tuli ühes Ossiga õue lund rookima, lauta loomi söötma-jootma, metsast kuhjapõhjasid

tooma ja põllult vett ära laskma. Nii lõbus oli neil kahekesi. Vahel hakkas poiss tüdruku tempude üle kohe laginal naerma.

«Tolgus mis tolgus!» ütlesid Kalda pere vanemad inimesed ja sellele lisandus ema Maarja ohe: «Oh issanda vits!»

Kevadel kauples Oss end tööle Jenseni-härra vabrikusse sauetönki. Nüüd polnud Kalda Vilka enam karjalaps. Poiss oli juba neliteist aastat vana ja käis mehe ette. Oss vedas Halli ja Leediga liiva, viskas august savi üles, sõtkutas segu.

See kõik oli küll raske, võttis õlaliikmed ja abud tuld täis, aga kui mõnikord preili tema tööd vaatama tuli või koguni liivakastis kõrvale istus ja jõekaldale kaasa sõitis, siis läks käteramm kahekordseks ja labidal polnud nagu üldse kaalu. Iga laupäeva õhtul läksid nad vana Joosepiga härra juurde ja seal maksti neile veel rahagi, tervelt pool krooni iga tööpäeva eest. Oss oli oma eluga rohkem kui rahul.

Kibu ja karbi eest sai Oss preililt pika pai ja siis jooksis tüdruk minema, et kingitust ka härrale näidata. Poisile oleks küll rohkem meeldinud, kui Marga-preili oleks need asjad ainult iseenda vaadata pidanud, aga preili on targem, ju ta teab.

Järgmisel laupäeval pärast palgamaksmist ütles Jenseni-härra pisikese naeruga: «Tuleb velja, et sina, Osvald, oled ka konstnäär, missugused ilusad riistad sa tegid minu Margale! Olgu sulle vaeva eest see kroon.» Härra võttis sahtlist raha ja lükkas poisi poole.

«Ole mehehks, härra, aga need ei mahksa midaghi!» jättis Oss krooni sinnapaika.

«Vetab, vetab!» käis härra peale, kuid nähes, et paljasjalgne, üle pea ja kaela savine tööpoiss tõesti rahast ära ütleb, muutus härra veelgi lõbusamaks. «Saab aru, saab aru! Rüütel kinkib need oma südamedaamile,» kukkus Jenseni-härra mürinal naerma.

Ossile polnud küll täiesti selge, mida härra nende sõnadega ütelda tahtis, kuid see naer hammustas teda veel valusamini kui rahapakkumine.

Jenseni-härra sauetöngis tegi Osvald tööd tervelt kolm aastat. Selle aja jooksul sai preili poisilt kahe

vaksa pikkuse paadi, millel olid puhtalt väljavoolitud tammised kaared, päris painutatud laudadest kere ja sõrmelaiustest kalingurisiiludest õmmeldud purjed. Ahtrilaual nimi — MARGA.

Preili ja härra ei jõudnud poisi tööd küllalt kiita. Nad aga ei teadnudki, missugust vaeva see Ossile maksis, kui palju kordi meistril selle töö juures oskus ära nappis ja kui mitu korda ta seepärast Ussimäe Aadu käest tarkust toomas pidi käima.

Kõige suurem kunsttükk oli muidugi pisike liivakastiga vanker, puust voolitud Hall ees ja istmelaual ohje hoidev poiss, tüdruk kõrval. Hobune otsekui astus, vanker veeres ja inimesed elasid. Ainus viga Ossi arvates oli, et siin polnud kohta, kuhu oleks võinud kirjutada PREILI või MARGA. Liivakastile see ei sobinud, hobuse küljele ammugi mitte. Ent igaüks, kes siitküla inimesi tunneb, võib vaadata iseoma ihusilmaga, kes vankril istub, ja pole siin vajagi mingit silti ega nime, lohutas end meister.

Siis tuli s e e.

Oli lõikuskuu pühapäeva pärastlõuna. Keskhommikuni oli Oss laudapööningu heintel oma nädalasest tööst liikmetesse kogunenud väsimust välja puhanud, siis riideid paiganud ja nüüd ei tulnud tal muud targemat meelde, kui võttis kirve ja läks riigimetsa servast jämedaid kadakaid otsima, millest talvel saaks riistalaudu välja voolida.

Ei leidnud siitki neid suuri ja sirgetüvelisi. Enamik lehtpuude all kasvavaid kadakapõõsaid kõlbas ainult kaljatõrde soova tegemiseks või õllele virdevee keetmiseks. Oss läks sügavamale metsa. Maapind tõusis kõrgemaks. Küllap siin peaks põhjavesi olema madalam, arvas poiss. Just säärastel künkapealsetel need õiged kadakad kasvavadki.

Oss oli arvanud õigesti. Seal kõrguski kuusena suur kapalauakadakas. Tüvi otse noor palk. Ime, et keegi pole näinud seda ära naksata, mõtles Oss ja langetas kirve. Vaikse ilmaga lendasid löögid metsa ja kaikusid sealt kahekordselt tagasi. Raginal langes puu. Eks rohelise kaabuga Metsa Värdi ka pea püha, julgustas end loata puuraiuja ja ei rutanudki.

Istus enne laasimist tüvele ja keeras vägeva plotski. Sirts siristas siinsamas, kase ladvas laulis lind, kollaste jalgadega kumalane lendas kanarbikus.

«No nüüd on mul metsavaras peos!» kostis Ossi selja tagant naerusegane naisehääl.

Oss kargas üles, nagu oleks teda keegi nõelaga torganud.

«Preili!»

Poisi ehmatus ajas Marga veelgi enam naerma. «Sa, Oss, ei oska . . . Kes siis kirvega vargile läheb! Raiumise kuuleb ju kolme kilomeetri peale ära. Teise mehe metsa minnakse saega.»

Ossi kohkumine ei käinud ainult südamest läbi, vaid ehmatas tal ka silmad lahti. Miks ta siis enne polnud märganud, et Marga ei olnud hoopiski seesama tüdrukuvirv, kes kunagi karjamaal lõkke ääres käis. Tema jalad polnud enam säärased orgid, nagu ta aastat kolm tagasi kibulauale oli joonistanud. Preili sääred, puusad ja pluusi alla peidetud rinnad otse kippusid end näitama. Tüdruku nägu oli pikergusem ja pruunim, silmad sinisemad kui enne. Pikkust olid aastad talle mitte sentimeetritega mõõtnud, vaid otse vaksaga juurde andnud.

«Hodus polnud midaghi teha, ma . . .»

«Eks minagi sellepärast metsas, et igav hakkas. Oleksin kah võinud kirve kaasa võtta, puuraiumisega aega veeta,» lõõbib tüdruk. Istub siis mahavõetud kadaka tüvele ja kissitab Ossile tõsiselt otsa vaadata. «Tuleval nädalal sõidan Tallinna edasi õppima. Suviti lubab isa mind saata Taanimaale sugulaste juurde. Ütleb, et mis tütar see temal niisugune on, kes oma esivanemate keelt ei oska.»

Taanimaa tähendab Ossile maailma otsa. Isegi Tallinn on nii kauge, et paljud, kes sinna on läinud, ei tulegi enam tagasi. Tädi Mahta, keda Oss eluajalgi polnud näinud, elab ka Tallinnas. Olevat seal suur ja rikas proua. Esmalt läinud saksu teenima, õppinud keele selgeks ja saanud pärast antvärgile naiseks. Sedamoodi sai Kalda Mahtast hoopis Mahtaleena Roosenpärk. Nüüd lapsed sakste koolid läbi teinud ja kõrgete ametite peal. Üks poeg õppinud koguni sõjaülemaks.

Kalda vanad saavad Mahtalt iga aasta või paari tagant kirja, kus kõik need uudised ilusasti ritta on sea-

tud. Vanaema näeb läbi silmaklaaside päris hästi lugeda, ta on isegi vapram veerija kui Oss, kuid sellegipärast läheb eit kas Jenseni-härra või Kristiine-proua juurde ja laseb kirja valjusti ette lugeda. Sealt libisevad uudised ka külasse. Kalda vanaemal pole sellest midagi. Las teatakse, et Priitade tõust on mõni tõusnud ka laia ilma inimmetsa ladvaokstele; et pole nad kõik jäänud siiasamasse Kalda, Alajõe, Laidu ja Moorjaagu maatöö kallal küüru kasvatama või paadiaeru hoides käsi rakku sõudma.

Tädi Mahta elab Tallinnas, kuid preili sõidab pärast veel Tallinnast mööda, hoopis Taanimaale. Küllap seal on muidugi ka ilusad suured majad ja tänavad. Aga linnainimesed on kõik kidurad ja lahjad, seal pole õiget sööki. Isegi kaljaastjat pole nurgas, et priipärast taari saaks. Nii räägitakse...

«Preili, mis asja sisse sa sööghihraami paned, hui lähed?»

«Isa lubas asjade jaoks oma kohvri anda.»

«Tahad, ma teen sulle häehkoti?»

«Tee, Oss!» on Marga nõus.

«Lähme siis juuri horjama!»

«Lähme!»

Oss jätab maharaiutud kadaka sinnapaika, nagu poleks tal kunagi elus enam riistalaudu vaja, ja nad lähevad lageda servas kasvava suure kuuse juurde. Poiss raiub läbi jämeda juure, lõhestab selle virvajämedusteks valgeteks niitideks. Punumismaterjal ongi käes. Toomingapõõsast lõigatud vemblast saab suuvits, pajupulkadest kaared.

Oss istub äravedamist ootavale hilisele ädalheina saole, Marga istub tema kõrvale ja vaatab pealt, kuidas poisi kärmete sõrmede all hakkab tekkima käekorvi loode.

Päike on hea tüki maad allapoole vajunud, kuid sirts saeb veel, lind vidistab kase ladvas ja kanarbikus sõeluvad kollaste jalgadega kumalased. Veel pole õhtused varjud keskpäevasest palavusest jagu saanud.

Preili langeb seljakile heinasaole ja suleb silmad.

«Oss, ma ei tea, mis muga täna on!»

Poiss näeb preili paljaid põlvi... Korraga tunneb ta, et temaski on midagi, millest aru ei saa. Miks heidab ta

korvi käest? Millest taipab ta, mis preiliga täna on? Kust võtab julguse . . .?

«Aga kõik selle pead ära unustama!» ütles preili koduteel.

Kalda Oss tundis, et raskemat käsku polnud talle seni keegi andnud.

«Ehks preili ise tea, mis mina oma tolghuse peagha,» ohkab poiss, läheb koju ja hakkab aidaukse lävepakul korvi edasi punuma.

— — — — — — — — — — — —

«Head aega, Oss! Aitäh saatmast!»

Osvald märkab, et nad on vabrikuväravasse tagasi jõudnud.

«Millal sa jälle hodusse tuled?»

«Ei tea, Oss, ma lähen varsti mehele . . .»

Muidugi, peaaegu kõik tüdrukud lähevad kord mehele. Peaks preili ometi hea mehe saama, kes teda ei peksaks. Mitte niisugust nagu kodus Priidu, kes Maarja vahel õhtuti juukseidpidi kambriukse vahele kinni paneb, kui see kabelisse tahab minna. Aga haritud inimesed peaksid ometi teistmoodi elama.

«Has su peighmees on ha suured hoolid läbi häind?»

«Jah, on küll.»

Kalda Oss hingab sügavalt varakevadist koidukarget õhku, tahaks nagu veel midagi ütelda, kuid lööb siis lootusetult käega:

«Huidas preili heahks arvab. Mis mina, tolghus inimene . . .»

Kadakatevahelisel koduteel kuuleb Oss ainult Margapreili sõnu: «Lähen mehele . . .» Silmade ees seisab ammune lõikuskuu õhtu. Mõtted uitavad nagu unes. Seepärast ei märkagi ta Martinit, kes talle teekäärul tõttaval sammul vastu tuleb ja mööda ojakallast Alajõe poole ruttab.

VII PEATÜKK

Nüüd oli Martin küll juba mitmendat päeva Alajõe peremees, aga muutunud ei olnud midagi. Endiselt käisid nad Juhaniga hommikuti merel mõrrapära tõstmas, kuivatasid ja soolasid silku tünnidesse. Paistis, et räim

hakkas viimastel öödel rannast kaugemale hoidma ja püüdjatele hända näitama. Kuid müügi peale polnud Alajõe mehed kunagi välja läinud ja oma pere lauale peaaegu et järgmise kevadeni juba soolasest jätkus.

«Puuda kaks kohakala ja teist nii palju vimma peaks küll veel pütti panema, kes teab, ehk tuleb sel aastal pulmaperet sööta,» ütles Juhan ühel hommikul merelt tulles, pilgutas pojapojale silma ja puhus habemesse.

Siin see asi oli. Vanamees lootis siiski, et peremeheks saanud Martin läheb ja toob naise ära ning hakkab Alajõel elujärge sisse seadma. Aga kuidas sa ütled talle, et pojapoja mõtted kisuvad hoopis Tallinna poole, kust võib kaugesõitu pääseda.

Olgu peale, et Saarekopliga oldi nüüd nii kaugel, kuid Martini muud asjad olid rohkem sassis kui kunagi varem. Uudepere Villemi «Pääsuke», mis korraks mütsialuse mõtteid täis pani, kulutas endiselt sadamas oma ankruklüüsi ja küllap ta sinna Alajõe meeste poolest mädanebki, sest kust sa seda rahaauku ikka otsima lähed.

Milleks oli tal vaja pühapäeva õhtul Kalda Millit koju saata? Säh sulle sugulane! Ei teinud Martinile rõõmu enam Saarekoppel ega sinna mõttes juba ammu valmis ehitatud mansardkorrusega maja otse Ülajõe vastas. Ainus pääsetee — ulgumerele, kus taevas kõrgem, õhk puhtam ja mälestused kaugemal.

Jah, ring oli jällegi täis. Minemisega jääb ta petiseks Juhani ees, sest milleks see koht siis tema nimele kirjutati. Vanaisa mõtleb, et Martin läheb ja teenib koduste tööde vaheajal raha kas naabrimehe majanurka üles raiudes, rändpüügil palkmeheks olles või mõnel laevaotsal rannasõidus. Toob ikkagi naise vanade majade sisse, uue ehitab edaspidi, kui jõud kannab. Aga et aastaiks, nagu Martinil plaanid praegu on . . .

Kuidagi ei saanud poiss sel õigel otsusel sarvist kinni. Päevad aga läksid. Kalalkäimise kõrvalt parandas Martin Alajõe äkked-adrad, kõpitses katust, mis harimalkade alt läbi laskis, päästis ummistunud kraavi-otstest veed jooksma.

Nagu Uudepere Villem oli ennustanud, läksid ilmad sel aastal vara soojaks. Martin käis paar kõrgemat põllulappi adraga üle, äestas siledaks ja viskas odra-

seemne mulda. Mis sellest, et maa veel märg oli: oder sonki, rukis tuhka, ütleb vanarahvas.

Juhanil oli hea meel Martini seltsist, veel enam aga pojapoja töökusest. Vanamehel polnud nüüd päeviti muud teha kui tapuaia ritvasid püsti lüüa ja loomi sööta. Tärkavad humalavarred viisid Juhani mõtted taas pulmadele, mis Martinil enam kaugel ei võinud olla. Alajõe vanaperemees käis mööda õue ja puhus habemesse nagu tavaliselt. Kuid seekord ei võtnud paha tuju ega tööraskus teda puhkima, vaid rõõm teadmisest, et tal on vanuigi majas Martini-sugune mees.

Oli jälle pühapäev. Päike oli täna soojusega eriti helde. Kevad hakkas tõsiselt oma õigust taga ajama. Kui mõelda, siis ega see liiga vara olnudki, sest mai koputas juba aprilli uksele ning lehekuul oli vaja oma nime õigustamiseks metsad, puud ja põõsad suve vastuvõtmiseks pidurüüsse panna.

Hommikul merelt tulnud, hakkas Martin vankrit parandama. Vana sõiduriista rattad logisesid igast tapist ja päris ime, et kodarad ja pöiad veel koos seisid. Martin viis rattad sepapatta, kiskus vitsad pealt maha. Kalakuivatamise ja söögitegemise jättis Juhanile.

Alajõe sepatööriistadel punetas roostekord, lõõts uppus ämblikuvõrkudesse, ääsis vedeles niiskusest korpunud tunamullune tuhk. Sellest oli juba teab mitu aastat möödas, kui siin viimati täies jõus ja rammus mehed üle õla vasaralöökidega hõõgpunasest rauast sädemeid välja ehmatasid.

Juba Ussimäe Aadu juures paaditööl oli Martin ankrukäppasid ja tüüripolte välja taguma õppinud, kroonuteenistuses motoristide kursustel käinud ning sõjaväe töökodades rauatööga tegelnud. Mis puutus puusse, siis allus see juba lapsest peast Martini hõõvlile, peitlile ja noale.

Alajõe noorperemees tegi pilbastest tule ääsi, leidis tünnist sepasüsi ja puistas peale. Lükkas luuaga ämblikuvõrgud lõõtsakaanelt maha ning proovis. Tuult tuli pahinal. Süte kohale tekkis sinkjas leek. Kuumutas rattavitsal ühe koha tumepunaseks ja lõi haamriga vitsrauale põikvaltsi peale, mille tasaseks tagus. Siis oli vaja vits üleni kuumaks ajada ja uuesti pöidadele peale tõmmata. Pikkamisi jahtudes surus see siis ratta nagi-

nal kokku ja sulges ta kindlalt oma raudsesse ringi. Sääraselt kokkusurutud rattapöidadel kaob lust omavaheliseks jutuajamiseks ja kruusatatud maanteel vanker aina kõmiseb.

Vana Juhan tuli sepapaja uksele ja vaatas pojapoja rassimist. Tüki aja pärast leidis sõna: «Oo sul selle vankriga siis nii tuli taga, et kohe pühapäeval?»

«Kas sinu arvates peaks ootama, kuni kuskil teele jätab?» hüüdis Martin vastu.

Ega vanaisa Martinile säärast vastust pahaks pannud. Kaugel sellest. Juhan hindas inimest töö järgi ja tähtis polnud mitte see, kuidas keegi välja nägi või mida ütles. Peaasi, et tal oli kätt, silma ja jõudu. Neid kõiki aga paistis Martinile olevat antud rohkem kui kellelegi teisele Alajõel elanud meestest enne teda.

Kuid siiski pole pühapäev töötegemiseks. Sel päeval panevad noored mehed paremad riided selga, lähevad teiste sekka, ajavad juttu ja teevad nalja. Millal neid tüdrukuid siis vaadatakse kui mitte pühapäeval! Tõsi küll, ka muul ajal peab tähele panema, missugusel neist on lahtisem töökäsi, sirgem adravagu ja laiem heinakaar, aga sõnad, mis seovad ja lõpuks nooriku majja toovad, lausutakse tavaliselt ikka pühapäeva õhtuhämarikus.

Nii mõtles Juhan ja ega Martingi teisiti arvanud. Vanker polnud ju tõesti nii viimase veerandi peal, et see ühtki kalakoormat ega veskireisi enam vastu ei oleks pidanud. Kuid tööst paremat rohtu Martin südame rahustuseks ei leidnud. See oli vana ja äraproovitud vahend. Ta teadis, et veel palavam on olla oma mõtete kimpus kui kevadkuumal päeval ääsi ees rauda taguda.

Martinil andis tööd teha, et mõttekuradeid endast eemal hoida. Lõuna ajal läks, pistis mõne Juhani keedetud kala ja kartuli suhu ning oli taas alasi taga. Kui ainult saaks end õhtuks nii ära väsitada, et pikaliheitmise ja une vahele palju ruumi ei jääks, sest see aeg on harilikult kõige hullem. Eriti veel täna, kui Elna kindlasti ootab... Ootab küll, aga ta ei tea, keda... Martin pole ju enam see, mis nädala eest. Saaks kuidagimoodi need seitse päeva elust maha lõigata ja uuesti elada! Aga elukeralt sa enam midagi maha ei haruta, ja see on üks kuradi hull asi.

Näe nüüd, otse töö juures hakkab aru uitama! kirus Martin oma laokil pead. Ta oli viimast rehvi mitte lühemaks, vaid pikemaks tagunud. Mees võttis end uuesti käsile. Raske sepavasar ei kaalunud tema käes rohkem kui kingsepa tikuhaamer. Iga löögi juures sööstsid sädemetevihud laeni.

Õhtupäike hakkas sepapaja uksest sisse paistma. Selle helendavast nelinurgast oli muist Martini seljal, osa põrandal. Kuumusega oli asi nüüd päris hull. Ääs andis eest, päike põletas tagant, kuid tööhoogu see maha võtta ei tohtinud, sest rataste rautamisega pidi õhtuks valmis jõudma. Niisuguse normi oli töömees ise endale seadnud. Küll homne päev saab oma osa redelitest, põhjalauast ja kruusakastist, mis samuti on vaja uued teha.

Korraga märkas Martin, et uksest paistvas päikeselaigus seisis ümmargune varjusõõr. Mees pööras end ümber ja tema käed langesid mööda külgi alla. Haamer kolksatas põrandale. Rattarehv veeres alasilt ja kõrises nurka.

Uksel seisis Ülajõe Elna. Rätinurgad ilusasti sõlme seotud, pruunid nööpsilmad juba päevituda jõudnud näost vaatamas. Neiu oli pühapäevaselt riides, kinganinani puhas ja nii ilus, et poisil hing kinni kippus jääma. Elna ilu oli teda iga uue kohtumise puhul ikka ja jälle üllatanud, kuid nii kaunis polnud ta kunagi enne olnud. Ehk tuli see sellest, et ta nüüd musta sepikoja nõgiste seintega kõrvuti seisis? Või sellest, et Martin ta mõttes juba maha oli matnud? Kes teab, aga isegi Elnale vaatamine tegi talle praegu valu ja ta pidi silmad maha lööma.

«Ära ehmata, Martin, egas ma sult ametit ära varasta, seisan ainult pisut ja õpin,» lausus tüdruk nii vaiksel ja tavalisel häälel, nagu oleks see tal igapäevane asi veeta aega Alajõe sepikoja lävel.

Läbi Martini tööpluusi, millel oli enam auke kui terveid kohti, paistis higist läikiv jõumehekeha. Sepa juuksed olid tahma täis ja segi, nagu oleks neist tuulispask üle käinud. Nõgisel näol veeresid suured higipärlid, mis jätsid põskedele heledamad triibud.

«Elna, miks sa tulid?»

«Mis imet seal siis on, kui naaber naabrit pühapäeval

kaema tuleb? Ka sina oled vahel Ülajõe õue ära eksinud. Nali naljaks... Ega mina ise seda teed poleks küll ette võtnud, aga mu isa tahaks kangesti sind näha. Mine ja kutsu Martin meile! Ma siis tulin. Ja veel üks asi — Moitul polnud eile öösel õiget unerahu. Urises ja haukus teine kuudis, küllap nägi vist und saamata jäänud suhkrutükist,» tahab neiu end vägisi sundida lõbusaks, kuid sundusest jätkub ainult sõnade jaoks. Tema nägu jääb tõsiseks, silmad nagu pisut kurvakski.

«Mis su isa must tahab?»

«Kust mina tean, eks sa tule ja küsi.»

«Mul siin veel tööd,» teeb Martin haamri maast üleskorjamisega tegemist.

«Eks sa ise määra oma teod ja talitused. Ma andsin sulle isa sõnad edasi. Head aega!»

Läks! Elna oli rahutu ja millegi üle solvunud... Ta teab! Kui ei, siis räägin ise. Aga milleks talle see ühe öö eksitus? Ei, parem jäägu enda teada! Mis Ants must tahab? Või... olid need üldse isa sõnad, mis ta mulle edasi andis? Ehk on üksi kodus ja... Igal juhul... Olgu mis on ja saagu mis saab!

Martin tõmbas nõgised separiided seljast ja heitis alasi kõrvale hunnikusse järgmist päeva ootama. Jooksis kööki niisama paljalt, nagu ta kakskümmend kaks aastat tagasi ilmale oli tulnud, kahmas pliidi kõrvalt pesukausi ja läks hobusejootmise küna juurde pesema. Pärast põhjalikku küürimist viskas veel pangetäie kaevukülma vett üle pea ja suur must oligi maas. Hõõrus end siis vanaema kirstust leitud linase rätiga kuivaks ja tõmbas pühapäevapüksid jalga. Pintsakust, mis nagunii enam ümber ei ulatunud, polnud säärasel soojal päeval lugu. Särgist jätkus pealmise otsa katteks küllalt.

Ülajõe Ants oli üldiselt võttes ladna mees. Juba enne kroonut, kui Martin teda tee peal teretas või juhtus jõesuus paatide juures kokku, hüüdis Ants: «Tere, Alajõe noorperemees!» Antsul oli iga mehega ühe või teise kandi pealt pistmist. Ussimäe Aadu õues oli tal paadi ehitamine pooleli, Kalda Priidu tegi kalatünne, Moorjaagu Jaani pere kudus mõrratiibu. Pooled küla nooremad mehed käisid tal kevaditi Pärnu või Uulu rändpüügil paadisulasteks. Peale selle oli Antsul koduõues

suur kuurialune, kus Kinguta Robert Saksamaalt kalli raha eest ostetud pressil tsemendist katusekive valmis vorpis. Seal, kus jõgi metsast välja voolates kõrgete kallaste vahel kääru teeb, ehitab pool tosinat külameest veskitammi. Veel aasta ja siis paneb Ants seal kivid ja kruubivaltsid mürisema. Jah, Antsul oli vara ja väge. Isegi Kinguta Roberti noorem vend Julius, kes oli Kärdla meeste veomasinal sohver ja nime poolest ka osanik, sai oma autoga Antsu käest küll liivavedamist, küll palgitoomise otsi.

Alles kümmekond aastat tagasi oli Ants samasugune paigatud püksitagumikuga Lõukaküla mõnetiinumees nagu kõik teised. Suviti siblis oma põllulappidel ja tegi lehmaheina, talviti kudus mõrda. Kevadel püüdis kodulahest aasta soolase või siis lõid hulga peale paadikamba kokku ning purjetasid Pärnu või Uulu randa kõvemat kala ja raskemat raha tooma. Kuid enamasti juhtus nii, et lootustega läksid, tühjalt tulid. Hea seegi, kui suur meri mõrrakaltsud tagasi andis. Jah, rahakamate meeste mootorpaadid naksasid paremad püügikohad. Ja kui jumal juhtuski purjekamehe vastu armuline olema ning püüsed räimi täis patsis, siis jõudsid sa ikka pool päeva pärast teisi turule, ja hiline vares muudkui noki jälle varbaid . . .

«Kustmaalt Ülajõe Antsu eluregi mäkke tõusma hakkas ja kes sellele hoo sisse andis,» arutati ning arutatakse Lõuka meeste seas veel praegugi, aga võta sa kinni. Nii veeretaja vend ja rahvamees kui Ants ka ei ole, kuid proovigu keegi tema taskusse vaadata — ei lähe läbi!

Juhtub, et mõni otse küsib: «Ütle nüüd, va Ants, nagu mees mehele, kustkohast sa selle esimese tuhande õige välja koukisid?»

Seepeale vastab Ants samasuguse siirusega: «Kas sa siis pole juhtunud kuulma, et Ülajõe maade peale sadas omal ajal taevamannat? Korjasin kokku, viisin Käina laadale ja müüsin maha. Kraam oli hinnas ja sellest ma jalad alla sain.»

Jutud käivad, et Ants ärvinud pärast oma naise Marta surma selle kaasavara-kulla, mida eit kuni viimse hingetõmbeni mehe kätte ei usaldanud anda ja pruudikirstu põhjas hoidnud. Kes teab, Marta oli suu-

relt maalt pärit ja võis teine küll ka rikaste vanemate laps olla. Paistiski uhket verd olevat, pea kuklas, kellegagi sõprust ei pidanud. Kui Elna sündis, käis teist Tallinna tohtrite juures ilmale toomas. Oma küla eided ei kõlvanud. Rohkem lapsi talle kiitsakale ei antudki. Haigus, mille kätte ära kustus, polnud ka lihtrahva oma. Kes see enne on kuulnud, et mõni siitranna inimene peavalu käes otsa oleks saanud? Aga näe, Ülajõe Marta suri. Rahu tema põrmule! Jah, tea sa, mis tal sees võis olla. Aga välispidiselt oli ilus inimene. Tuli vastu, pani üsna tagasi vaatama.

Nii arutas külarahvas. Pikalt ja laialt, sest viimasel ajal oli uudiseid vähe. Ühelegi tüdrukule kuhja ette ei kasvanud, poiste taplused jäid harvemaks, mehed naisi ei peksnud peale Kalda Priidu, kelle käest Maarja oma iganädalase sabina kabelis käimise eest ära teenis. Kuid sellega oldi harjunud ja kära sellest külas ei tehtud. Mis ime siis, kui vahel tuli vanade asjade kallal keelt peksta, ammused uudised veel kord üles soojendada ja pikaks ning laiaks venitada.

Kõik need jutud pole muud kui ehk ja võib-olla. Kuid veel tosina osa aastaid tagasi ulatus Alajõe Juhani maade üks serv vastu Antsu krunti. See oli jumala õnnistusest ilma jäetud kõrbenud liivaküngas, millel kasvas ainult harv nõmmerohi, üks kõrs teist huilamas. Kasu ei saanud Juhan sellest kopika võrragi, sest vikat sealt midagi ei võtnud, ei jätkunud lambalegi kõhutäit. Kuid midagi sealt ikka sai. Jõekalda õhukese murukamara all oli hea sõmerjas liiv, terad ühtlased nagu tuliuue veskivaltsi alt tulnud tangud. Teist säärast kohta polnud kümne kilomeetri peal. Liiva vedasid siit Jenseni telliševabriku hobused, jätkus külameestele krohvi ja ahjusavi sekka ning majavundamentide valamisel tsemendisegusse. Juhan ei keelanud, las võtavad. Jätkus sellest kaldakünkast isadele, jätkub poegadelegi.

Ühel päeval tuli Ants Alajõele jutuga, et müügu Juhan see Ülajõe-poolne kaldasiil ära. Tema tahtvat sinna peale sauna ehitada. Ikkagi jõe ääres ja siis polevat saunavett vaja toobriga taluda — lopsi kapaga kohe sealtsamast täipõrgu tagant ja lase mööda renni otse katlasse. Vastu pakkus peaaegu uut, kõigest paar-kolm

suve meres olnud lotja. Juhanile kulus paadikäula hädasti ära, vana seisis vee peal üksnes triivtaku, tõrva ja pealetaotud plekkpaikade varal. Kaldakünkast ei olnud tal kõige tühisematki tulu. Käed löödi kokku ja krundiplaan tehti notari juures selle koha pealt ümber.

Tuli välja, et Juhan andis poolmuidu ära kasutu kaldakünka, kuid Ants tegi sellest endale kullaaugu. Igale liivakoormale, mis sealt nüüd välja viidi, pandi taks peale. «Püha jumal! See on ju ometi ehitusmaterjal!» seletas Ants. «Tsemendi eest maksid, lubja eest sa raha ei keela, aga liiva tahad muidu saada. Ja oleksin ma siis selle maatüki Alajõe Juhani käest pennita saanud. Endal kallilt käes. Ei, vennas, viiskümmend senti koormast pole palju. Ja lõpuks, egas ma paku. Kui lusti on, raiska mehe ja hobuse päev, küllap mujaltki koorma kätte saad.»

Nii sai Alajõe Juhan Ülajõe-poolse kaldakumeruse eest poolpiduse lodjakäula, ja Ants võis aastasest liivamüügist sissetulnud rahaga Ussimäe Aadule mootorpaadi kere välja maksta.

Muidugi jäi Antsul saun ehitamata, sest vana käis veel asja eest ja mis see veetalumine siis ikka ära ei ole. Peret pole ollagi. Vana Aet, Ants ise ja Elna. Võibolla ükskord tulevikus, kui päevi antakse ja kui lapselapsed enam vanasse sauna ära ei mahu, eks siis ehita. Või jätab üldse nooremate teha.

Kui Alajõe Juhan teada sai, et Ants temalt saadud kaldaküngast koormaviisi maha müüb ja et see saunategemine muidu jutt oli, puhus ta habemesse ja sülitas: «Mees või kedagi! Hunnikut sinna ei tee, kuhu kükitab.»

Ja kui Ants Juhanile hiljaaegu Saarekopli eest ränka raha pakkus, ei teinud Juhan kuulmagi.

Moitu oli rõõmust hull, kui Martin Ülajõe õueväravast sisse astus. Hunt ragistas suhkrutüki alla ja hüppas uuesti mullaste esikäppadega vastu poisi puhast särki. Ei jätnud enne järele, kui Elna trepile tuli ja koera kuuti käsutas.

«Küll see Moitu on ikka ... Näe nüüd, kuidas ta su vaese ära määris,» haletses Elna ja Martinil oli tema lihtsatest sõnadest hea meel.

Tüdruk läks ees, poiss järel. Martin astus Ülajõe seinte vahele esimest korda. Tsementtrepp, väikeste ruutudega klaasveranda, ruumikas esik. Kõrged uksed. Suured põikraamideta aknad. Kõik oli korraliku värvi all, uus ja alles viltu vajumata. Ülajõe maju loeti kõige uhkemateks kogu külas. Muidugi polnud ka Uudepere majadel viga, kuid need olid ihnsa inimese ehitatud, kes rohkem eluigise ja pojapõlise kui ilu peale mõtles.

Elutuba oli tühi. Elna pani Martini toolile istuma ja kiirustas välja. «Oota, ma lähen kohe ja otsin isa üles, küllap ta seal kuuris kivipressi kallal jälle midagi õiendab. On niisamasugune patune kui sinagi, ei anna endale õiget puhkust ega pühapäeva.»

Toas oli kirjutuslaud ja pehme linnamööbel. Nurgas kummutil koguni raadio. Kõikjal kord ja säärane puhtus, et Martin päris tahtmatult pilgu oma harja nägemata saabastele pidi heitma.

Hetke pärast oli Elna tagasi.

«Kohe, peseb käed puhtaks ja tuleb.»

Martin luges põlvedele asetatud käte sõrmi.

Elna võttis riiulilt mingi raamatu ja lehitses seda. Siis lausus silmi tõstmata: «Mineval laupäeval vist pahandasid, et kogu nädala nägu ei näidanud?»

«Eile õhtul mõtlesin, aga...»

«Niikaua mõtlesid, kuni mõtlesid ümber, eks?»

«Ei, jäin töödega hilja peale ja...»

«Parem hilja kui ei kunagi...»

Kõrvalkambrist kostis vana Aeda köhimist ja noored jäid vait. Kuid juba astuski sisse Ants, lai, punane ja kõhukas. Särgivarrukad üles kääritud, peas teoinimese toimekas nägu.

«Näe, tahtsin täna ise Alajõele tulla, aga sel kuramuse katusekivi pressil läks eile üks poldinäru pooleks ja nüüd käisin Robertil nõuks ja abiks. Lihtne asi, aga küll oo tegemist! Ma ütlen, pane neid Schneideri mihi seal Tallinnas oma asju üles kiitma, siis oo suid peas küll ja kära rohkem kui vaja, aga kirjutad, et siit annab järele, sealt logiseb, vastavad sulle nii vaikselt ja viisakalt: «Aga garantiiaeg oo ju läbi! Tagavaraosasid leidub, ainult saada raha ette ää.» Teeni või ole... Noh, naaber, mis Alajõe pool uudist?»

«Uut pole õieti midagi. Tööd sai tehtud kogu päeva. Kellel see kallil kevadisel ajal nüüd mahti on uudist kuulda või...» vastab Martin vanainimese kombel ning mõistatab, kuhu Ants oma jutuotsaga lõpuks välja tüürib.

«Mis kiiret sinul, poissmees, saba koormaks? Aga näe, mul tütar tahab kaasavara, vana Aet toita, lapselapsed vaja vastu võtta ja kaelakandjateks kasvatada. Eks ole, tüdruk?»

«Kui sa, isa, teada tahad, siis ma ei lähegi mehele. Mis mul Aeda kombel viga elada!»

«Kuuled,» müristab Ants naerda. «Tüdruklaste vana jutt. Ei lähe, ei lähe! Aga niipea kui mõni täitsamees õhtuhämarikus sõna sinnapoole ütleb, siis kohe suu ja sülega nõus. Ei, nali naljaks, aga sihukest tublit perenaist nagu minu Elna teist änam ei ole. Teda ma ise ka ää ei annaks kas või miljoni eest! Kis võtta tahab, tulgu koduväiks. Sedamoodi saan endale veel vanas eas poja kah. Ainult sinusugusele naabrimehele... Ainult jõgi vahet. Sellele teeme purde asemele vägeva silla peale ja... Nojah, on see tõsi, et Juhan koha sinu nimele kirjutas?»

«Neh, selle asja pärast sai Kärdlas ära käidud küll.»

«Noo, siis peab kohe kättpidi õnne soovima!» elavneb Ants veelgi enam ja ulatab Martinile üle laua oma laia kämbla. «Mis sa arvad, Elna, ega seegi patt oleks, kui pühapäeva õhtul naabriperemehega klaas kangemat ää juua? Too sealt kapist ja vaata, ehk saame midagi peale ka hammustada.»

Elna paneb raamatu kõrvale, tõuseb ja läheb kööki.

«Vaata, see oo juba uudis,» lausub Ants mõtlikult. «Küla peal küll räägiti, aga mina ei uskunud. Alajõe Juhan andis nüüd koha ää! Siiski nõtkus, vana sakas! Aga mis tal teha oligi? Sinust poleks sedaviisi Alajõele nagunii eluelajat saand ja vanainimene oleks puha toeta jäänd. Juba nüüd hale vaadata. Ise teeb söögi, ise sõtkub leivad, jõe ääres käib oma kaltsusid loputamas. Elud-majad laguvad varsti pea kohalt ää. Jääb veel vanemaks ja kis teda toitma hakkab. Andrusega oo ritsus, sinna ta ei lähe. Jaanil omal suid laua ääres änam, kui toita jaksab. Aga mis tal nüüd — noor mees majas, see võtab varsti naise ja jälle perel õige põhi all. Vana

saab veel enne surma mõne aasta inimese kombel elada. Tuba soe, söök laual ja puhas särk seljas. Paljuks siis sihukesele mullale ikka änam tarvis oo. Eks ole, Martin?»

Elna toob sööginõud, sinki, võid ja leiba. Võtab kapist viinapudeli ja klaasid. Tüdruk liigub vaikselt ja pehmelt. Laud kaetakse märkamatult, ilma taldrikukolinata, ükski klaas ei põrka vastu teist. Alajõe kartulivaagna ja kalakausi juurest tulnud Martinile on see muinasjutumaailm. Ka Elna poleks nagu tõeline, vaid ajutiselt lihaks ja vereks saanud unenägu, mis iga hetk võib kaduda ning jätta järele vaid valusa kahjutunde, et see kõik polnud ilmsi.

«Jah, eks ta ole,» vastab hajameelne Martin, kes vaid Ülajõe peremehe viimaseid sõnu kuulis.

«Noh, proosit, naabrimees! Pole Ülajõe ja Alajõe meeste vahel enne midagist paha olnd ja küllap elame rahus edasi. Õigus, Martin?»

Martin näeb ainult Elnat, kes ka endale on valanud. Neiu tõstab klaasi, pigistab silmad kinni ja joob põhjani. Pärast klaaside lauale asetamist pühib põsele veerenud pisara ja hammustab võileiba peale.

«No-noh, tüdruk, sa oled mul hakanud viina pruukima!» imestab Ants.

«Ise ütled alati, et kõik asjad peab ilmas ära õppima ja et ega amet leiba küsi,» püüab Elna isale vastata naljaga, endal silmad naerust kaugel.

«Vaata, et sa mul... See pole naiste jook!» ähvardab Ants sõrme tõstes.

«Ära karda, isa, küllap mina juba oma tegudest jaksan aru anda nii teistele kui iseendale.»

Ants saab vihjest aru ja jätab tütre rahule. Teab, et Elnaga vaielda ei maksa. See tüdruk on tugev ja iseseisev nagu lagedal kasvav kask.

«Kuhu meite jutt niid jäi, Martin?» pöördub Ants uuesti külalise poole. «Sa oled siis Alajõe peremees ja Uudepere Villemi «Pääsukese» plaanid muidugi peast välja visanud. Majapidamine kaelas ja selletagi muretränkamist küll ja küll.»

«Välja visatud või mitte, aga asi seisis enne ja seisab edasi raha taga. Kahe palja käega sa laeva käima ei pane,» näitab Martin oma suuri ja tugevaid töömehe-

käsi, millelt küürimisest hoolimata ei ole kõik päevased sepatöö jäljed kadunud.

«Peaasi on käed, raha saab ikka,» kuraasitab Ants. «Viskame veel ühe klaasi ja arutame seda asja.»

Seekord tõstis Elna ainult moepärast klaasi ja oli ilmne, et isa jutt teda huvitas. Ka Martinile hakkas nagu midagi kumama, mida ta aga algul siiski tõena võtta ei usaldanud.

Ants asetas klaasi lauale, hammustas aeglaselt leiba peale.

«Vaata, mina olen pärast minevapühapäevast Moorjaagu Andruse juures aetud juttu palju sinu ja su «Pääsukese» peale mõelnud. Säärane noor ja ettevõtlik mees ning nüüd see tühine tuhat-poolteist krooni paneb kaika kodaratesse. Tahad ma annan sulle selle raha ja pane laev liikuma! Teenid, siis maksad.»

Oli see pooltühja kõhu peale joodud viin või Antsu ootamatu pakkumine, mis Martinil silmad virvendama pani? Küllap mõlemad ühtekokku. Miks ei peakski pead pööritama panema, kui sulle korraga pakutakse laeva, kipriau ja kodulähedast teenistust? Saad, siis maksad... See Ants on tõesti üks üleprahi naaber! Aga ainult heast südamest keegi raha ei loobi. Martin surub rõõmu maha, püüab olla kaine ja kaalukas.

«Mis tingimustel sa annaksid?»

«Püha jumal! Naaber küsib naabrilt, mis tingimustel! Mitte mingisuguseid tingimusi! Ma tean omast käest, mis tähendab, kui mõni suur ja tulutoov asi paari paberist krooninäru pärast pooleli peab jääma. Kui mitu korda ma ise sinu aastates mõtlesin: oleks mul alguseks kas või sada rubla — see oli muidugi veel vene Kolja ajal —, oleksin kümne aasta pärast suurkaupmees või mõisnik. Aga raha polnud. Esimene tuhat oo ju kuradi visa tulema. Ja mina korjasingi seda üle kahekümne aasta. Aga näed nüüd! Raha teeb raha ja killel oo, sellele antakse. Lihtsalt kahju hakkas mul sinust. Säärane lahtise peaga ja töötahtmist täis mees! Meie päevil oo sehukesi niikuinii väheseks jäänd. Noh, kuidas oo? Kas lööme käed kokku?»

«Küll mina juba raha vastu võtan, kui aga andja on,» saab ka Martin nüüd õige tooni kätte. «Kui palju sul võimalik oleks?»

«Rääkisid midagi poolteismest tuhandest, aga kis teab, sul võivad seal veel ettenägematud kulud tulla nagu igas äris. Veta juba siis kaks tuhat!»

«Ole meheks! Mina olen nõus.»

Käed löödi kokku ja klaas viina kinnitas kaupa.

«Täna mul nii palju lahtist raha kodus pole, aga tule homme õhtul, saad kätte,» ütles Ants ja tema punane nägu lihtsalt säras heanaaberlikust lahkusest. Jätkas siis toimekalt: «Äri äriks, aga töö ootab. Ilma selleta penn peosse ei veere. Lähen käin korra ää ja vaatan, kas Robert oo oma pressi seal kuuris korda saanud või ei. Näed, Martin, igal pool pead ise käsil-jalul juures olema, ilma peremehesilmata miski asi ei liigu.» Lihava keha kohta päris kiirelt ajas Ants end laua tagant üles ja tatsas uksest välja.

«Sa mõtle enne hästi järele, kui isalt raha vastu võtad.»

Elna hoiatus tuli Martinile nagu kapatäis külma vett pärast saunalavalt lahkumist.

«Mis siin mõelda?»

«Isa ei anna kellelegi midagi lihtsalt heamehe poolest. Küll tal siingi mingi plaan on.»

«Mis konksu tal ikka olla saab?»

«Kust mina seda võin teada? Tema pea töötab selle koha pealt minu omast paremini. Kuid isa plaanid on, niipalju kui mina tean, ikka säärased, et teine omadega vahele jääb. Võib-olla tahab, et sa tema tütre ära võtaksid?»

«Sel juhul olen sada korda mäel. Võlasumma kirjutatakse siis muidugi korstnasse ja perenaine pealekauba majas missugune.»

«Seekord teed sina nalja, aga mina räägin tõejuttu.»

«Olgu siis, Elna, räägime mõlemad tõsiselt. Ütle, Ell, kas sa näiteks niisugust meest enam tahaksid, kes... No, kes armastab sind, aga pooljohmase peaga või muus meelesegaduses teise tüdruku juurde ära on eksinud ja pärast jälle tagasi tuleb?»

«Kas siis sinuga niimoodi juhtus?»

«Ma ei räägi praegu endast, vaid üldse...»

«Üldse ma vastata ei saa. Ma pean enne teadma, kes mind armastab ja kes eksis.»

Martin ei vasta. Tema otsevaatav silm püüab Elna pilku välja kannatada, teine aga peatub puhvetkapil, millel seisab raamitud foto. Sellel paarkümmend aastat noorem Ants ja tema kõrval tüdrukuohtu naine, laps süles. See pisike on muidugi Elna, kelle kadunud ema näol on samasugune range ja omapärane ilu nagu tütrel täna.

«Ütleme näiteks, et see oleksin mina,» lausub Martin ning vaatab nüüd julgelt ja ülestunnistavalt Elnale otse silmi.

«Siis... Siis, Mart, teeksin, nagu vana rahvalaul ütleb:

Mina, meremehe tütar,
kalamehe kallis tütar,
ma läen merele mehele,
heidan hella vetevoodi,
meri mind toidab,
meri katab,
lainetelt saan lapsukesi...»

Korraga märkas Martin, et Elna nutab. Suured pisarad veeresid päikesepruunidel põskedel ja kukkusid siis valgele pluusile. Ent tüdruk ei peitnud oma märgi silmi. Valust ja silmaveest virvendav pilk küsis: «Kas tõesti?»

Martin pidi silmalaud alla laskma ja sellest luges neiu vastuse.

Mees tõusis. «Ma siis lähen...?»

«Mine, Martin!»

«Kas jäädavalt?»

«Sa pead ju homme raha järele tulema.»

«Aga pärast homset?»

«Las ma mõtlen! Praegu mu pea lihtsalt ei võta. Ole hea, Martin, mine!»

Martin läks. Astus üle Alajõe purde, läbi Saarekopli. Täna õhtul ei näinud ta seal oma uut mansardkorrusega majakest, mille juba poisikesepõlve unenägudes ammu valmis oli ehitanud.

Järgmisel pärastlõunal sai Martin Ülajõe Antsult kaks tuhat krooni. Laenu kindlustuseks, igaks juhuks, nagu Ants ütles, pidi Martin alla kirjutama veksliplangile.

«Lihtne vormaalsus ja kombetäitmine, millel naabrimeeste vahel mingit tähtsust pole,» kinnitas Ants. «Näed, Uudepere kipper oo nendasamuti oma küla inimene, aga ikkagi pidi ta «Pääsukese» lepingu paberile panema. See oo juba kord sehuke ärimeeste harjumus, et keik olgu allkirjade vastu. Vaata, proovi sa postkontorist kinnitatud kirjagi kätte saada — kah pookstavid alla.»

Martin oli rahul. Mis lugesid paar tindivõnki mingil kirjuks värvitud paberil, kui selle eest saab peaaegu terve laeva ja kõik muu, mis kapteni kuulsusega kaasas käib. Ta on varsti koguni reeder... Juba see sõna kõlab uhkelt!

Ainus asi, millega Martin sel õhtul rahul polnud, oli see, et Elna end ei näidanud. Üksainus andestav pilk pruunidest silmadest oleks talle rohkem rõõmu valmistanud kui taskus krabisevad kaks tuhat krooni.

VIII PEATUKK

«Pääsukese» väike julla seisis kummuli kaldal, kalid all, kiil vastu taevast. Põhjalauad ei olnud kogu pika aasta tõrva näinud ja nüüd olid neil suured praod sees, vaata, et valge paistab läbi. Rool, piidad ja vangliin näisid alles olevat, kuid aerud, mis tavaliselt paadi alla peidetakse, olid kadunud. Muidugi poisikratid...

Ühe rapsuga pööras Martin paadikäulal põhja vastu maad ja lükkas julla vette. Leidis rannalt lauajupi. Käula lekkis, aga enne kui paat poolenisti vett täis jõudis tulla, oli Martinil see mõnekümne meetri laiune veeriba, mis «Pääsukese» ankruplatsi sadama kaldapealsest lahutas, lauatükiga üle lükatud. Mees haaras laeva vandiraudadest ja vinnas end käte varal tekile.

«Pääsuke» oli pisike rannasõidupurjekas, millele mõne aasta eest paarikümne hobujõuline mootoriplõks sisse pandi. Juhtusid olema head ladujad, võis alusele ligemale viiskümmend rannasülda halupuid laadida. Mitu suve «Pääsukesel» sõitnud Martin tundis selle laeva head ja vead juba ammust ajast. Kõva pardaga ja tubli purjekandja. Juhtus merel vähegi tuult olema.

näitas ta ees minevale omasugusele varsti ahtrit. Kere allveeosa oli pehastamata ja omal ajal Mujaste all tahutud tammised kaared kõlisesid koputades nagu eile pandud. Martin mäletas, et alles aasta-kahe eest oli alus nii tiht, et vahetevahel pidi sudipumbaga merevett piltsidesse andma ja kaarevahed läbi loputama, muidu oleks laevaruumi põhi haisema läinud. Nüüd oli laev suurema osa plankude vahele pekstud triivtakkudest mere saagiks jätnud ja lekkis. Paistis, et viimasel ajal Uudepere Villem ainult võttis «Pääsukeselt», midagi juurde panemata. Süüdi oli muidugi «Pihlalaid», mis kõik enda varju jättis. Martin tõmbas tupest pussi ja torkas rinna kõrgusel kuni peani grootmasti sisse. Pehastanud puutükid pudenesid tekile. «Küllap tal süda ikka veel kõva on, muidu poleks ta siiamaani purje valule vastu jaksanud panna,» mõtles meremees.

Ka fokkmasti ja kliiverpoomiga ei olnud lugu palju parem. Tekk oli puha pude, kohati koguni presendipaigad naeltega peale löödud. Korpuses ülalpool veeliini pehmed kohad sees. Seilkois leidus vaid hunnik räbalaid. «Villem, suli, on nähtavasti paremad purjed «Pihlalaiu» peale vedanud,» siunas Martin.

«Vaja teha kõva remont, pisikesest putitamisest siin ei piisa,» oli «Pääsukese» värske kipri lõplik otsus. Minna säärase, viimase tuhande peale aetud alusega mereilma ette, on niisama hea kui laev meelega hakkama panna. Rõõmu valmistas Martinile ainult mootor. See oli sügisel korra ja kombe kohaselt lahti võetud, võllid-vändad paksu õliga koos.

Juba järgmisel hommikul sõitis Martin Orissaare põrsapaadiga Saaremaale. Käis Leisi saeveskis ja tellis tekiplangud. Seal ei olnud aga parajasti vastavat materjali sees ja höövelmasinate taga järjekord. Oleks siis küsimuses olnud paar-kolm tihu lihtsaid laudu, aga Martinil oli vaja mitu paadilasti valitud krõbekuiva laevametsa. Saagida, hööveldada, triivi jaoks faasid ja sooned sisse lükata . . . «Ei, enne kuud aega küll lubada ei oska,» laiutas paljaspäine kontorimees käsi.

«Mis parata, kui kuu, siis kuu,» arutas Martin ja mõtles, et selle aja kasutab ta vana teki lammutamiseks ning mastide mahavõtmiseks. Mastid . . . Vaat siin oligi sõlm!

«Ega teil ei juhtu nii kahekümne viie meetri pikkusi mastipuid olema?» küsis Martin.

«Ei, kallis mees,» naeratas saarlane, kes juba aru sai, et tegemist on algajaga. «Meil on ainult kahekümne ühe jalased saepakud. Mastimännid peab iga kipper ise metsast välja valima.»

Säh sulle! Ainus mees, kes nüüd nõu võis anda, oli Ussimäe Aadu.

Kui Martin teisel päeval sinna läks, tõmbas Aadu just parajasti aurukastist paadi pardalauda välja.

«Tere jah! Abi kohe nagu hüüdmise peale!» rõõmustas paadimeister.

Martin pidas kinni, Aadu kopsis naelad sisse ja kastikuum laud oli varsti paigal. Ega olnud esimene kord, kus need kaks meest paadiparrast painutasid.

Nüüd polnud uut lauda enam ootamas ja oli aega suitsu panna. Aadu istus ülestahveldatud lauahunnikule, otsis taskust tubakakoti ja sai oma kõvera varrega piibu popsuma. Takseeris naabrimeest.

«Sa, Martin, oled varsti enam lai kut pikk. Mis asjaga sind kroonus söödeti?»

«Seda kõik tegi mahv, vile ja vesi. Söögi ajal kere nii hele, et tükk suus, teine peos, kolmas lusikas. Aga vaatan sind ja näen, et sust pole varsti enam muud järel kui käed-jalad, kõver selgroog ja suur karvane pea. Millest see tuleb?» alustavad mehed hiidlasejutuga.

«Mida inimene kõige rohkem harjutab, see ka areneb. Päid-jalgu ja käsi on vaja iga tund ja minut, aga kõhtu, kuidas juhtub,» põhjendab Aadu oma ihulise olemise arengusuunda teaduslikust küljest.

«Aga habe?»

«Ilma näopealsete karvadeta ei saa, see ju isase inimese tundemärk. Habemeta poisikest ei võtaks mu Leena eluilmaski jutule.»

«Kuule, Aadu, ma tulin su käest nõu küsima.»

«Lao välja! Kui mu karvane pea aga võtab, küll siis . . .»

«Juhata, kust ma «Pääsukesele» mastipuud saan!»

«Ma kuulsin jah, et oled Uudepere kipriga kampa hakanud. Mastipuud saame Kõnnuseljalt, aga nüüd kevadel pole õige aeg puid jala pealt lapiti lasta, mahlad juba liiguvad. Kolmekuninga ajal oleks pidanud . . .»

«Talvel tegin püsti-pikali, marss-marss! Ja raha ka polnud.»

«Kust sa nüüd seda said? Kelle sa kuivaks laenasid?»

«Ega mets tühi ole.»

«Õigus ta on. Hakkaja mees saab libeda kivi pealt enam kui lollpea mõisamaadelt.»

«Nii, et sinu karvane pea siis ei võta?»

«Stopp-stopp! Ütleme, et mastipuud laseme maha siiski kevadel. «Pääsukese» igavad ära. Kirvetööga saame kah hakkama, aga seejärel peavad nad kuivama, et höövliga ligi võid minna.»

«Kui kaua?»

«Teed korraliku katuse peale, juhtub ilus suvi olema — kolm või neli kuud...»

«Siis on sügis käes!»

«Aga mis sina mõtled? Suured asjad tahavad pikka surumist. Hädalisel pole hända taga.»

«Millal ma sedamoodi laeva liikuma saan?»

«Kõige varem septembris-oktoobris.»

«Mis sa ajad, Aadu!»

«Töö tuleb teha töö moodi. Jumal ka ei saanud maailma ühe päevaga valmis.»

«Ja palju mehi mul vaja oleks?»

«Vähemalt kolm. Üks ajab asju ja muretseb materjali, teised kaks teevad.»

«Kes need kolm on?»

«Sina, mina ja... Räägi Kalda Ossiga, ta ka lahtine inimene. Raiub praegu Masti Pärnil täipõrgut üles. Meelita ära!»

«Sa ise ka? Ega sa, vana, liivaköit keeruta?»

«Kui ilusti paluda oskad, tulen küll. Oled sa mind vähe aidanud? Peale selle käula, mis siin näed, pole mul praegu enam midagi teadus. Tühja lõpetan õhtuti ära. Sul pikem ots. Kolmkümmend viis senti tunnis annad? Ma ju nooremast peast enam laevatöö mees olingi. Alles siis, kui jooksva siit ja sealt läbi pistma hakkas, jätsin mööda randu rändamise ning läksin paatide peale üle. Kodus käes...»

«Võta nelikümmend!»

«Mis ma sust koorin. Nagunii küsisin juba viis senti tingimise raha ette,» tõrjub Aadu ja kaup on koos.

Ussimäelt läks Martin Mastile, kus Pärni ja Oss pa-

rajasti sauna murispuid paigale passisid. Osvald jäi nõuse. Pärnilgi polnud selle vastu midagi, et Oss teise otsa peale läheb, sest kõik raskem töö oli juba tehtud. «Ainult sarikad, kuramused, tahaksid nagu veel kahe mehe rammu,» lõi Pärni viimasel hetkel siiski kahtlema. Ossil oli otsustav sõna.

«Mis mina, tolghus inimene, nüüd... Aga sarihkaliihkusid p'saa hüll jätta joomata,» polnud Ossil südant ka Pärni sõnu kõrvale lükata.

Lepiti kokku, et Oss aitab veel Masti peremehel saunasarikad püsti ajada ja tuleb siis «Pääsukesele», kus kõigepealt oli vaja vana tekk ära lammutada.

Ussimäe Aadu oli meister ainult paadikaari painutama ja nendele laudu ümber lööma, aga Masti Pärni oskas teha tuhat tööd. Selle mehe käte vahelt midagi untsu ei läinud.

Maast-madalast jäi Pärni isast-emast ilma. Poiss oli alles pisike nagu köiesõlm, kui Masti Madis valju ilmaga Orissaarest tulles põrsalastis paadi ümber ajas ja ise juurde jäi. Küll seal suust sisse läinud viga ka juures oli, rääkisid need, kes seda asja veel mäletasid. Ema Juuli hakkas pärast mehe merelejäämist kiduma ja kustus temagi aasta-paari pärast.

Kes oleks võinud arvata, et niisugusest vanemate hirmust-armust ilma jäetud, poolpimeda vanaema sabas üleskasvanud poisikratist õige mees tuleb. Aga näe, tuli mees ja meister missugune!

Juba poisist peale oli ta kelladega kimpus. Käis ja kolas külaperede pööninguid mööda, korjas vanu äravisatud kellakrappisid, hammasrattaid ja võllisid. Tinutas, jootis, passis ja pusis, kuni saigi tiksuma. Siis tuli järg lukkude, koorelahutajate ja õmblusmasinate kätte. Edasi ehitustöö.

Kaheksateistkümneaastane Pärni oskas juba majale vundamenti laduda, seinu üles ajada, murispuid peale ringutada ja päringuid paigale panna. Sarikate sättimisel oli tal rohkem kätt ja silma kui eluaeg selle tööga leiba teeninud ning tähtsalt kõhatavatel hallhabemetel.

Pärni tehtud soeröövlaks tuliseks paljast puude näitamisest, selle mehe meisterdatud pliit juba suitsu ei ajanud. Masti poisi löödud rookatus sai laudsile ja

sirge, hari ilus ümmargune, malgad peal kõrvuti ühesuguste vahedega nagu kammipiid.

See polnud veel kõik. Oli vaja loomi tappa või nahka võtta, mindi abi saama Mastilt. Tahtis keegi kuldist orikat või täkust ruuna teha — ka selle töö jaoks olid Pärnil riistad ja lahtised käed. Masti Pärni sai jagu aisade vahel käimata hobusest ja isegi mustlase käest ostetud märast. Tegi kas või sõgedale silmad pähe.

Ainult üks kord, kui Laidu Madli kaebama tuli, et temal isane kass kogu aeg lennus, aga kodus hiired-rotid söövad silmad peast, jäi mees mõtlema. Aega arupidamiseks oli aga vähe, sest Madlil oli suur hallivöödiline ja põlevate silmadega külahulgus kaenlas ning ootas. Kimpu mees ei jäänud. Tõi säärsaapa ja ajas kassi peadpidi sisse. Tagumiste jalgade otsa pani tubakakoti. Tröõplõnga sidus kinni ja tegi töö ära.

Madli rääkis pärast kogu külale: «Poleks mina oma umbse peaga osand sehantset asja mitte välja umuda. Aga kus Pärni — ma'p jõudnd kolmenigi lugeda, juba töö tehtud. Kus ikka muistus!»

Masti poisi pea ja käed ei korranud ainult teiste tegusid, tema mõtles vahel ka päris uued riistad välja, millest keegi enne polnud kuulnud ega näinud.

Kui vanaema Mare oma silmad tunamullu viimaste käokukkumiste ajal päriselt kinni pani ja mulla alla läks, langes kogu majapidamine Pärni kaela. Nii hilja õiget suilist ka enam ei saanud. Tuli üksi läbi ajada. Kõige rohkem oli tegu loomadega. Lehm veel, tilgutasid teise hommikul ära ja ajasid toa taha koplisse. Seal ta siis sõi, mäletses ja ootas õhtust lüpsi. Aga siga tahtis ka keskpäeval oma osa. Pärni käis parajasti viie versta taga Ülajõe Antsu vesiveskis kruubimasinat paigale passimas ja sealt iga jumala päev kaks tundi lõunase seasöötmise pärast maha varpida ajas hinge täis.

Laupäeva õhtul saunalaval, kui leilisoe Pärni vere hästi kiiresti käima oli võtnud ja kõik kohad pehmeks haudunud, hakkas mõtegi paremini liikuma. Masinad teevad ju ometi kõik asjad ära: künnavad põldu, peksavad rehtesid, jahvatavad vilja peeneks. Meres ajavad suuri laevamürakaid edasi. Kas nad siis tõesti seasöötmisega toime ei tuleks? Otsa peale ta lõpuks saigi. Just siis, kui kibutäis külma vett vihalehti abudelt maha

uhtus, ilmus kogu see värk talle äkitselt viimse kui ratta ja mutrini silmade ette.

Esmaspäeva hommikul asetati suur sulbi ja kartulitega täidetud ämber üles seasulu äärele peaaegu tasakaalu, ainult väike pilbas künapoolse uurde all. Pilpa juurde seati kellavärk. Täpselt keskpäeval lükkas pisike löökraud toe pange ääre alt minema, ämber läks ümber ja lartsti kukkus söök sea ette.

Pärni ei teinud asjast saladust ja seda imetegu käisid paljud vaatamas. Seasöötmismasina loomise lugu sattus külarahvale hamba alla, ja kui Mastil uut sauna hakati ehitama, küsiti: «Kas siis vanas enam vaim peale ei tulnud?» Ümbernurgajuttu Pärni pahaks ei pannud, ehkki tast endast suuremat vastulõõpijat polnud.

Sügisel käis Pärni paari teise mehe seltsis Saaremaal Panga all kilu püüdmas. Seal tuli karta loodetuult, mis võrgud ära võis viia. Igal ööl pidi üks paadi kolmest mehest väljas ilma valvama. Pärni tegi ilmatu suure tuulelipu, pani selle puurkaevu tegemisest ülejäänud torudest jätkatud võlli otsa katusele. Võlli laskis läbi lae tuppa, ots voodi kõrval vastu põrandat. Selle juurde taburet, millel neljanda jala asemel lahtine puust tugi. Taburetile asetas ta raske kivi. Kivi küljes oli nöör, üks ots padjanukas kinni. Kogu see asi oli seatud nii, et kui tuul pöördus loodesse, lükkas lipuga ühendatud võlli külge kinnitatud kangi moodi asi taburetil toe alt ära, kivi kukkus põrandale ja rapsas Pärni padja kaasa. Lihtne ja kindel, ei mingit vahimeest enam vaja.

Pärni ei osanud ainult kaht asja: talu pidada ja naist võtta. Põllutöö ei olnud muidugi nii keeruline, et temasugusel mehel tulnuks kelleltki aru laenama minna, aga sel rassimisel oli vähe mõtet sees. Saaremaalt toodud suiline jõudis üksigi vastale. Pealegi teenis Pärni oma meistrimehe pea ja kätega mujal kolm korda rohkem, kui ta kodu ümber ääri peale ajavale tüdrukule maksis. Naisevõtmisega olid lood nii, et mees oli juba selles eas küll ja meheleminejad tüdrukud hakkasid talle koguni vanapoisi silti külge riputama, aga Pärni ei teinud kuulmagi.

Mõned arvasid, et küllap Pärni on oma suure rügamisega naised hoopis ära unustanud. Kuid tööga mässa-

mine ei ajanud tal kosjamõtteid peast välja. Tänagi tuletasid need end meelde.

Ilm oli kevadine, ei ülearu soe ega sundinud ka liiga palju riiet seljas pidama. Töö otse jooksis meeste käes. Veel enne kui päike pärastlõunasse jõudis, olid Pärnil ja Ossil murispuud paigal ja sarikahambad sisse saetud. Nüüd võis mõni minut selga sirutada ja suitsu teha ning siis sarikate kallale. Homseks tuli kahemehetöö ära lõpetada, sest Ossi oodati «Pääsukese» peale.

Pärni oli jämeda kondiga jässakas poiss. Lühikeste tugevate jalgade ja punase kaelaga. Tema asjalik nägu oli ennem kuri kui lahke. Silmad tõsised ja töömuret täis.

Hommikupoolsel päeval võis temalt ja Ossilt vaid üksikuid sõnu kuulda. Ainult enne raske puu tõstmist kamandas Pärni: «Üks, kaks — korraga!» Palgiotsa alla lastes hoiatas Oss: «Lähks!» See oli kogu nende jutt.

Nüüd sarikapuude hunnikul istudes, vilkast vine tõusmas, lükkas Pärni oma suure ja karvase töömehekämblaga laubale kippuva juuksesasi tagasi, võttis maast laastu, muris seda sõrmede vahel ja uuris igast küljest.

«Kuule, Oss!»

«Mmh?»

«Ütle, mis sa arvad . . . Kas usud, et üks inimene võib teise ära teha?»

Oss vaatas Pärnit, kes maast uue laastu kätte oli saanud ja seda takseeris.

«Mis ma oma tolghuse peagha ihhka arvan või usun.»

«Pole su pea ühti rumalam kui teiste oma. Ütle aga välja, mis sa sellest asjast mõtled!»

«Rääghitahkse jah. Loomadele pannahkse täid selgha, lambad õnduma ja hobustele huiv honn hurhku. Mõni arvab, et tüdruhk võib poisi ha ää teha. Vetab tainast, sõthkub oma harvu sisse, hüpsetab ää ja söödab hätte. Pärast seda poiss naghu ull järel. Agha mina seda äi usu.»

«Mina ka mitte,» kinnitas Pärni ja viskas laastu käest minema. «Ma ütlen sulle, miks ma ei usu. Sa, Oss, oled pidaja mees, sulle võib rääkida. Vaata, minu endaga on lugu vähe sedamoodi, et mitu korda olen mõtelnud . . .»

«Lahe Ester?»

«Kes sulle rääkis?»

«Heihk täädvad, hoghu hülarahvas rääghib, et Ester oo Pärni ää teind.»

«Või siis juba küla peal kaagutavad. Aga see ärategemise jutt ei saa tõsi olla! Mõtle nüüd ise. Kui tüdruk poisi ära teeb, siis ta peab teda endale meheks tahtma. Ester aga mulle ei tule.»

«Hus Ester, ta ju Talle pruut. Mine ha paptistihks!»

«Ei istu mulle see baptistide värk, petta ka ei taha.»

«Teite vahel oo siis jumal, rusihkas püsti,» noogutab Oss ja tõmbab suitsu sisse.

«Aga miskitmoodi ma ikka ära olen tehtud,» ei jää Pärni rahule. «Tüdruk on kleenukese kondiga, poolvigane pealekauba. Suurem jagu õhtuid nutab kabelis, mis perenaist või titetegijat sehantsest saab. Aga näe, mitte teisi ei taha. Kui palju kordi on mõte läbi käinud, et see pole vist küll õige asi.»

«Egha ta mooga parem ole,» pääseb Ossi suust nagu kogemata.

«Sinuga!?» Pärni vahib Ossile otsa. Päevitamata kurrupõhjad jooksevad meistrimehe silmanurkadesse kokku nagu päikesekiired. «Kes? Aga ma ütlen sulle ise, et see võib olla ainult Marga, Jenseni-preili. Kas arvasin välja?»

«Ühkstahkeihk his!» lööb Oss käega.

«Nujah, meite vahel on jumal, teid ei lase raha ja . . .»

«Ja minu tolghus pea,» lõpetab Oss jutu, laseb plärutsale sülge peale ning viskab eemale. Tõuseb ja kergitab püksе.

«Hahkame pihta! Egha nee sarihkad ise püsti lähe.»

«Jäägu omavahele!» lausub Pärni ja haarab kirve.

IX PEATÜKK

Laeva mastimänni valimine on veelgi keerulisem kui kõverakskasvanud kaaretammede ülesleidmine. Mast pidi olema vähemalt kolme saepaku pikkune, pool meetrit tüvest, alt oksteta, sirge ja ühtlane nagu küünal. Säärased puuhiiglased kasvavad tavaliselt suure

metsa tihedas männikus. Kuid Aadu raius nagu rauda, et mastipuu olgu leitud kusagilt raielangi servast. Sest teiste vahel võrsunud pedajas on nõrk ja halgas, ei kannata tormiga purjerammu välja. Kas vähe on juhtunud, et mast just selle kõige magusama koha peal — ranna ääres, suur meri käib alla — praginal üle parda sajab, ja oledki oma seilamistega õhtul. Hea seegi, kui kondid päästad.

Ei, poollagedal ja tuulte käes kasvanud mänd on hoopis teine. Võtab pärast tuhat välku vastu. Selle kiud on üksteisest läbi kasvanud ja kogu puu nii kisklik, kõva ja vaiku täis, et sülitab kirveterale tuld.

See polnud veel kõik. Puu pidi seisma seal, kus selle vastu põhjakaart lapiti sai lasta. Tingimata vastu põhja, ja seda võis teha ainult vanakuu neljapäeval. Sest muidu lähevad ussid sisse ja mast on paari aastaga mäda.

Mitu päeva käidi mööda laevametsa lankisid. Leiti, kaaluti ja praagiti välja, kuni Martin juba lootust hakkas kaotama, kas sääraseid puid üldse kogu Hiiumaal kasvab. Aadul oli aga oma kõvera keha all kümme paari jalgu ja nooremal mehel oli kõvasti tegemist, et järele jõuda. Vanamees peatus vahetevahel, takseeris puid ja siunas:

«Vareseid, Maresid, kõrbisid hobuseid ja kõveraid puid oo keik ilma kohad täis, aga seda, mis sulle vaja . . .»

Ja ime küll! Lõpuks nad siiski kätte leiti. Metsalagendiku veeres kasvasid harvad pilliroona sirged männimürakad, ladva oksatupsud kõrgumas üle kogu laane. Puud avastati üheteistkümnendal tunnil, sest juba järgmise öö kukelaulud kuulutasidki vanakuu neljapäeva.

Kui Martin teisel hommikul päikesetõusu ajal Laugu vankriaisade vahele oli lükanud ning parasjagu saage, kirveid ja köisi peale ladus, tuli Juhan välja, kergitas pükse ja torises:

«Tänavu jäetakse põllutööd hoopistükkis kus seda ja teist . . . Mõrd meres hüljeste rimuda. Oleks sul niigi palju mõistust peas, et naise tooks.»

«Veel päeva paar. Saan «Pääsukese» mastipuud sadamasse, küll siis . . .» lohutab Martin vanaisa.

«Mis sa ütlesid? Mastipuud?» paneb Juhan peopesa kõrvalestale abiks häält püüdma.

«Jah, panen Uudepere «Pääsukesele» uued orgid peale ja sügise poole lähen sõitma,» hüüab Martin nii kõvasti, et vanaisa kuuleb.

«Mastipuud... Ennem oli Saarekoppel, nüüd see käe, ja kohe mastipuud. Aga kohatööd?»

«Vanal on omast vinklist muidugi tuline õigus,» mõtles Martin koduõuest Lauguga välja sõrkides. Üksipäini talita loomad, paranda kopliaeda, sõtku leivad ja keeda söök. Või oleks siis teab mis katlassegi panna. Kartul ja kala. Liha pole enne sügiset loota. Mulluse sea ja lamba oli Juhan lihunikule müünud, sest maamaksud tahtsid raha. Lambiõli, rattamääret ja rangirooma sulle ka keegi poest muidu ei anna.

Võta naine! Martin teab isegi, et nooriku kätt ja silma oleks praegu Alajõele hädasti vaja. Siis kaoksid ämblikuvõrgud toanurkadest ja laest, aastaid vett ja nuustikut nägemata söögilaud läheks puhtusest läikima, võib-olla leiaks sellele kusagilt linagi peale. Mees tuleks õhtul koju, naine tõstab pliidi ääres koostakeedust kaussi, valge põll ees. Tagakambrist kaoksid vanaema korrukrenk ja koisöödud loomuspuud. Sinna tekiks kõrge ja kohev kaheinimesevoodi.

Jah, ega niimoodi pikalt küll enam ei lähe. Tööd tee pimedast pimedani, taskus paar kalapoega ja toorest kartulit küpsetamiseks ning tükk Juhani tehtud poolnätsket leiba, millel vähese sõtkumise tõttu kuivad jahupesad sees.

Elna on uhke ja ennast täis, see juba andeks ei anna. Kui lepibki, kas ta siis jätab Ülajõe lihapotid, valged toad ja vaibad ning tuleb Alajõe muldpõrandatele kalakartulit sööma? Pealegi on Ülajõel Elna hoolitseda kogu suur majapidamine, kaheksakümneaastane vanatädi Aet ja üksik isa. Neid ei saa tüdruk ometi saatuse hooleks jätta. Või jätab Martin nüüd, pärast koha enda nimele saamist Juhani ihuüksi Alajõele surema ja läheb ise sinna? Ei nii ega teisiti! Ka nimi — koduväi — on kahtlase kõlaga ega sobi tõsisele mehele. Mees ju ometi võtab naise ja mitte ümberpöördult.

Martin oli küll ütelnud, et ta naist Alajõe praeguste majade sisse ei too, kuid nüüd nihkus uus maja nii

mitme aasta taha, et tahes-tahtmata hakkasid mehe mõtted liikuma teisi radu mööda.

«Pääsukese» remont läheb sügiseni välja. Järgmisel aastal hakkab ta Ülajõe Antsu võlga tasa teenima. Siis tuleb kinni maksta Uudepere Villemi pool. Alles pärast kolme-nelja suve seilamist võiks hakata maja vundamendi peale mõtlema. Kui enne naine võetud pole, kirub ja neab vana Juhan ta põrgupõhja. Kahetseb, et pole kohta andnud kas või võnnuvõõrale, kel inimese süda sees ja kes peale omakasu ka sellele oleks osanud mõelda, et kui mitte enne, siis vähemalt Juhani surivoodi juurde kedagi vaja on, kes lahkunu käed rinnale risti paneb ja silmad kinni vajutab.

Kui Ülajõe särav plekk-katus Saarekopli taha ära kadus, tulid Martini mõtted tulevikuteedelt tagasi olevikku. Täna siis lastakse maha mastipuud. Päev tõotas tulla karge ja kaunis. Las homme ja ülehomme muretsevad ise enda eest. Kui häda tuleb — tulgu! Milleks sellele mõtetega vastu joosta?

Päike oli juba teisel pool teed kasvavate leppade kohal. Nende kasteniisked varjud pidasid kinni teetolmu. Saarekopli lehti ajavate puude vahelt kostis käo kukkumine. Sõnniku peal äratüdinenud Lauk puristas, noogutas lõbusalt pead ja tegi kohe taga sundimata parajat nirgisõitu. Kevadised tööd olid alles algamas ja ei olnud hobusest elulusti veel välja jõudnud kurnata. Äsja rautatud vankrirattad kõmasid.

Ussimäe väravast võttis Martin peale Aadu, kes seal juba ootas, kirves õlal ning selle päeva esimene piibutäis hakkamas.

«Selge taevas, põhjatse poolt tuuleõhk ja vanakuu neljapäev — keik oo mastipuu mahavõtmiseks otsekui issandast antud!» kuulutas Aadu ja istus vankrile.

Kalda trummil tuli Lauk veel korraks kinni pidada, aga sealt see Oss kadakate vahelt jooksiski. Heitis kirve vankrile, hüppas kardaste vahele ja seadis heinakoti istumise alla.

«Huradi hurat! Olin tolghuse peagha oma ohksaraiumise pühksid sarihka vahele ää peitnd ja nüüd p'mäletand änam,» vabandas Oss oma hilinemist. «Aadu, anna vilhka jäghu tubahkat!»

Aadu ulatab seapõiest tubakakoti Ossile, ise takseerib

poisi pükse. «Kuule, naabrimees, sa oled ju täna koivakatted suure ähmiga tagurpidi jalga tõmmand!»

«Äi see ole mette hoghemata,» seletab Oss. «Pühksid oo eest hulund, agha taghant veel üsna terved. Heerasin nüüd ümber, las huluvad teisest hüljest ha.»

See kõik oli ju tõsi, mis Oss rääkis. Rõivaste kulumise küsimus oli õigesti lahendatud, ainult et püksid hoidsid nüüd eest kotti ja nööbid olid tagant lahti jäänud.

Lauk sörkis. Martin hoidis ohje ja vilistas. Aadu popsis piipu ning uuris Ossi pükse, mis tal ikka ja jälle naerusädemed silmist välja kiskus. Osvald ise tundis rõõmu selle üle, et oli endale naabri tubakakotist vaksapikkuse vilka ette saanud. Metsas sirutasid võimsaid kroone vastu taevast kaks vägevat mastimändi, mis ei teadnud aimatagi, et vankripõrinal lähenevad neile kolm meest ja kolm teravaks ihutud kirvest.

«Ää sa hobust liiga sunni, enne kui tal karv langeb,» hoiatas Aadu ohjaharu vibutavat Martinit.

«Mişsugune karv?»

«See tähendab, et enne kui loom nii palju higistanud pole, et karv vastu keha laseb, äi tohi talle täit tampi peale panna.»

«Õigus jah, algul tasa ja targu, pärast pikka ja valju,» meenus nüüd Martinilegi postipoiste vanasõna.

Mahalastud puu kännult luges Aadu üle saja viiekümne aastaringi.

«Neh, kui mu isaisa veel püksata jooksis, tõi tuul siia männiseemne. Meite lapselaps saab tarbepuu sealt, kus täna taim tärkab. Küll oo kahju, et minu Leenu ahtraks jäi! Aga omal ajal sai lõunapoolsetel meredel sõidetud ja nalja tehtud, peaks ometi kuskilt teada saama, kas mõnel Aafrika paljasjalgsel oo vähe heledam nahk kui teistel. Nojah, vanad puud langevad, noor mets kasvab peale. Mis siis ikka, ju see peab niimoodi olema,» luges Aadu langetatud pedajale hingepalvet.

Suure piibu suitsetamiseks ja ilmaelu keeruliste siksakkide üle järelemõtlemiseks ei jäänud meestel mahti. Läks lahti okste laasimiseks ja põletamiseks. Ka ladvad lõigati maha. Õhtuks oli vaja puud suure tee äärde välja vedada. Selleni Laugu ramm üksi ei küündinud.

Martin läks ja tõi metsavahilt veel kaks hobust appi ning kolme veolooma jõuga läkski mastipuu lohinal liikuma. Kui mõni padu või pehme koht kinni võttis, pandi puudele kalid alla. Lõunaks söödi küpsekartulit ja kala, peale joodi laukavett ja asuti uuesti tööga rinnutsi.

Aadu rääkis, kuidas vanasti Emmaste mõisahärra Hühne mehed siit Kõnnuselja metsast suurt okslikku pakku välja vedanud ja kuidas hobused olid hange kinni jäänud. Parun olnud ise kah kaasas ja muudkui kirunud. Aga sellest olnud vähe abi ning keegi ei teadnud, mis teha. Siis juhtunud mööda minema üle valla hambamees Miku Kaarel Kaigutsist. Parun küsinud:

«Itlep sina, kilamees, mil fiisil saap me see pakk siit felja?»

Kaarel võtnud paruni ees mütsi maha ja kratsinud kukalt. «Mil viisil? Kui sa, härra, seda kirgolaulu viisi tääd «Ma püüan keigest väest!», siis laula õite seda. Ehk aitab.»

Pärastlõunased varjud olid juba päris pikaks veninud, kui puudega metsast välja jõuti. Taliteega oleks need siit regedel ka hobusterammuga edasi saadud, aga nüüd oli lugu nii hull, et ükski rattapöid ega kodar nii röögatule koormale küll vastu ei oleks pidanud. Tuli tühjalt koju sõita ning veomasina ja järelkäru pärast Kinguta Juliuse palvele minna.

Mehed korjasid kirved-saed vankrile, panid Laugu ette ja tegid minekut. Vana tark loom teadis, et nüüd läheb reis koju, ja tema samm oli veelgi erksam kui hommikul.

Kilomeetrit kaks liivast mändide vahet ja siis jõuti välja metsahärra kontori juurde. Üksik vanaaegne majamürakas keset suurt hundilaant, kust lähema külani andis miina tubli tunni. Maja ümber hekipõõsastega läbipõimunud kõrge tara nagu kindlusemüür. Vankri lähenedes jooksis rõngast traadi peal kõristades aia äärde karvane ketikoer, suur nagu vasikas, ja hakkas lõrinal haukuma. Samal hetkel avanes hooviväräv. Sealt tuiskas välja mootorrattur, väliroheline kaitseliidu munder seljas, vintpüss põigiti üle õla. Minuti pärast oli temast järel vaid pilv mändide vahele hajuvat tolmu.

«Laugas ise!» imestas Martin. «Kuhu tema sedasi vastu ööd?»

«Ah, metsahärra nüüd suur kaitseliidupealik, eks ka omad käimised ja uitamised,» arvas Aadu.

«Mootorigha ratas oo ihhka väghev värhk hüll!» vaimustus Oss. «Aadu, anna vilhka jäghu tubahkat!»

«Kuule, Oss, sa tahad kohe Ussimäe pinutaguse peal elama hakata!» hurjutab Aadu ja pilgutab Martinile silma. Osvaldile anti siiski tubakakotist priipärast võtta. Paberit oli tal endal.

«Saan palhka, siis ostan ise,» lohutab Oss ja väänab endale sigarisuuruse plotski ette.

«Kas sa siis Masti Pärni käest midagi ei saanud?»

«Sain hüll, agha see hulus ratta parandamise peale ää.»

«Kinguta Robert ei andnud?»

«Lubaja ha hea mees.»

Kui vanker metsaülema maja kohale jõudis, jooksis samast väravast, kust äsja mootorrattur välja oli tolmanud, teele noor naine, juuksed sasis, äranutetud nägu peas. Hüüdis poolluksumisi:

«Martin, koolivend! Sul vankril ruumi on, vii mind koju!»

«Ptrrr! Eks roni rattale, kui sul tõsi taga,» pidas hobuse peremees looma kinni.

Naine oligi krapsti Aadu kõrval, kes tagumisel heinakotil selg selja vastu Ossiga istus. Uus sõitja toetas oma õlad vastu Martinit.

«Jälle raksus?» küsis Aadu naiselt.

«Jälle . . .» osatas tulija. «Me pole õige inimese moodi elanudki.»

«Noo! Alguses ikka?» ei uskunud Aadu.

«Mis see algus loeb, kui pärast iga jumala õhtu . . . Niipea kui tööpäev läbi, püss kaasa, mürinmasina selga ja läks. Tagasi tuleb hommikul, unine ja ärajoodud nägu peas. Kus ta käib? Mis teeb? Kelle juures magab? Mitte sõna! Ja mina värisegu ihuüksi nagu vang! Eile öösel lõi välku ja müristas. Just üle tee pani männi põlema. Kogu maja kõikus. Lasksin koera tuppa, et hubasem oleks, aga ka see pani hirmust uluma. Ja nii me siis kahekesi seal . . . Jube! Nüüd olgu lõpp!»

«Neid lõppusid sul ennegi olnd,» ei saanud Aadu ikka veel asja tõsiselt võtta.

«Ütle nüüd sina, koolivend, kas mul oli põhjust ära tulla?» nõudis naine Martinilt õigust.

«Ma mõtlesin praegu just selle rahvatarkuse peale, et naisel on siiski parem olla vana armu kui noore hirmu all. Mis sa, Aime, ise sellest arvad?»

«Fui! Sa oled häbematu! Olen ma siis mõni pall, mida ühe käest teisele võib visata? Või olen ma inimene?» Vaevalt plikaeast väljavõrsunud naine hakkas uuesti nuuksuma.

«Nonoh, vesikaare tuul ja naise viha, see vahel enne ka vihma välja toond,» rahustas Aadu pisut tõgamisi. «Lase aga silmavesi jookseb. Viib suure südametäie minema.»

Metsaküla kooliõpetaja Joosep Kännu tütre Aime üle on kogu valla vanad eided ja küllap nooremadki naised juba kaua aega saanud priipärast keelt peksta. Kui nüüd tõtt rääkida, siis pole selle siinmail ennekuulmatu asja vastu isegi ätid päris ükskõikseks jäänud, rääkimata veel rammupõlves meestest.

Joosep Känd oli suurelt maalt tulnud mees ja juba vene Kolja ajast saadik siin rannarahva lapsi õpetanud. Ümbruskonna külade inimesed ei pidanud teda enam võõraks, vaid samasuguseks hiidlaseks, nagu nad ise olid. Algul, kui kool oli kolmeklassiline, tuli Känd kõigega üksi toime. Siis pandi neljas klass juurde ning kõik poisid-tüdrukud ei mahtunud enam ühte koolituppa ära. Känd sai endale abilise. Pärast uue koolimaja valmissaamist muudeti Metsa kool kuueklassiliseks ja seal oli juba neli õpetajat. Nüüd ei kutsutud Kändu enam koolmeistriks, vaid koolijuhatajaks, mõned koguni direktoriks.

Känd polnud koguja mees. Kolmekümneaastasest õpetajapalgast ei jaksanud ta kokku hoida ei maja ega krundi ostuks. Käis kulunud pintsakus ja elas kooliruumides. Välimuselt erines külameestest ainult selle poolest, et temal oli alati habe aetud, lips ees ja juukseräästas korralikult põiki üle palja lagipea kammitud. Loomu poolest vaikne ja juurdlev. Juhtus keegi talle vastu tulema ja viisakuse pärast ütlema: «Viluvõitu ilm täna, härra juhataja.» Selle asemel et vastata: «Jah,

kevad on tänavu visa tulema,» hakkas Känd põhjendama:

«Vaadake, ilusaid päevi on meil ikka olnud ka. Aga mis te siis tahate, vana gregooriuse kalendri järgi õieti veel aprillikuu keskpaik. Ootame ära, kui see õige mai kätte jõuab, küll siis tuuled pöörduvad lõunasse ja tuleb päriskevad.»

Oli vastutulijal veel aega kuulata, rääkis Känd rändlindude saabumise aegadest, sellest, et pääsuke toob päevasooja, ööbik öösooja, ning aastaaegade keskmisest temperatuurist. Jättis lõpuks kättpidi head aega ja manitses laste järele vaatama, et need oma koolitükid korralikult selgeks õpiksid. Läks siis lühikeste sammudega edasi, selg kumer, õlad pisut längus ja pea mõtete koorma all ettepoole vajunud.

Aastat kümme tagasi suri Kännul naine. Järele jättis tütre Aime, kes tol ajal parajasti algkooli viimases klassis õppis. Külainimesed, kes kõik asjad ära teavad, rääkisid, et Kännu teinepool, kes samuti suure maa inimene oli, surnud siin igavuse kätte ja et Aime olevat otsekui ema suust kukkunud. Ega nad vist palju viltu löönudki. Vanal Kännul polnud tõesti midagi ühist selle elava, alati tuld täis ja tujuka olevusega, kellele ta isaks oli.

Martin mäletas Aimet juba esimesest klassist. Tüdruk nagu tuuleratas. Ta ei püsinud kunagi paigal. Tunniski sosistas kord ühega, kord teisega, oli meister spikerdamise peale. Kui õpetaja teda keelas, näitas sellele tagasselja keelt. Erandit ei teinud ka oma isale.

Kui Aime alghariduse oli kätte saanud, ei jaksanud Känd oma tütart linnakoolile loovutada, vaid jättis enda juurde. Võttis kätte, muretses keskkooli kava ja õpperaamatud. Lootis, et Aimel jätkub püsivust oma isa pooleldi ununenud teadmiste najal iseseisvaks õppimiseks. Lisaõppeainena pani Känd tütre tunniplaani veel vene keele, mille omal ajal ise oli vesiselgeks tuupinud ja mida tema arvates pidi iga haritud inimene oskama.

Ent veel enne kui Känd oma tütrega keskkooli lõpukursuseni välja jõudis, nakatus Aime samasse tõppe, mille kätte viimase emagi kuulu järgi ära oli surnud. Igavus! Ei jaksanud seda peletada äsja asutatud keelpillikvartett, näitering, veel vähem raamatud.

Igavus, igavus, igavus... See ei surunudki niipalju peale väljastpoolt, kui peitus tütarlapses endas. Selle tõelist põhjust ei suutnud mõista Aime ise ega tema vananev isa.

Ühel pühapäeva õhtul kohtus Aime Emmaste seltsimajas üle mere tulnud meistrimehega, kes Ülajõe Antsu vesiveskit ehitas.

Theodor Laugas oli kolmekümne viie aastane vanapoiss, pooles Eestis tuntud veskimeister. Mulgist isaga juba noorest peast vastamisi läinud, rändas ta nüüd ühelt ehituselt teisele: kus õhtu, seal öömaja, kus kõhutäis, seal kodu. Hiiumaal ei tundnud ta end nii üksikuna kui mujal, sest temast viis aastat noorem vend Rudolf oli ka siin, Kõnnuseljal, metsaülemaks. Ehkki tõsise töömehe Theodori iseloom kerglase ja uhkeldaja Rudolfi omaga kokku ei klappinud, ei takistanud see erinevus ometigi nende heavennalikku läbisaamist.

Veskimeistril oli lahtine pea igasuguste masinate peale. Ka tema käed ei takerdunud töösse. Andekad olid isegi Theodor Laugase jalad. Need mõistsid peale veskiredelitel üles-alla jooksmise koguni tantsupõrandal tirelit lüüa. Ja küllap ta nendega Aime ära võluski.

Kolm kuud pärast toda saatuslikku pühapäeva õhtut laulatati veskimeister Theodor Laugas ja kooliõpetaja tütar Aime Känd kristlikku abiellu.

Verivärskel abielumehel oma kodu ega kollet veel ei olnud, vana Kännu väikeses toas aga kolmele ruumi ei jätkunud, seepärast viis veskimeister naise esialgu oma metsaülemast venna juurde Kõnnuseljale. Seal metsapõrgus suure maja seinte vahel jätkus ruumi kas või kümnele inimesele. Rudolfil polnud Aime vastu midagi. «Üks lill metsas rohkem,» nagu ta ütles. Noor naine võttis poissmehest mehevenna meelituse punastades vastu.

Kõnnuseljal olid kõik kolm õnnega koos. Ainult õpetaja Kännu laubale sigines üks murekorts juurde — tütre saatuse pärast. Vanaeided aga, need külakõlakate baromeetrid, jooksid perest peresse, keel õla peal, ja ütlesid lausa välja: «Sealt metsa poolt tuleb veel välku ja märulit et oi-oi-oi! See Aime-tüdruk p'seisa laetuma

elu seeski, pista kas või pudelisse, ikka ajab korgivahelt välja. Sihuke säde paneb kas või kaheksakümneaastase veel põlema, ja nüüd jäetakse ta silm silma vastu sehantse kargajaga nagu see va Rudolf! Äi pea nendel vahet äi jumalasõna ega sakrament.»

Eided ei olnud asjatult nii vanaks elanud. Oli see iseendi noorpõlve pattudest või mujalt ammutatud elutarkus, seda teadsid nad ise, aga midagi olid nad pika elu jooksul kogenud ja tallele pannud.

Pärast naisevõtmist pani Theodor Laugas kohe mitu rauda korraga tulle, et kiiremini Aimele ja tema sündimata lastele eluase sepistada. Võttis endale saare lääneranniku veel teise veski ehituse juhtimise ja jõudis nüüd hädavaevalt oma vanal jalgrattal nii palju vändata, kui töö seda nõudis.

Mõni aeg läks päris kenasti. Veskimeister teenis head raha, jõudis korra kuus isegi kaasat vaatamas käia. Aime jalutas Kõnnuselja suurte pedajate all ja lõõritas lindudega võidu. Tavaliselt saatis noort naist tema jalutuskäikudel mehelik ja sirge rühiga Rudolf, püss seljas. Mehevend ei olnud niisugune kõikeunustav töörügaja, napi jutu ja kuivavõitu olemisega nagu Theodor. Ei sinnapoolegi! Rudolfil oli galantsust, fantaasiat ja komplimente. Siis ostis Rudolf mootorratta. Selle tagaistmel, juhi õlgadest kinni hoides, võis Aime tuisata mööda maanteid, metsasihte ja radu, et hing rindu kinni jäi.

Mehevend oli tore poiss. Teda Aime ei peljanud. Küll aga kartis noor naine äikest. Eriti siis, kui juhtus müristama öösiti. Sinkjal välguvalgusel muutusid maja ümber kasvavad männid ründavaiks koletisteks, kes oma hiigelrusikaid viibutades olid valmis talle peale langema ja elusalt matma. Pikseraksatustest kaikuv laas kärkis ja kõmises. Suured vihmapiisad koputasid vastu aknaid nagu koolja kondised sõrmed. Üksik naine tõmbus voodivaiba all kerra ja lõdises hirmust.

Ühel säärasel ööl jooksis Aime oma mehevenna tuppa kaitset otsima ja pärast seda ei julgenudki ta enam mujal magada.

Kus tegijaid, seal nägijaid. See vanasõna pidas paika ka siin. Ehkki keset laanepõrgut, kaugel inimasulaist, polnud Kõnnuselja metsaülema maja siiski nii üksik,

et sinna kellegi uudishimulik pilk poleks ära eksinud. Seal käis inimesi kaugelt ja lähemalt. Talumehed tulid järgmiseks talveks majapalke kuulama, metsatöölised korraldusi saama, puukooli naised tahtsid teada, mis ja kuidas.

Nende kaudu sai veskimeistrist abielumeeski teada, et pole tal enam ei naist ega venda. Kogu elu lendas uperpalli. Hiiumaa liiva- ja kruusakaldad kaotasid oma võlu. Koguni töö muutus talle siin vastikuks. Ta ütles ehitused üles, jättis sissemakstud kautsjonid sinnapaika ja läks tagasi suurele maale. Jumalaga jättis ainult äia-papaga.

Öeldakse küll, et topelt ei kärise, aga ei jätkunud kauaks Aime-proual ka kahekordset õnne. Pikapeale kadus seikluse hõng ja uudsus ning mehe huvi naise vastu jahtus. Rudolf suhtus nüüd Aimesse nagu juhuslikult kaela langenud paratamatusse. Aime nuttis, vahel sekka märatses, mis tavaliselt lõppes sellega, et ta läks Metsakülasse isalt õigust saama. See aga mõtles ja juurdles ning otsis põhjusi. Kas oli Aime-tütre abielu ebaõnnestumises süüdi mehe vanus ja naise noorus, mis õiget resonantsi ei andnud (Känd õpetas ka muusikat), või hoopis käo omadustega metsaülem? Ei saanudki seda õiget otsa kätte. Lisandus koguni veel üks küsimus: millest see tuli, et sadadest külarahva lastest oli ta osanud kasvatada inimesed, kuid tema ainus tütar oli läinud raisku?

Tütar süüdistas küll üht, küll teist, isa aga vaikis. Nii kestis mõned päevad. Lõpuks Aime-proua silmavesi kuivas. Taas meenusid talle Kõnnuselja põlispedajate kohin ja lindude laul. Ta istus juhuslikule vankriotsale või autokasti ja sõitis tagasi.

X PEATÜKK

Alles sel kevadel sai Martin aru, mis tähendab, kui üks tegu ajab teist taga ja töödele ei tohi jalgu jääda. Kinguta Juliuse masinaga veeti mastipuud ja muu metsamaterjal Kõnnuseljalt Moorjaagu sadamasse. Siis puud kooriti, asetati nad ühetasaselt pakkudele ja tehti

katus peale. Peideti päikese eest, et ainult tuul peale käiks. Muidu paneks äkiline päevakiirgus alastikistud maltsmännid pragunema. «Pääsukesel» lasti vanad mastid maha, kliiverpoom võeti eest ära. Mädanenud tekid lammutati. Poortitest raiuti välja pehmed kohad. Purjekandjast jäi järele vaid hale vrakk, millest tuli taas laev teha.

Aadu ja Oss olid tööl pimedast pimedani. Ainult laupäevaõhtuti tehti lõpp veidi varem ja pühapäeviti magati nädalaväsimus kontidest välja. Martinil aga ei jätkunud kuidagi ööpäeva kahest tunnitosinast ega nädala seitsmest päevast, et kõigega õigel ajal valmis jõuda. Töö kogunes hunnikusse, kasvas kohe üle pea ja kaela. Peale «Pääsukese» tuli tal vedada teinegi koorem — Alajõe koha kevadised tegemised sõnnikuvedamisest seemne mulda äestamiseni. Martin teadis, et narrid sa põldu ühe korra, narrib põld sind üheksa korda vastu.

Lauk vedas sõnnikuvankrit ja jooksis päevas korda kaks Moorjaagu vahet, et tuli rummus. Kulutas põllul adra vandaraua vastu kruusa paberiks, äestas äkkepulgad sädemeisse. Hobuse keskpaik langes kokku nagu tuuletühi sepalõõts, selgroog tõusis teravaks, pea langes esijalgade vahele. Loomast kadus elulust. Oli õhtuti nii väsinud, et ei suutnud end kikerdamisel isegi enam üle selja ajada. Hea oli, et pärast püherdamist jalgadele jaksas tõusta ja lauta lonkida, kus ootas kasin kaenlatäis heinu ja pärast töösooja lahkumist ämbritäis kaevuhaljast vett.

Olnuks Laugul inimese meel-mõistus, siis oleks ta märganud, et tema peremehel oli veelgi raskem. Öösiti, kui veoloom laudasooja sõnniku peal tukastas, käis Martin merel mõrda vaatamas ja kala toomas, millest lahelõugas viimastel päevadel vaeseks oli jäänud. Hommikusest kalakotist jätkus küll kassile näsida, kuid inimesele söömakorraks enam ei piisanud. Oli juba aeg püüsed kodupööningule tagasi tuua.

Peale selle olid Alajõe noorperemehel veel säärased pimeda peale sätitud käimised, millest isegi mõne aeglase taibuga kahejalgne sotti poleks saanud. Peaaegu igal õhtul pärast loodetaeva viimast ehaõhetust läks Martin piki põllukallast Saarekoplisse, siis mööda

puudealust rada jõe trummini, ja oligi Ülajõe õuevärava taga, kus Moitu talle saba liputades vastu jooksis. Hunt ees, mees järel, hiiliti toa taha nurgaakna alla. Tark koer kraapis esikäpaga aknaalust veelauda, haugatas, urises tasakesi ja nuuksus. Palus koera keeli, kuidas oskas. Kuid avajat polnud. Suletud aknapooled oleksid ehk inimest suutnud petta, kuid Moitut niimoodi alt vedada ei saanud. Nina ja kõrvad olid talle rohkem abiks kui silmad. Koer mitte ainult ei tundnud oma perenaise lõhna, vaid läbi seinapalkide koguni kuulis selle ärevat hingamist. Hiljuti avastas Moitu veel ühe asja, mida ükski teine elav hing ilmas ei teadnud: sageli nuttis perenaine enne magamajäämist. Koer seisis akna all, kõrvad kikkis, ja ei osanud teda millegagi lohutada.

«Elna, kui kaua sa lased mind kinnise akna taga seista? Kui sa andeks ei suuda anda, siis vähemalt ütle seda! Sel moel võin ma ennast kas või peast lolliks mõtelda, aga ikkagi ei saa aru, mis sul sees on. Võib-olla jonn? Võib-olla viha? Armukadedus? Oled ehk teise leidnud? Ell, ole inimene! Mul pole sedamoodi enam päevarahu ega ööasu,» palus Martin.

Aken jäi suletuks. Kardingi ei liikunud. Kamber oli nagu surnud. Osanuks Moitu kõnelda inimeste keeli, küllap tema oleks oma Alajõelt tulnud kahejalgsele sõbrale välja lobisenud, et samal ajal, kui mees rääkis, libises perenaise käsi korda kaks voodipadjalt, liikus mööda pimedat seina kobades peaaegu kuni aknahaagini, kuid tõmbus jälle tagasi. Miks akent lahti ei tehtud, jäi mõistatuseks niihästi ühele kui ka teisele.

Moitu sai oma suhkrutüki sellegipoolest. Koer läks tagasi kuuti ning ei murdnud pikemalt pead. Kuid Martin astus väsinult ja longuspäi Alajõe purde paaristikku asetatud palkidele, toetus seljaga vastu käsipuid ning vaatas öömusta vooluvett. Seisis seal, kuni koidukuma talle järgmise päeva töid ja toimetusi ette hakkas lugema.

Juunikuu algul kauples Martin isavend Andruselt kaks Uulust tagasitulnud mõrrapaati Leisist tekiplankusid tooma. Tavaliselt maksti paatide eest küll lasti pealt, kuid lell küsis raha kulutatud aja eest.

«Kinguta Juliuse veomasinal kah tunnitaks,» seletas Andrus. Martin ei leidnud selles asjas midagi erilist, et Andrus sedamoodi tahtis, ja tegi kauba maha. See «eriline» sai selgeks alles siis, kui ta tormi tõttu Triigi sillas kaks ööpäeva plangulastis paadiga tuulepaos pidi seisma ja kroonid kogu aeg teise mehe kaukasse jooksid.

«Sugulane sugulaseks, aga äri on võõras,» kaitses isavend end kaupmeeste ärakulunud kõnekäänuga ja toppis raha tasku.

«Olgu tagumine kord sinuga tegemist teha!» vihastas Martin.

«Vana asi! Aita teist ja pärast saad veel sandid sõnad pealekauba,» ajas ka Andrus end turri. «Minu süü, et tuul peale tuli?»

Muidugi polnud Triigi lahe tuul Moorjaagu «uue paruni» tehtud ja seetõttu jäi isavennale õigust ülegi. Martin oli aga «Pääsukese» tekiplankude veo eest kolmekordse hinna maksnud.

Enne jaani läks Martin Tallinnast purjeriiet ostma. Seal suurtest vaateakendest ääristatud linnatänavail kõndides nägi ta jälle iseennast üle hulga aja. Oli see kevadpäikesest mustaks põlenud lahja ja murenäoline mees, kelle käed-jalad riietest välja olid kasvanud, tõesti nüüd tema ise? Kuhu oli jäänud veel hiljutine pingutatud sõdurisamm ja uljas rivirüht? Need narmendavad püksiotsad ja allarippuvad pintsakuhõlmad ei kõlvanud kah enam kusagile. Kas tõesti säärase välimusega mees tahab, et Ülajõe Elna talle akna avaks?

Küllap Millil oli ehk õiguski, kui ütles, et asjata sa selle Elna järele jooksed. Tema leiab sinust paremaid.

Martin läks valmisriiete kauplusse ja palus endale ülikondi näidata. Siin aga selgus, et kogu suures kaubamajas polnud ühtki säärast rõivatükki, mis mehele selga oleks sobinud. Mis jämedusele läks, selle hõlmad ja varrukad ulatusid põlvini. Mis pikkuselt paras oli, sel jäi rinnust puudu. Ent kuna tegu oli tõsise ostjaga, siis võeti mõõdud ja lubati üks kõige suurem number juba järgmiseks päevaks ümber teha.

Õhtul võttis Martin voorimehe, viis purjekanga pakid sadamasse ja laadis liiniaurikule, mis järgmisel hommi-

kul Moorjaagule pidi väljuma. Uus-sadama bassein oli halulaevu täis. Puid läks linna küll autokastides, voorimeeste vankritel ja isegi käsikärudel. Puksiiride poordis saabus reidilt uusi purjekaid kai äärde. Oli ka neid, kes oma lastist juba lahti olid saanud. Tõstsid kliivrinuka üles ja libisesid sadamaväravast välja, et saarte pealt uut täit tooma minna. Laevad sõitsid, äri käis ja raha liikus. Ainult tema oma «Pääsukesega» liguneb Moorjaagu polvärgi taga.

Lääne muulis seisis kaks suurt vesihalli sõjalaevamürakat, haakristid plaguvardas. Sadamakail sajad inimesed, kes Saksamaalt tulnud Hitleri mehi ja laevu vaatama olid tulnud. Martin surus end läbi summa ligemale, et paremini näha. Mööda kaid libises sõjalaeva treppi puhtusest särav must limusiin. Laeva tekilt jooksid alla valgetes mütsides madrused ja seisid kahte ritta, õlg vastu õlga, moodustades kaks elavat müüri laevatekilt kuni autoukseni.

«Kadalipp on valmis, nüüd mindi matsi otsima, keda läbi lasta,» hüüdis äkki vali mehehääl üle sumina.

«Küllap neil sakstel vanast ajast amet selge küll, aga vaata, mats annab nüüd matsu vastu ka, kui vaja on,» hõikas teine.

«Kes siin lärmitseb?» ajas äkki pikk politseinik oma pea üle teiste.

Laevalaelt laskus madrustest moodustatud spaleeri vahele pikka kasvu kõhn mees, peas tärniga napooleonimüts, õlgadel must keep nagu pastori talaar. Hõlmade vahelt paistis vasknööpides ja karras särav ohvitserimunder. Sakslane istus ootavasse autosse, mis hoiatavalt röögatades minema sööstis.

«Haakrist selga, ühte rusikasse kaigas, teise «Mein Kamf» ja ongi uus ristirüütel valmis,» sosistas Martini lähedal noorem töömehe moodi mees teisele.

«Parun mis parun! Panid sa tähele, kuidas ta meiesuguste peale ülalt alla vaatas?»

«Seitsesada aastat me needsime neid, üheksateistkümnendal kihutasime lõpuks ühes Landeswehriga nach Vaterland. Aga ole lahke, nüüd on nad Toompeal kallid külalised. Kui see Päts aga oma pilli sedamoodi viimati lõhki ei puhu?»

«Räägitakse, et praegu olla Eestis sadu saksa ohvit-

sere. Isegi nende peastaabi ülem Halder pidada Tallinnas olema. Varsti tulevat sõjaväed järele.»

«Imelik, miks siis lehed sellest ei kirjuta?»

«Miks? Rahvas hakkaks lärmi lööma. Aga kui korraga: trahh-trahh! Heil Hitler! Katsu siis veel oma nokka lahti teha.»

«Laiali minna! Laiali minna!» kostis äkki vali käsklus.

Martin vaatas hääle suunas. Veeteede Valitsuse ees istusid korskavate hobuste seljas kümmekond tikksirget ratsapolitseinikku, löögivalmis nuudid käes. Rahvasumm jäi vait. Hajus mööda Vana-sadama ja Hollandi tänavat linna poole.

Öömaja asjus oli Martin liiniauriku tüürimehega kokku leppinud. Õhtu täiteks läks ja käis «Grand Marinas» ameerika kauboifilmi vaatamas. Valgel linal oli tapmist ja tagaajamist, metsikuid hobuseid ja poolalasti naisi. Nagu ikka, said teineteist taga otsinud poiss ja tüdruk viimaks kokku ning asi lõppes ehtameerikaliku mitme minuti pikkuse suudlusega. Sääraseid tükke oli ta kroonuteenistuse ajal ja ennegi näinud.

Kui Martin kinost väljus, oli kell kõigest kümme ja päike alles loojumas. Vähe puhkama harjunud mehel oli veel vara magamise peale mõtelda. Ostis «Päevalehe» ning istus Mere puiesteel pingile lugema. Lehe esiküljel oli suur foto Saksa sõjalaevadest, nurgas pisikeses sõõris komandöri pilt. Seesama paraadtalaaris ohvitser, kes sadamas madrustest moodustatud müüri vahel autosse läks. Ainult fotol oli tema näol sõbralik naeratus, mis tal laevalt lahkudes puudus. Kogu lehe suur esikülg oli täis kirjeldusi, kuidas suur Saksa riik ja selle juht Adolf Hitler väikesele Eestile suvatsesid üles näidata nii suurt au, et saatsid siia oma sõjalaevad heatahte visiidile; kuidas saksa ja meie mereväeohvitserid ühiseid olenguid peavad ning kuidas üle mere madrused meie omadega nagu vennad üksteisel käe alt kinni hoides tänavatel jalutavad.

Veel oli lehes juttu toiduainete hindade tõusust, või- ja munaekspordist ning viimased veerud, nagu alati, täis kohaotsimise- ja kosjakuulutusi. Martini pilgu alla jäid read:

«Noor neiu soovib teenijaks üksiku jõuka härra juurde...»

«Kes rikastest prouadest (vanus pole oluline) sooviks seigelda tugeva ja terve noormehega? Teat. slt. märgusõna «Tudeng».»

Martin ei jõudnud ajalehte veel lõpuni lugeda, kui Vana-sadama tänava poolt hakkas kostma kisa.

«Andke kuraditele!»

«Pekske paruneid!»

«Nach Vaterland!»

Lähemale rutates nägi Martin, et seal käis kibe löömine. Paarkümmend eesti madrust ja erariides meest olid kokku läinud saksa mereväelastega. Mängus olid rusikad, kaikad ja tänavasillutisest üleskistud munakivid. Sakslased kaitsesid endid visalt. Ehkki mitmel neist olid juba riided puha räbalad ja näod verised, taganesid nad vaid aeglaselt oma laevade poole.

Martin seisis veidi kõrval ning vaatas pealt. Säh sulle sõbrad ja vennad! Juba koolis oli vana Känd ajalootunnis rääkinud läänest tulnud röövrüütlitest, nende poolt toodud mõõgast ja ristist, millele järgnes 700 aastat orjust ja parunite piitsa.

Martini käed kiskusid rusikasse.

Nähtavasti oldi sõjalaevalt löömingut märgatud ja sealt jooksis salk haakristi madruseid kaaslastele appi. Taganejad said julgust ning hakkasid ise peale tungima. Suur punase näoga saksa madrus jooksis Martini juurde ja äigas rannapoisile rusikaga vastu nägu. Ise karjus: «Du Schwein!»

«Ma sulle näitan, Schwein!» vihastas Martin, haaras võõramaa madrusel rinnust kinni ja paiskas säärase jõuga endast eemale, et sakslane pikali lendas ja peaga vastu kive kukkus. Ei jaksanudki enam jalgu alla võtta.

Sakste abivägi jõudis kohale. Selja tagant kostis politseipatrulli vile. Martin jooksis lahtijäetud hooviväravast sisse, ronis üle plangu ja oligi sadama ladude vahel, kus raudteerööbastel seisid tühjad kaubavagunid. Peitis end sinna niikauaks, kuni politseiviled ja madin vaikseks jäid.

XI PEATUKK

Oma seilikanga rullidega jõudis Martin kodusadamasse just jaanilaupäeva lõuna paiku. Viis purjeriide paadiga «Pääsukese» peale, kus Aadu ja Oss juba õhtule olid jäänud ja ämbris käsi pesid. Suurem puhastus jäeti õhtuse sauna jaoks.

Martin nägi, et tööle oli kõvasti peale peetud. «Pääsukese» tekki oli üsna vähe veel panna ning üle kogu laevalae presendist ja vanadest purjeriide tükkidest katus tehtud, et juhuslik vihmasabin seda enne triivimist märjaks ei kastaks.

«Mis linnamees ka peale seilikanga uudist tõi?» tahtis Aadu teada.

Martin rääkis Saksa sõjalaevadest ja sellest, kui palju ajalehtedes õigust leidub, millest nad kirjutavad ja millest vaikivad. Kuidas inimesed asja peale vaatavad.

«Aga ühest ma küll aru ei saa, miks Päts korraga sakstega sõprust on hakanud pidama? Vana ja tark mees. Ta peaks ju teadma, kes nad on?» vaatas Martin nõu otsivalt Aadule ja pühkis mütsipõhjaga näolt higi. Purjeriide pakkide paadist tekile vinnamine oli tal naha mähele võtnud.

Aadu kahmas piibu suust ja sülitas läraka üle parda. «Venelast kardab.»

«Kus see venelane tal on? Näha pole ühtegi.»

«Et noortel meestel ka midagi peale tüdrukute peas oleks,» ohkas Aadu. «Las ma seletan sulle selle asja ära, nagu minu karvane pea võtab. Ja sina kuula, mis üks Kolja-aegne soldat arvab. Kui suur sõda lõppes, oli venelasel võhm väljas ja saks omaga läbi. Mis inglisman ütles, see oli. Siis nad tulid ja Pätsu pukki panidki. Nüüd on aga lugu hoopis teine. Venelane oo tugev ja Saksa Hitler hammustab tüki siit, teise sealt. Inglise lõukoer vaatab pealt ja ainult uriseb. Loe lehti!»

«Mis ma neist loen, kui valetavad!»

«Pole seal kõik aganad, teri oo kah. Ainult ole mees ja nopi nad sealt välja. Üks oo selge, et Hitler ihub hammast juba ka Eesti peale. Aga Päts teab, et venelane ei luba saksa oma ukse alla tulla mustust tegema. Madinaks ei või lasta minna, sest siis oo meie vabriku-

töölised ja valdade maatamehed kah punaste poolel. Küll seitsmeteistkümnes aasta ja kahekümne neljanda esimene detsember Pätsul veel meeles oo. Loodab, et jõuab nüüd riigi enne sakslastele maha sokutada, kui oma töölised ja venelane rusika lauda löövad.»

«Selge!» saab ka Martin sotti. «Sakslane jätab Pätsul mõisa alles, venelane võtaks ära. Tööline ja maatamees aga piitsa ei taha, olgu see siis oma või võõra paruni peos. Kas on õigus, Oss?»

«Mis mina oma tolhkuse peagha... Aadu, anna vilhka jäghu tubahkat!»

«Võta, Osvald! Tõin sulle kohe Tallinnast seda kõige kangemat,» kraamib Martin taskust linnakosti. Ka Aadut ei olnud peremees ära unustanud. See saab uue piibu.

Ossil on nüüd plotski keeramisega kiire. Ainult Aadu taipab tänada. «Ole sa meheks, Martin! Vanast oligi ainult kõver vars ja paljas põhi järel.»

Ussimäe Aadu oli ütelnud õigust, et noortel meestel on rohkem tüdrukud peas kui suure ilma poliitika. Kui Martin õhtul pärast sauna linnast toodud uue ülikonna selga tõmbas ja Leeotsa Tuulikumäele jaanitulele läks, siis ei mõelnud ta ei sakslasele, venelasele ega inglasele. Ununes isegi haakristilipu all sõitva madruse rusikahoop ning teadmatuse tunne, et võib-olla see Hitleri mees ei tõusnudki enam. Martini peas uperpallitas üksainus suur küsimärk: «Kas Ülajõe Elna on seal või ei?»

Martini kohale jõudes oli Tuulikumäel jaanitulepidu haripunktil. Posti otsas pragises ja säras tõrvatünn. Ka maas oli lõke. Martin ei mäletanud, et see küngas enne nii palju rahvast oleks näinud. Oli tõeline jaaniilm. Nii tuulevaikne, et udusulgki ei liikunud. Paremal puhkas meri, vasakul vaikis mets. Kogu põhjapoolne taevakaar üksainus koit ja eha. Kinguta Roberti lõõtspillihelid kostsid kaugele.

Tulija jäi tantsumuru äärde seisma ja vaatas keerlevaid paare. Korraga käis Martinil südamest läbi: täiesti tundmatu poisi kaenlas tantsis temast mööda Elna, sale, nõtke ja püstipäine. Neiu kõrge kasv, kehahoiak ja iga tema tantsuliigutuski kõneles: «Vaadake, siin tantsib

Ülajõe Elna, kes on teist kõigist vara ja vooruse poolest üle. Pole mulle vaja teie kellegi armastust, sõprust ega kaastunnet.» Ent Elna pilk oli tühi, see ei ütelnud midagi. Kulmude vahel pisike range korts, mida seal enne polnud.

Polka ajal kutsus Martin Elna tantsima.

Tüdruk asetas käe Martini õlale, kuid vaatas poisist mööda. Tantsinud paar tiiru nagu kaks võhivõõrast, lõpetas Martin äkki ja tõmbas tüdruku ringist välja rannakadakate-vahelisele rajale.

«Ell, miks sa niisugune oled?»

«Kuidas ma pean siis olema?»

«Nagu vanasti.»

«Millal vanasti? Mõtled sa seda aega, kui sa veel Kalda Milli juures ei käinud?»

«Sa siis . . . ?»

«Kogu küla teab.»

«Üksainus kord juhtus, pärast Moorjaagu mõrraõlle joomist.»

«Aga mis tähtsust on sellel, millal ja kuidas see juhtus?»

«Ma ju ometi kahetsen ja luban . . .»

«Mis see kahetsus ja lubadus nüüd enam aitab? Või seegi, et ma silmad peast ära nutan. Olnut enam olematuks ei tee.»

«Sa ei suuda siis andeks anda?»

«Pole sa mulle midagi kurja teinud, et peaksin midagi andeks andma. Oma asi, kellega käid ja kuidas paremaks pead. Vaata, et sa ainult Millit ei peta!»

«Kuhu jääb siis meie Saarekoplisse ehitatud maja, meie purre? Mis mõtet on mul siis . . . Mis loeb üldse enam kogu see värk?»

«Ära muretse, elu läheb oma rada. Ainult, et selles majas ei ela mitte mina, vaid Milli. Kuid üks asi on tõsine. Saab mu isa sellest teada, siis küll ei oska ütelda, mis tuleb. Tema arvates on meie vahel . . . Sõnaga, ta loodab, et sa mu ära võtad.»

Korraga meenub Martinile, et isegi ülikond, mida ta praegu kannab, on Ülajõe Antsult laenatud rahaga ostetud.

«Ell!»

«Jah, Mart?»

«Ei midagi. Kellega sa tantsisid?»

«Pole aimugi, vist mõni kaugelt tulnud jaanipäevakülaline.»

«Ah nii!»

«Ma siis lähen ja ... Sedamoodi jääb.»

«Mismoodi?»

«Et jäta see Moitule suhkrutoomine.»

«Kuidas sa võid, Ell?»

«Kas see oleks parem, kui ma uluksin ja peast juukseid kisuksin? Eluaeg pikk. Pärast jõuan seda küll ja küll veel teha. Millal ma alles Aeda vanuseks saan? Ülajõe on kord säärane koht, kus Alajõe mehed kosjas käivad ja kus neiud vanatüdrukuks jäävad. Saatus.»

Nad olid merekaldale välja jõudnud. Vaiksena, raskena ja tumedana läikis lahe pind. Vetel oli kevadine mõõn.

«Head aega, Mart!» Neiu ulatas poisile jaheda tuksuva käe.

«Ell!»

«Jäta, Mart! Paljad sõnad ei paranda siin enam midagi.»

Tüdruk tõmbas otsustavalt käe poisi omast ja ruttas otse pooljoostes mööda laheveest vabaks jäänud valget uhtliivariba jõe suudme poole. Kaugenes, muutus kustuva eha taustal väiksemaks, kuni lõugas pisikese kääru tegi, mille taha kadus.

Martin vaatas talle järele. Seisis ka siis veel, kui Elnast polnud enam midagi näha peale väikestest kingadest rannaliivale jäänud jäljerea. Mees tundis korraga, et praegu võiks ta lüüa käega Saarekoplile, «Pääsukesele», kogu Alajõe kohale ja koguni iseendale.

Igas liikumises peitub ka inerts. Ehkki Martinis pärast seda jaaniööd igasugune sisemine edasilükkav jõud puudus, kamandas ta ometi «Pääsukese» remonti peaaegu samasuguse hooga nagu ennegi. Ajas mööda Hiiumaa kauplusi tekiplangu polte taga, pani kõik Moorjaagu Jaani peenema pere tõrvatrossist triivtakku kiskuma, tagus Alajõe sepapajas uusi vandiraudu. Kui veel aega üle jäi, vihtus «Pääsukese» peal ühes Aadu ja Ossiga tööd teha.

Ja asi liikus. Laevalael lükiti üks laud teise kõrvale,

pardaplankudele pandi paigad sisse. Kaldal kuivasid mastid ja poomid-kahvlid ning paistis, et niipea kui tekk triivitud saab, võib juba nende kallale asuda.

Tööhoog oligi Martini südamevalust tugevam. Mida enam aega läks, seda sagedamini hakkas Elna «Pääsukese» varju jääma. Kui laevatööle lisaks veel Alajõe koha heinategu peale tuli, siis ei mahtunud mehel pähe üldse enam muud kui töö, töö ja veel kord töö. Päeviti rügas sadamas, öösiti kastega niitis. Loo ajal aga enne lõunat «Pääsuke», pärast keskpäeva reha ja heinahang.

«Polnud minulgi nooremast peast rammust ega töötahtmisest puudu, aga sulle, Martin, oo seda veel enam antud,» lausus Juhan ja need olid kõige suuremad kiidusõnad, mida ta kogu oma pika elu kestel kellelegi oli öelnud.

Ka Martinile endale tundus, et jõud tuli talle nagu mingist põhjatumast anumast. Sealt ei antud talle ainult kehalist rammu, hingki sai oma jao. Martin oli tol juunióöl kartnud, et Elnast lahtirebimine ta tapab, kuid nüüd paistis juba, et see kärisenud haav ei tee enam säärast valu nagu esimestel päevadel.

Ühel heinakuu hommikul pistis Oss Martinile pihku kinnikleebitud ümbriku.

«Milli häshkis anda.»

«Tule tingimata laupäeva õhtul! Mul on sinule rääkida väga tähtis asi,» luges Martin.

«Vaata, et sa Millit ei peta!» oli hoiatanud Elna. «Ega ometi . . . See veel puudus!» lõi mehele pind südamesse.

Hea, et Kaldal polnud koera. Õues pidas vahti vaid vaikiv kaevuvinn. Seegi oli hea, et juulikuu lõpul ööd olid pimedamad ega olnud karta soovimata silma. Valgust oli siiski nii palju, et laudaluugi all oli näha õhtul metsast toodud heinakoorem, elumaja mustava seina najal seisid valendavad rehavarred. Õu vaikis, majad magasid. Ainult kopliaia tagant kostis, kuidas hobune seal hammastega rohtu rapsis.

Vaevalt jõudis mees sõrmeotsaga Milli kambriust puudutada, kui seest öeldi: «Tule sisse, Mart, uks on lahti.»

Martin leidis kobamisi tabureti, istus tüdruku voodi kõrvale.

«Mis sa tahtsid mulle ütelda, Milli?»

«Sedasama, mida sa praegu pelgad.»

«Kust sina mu mõtteid tead?»

«Näe, tean! Oled küll meesterahvas inimene, aga küllap sa siiski ka naiste asjadest üht-teist taipad.»

«Ega ometi...»

«Ja-jah, ütle aga välja, mida sa kardad!»

«Mitte midagi ma ei karda.»

«Jätad siis kogu selle hirmu minu jaoks? Talvel lapsele muudkui pael kaela ja sügiseste linaluude alla. Kas niimoodi?»

«Milli! Kui... Kui see asi sedasi on, siis võtan su naiseks!»

«Ole meheks lubamast, aga kas ma muidu Alajõele ei kõlba?»

Martin sai äkki aru, et tüdrukule naer peale kippus.

«Kurat, Milli, sa teed kogu aeg nalja!»

«On see siis parem, kui mu sõnadel tõsi taga oleks?»

«Kuule, ma pole su käes mängida! Kui sa muga ainult ümberabudejuttu tahtsid ajada, siis lähen parem minema.»

«Kuhugile ma sind ei lase!» ütles Milli kindlalt, võttis oma tugevate kätega poisil kaela ümbert kinni ja ei lasknudki lahti, enne kui mees alla andis ja jäi.

XII PEATÜKK

Milli ja Martini pulmad olid määratud lõikuskuu viimasele pühapäevale. «Pääsukese» remondiga loodeti selleks ajaks valmis jõuda ja purjeka noor kapten tahtis enne väljasõitu perenaise Alajõele tuua, et see kohamured ja vana Juhani oma hoole alla võtaks.

Martin käis külakombe kohaselt, kosjaviinad kaasas, Kalda Priidu käest tütart küsimas. Isameheks oli Ussimäe Aadu. See reis aga ei läinudki tal nii libedalt, kui arvas. Milli vanaisa Jaak läks päris tuult täis.

«Sugulased!»

«Mes sugulased, vanaisad vennad,» lõi isa Priidu käega. Aga temal oli ütlemist teise kandi pealt.

«Juhaniga p'saa ükski inimene läbi. Õiget juttu tal pole, aga kui põrutab, siis nagu püssist. Sisse käia oskab ta vahel nii hullusti, et ei sünni kohe taga rääkidagi.»

«Mis ta vana muld enam. Tema paukumise ja põrutamise aeg hakkab mööda saama,» rahustas Martin.

«Ülepea,» ei jäänud pruudi isa ikka veel nõusse, «meite vahel pole juba ammust aast läbikäimist ega läbisaamist olnd ja nüüd siis korraga . . .»

«Ega sellepärast või lastel paariminekut ära keelata, et isad ja vanaisad omal ajal teineteisele karvaseid sõnu juhtusid ütlema,» lükkis ka Aadu oma arvamuse teiste sekka. «Omad koerad kisuvad, omad koerad lepivad.»

«Joome hosjaviinad ää jah!» toetas Oss nurgast.

«Sina, tolgus, ka midagi! . . .» hurjutas Priidu.

Kuid juba tõi Milli klaasid ja valas viina sisse.

«Kes tahab, see joob, aga mina võtan kosjad vastu,» tegi tüdruk vaidlusele järsu lõpu, just nagu Martini vanaema Liisugi poole sajandi eest, ja tõstis klaasi suule. Pikapeale said ka vanad aru, et aeg pole enam endine, kus isa-ema ja vanavanemad määrasid, kes keda. Tõrksad käed muutusid tahtjateks, tõsistesse suudesse siginesid naljasõnad.

«Neh, olgu siis . . . Sügisene aeg. Kevadel poleks mette juttugi olnd, ületalve peetud inimeseloom.»

Kõik rüüpasid. Kes vähem, kes rohkem, ainult Milli ema Maarja ei maitsenud, sest teda ei lubanud usk.

Hiiumaal kehtis vanasti komme, et pruut käis enne pulmi peigmehe kodus «kolme päeva» tegemas. Nende päevade kestel jälgisid poisi vanemad, kas poja väljavalitu on küllalt kärme pööruga, taibukas ja sõnakuulelik. Alles pärast prooviaega langetati paarimineku kohta lõplik otsus.

Sellest peaaegu juba ununenud pruugist leidis Milli ettekääande ja julguse Alajõele vaatama minna, kuidas need kaks meesinimest seal ilma naispereta üldse toime tulevad. Läks küll enne kukke ja koitu, aga Martinit ta enam eest ei leidnud, sest sellelgi oli täna tähtis päev: «Pääsukesele» hakati mastisid püsti panema.

Saksid olid juba hakkamas ja kliiverpoom paigale passitud. Kõik talid ja tropid oma kohal. Noorel kipril

oli isegi kahekroonine metallraha varuks, et seda igivana meretava kohaselt mastikanna alla panna. Õieti oleks tal selle jaoks pidanud olema kuldmünt, aga kellel neid tsaariajast enam järel oli. Või kellelt sa tead küsimagi minna.

Juba aovalgel olid mehed kohal. Peale Aadu ja Ossi tuli mastide püstiajamise juurde appi veel isavend Jaan oma kahe pojaga, Elmari ja Lembiga, kel mõlemal täismehe jõust enam kuigi palju puudu ei jäänud. Kokku kuus tugevat kätepaari, millest piisas, et kaldal valmis tehtud ja linaõliga ületõmmatud mastid rullidel merre lükata, paadi järel laeva juurde ujutada ning ankrupeli abil tekile asetatud saksidele tõsta.

Tikksirge saalinguristiga fokkmast, lõdvad vandid ussidena selle ümber, kiikus ristpalkide otsas. Trosside abil tõmmati endine Kõnnuselja hundilaane uhkus püstloodi ja mastikand viirati ettevaatlikult kiilsoni sisse raiutud pesasse. Sinna kotermannile altkäemaksuks jäetud kahekrooniline pidi purjekandjale tagama kõikide merevaimude heatahtliku suhtumise ja vedusad tuuled.

Seejärel vantide ja taakide kinnitamine, sakside ahtri poole nihutamine ning kord oligi grootmasti käes. Niisuguse suure ja kogu «Pääsukese» remondile punkti paneva töö juhtimine haaras Martinit jäägitult. Kuigi Aadu nõu oli suureks abiks ja toeks, tundis noor kipper esimest korda elus, mis tähendab kõike muud unustama panev, otsekui viina võtnud inimese õnnetunne iseenda mõtete ja kätetöö üle, mida tasakaalustab vaid vastutuse koorem. Üksainus valesti pandud tropp, nõrk koht taliloopris või ettevaatamatus viiramisel, ja raske mastipuu purustaks kukkumisel pikkade kuude kestel tehtud teki, langeks läbi laevapõhja. Selle asemel et õhtul uhiuute mastidega uhkustada, lamaks alus vett täis vrakina Moorjaagu sadama savipõhjal.

Kuid kõik läks haaki. Mõõdud olid õieti võetud, tropid ja talid ei vedanud alt. Tapid ja tapiaugud sobisid nagu vanad tuttavad.

«Paistab, et sa, Aadu, oled tõesti kunagi enne ka laevategu juurest mööda käinud,» kiitis Martin meistrit.

«Mis see vana oskus nüüd enam aitas, aga lihtsalt hirmuga tuli hea töö teha,» lükkas Aadu Martini möödakarva sõnad teise tahu peale.

«Kes või mis sind siis nii kartma pani?»

«No, eks ikka see, et kui nüüd midagi käte vahelt untsu kipub minema, siis peremees äkki ei kutsu pulma.»

«On siis seda enne ka ette tulnud, et isamees pulmalauas puudub?»

«Juhtunud on hullemaidki asju. Isegi seda, et õige mõrsja otse kirikuteel vankrist maha lükatakse ja uus kõrvale kahmatakse.»

«Ma kuulsin teistmoodi. Pruut olla ise plehku pand,» õiendas Martin Aadu kavalat juttu.

«Mine sa tea neid vanu lugusid uskuda, võis ju olla nii- ja teistmoodi,» silitas meister teravaks kippuvat mõistukõnet tasasemaks.

Töö jooksis ja aeg lendas. Augustikuu kuum päike ei tundnud halastust. Töömeeste nahad lõid leemendama. Särgiseljad algul mustasid, muutusid siis läbimärjaks.

«See oo laiskus, mis sedasi ühes higiga kerest välja tuleb,» seletas Jaan. «Nüüd see õige rügamise lust alles algab.»

Jah, ime küll! Seesama Jaan, keda Ingel kodus veoroomaks kutsus, kes villast lõnga sirgeks ei viitsivat tõmmata, oli meeste seas esimene töölõhkuja. Aga küllap säärane kahenäolisus tuli sellest, et koduseinte vahel naine tal kogu aeg kukil istus ja taga sundis. Ingel ei olnud mõttetark ega saanud oma pikkade juuste alla peidetud mõistusega aru, et igasugune surve tekitab vastupanu, ja arvas, et tema mees on lihtsalt venivillem.

Martini poolest oleksid mehed sel päeval küll vist söögita ja suitsuta jäänud, sest talle ei mahtunud pähe midagi peale mastide, vantide, troppide ja talide, kui mitte Aadule poleks õigel ajal meelde tulnud, et tühi kott püsti ei seisa. Mees langes äkki naagelpingile istukile ja kukkus kiruma:

«Kuradi soolikad! Sõlm läks sisse! Leidsid aja. Oleksid võinud vähemalt õhtuni oodata! Nüüd ei aita muu, kui tuleb kallist tööaega raisata ja nad kala-kartuliga õigeks ajada.»

Oss, kes ainult otsest juttu mõistis, kasutas pausi oma kombel.

«Aadu, anna vilhka jäghu tubahkat!»

«Ära nori! Sul täna oma püksitasku punnis!» käratas Aadu.

«Neh, unus ää,» vabandas Osvald ja tõmbaski tubakakoti lagedale. See oli tal täna hommikust saadik esimene suits.

Õhtuks saadi mastid püsti. Ainult tengade otsapanemine jäi teiseks päevaks. Päikese loojamineku aegu Moorjaagult kodu poole astudes pidi Martin mitu korda ümber pöörama ja tagasi vaatama. Nüüd ei olnud «Pääsuke» enam taglase-ehetest paljaks riisutud pastlatäoline laevakere, mis oma inetut küüru üle sadamamuulide ajas, vaid valendavate mastide ja tõrvmustade vandiniitidega toretsev purjekas. Kauaaegsest kätetööst ja vaevast tõusnud ilu aitas eriti esile tõsta juba pooleldi merre sukeldunud õhtupäikese viimane kiirtesära.

Väsinud võib inimene mitut moodi olla. Kõige rohkem riisub inimeselt jõudu tegemata töö. Töö, millest rahututel öödel avasilmi und näed, mis tingimata oleks vaja ära teha, kuid mis võimaluste puudumisel ikka ja jälle tuleb edasi lükata. Niisugust väsimust tundis vahetevahel Moorjaagu Jaan, kui ta oma lastekarjale ja uue elumaja ehitamisele mõtles.

Ihurammu võib inimeselt võtta, kui tal kõik teed ees püsti lähevad ja rajad umbsõlme jooksevad. Rapsid, rapsid nagu hüljes mõrrapäras, ja mida enam sa möllad, seda hullemini end sisse mässid. Selline asi juhtus Martiniga jaaniõhtul, kui ta mõõnaveest vabaks jäänud rannaribal Elna kaugusse kaduvaid jalajälgi vaatas.

Ent tänaõhtune väsimus oli Martinil nii tugevasti töörõõmuga segatud, et tundus, nagu ei oleks päevane rassimine talt jõudu võtnud, vaid hommikusele jaksule elutuld veelgi juurde lisanud. Millest muidu see, et jalad maanteed ei tundnud ja kogu aeg otse jooksma kippusid. Mõtted olid nii kerged, nii õnneõhulised, et isegi siis, kui Ülajõe läikiv plekk-katus Saarekopli tagant välja tuli, ei hakanud see ei peale ega südamele vaeva tegema. Martinile sai selgeks, et väsimus kordaläinud tööst pole väsimus, pigemini see, mida piiblis õndsuseks ja teistes raamatutes õnneks kutsutakse.

Saarekopli kohal Alajõe põllukaldale jõudnud, märkas mees, et kodukorstnast tuleb suitsu. «Mis see Juhan nüüd nii hilja seal kõrvetab?» imestas Martin. Lähe-

male minnes nägi ta Alajõe õuel midagi niisugust, mida ta seal kogu oma eluajal polnud harjunud nägema. Majade ümber toimetas keegi heledas suveseelikus kärme astumisega naine.

«Milli, mis sulle pähe on tulnud?»

«Täidan oma pruudikohust, teen kolme päeva,» vastas tüdruk ja jätkas riisumist nii jõudsalt, et rehavars otse lendas. «Vaata, missugune sul õu on! Õlepraht ja heinatrei tuleb vähekoodist saadik. Ise tahad naist majja tuua. Võta hang ja tule appi!» käsutas pruut peigmeest.

«Kas kohe ühe soojaga? Las ma enne jahtun!»

«Paneme aga pihta! Töö kardab tegijat. Tead, mis vanasõna ütleb: laisal läheb laupäeva õhtul kiireks. Parem juba enne peale pidada.»

«Käsk on vanem kui meie,» tunnistas Martin ülevõimu, võttis hangu ja hakkas kokkuriisutud hunnikuid kuuri kandma.

«Hommikust siiamaani võtsin seinte vahel. Nüüd läks seal pimedaks. Tulin välja. No, Mart, peab ütlema, et olen ma ka juhtunud nägema, aga . . .»

«Mis siin siis ikka nii väga . . .»

«See'p see on, et pole. Elude seest ei leia ühtki õiget riidehilpu peale sinu linnast toodud ülikonna. Aidas pole ainustki jahupeotäit. Tassitäie tangu leidsin, selle panin pudrukatlasse. Siis mustus. Potid-pajad seest umbseks kasvand, pliit nagu roostehunnik.»

«Küllap siis Juhan, jah, sõtkus viimased jahud leiva sisse. Eks me muretse jälle kuskilt,» rahustas Martin pruuti ja tal oli Milli lennukatest kätest ning kibedast keelest hea meel.

Augustiõhtu hämarus hiilis õue. Pimedus piilus akendest ja unkaaugust, kui noored seinte varju läksid. Köögis pliidi ees istus Juhan ja pistis oksi alla. Plaadil podises katel. Pudrulõhn tuli juba uksel vastu. Nagu eluaeg siin majas elanud, võttis Milli ahjusimsilt tikutoosi ja süütas väikese laiatahilise laualambi.

Mida Martin oma kõige salajasemas südamesopis Milli äravõtmisest lootis, oli juba selle ainsa päeva jooksul täide läinud. Pliit oli liivaga läikima löödud, söögilaual puusüü soodaga välja küüritud, seintelt tahm ja aastate tolm maha pestud. Savipõrandad prahist puh-

taks pühitud. Milli viis Martini tagakambrisse. Seal polnud nüüd enam muud kui neli alasti palkseina ja alles pesuniiske põrand.

«Kogu see koli, mis siin vedeles, läks rehetuppa ahju taha kurusse,» seletas Milli, pani oma kitsad ja tugevad tööinimese käed puusa ning vaatas mehele julgelt silma.

«Aga varsti tuleb rehi üles panna ja siis jäävad ette.»

«Need Alajõe kümmekond odrahakki ja rukkinapra laseme läbi masina.»

«Khm,» köhatas Martin ja imestas, kuidas ometi selle väikese naise sisse nii palju jõudu ja otsustavust mahub. «Mis vana Juhan su tööst arvas?»

«Või temal aega midagi arvata, panin ta puid tegema ja vett soojendama. Kambripõranda küürimise ajal küll puhus habemesse ja torises, et vesi panevat maja mädanema. Ütlesin, et tulgu Kaldale ja vaadaku. Seal eluaeg põrandaid pestud, aga astumisealused lauad ja päringud kõvad, et kõlisevad. Kui siis õhtul talle uued voodiõled tõin ja sõba tolmust puhtaks tagusin, leppis ära. Tead, mis ta ütles? Arvas: «Ja-jah, sust võib viimaks Martinile naine küll saada.»»

Laua äärde istuti kolmekesi. Mehed olid enne sööki näo ja käed puhtaks pesnud, Milli põll oli nii valge, et ei võinud peale vaadatagi. Keset pudrukaussi läikis Kalda Maarja pütist toodud võilusikatäis. Naisterahva käe alt tulnud õhtusööki ei olnud Alajõe elumaja pärast Liisu minekut enam näinud.

«Oled sa, Martin, selle peale ka mõtelnud, mis sa pulmalistele tahad ette anda?» küsis Juhan kahe suutäie vahel.

«Pulmad peame Kaldal,» kostis Milli Martini eest. Need heleda häälega lausutud kindlad sõnad ei olnud kuigi valjusti öeldud, kuid Juhan sai nendest esimesel ütlemisel sotti.

«Mis siis ikka, kui nõnnamoodi oo kokku räägitud . . .»

See oli ka kõik, mis sel õhtusöögil kõneldi.

Ehkki pruut oli nüüd kursis kogu peigmehe majapidamisega, leidus siiski veel asju, mis arutamist taht-sid.

Pärast lauakoristamist võttis Milli Martinil väikesest sõrmest kinni ja viis välja aidalävele istuma. Pehme augustiõhtu kuupaistel oli siin hea juttu ajada.

«Martin, aidas on sul ainult paar tünni silku ja hiired, kuidas me elama hakkame?»

«Ju siis peab raha eest nii palju leivavilja juurde ostma, et uue kätte saab. Kaugel need rehed enam.»

«Kambrisse on vaja lauda ja voodit.»

«Siin pole neid kusagilt võtta. Teha ka enam ei jõua. Ehk laseme tulla linnast? Sulle on ka vist pulmadeks riidepoolist vaja?»

«Aga raha?»

«Laeva remondist jääb natuke üle.»

«On see su enda?»

«Laenasin.»

«Tead, Mart, mis vanarahvas räägib? Laenuleib ja laastutuli. Nii palju toidukraami, et uudsevilja kätte saame, toon Kaldalt. Kaasavaraks saan mullika. See umbaher Päits on sügisel paras rammus, selle teeme lihaks. Kambrilaua toon kah, aga aseme moodi asi löö ise lauaotstest kokku, minu oma on kahe jaoks liiga kitsas. Ise tead...»

«Milli, sa oled lihtsalt...»

«Vara kiita, küll sa saad muga veel välku näha.»

«Õigus, unustasin sootuks ära, et ainult hobust võid kiita õhtul, naist aga hommikul.»

«Ma pole veel suga laulatatud.»

«Sellepärast sa ingel oledki, et pulmad pidamata.»

«Millal sa, Mart, oma laeva valmis saad ja merele lähed?»

«Kolm päeva pärast seda, kui meile kirikus sõnad peale on loetud.»

«Aga mesinädalad?»

«Poolest saati juba peetud.»

«Lobasuu!»

«Paljuks seda tõsist juttu ilmas üldse on?»

«Lähed sa laevaga kaugele?»

««Pääsuke» seilab küll Tallinna, Loksale, võib-olla koguni Soome sadamatesse, aga ära karda, ei ma lähe sust kaugele ühti!»

«Saa nüüd sinu jutust aru: laev läheb kaugele, kapten ei lähe.»

«Kui sina mõtled minu peale ja minu meeles oled sina, siis me pole ju teineteisest kaugel.»

«Sind pane kas või luuletama.»

«Tead, ükskord proovisin ka, aga ei tulnud välja.»

«Kellele sa tahtsid selle laulu teha? Ülajõe Elnale või? Ütle tõsiselt, on sul tast väga kahju?»

«Kesköö varsti käes, tahad ehk koju minna? Ma saadan sind.»

«Anna andeks, Mart! Ma enam seda nime suhu ei võta. Istume veel vähe aega. Sinu lähedal on nii hea olla. Vaata ometi, kui must on Saarekopli mets! Kui valge kuu!»

XIII PEATÜKK

Kui kumu lahti läks, et Alajõe Martin Kalda Millil kosjas käis, oli Lõukaküla jutumooridel terve kotitäis uudsevilja peeneks jahvatada. Sinnapoole ütlemisi oli ennegi olnud, aga rohkem sosinal ja silma pilgutades. Nüüd siis võis rääkida kohe täie suuga, sest pühapäeval olid asjaosaliste nimed kirikukantslist kogu valla ees maha hõigatud.

«See Milli jooksis teise järel maailmatuma aja, süda näpu otsas, juba siis, kui poiss veel allakroonut oli.»

«Ja-jah, tüdruk oo nobe kut västrik. Keerutas, keerutas, viimaks vedaski mehe voodisse.»

«Ju ta seal ka mängu pani, mis tal hinge taga oli. Eh-eh-eh! Poistemagatamine, see tal emast päritud amet. Maarja ka omal ajal... Ju sa kuulnud oled? Titegi jättis metsa.»

«Kus mu kõrvad olid, ikka kuulsin. Näe, aga Milli'p lase asja nii kaugele ühti. Küll ta tääb, miks Oss sehane on. Tääb, et vanemate patud nuheldakse laste kätte kolmandast ja neljandast põlvest saati.»

«Kudas sehantsed kaks nüüd passivad? Tüdruk keskelt peene kut siplane, tõmba Mardi-sugusel mehehärjal seest läbi, p'saa mitte märjakski.»

«Peene kondiga küll, aga töö peale — ää sa ütle. Oma silmaga vaatasin, heinamaal aab kohe mihe kaare. Äi niitmise juures pole kogu külas tema vastalist. Räägitakse, et muude tegemiste ja toimetuste peale ka hakkaja. Kuraasi änam kut vana Jaagul!»

«Kalda rahvas oo keik töölõhkujad inimesed. Vaata kas või sedasama Ossi. Peetakse lolliks ja tolguseks,

seks ja teiseks, aga näe, mis mihe käed teevad! Telliskivipõletaja, majameister, laevatöömees. Lööb kas või kerbule rauad alla.»

«Äi tää, mes niid küll Ülajõe Elna süda sees mõtleb?»

«Mes temal ikka pikalt mõtelda. Oo sehukesel peigmeestest puudu? Alajõe Martinit ta küll nutma äi jää.»

«Aga Ants?»

«Mes Ants, oleks see, et Elnal tükk küljes, siis . . .»

«Püha Issand! Sa'p täägi siis veel!»

«Mes asja?»

«See Martin oli pärast kroonust tulemist kohe Elnaga kaubad maha teind, Antsu käest mitu miljonit tüdruku kaasavara ette välja petnud. Mike eest ta siis Uudepere Villemilt laeva ostis?»

«Sa jeerum! Ja niid lõi vana pruudi peale käega ning veab Kaldalt uue kaasavara hoovi. Sehantset uudist saab kohe mitu aastat rääkida.»

«Selle poisi silmad sündimisest saadik sedasi, et üks vaatab kalal saba, teine pead. Mis ime siis, kui niid naisevetmise eas üks Elnat, teine Millit . . . Eh-eh-eh!»

«Martin oo siis tükimees jah! No, heakene küll, petnud Antsu — ega temagi oma vara õigusega kokku aand —, aga Elnast oo tuline kahju. Tõsise olemisega, lahke ja igatepidi sünnis inimene. Pole hoopistükkis Antsu moodigi.»

«Eks ta ole nee niidseaja mihed!»

«Või nad vanasti paremad olid. Kus lahkemalt vastu võeti, sinna läksid. Minu oma vanameeski — andku ta hingele rahu — mitu sängi see poissmehepõlves läbi aelas, enne kut . . . Jah, nee ajad niid läind.»

Paar päeva enne pulmi toodi Ülajõe Antsu õngepaadiga «Pääsukese» peale sõna, et astugu Martin pärast tööpäeva Moorjaagult tulles Ülajõelt läbi.

Kui Martin õhtul üle purde sammus, käis tal peast läbi tuhat mõtet. Kuid säärast kohtunikku, kes teda Antsu ees süüdlaseks oleks mõistnud, ta endas ei leidnud.

Õueväravas tormas talle vastu Moitu, hüppas rõõmu pärast püsti, tõmbas pika keelega üle vana sõbra näo ja jooksis Elna kambri akna alla. Nähes aga, et mees järele ei tule, vaid hoopis veranda ukse poole läks, jäi

hunt pettunult maja nurga juurde seisma ja haugatas. Kuid ka see ei aidanud. Tema lühikese mäluga sõber oli õige tee ära unustanud, läks ikkagi eesuksest sisse.

«Sa, Martin, oled uhkeks läind, änam naabrit vaatama ei alandagi tulla,» lausus Ants peale terekäe andmist. «Võta istet! Mul oleks sulle rääkida üks jutt. Vaata, see raha, mis ma sulle kevadel andsin, nüüd oleks endal hädasti vaja. Ega sa ei saaks tagasi maksta?»

«Millal?»

«Noh, täna-homme.»

«Aga sa ju ütlesid, et kui teenin, siis . . .»

«Jah, see on tõsi küll, aga Pärnu-püüu paadid tulid tagasi pooltühjalt. Maju ehitatakse visalt ja katusekivid enam midagi sisse ei too. Veskiehitus kogu aeg neelab. Inimene mõtleb ja ütleb, aga jumal juhib.»

«Kus pole, sealt ei võta ka surm. «Pääsukese» remont läks hullumoodi maksma. Aga mul on Loksalt mitu telliskivi prahti maha tehtud. Jõuluks ehk võiksin osa . . .»

«Sa, mees, pane ennast minu asemele. Mis sina teeksid? Raha endal hädasti vaja, aga suured summad oo välja laenatud. Parem ikka lased teise mehe elud-majad ja koha oksjonile minna, kui ise peavarjust ilma jääd.»

«On see asi sul siis nii hull?»

«Kutsu seda hulluks või kuidas tahad, aga mul oo veksel paarisaja tuhandega protesti minemas. Taskus hoian sinu oma. Noh, hea küll, ütleme, et kuidagi pikendan ja puterdan välja. Aga sina lähed laevaga merele, juhtub midagi . . . Teed koha obligatsioonide peale pangalaenu ja mul pole sult punast pennigi võtta. Niipalju kui mina tean, oo «Pääsuke» siiamaani ametlikult ikka veel Uudepere Villemi nimel. Teite omavahelise paberi võid tasku põhja peita, sellest ei pruugi keegi teada.»

Martinil oli asjast selge pilt. Püüupaadid ei olnud kunagi nii palju raha toonud kui sel kevadel. Seda teadis rääkida isavend Jaan, kes ise kaasas käis. Antsu katusekive ostis pool Hiiumaad. Kinguta Robert neid enam üksi teha ei jõudnud, talle oli mitu abimeest võetud. Veskiga oldi juba niikaugel, et lastakse sügisel suure vee ajal käima. Asi ei saanud seista Antsu rahapuudu-

ses, vaid milleski muus. Martinile meenusid Elna sõnad: «Isa ei anna kellelegi midagi hea mehe poolest.»

«Mis me siis nüüd teeme? Sinul on raha vaja, aga mina praegu oma võlga kinni maksta ei saa.»

«Vaata, oleks üks ettepanek. See teeb minu enda asja küll raskemaks ja sinu oma lihtsaks, aga naabrite vahel... Ega alati saa kasude peale vaadata. Anna mulle Alajõe Saarekoppel! Muidugi, sehukest summat sa selle liivase maalapi ja mõne saaretupsu eest kusagilt ei saa, aga et see just minu krundi vastas — ainult jõgi vahet —, siis...»

«Saarekoppel! Vanaisa istutatud ja kasvatatud puud. Ei, seda ma ei või teha! Juhan neaks mind seks ja teiseks.»

Martin tundis, kuidas talle vihalaine südamest pähe lõi. Ent enne kui tema suu mõtlematuid sõnu jõudis ütelda, avanes kambriuks ja Antsu ees seisis Elna. Pikk, range, silmis kõikejulgev ärevus.

«Isa, Alajõe Saarekoppel jäta rahule! Seda sa Martinilt ei võta!»

«Ole üsna rahulik, laps! Saarekoplit olen juba ammu tahtnud. Selle peale mõtlesin juba kevadel, kui see mees esimest korda siia õue tulles mitte su aknale, vaid Ülajõe eesukse pihta koputas. Mina aan oma asju pikkamööda ja kindla peale. Neid plaane, mis mina olen teinud, pole mul kombeks muuta, nagu mõnel teisel minu majas. Ka see jääb maksma, et kas selle laenuraha või Saarekopli saad endale kaasavaraks. Arvasin omal ajal, et Martinil oo nii palju mõistust ja taipab, aga paistab, et polnud. Nüüd las omad vitsad peksavad!»

«Isa, sa ei tohi! Kui sa nii häbematu oled, siis ma... Ei tea, mis teen!» Elna tõstis käed silmade ette, puhkes nutma ja jooksis toast välja.

«Tüdrukute mood: väle nutma, väle naerma, veel väledam vihaseks saama. Aga sinuga, Martin, oo asjad küll nõnna, et kudas tahad. Kas kirjutad Saarekopli Ülajõe külge ja saad selle eest oma veksli tagasi või laseme kogu su koha ja majalogud haamri alla.»

«Aga mis siis Juhan ütleb?»

«Alajõe oo ometi sinu oma. Juhani päevad varsti õhtal, temal niid änam ütelda või mõtelda.»

Martini pea ei võtnud praegu midagi. Õlgu rõhuv võlasumma, Ants oma jutuga Saarekoplist ja oksjonist. Juhani ähvardav habemetuust ja siis veel Elna, kes pärast kõike seda tema eest välja astus. Säärast pundart paari minutiga ei aruta.

«Las ma mõtlen järele,» oli kõik, mis Martin ütelda suutis.

«Mõtle, mõtle, aga aega annan sulle kõigest kolm päeva. Ja änam ma meelde tuletama ei hakka. Kui tärmiini mööda lased, tuleb sul tegemist teha ainult panga ja kohtupristaviga.»

Viimases hädas läks Martin abi saama lell Andruselt. Oli ju Saarekoppel ometi selle isa rajatud ja eks Andruski pidanud teadma, et need saared olid istutatud niisama palju Juhani südamesse kui Alajõe mulda.

«Oled sa kuulnud, mees, et kus kaks koos, sinna pole kolmandat vaja?» küsis Moorjaagu «parun» pilkavalt. «See on Ülajõe Antsu ja sinu äriline vahekord ning minul ei sünni oma näppu sellesse pista. Sa ju tead, et isegi koer saab tigedaks, kui keegi temalt konti tahab ära võtta. Mina Antsuga riidu minna ei soovi, sest oleme kompanjonid ja siiamaani kõik asjad ausalt ajanud. Kui ma nüüd äkki tema selja taga säärase tüki ära teen, et sinule raha laenan ja temal seetõttu äri luhta läheb, see oleks meiesuguste aumeeste vahel üks ennekuulmatu asi.»

«Aga võib-olla pank annaks laenu Alajõe koha peale?» tahtis Martin isavenna arvamust teada saada.

«Hilja! Paari päeva pärast on su veksel protestis ja siis sa nii lolli panka enam ei leia, kes sind veel usaldaks. Ants on pangahärrade juures oma poiss. Ütleb poole sõna, ei lasta sind uksestki sisse, koputa nii palju, kui tahad.»

«Nüüd, va sugulane, on hea nõu kallis.»

«Nõu? Läinud siis, kui asi veel andis, Ülajõe Elnale kosja, poleks sa praegu sehukestest muredest kurja undki näinud. Nüüd . . . Ise keetsid, ise sööd oma supi.»

«Pole igal mehel tüdruku juurde minnes raha meeles, nagu mõnel,» ei saanud Martin end pidada.

«Peab see olema sissekäimine minule?» püüdis lell üleoleva naeratusega torget kõrvale juhtida. «Ükskõik,

mis mul ka omal ajal meeles võis olla, aga näed, pole mul nüüd vaja, müts peos, teise mehe käest käia raha lanimas ega muretseda, mis ma homme suhu panen.»

«Olgu sellega,» surus Martin endas pilkepaharetil suu kinni. «Aga kui Juhan teada saab, et ma tema Saarekopli maha olen müünud?»

«Las siis kahetseb, et oma poegadest mööda läks ja koha sinu nimele kirjutas.»

«Aga te kumbki, ei Jaan ega sina, poleks Alajõele läinud.»

«Muidugi poleks! Koht oleks rahaks tehtud ja Juhan selle summa eest ausalt surnuks söödetud.»

«Aga sa ju tead ometi, et vanamees ei taha Alajõelt ära tulla.»

«Ei taha! Vana inimene ja väeti laps, kes sehukese tahtmisest saab küsida?»

Martin jättis head aega. Sai aru, et selle supi peab ta tõesti üksi ära sööma, nagu Andrus ütles, hoolimata sellest, kui kuumalt see alla tuleb kugistada ja kuidas ta seejuures oma suud kõrvetab.

Just oma pulmapäeva-eelsel reedel tuli Martinil Kolgata teekond ette võtta. Istusid hommikul Ülajõe Antsuga bussi ja sõitsid notari juurde lepingut kirjutama.

Enne kui Alajõe peremees käe allapanemiseks ametimehe laualt sulepea võttis, lausus ta Antsule:

«Üht asja pead sa mulle küll lubama. Jäägu see Juhani eest varjule. Saad aru?»

«Kulla naabrimees, miks ma seda ei taipa, vana inimene... Ta ju ka eluaeg olnud ja teinud, oma asi armas. Ole sellepärast üsna mureta! Niikaua, kui tema elab, las saared kasvavad, las vanamees käib koplis ja peab puid omaks. Oo mul sellest kahju? Kauaks temal enam aastaid, ilmasambaks pole keegi jäänd. Aumehe sõna! Asi jääb täiesti omavahele. Kui ma sulle õigust ütlen, siis mu oma tütar ka ei tea, kus ma praegu olen. Ära karda, egas ma sinu olukorda kurjasti taha tarvitada. Usu, mina olen sehuke mees, mis ütlen, see oo.»

«Eks ma pea siis veel kord uskuma,» vastas Martin ja kirjutas alla.

XIV PEATÜKK

Alajõe Martin ja Kalda Milli läksid paari nagu Lõukaküla inimeste esivanemad vanastigi. Mõrsja oli valges, noor, ilus ja õndsa näoga, nagu õige pruut olema peabki. Tema kerekas peigmees aga tugev, tõsine ja parajas naisevõtmise eas.

Kõik tehti korra ja kombe kohaselt. Sõnad loeti peale, pruut ja peigmees ütlesid ilusasti oma jah!

Aga siis, kui noorpaar pärast laulatust pühakojast välja tuli ja kirikukell lööma hakkas, tõusis tornist lendu riidlev hakikari. Hakkide sõnelemise sekka laskis teab kust tulnud vares oma kolm soolast kuradit.

«Vares kutsus kurja, äi sehane asi niid küll ead tähenda!» ohkas tudivana Kinguta Kadri, kelle tütre Alajõe poisid omal ajal võtmata olid jätnud.

«Neh, taevalinnud oo jumalale ligemal kut inimesed, nemad täädvad paljud asjad ää, mis meite eest varjule oo pandud,» vastas teist korda leseks jäänud Laidu Madli, kelle viimane mees oli Alajõe Juhani ja Kalda Jaagu vend Siim ning keda pulma kutsumisel ära oli unustatud.

Pärast räägiti, et kui kümmekond vankritäit pulmalisi Alajõe Saarekoplist mööda sõitis, siis piilunud peigmehe üks silm Millit, teine aga käinud mitu reisi Ülajõe õues ära ja otsinud Elnat, kellest sel päeval varjugi ei nähtud.

Keda kutsuda, keda mitte, selles noorpaaril erilisi vaidlusi ei tekkinud. Õieti oli kogu see värk Milli kaelas, sest Alajõe rehetuppa rahvast viia ei sobinud. Ja millekski? Eks see ole ükskõik, kus pulm maha mõllatakse.

Kalda pere pulmalaud polnud nii vaene, nagu öeldakse, et külalised renile toodud silkudel silmad oleksid pidanud ära sööma. Ka mitte nii rikas, et nad kallil kohakalal naha oleksid võinud järele jätta. Peale merehulguste olid laual veel klimbisupp, kausid kartulitega ja lihavaagnad. Leiba kohe kolme sorti: igapäevast haput, kuuma veega tehtud magushaput ja sepikujahust täismagedat.

Alajõe Juhan ja tema vend Kalda Jaak istusid ligemale veerandsaja aasta järel jälle ühe ja sama laua

ääres. Viimati oli see Martini ema matustel, kus üks sõna aitas teist, kuni läkski riiuks. Nende vahele jäi nagu ajujää pank, mis ei tahtnud ega tahtnud ära sulada. Nüüd oli aga tuul soojemast küljest ja jäärüsi hakkas triivima.

«Eks sa katsu meite märga ka!» ulatas Jaak Juhanile õllekapa.

Vend võttis vennalt kibu, laskis lonksu alla ja kiitis: «Pole viga, oo viha, oo väge.»

Ka pruudi isa Priidu paistis oma meelehärmist üle saamas olevat. Küsis üht-teist Alajõe põlluviljade kohta ja et kas kevadine kalapüük mõrdade kulu ära tasus. Ent ainus inimene, kes täna tõesti kõik vana vaenu sootumaks ära jaksas unustada, oli pruudi ema Maarja. Kui talitustest vähegi aega sai, vaatas ta mirdiehtes Millit, endal pisar silmanurgas varitsemas. Õhkas kogu oma vagast südamest: «Oh jumal, anna mu tütrele elus vähem risti ja ränkamist, kui sa seda mulle andsid ja annad!»

Kogu see pulmalaua alla vaibuv vana vimm ja kunagised külajutud kerkisid aga noorte paariminemise pühitsejatele kohe meelde, kui vintijäänud Oss laua kaugemast otsast hüüdis:

«Hurat, Aadu, anna vilhka jäghu tubahkat!»

Pulmalistel tõusis prunt kurku. Õllekapad külmusid laua külge kinni. Vaikis lusikate klõbin. Ossi tumma inimese üminal läbi nina öeldud sõnasoerdid kostsid siin niisama võikalt nagu pühakoja ees vareste kraaksumine. Vanemate inimeste pilgud pöördusid Juhanile, sest see oli ju ometi tema, kes kunagi Kalda rahva ihusoo ära oli neednud.

Ainult Ussimäe Aadu taipas, kuidas kaduma kippuvat peolaua tuju veel päästa võib. Omal ajal oli ta hea häälega laulumees olnud ega lasknud veel nüüdki, kui sakid sees, endast kellelgi üle hõisata. Aadu heitis Ossile tubakakoti, võttis enda kõrval istuval Priidul käe alt kinni ning algas:

«Sest oo niid sada aestat täis,
kui kurat viimaks Käinas käis.
Käis ja vaatas naabrimihi,
mis nad teevad kahekesi.

Kas nad palju õlut teevad,
kas nad palju viina joovad?
Kas neil piiblid parsil seisvad,
kirgoriided kirstupõhjas?
Kas nad eiti enseldavad,
küljeluusid kantseldavad?
Kas neil lapsed lusti löövad,
öösel kambriuksed käivad?»

Kogu pulmalaud ärkas, lõi naerumürinal keema. Asi oli seda naljakam, et Priidu pidi ometi aru saama, kelle ribide vahele laulu terav ots oli rihitud, kuid pruudi isa jorises vapralt kaasa ega teinud väljagi.

Kui pärast laulu Kinguta Robert, kes juba ammu Ossi rattaparanduse kinni oli maksnud, pillil lõõtsa pikaks tõmbas ja supimoorid välja hõigati, siis läks kohe tantsuks ja tralliks, nagu igas õiges pulmas.

Õllesoe kooris meestel pintsakud ült, pani naistelnoorikutel põsenukid põlema, muutis pulmarahva jalad nii kergeks nagu pärast laupäevaõhtust vihasauna. Kalda elumaja kõik uksed-aknad olid lahti lükatud, et jalakeerutusest ülesehmatatud tolm ning inimeste higi- ja hingeleitsak välja pääseksid.

Naisperet oli pulmas enam kui mehi. Paljud tüdrukud, kes tantsupõrandale ei mahtunud, istusid aknalaudadel ja välisukse ees tungles neid terve kobar, nagu mesilased suveõhtuti taru lennuaugu ümber.

Needsamad küüdu- ja kleidikandjad siis esimestena kuulsidki postmaanteelt kostvat aisakella helinat, millega peagi kaasnesid sõiduhobuste kaelakurinad ja kabjaplagin. Õiendati vaatama, mõni hakkajam upitas end isegi kaevurakkele püsti, kuid näis, nagu oleksid Kalda pere karjamaa kadakadki kikivarvule tõusnud ning varjasid kadedalt kõike, mis maanteel liikus.

Ukseauk jäi õue trügiva naistesumma jaoks kitsaks. Ka mehed jätsid õllekapad sinnapaika ja astusid välja.

«Mes sal siis õite lahti oo?»

«Äi see pole Jenseni-härra, hobuseid oo änam kut üks.»

«Küllap Kuriste kaupmees — see vahel ajab Heltermaa meeste vedruvankriga, kaks halli ees.»

«Saaks ometi kas või korra silma peale lüüa, ega sehantset uhkust näe iga päev!»

«Oot-oot, omal ajal sai laevamastis ära käidud,» kogub vana harkis habemega Lauri Villem julgust, kergitab pükse ja hakkab rehealuse räästa najal seisvat redelit mööda üles ronima. Astub mõne pulgavahe, pöörab siis näo suure tee poole ja sihib.

«Noh, mes sa sal näed?» hüütakse alt.

«Heltermaa meeste hallid neh. Kesse muu kut va Kuriste Kimberg... Äi, kurat, sisse keerab! Täie traaviga otse siia!»

Ja Lauri Villem, keda aastat kolmkümmend tagasi Atlandi mere möirgamine, Biskaia laineuputused ega Kariibi saarte vahel sündinud orkaanid verest välja ei viinud, ehmatas südame seisma ning kobas kaua jalaga altpoolt redelipulka otsida, enne kui leidis.

Lööke ei jätnud vahele mitte ainult Villemi süda, kui vedruvankrit vedav kimlipaar, pead lookas, vahutordid külgedel, väravas pika ptruuga otse ülejalaajamise pealt kinni peeti. Sel ajal, mil poisiohtu kutsar kohapeal kapju pilduvate hobuste suuraudu pingutas, hüppas vankrilt vitsjas peene kondiga noorhärra. Mehel oli seljas kallist linnariidest must ülikond, lips ees ja kübar peas. Nägu nälga näinud ja kahvatu, kitsas justkui serviti käsi.

Härra aitas vankrilt maha altpoolt pitsidesse ja satsidesse peidetud paksu proua, kes aga ülalt otsast oma pehme näo ja valgete rindadega riietest otse välja kippus, nagu hästi kerkinud püülisaiataigen üle riista ääre.

Keegi ei tundnud tulijaid enne, kui kõhn ja kookus Kalda vanaperenaine Ingel läbi pulmaliste summa ette trügis ja tulijaid takseeris:

«Oo see tünder niid tõesti meite Mahta või pole ta mette?»

«Ema!» hüüdis paks proua, astus ligemale ja lõi oma lihavad valged käsivarred ümber vanainimese kadakapruuni kortsus kaela.

«Kui sa moole ema ütled, jo sa pead siis ikka mo tütar olema,» lausus Kalda Ingel, pühkis sõrmeotsaga silmanurgast pisara ning astus sammu tagasi, et paremini näha ja veel kord vaadata. «Olgu muud mis taheb, aga paistab, et leiva otsa sa laps oled küll juhtunud,» oli ema lõplik hinnang.

«Ah-ah-ah!» naerab linnaproua rindade vappudes. «Leiva otsa! Meil on Karliga suur koloniaalkauplus. Rosenbergi äri on kuulus üle kogu Tallinna linna.» Lisab siis sama hingetõmbega: «See siin on minu poeg Otto. Tule, löö vanaemale patsi!»

Noorhärra võtab vanainimese käe ja koogutab selle kohale. Väravas helisevad hobuste kurinad.

«Kas sa, Otto, fuurmanile veel pole maksnud?» küsib Mahta pojalt.

«Millega? Mul pole taskus punast pennigi,» vastab Otto hooletult.

Mahta tatsab vankri juurde, otsib ridikülist kaua parajat raha, mille lõpuks leiabki. Ulatab kutsarile. Hallid pööravad vankril otsa maantee poole, saavad piitsaga nähvaka ning sööstavad minema. Tolmupilv hajub üle kadakate.

Ka peremees Jaak komberdab oma vanadusest kangetel jalgadel uksest õue kaugelt tulnud tütrele tere ütlema.

«Kuskohta sa oma Kaarli siis jätsid ja miks sa ise hiljaks jähid?» küsib vanamees pärast käeandmist. «Tillegrammis käskisime ju kogu perega ja tärmiin oli eilse päeva peal.»

«Ah, isa, sa ei tea, kui palju kaupluses tööd ja muret on! Ööd ja päevad... Karl lihtsalt ei jõua... Äri!» ohkab Mahta ja laiutab käsi. «Meie aga ei saanud eile tormi tõttu üle. Täna oli laev nii täis, et auto tuli Haapsallu jätta. Mõtlesime korra hoopis tagasi minna. Raputa siin mööda Hiiumaa tolmuseid maanteid mingisuguse vankriloguga.»

Läbi pulmarahva käib sahin: «Püha taevas! Tal on oma auto!»

Ainult Jaak ei lase end segada. Toriseb poolpahaselt: «Aupärast on see Kaarel juba kolmkümmend viis aastat mo väimees, aga silmnäole pole teda veel saanud.» Teretab siis kättpidi ka Ottot. «See noorhärra oo siis teite poeg,» tunnistab vanaisa lapselast. «Pole sehane roigas niid Kalda rahva moodi mette. Jo ta isa sedasi pikalt koos oo.»

«Seda küll,» vastab noormees ladusalt ja häirimatult ning silmitseb varjamatu uudishimuga talutaati, kelle järeltulija ta on. Otto on pikk, sirge rühiga, kaksküm-

mend viis aastat vana. Tõesti pole tas jälgegi sellest lüheldasest, jässakast, kaheksandasse aastakümnesse astunud maamehest.

«Ta on mul ohvitser. Peaksite teda veel mundris nägema!» seletab Mahta ja ta silmad otsivad pulmaliste nägudelt üllatust. Linnaproua jääb oma sõnade mõjuga enam kui rahule. Küsib siis: «Aga kus on mu vend Friedrich ja tema naine Marie? Ja pruutpaar? Jummal!» meenub talle äkki midagi. «Linnast toodud lilled . . .! Vankrisse unustasime!»

«Mis sa nest muretsed, küll Heltermaa mihe hallid pistavad nahka!» trööstib Ussimäe Aadu.

Äkki on kõikide jutujärjel taas prunt eest ära. Julgetakse naerda, naljasõnu loopida ja juba paras jagu vintis Moorjaagu Jaan hõikab: «Hõissa pulmad!»

Pulmatuppa olid jäänud ainult pruutpaar ja Milli isa Priidu. Ema Maarjal aga olid aisakelli kuuldes põlved nõrgaks läinud ja siin ta nüüd piilus köögiukse vahelt, silmis pelg. Südames oli ta juba lootma hakanud, et linnarahvas hoopis tulemata jääb, sest oskad sa neid sööta või joota. Siis ei tea keegi enam, kuidas ta istuma või astuma peab.

Priidu aga tundis pisikest vimma oma rikka õe vastu. Omal ajal olid nad mõlemad ühesugused paljasjalgsed, mõlemad äigasid käeseljaga ninaaluseid, aga nüüd . . . (Kõik, mis väljas räägiti, kuuldus tuppagi ära.) Kahehobusekaless, mille astmelauda Priidu oma eluajal veel varbaotsagagi polnud puudutanud, on temale mingi vankrilogu. Auto jäi Haapsallu . . . Kolmkümmend aastat pole ta leidnud nii palju aega, et korraks, kas või pooleks päevaks isakoju tulla. Rääkimata veel mehest, kes üldse jalaga Hiiumaale pole saanud. Vriidrik ja Marie!

«Ära sa mul mine kuhugi!» manitseb pruudi isa kohalt kibelevat Millit. «Kui neil meitega pistmist on, küll nad siis teavad, kuskohas pererahvaga kokku võib saada.»

Kuid juba vajubki endine Kalda Mahta, praegune proua Magdalena Rosenberg, uksest sisse. Tema kiiluvees ohvitserist poeg, kes kummardama peab, et Kalda meeste mõõdu järgi tehtud ukse ülemise põikpiida vastu oma pead mitte ära lüüa.

«Friedrich, kui vanaks sa oled jäänud!» langeb linnaproua vennale kaela. Ajab sealjuures poolenijoodud õllekapa laualt põrandale. «Uihh!» äigab Mahta käega üle märjaks saanud kleidisaba. Märkab siis noorpaari. Ulatab esmalt Millile, siis Martinile oma alles õllemärja käe. «Oh, lapsed, lapsed! Soovin teile palju õnne!» Vaatab ringi. «Aga kus on siis Marie?»

«Pole siin miskit Vriidrikut ega Mariet,» ühmab Priidu. «Sa, Mahta, tead ju küll, et so vend oo Kalda Priidu ja tal oo Maarja-nimeline naine.»

Poolvägisi tiritakse pruudi ema köögist lagedale ja peab temagi käsi kord linnainimeste peost läbi käima.

Otto avab kingituste kohvri, kust peigmehele antakse värvilisest klaasist viinakarahvin ja noorikule punasest puust tehtud pruudikirstu meenutav ehtekarp.

Rahvas asutab uuesti sööma. Mahta pannakse otse peigmehe kõrvale ja selle ohvitserist poeg juhatatakse tähtsamate pulmakülaliste juurde, nimelt Moorjaagu Andruse ja saajavanema au sees oleva Ussimäe Aadu vahele. Linnainimestele tuuakse taldrikud ja klaasid, noad ja kahvlid. Tahtes näidata, et ka siin peres peenemaid kombeid tuntakse, pühib Maarja otse külaliste nähes põllesabasse nende sööginõudelt viimase kui tolmukübeme.

Nüüd ei sobi enam üksteisega lõõpida, ei passi nagu lauldagi, lorajuttudest rääkimata. Sest siin istuvad ikkagi linnast tulnud inimesed, kes on suurte härrade, prouade ja preilidega ühes lauas sööma-jooma harjunud.

Mahta toidust ei paistnud hoolivat. «Haapsalus, Peterburi võõrastemajas sõime just enne ärasõitu tugeva lõuna,» seletas proua Rosenberg ja puudutas oma veripunaseks värvitud huultega ainult pisut-pisut õlleklaasi äärt. Poeg Otto samuti söögist lugu ei pidanud, aga õlu maitses talle küll. Klaasitäiest ei saanud ta midagi, jõi kohe kibu äärest.

«Või kohe ohvitserikoolid läbi tehtud — vaata aga vaata,» julgeb Andrus linnamehest sugulasega juttu teha. «Ma ka vana sõjamees. Sai omal ajal punastega Narva taga lahinguid peetud ja Võnnu all mõisnikkudele säru tehtud.»

«Nojah, see kõik oli muidugi omal ajal,» lausub noorhärra ja peidab oma pilkava naeratuse õllekappa. Näis, et Hiiumaa õlu muutus suurelt maalt tulnud mehele kogu aeg paremaks ja nüüd ei oodanud ta enam sundimist, vaid kibu kerkis talle nagu iseenesest suule. Poiss paistis päris moodis mees olevat, kuid toon, millega ta osatas «omal ajal», millegipärast Moorjaagu Andrusele ei meeldinud.

«Andsime omal ajal ja peksame neid saksu veel, kui vaja peaks minema,» kuraasitab pisut vintis Andrus ja lööb lapiti käega vastu lauda.

«Hiidlased on omakohta muidugi kanged mehed küll, aga praegu seisab kõigi sakslaste seljataga Adolf Hitler ja selle mehega nii lihtsalt juba toime ei tule. Või mis teie arvate?» Nüüd ei püüagi Otto Rosenberg enam oma muiet peita.

«Vaata aga vaata, ise aupärast Eesti sõjaväes ohvitser, aga juba enne jänes püksis, kui keegi pauku jõuab lasta,» annab Andrus vastu.

«Sääraste maade peale nagu Eesti ja suurematelegi sakslane tänapäeval padrunit ei raiska, neile aitab juhi kõvast sõnast ja rusikahoobist. Võib-olla olete ehk kuulnud midagi Austria anschlussist, Sudeedimaast, Meemelist? Muide, ka mina olen isa poolt sakslane.»

«Siis oo siin lauas kaks parunit kohe kõrvuti juhtunud,» püüab Lauri Villem nalja teha. Mõned nooremad turtsatavadki naerma.

«Mes parunid, mes saksad,» silub Ussimäe Aadu juba teab mitmendat korda pulmarahva karvaseks kiskuvat juttu. «Sii oo puha Hiiumaa mehed, hiidlaste pulm ja koguni odrad, millest see õllemärg tehtud, oo sellesama saare peal kasvand. Hõissa pulma!»

Kuid seekord tõuseb ainult Aadu enda õllekibu. Teiste käed ei kerki. Siin pole mängus mingi sugulastevaheline sõnasõda, vaid riigi ja rahva au. Kogu pikk laudkond jääb kuulatama, vaikib isegi tüdrukute sosin.

Korraga tõuseb lauast poolpurjus Moorjaagu Jaan. Sihib oma virvendava pilguga vend Andrust ja linnahärrat. Ta lahja keha on ettepoole vimmas. Lausub tasa, kuid raskelt: «Aga mina ütlen nii palju, et kui veel löömaks peaks minema, siis ei tehta vahet, olgu see parun oma või saksa soost.»

«Mis asjaga sinusugune ka lööma hakkab, aerutüüga või — see tuleb sul ka veel minu paadist laenata,» pilkab Andrus.

«Kas või nendesamustega!» näitab Jaan vennale oma kondist rusikat.

«Istu niid ometi!» tõmbab Moorjaagu Ingel oma tormiks kiskuvat meest kuuehõlmast.

Jaan ei tee seekord oma küljeluu manitsust kuulmagi. Tonksab teisel pool istuvat Kinguta Robertit, kelle õlleraske pea vastu lauda kipub vajuma ja kelleni kogu see jutt ainult läbi humalaviha kohina on kostnud.

«Lähme, Robert! Siin puha parunite olemine. Käigu nad persse!»

Robert tõuseb purjus inimese kuulekusega, ja lausub temagi paar vänget sõna, vaevalt teades, kelle aadressil: «Kuradi täid!» Haarab siis oma pilli järilt kaenlasse ja marsib Jaani käe alt kinni hoides pulmatoast välja. Lõõtsa kokku lükates pääseb muusikariistast sihuke segane heli, nagu oleks kümmekond jooksukihus isakassi külatänaval ühekorraga emase peale sattunud.

«Kes teil s ä ä r a s e d siin on? Kommunistid?» küsib Otto, kelle mustad kulmud üllatusest kõrgele on tõusnud.

«Mes kommunistid! Said tilga õlut ja nüüd ei tea, mes suust välja aavad. Purjus inimeste jõuramine... See vanem oo üks puupaljas sulasemees, joomakoer pealekauba. Teine samasugune lakekrants — isata üles kasvand hooralaps,» seletab Andrus.

«Joomakoer, hooralaps,» osatab vana Kalda Jaak, kes üle laua nende vastas istub. «Ütle otse välja, et üks oo so oma vend Jaan ja teine so poeg.»

Jaak on otsekohene ja aus mees. Tahab, et jutt oleks selge ja et tema linnamehest lapselaps kõiki oma sugulasi tundma saaks.

Ainus, keda need vahejuhtumid täiesti ükskõikseks jätsid, oli vana Alajõe Juhan. Teda päästsid tema poolkurdid kõrvad.

— — — — — — — — — — — — — —

Küll Martin oleks selle pooltühja meremehekoti ja muu kasina kraami, mis tal Alajõelt merereisile kaasa oli võtta, ka üksi jõudnud vankrikardaste vahele tõsta, aga Milli tahtis nii väga abiks olla ja nii nad siis ladu-

sidki kahekesi. Riidekraam, paar külimittu kartuleid, kalatünn ja leivakott.

Sel mihklikuu esimese päeva hommikul oli Millil esimene kord oma meest saata. Pole saanud veel Alajõe piirikivide ja õueaedadega õieti ära harjudagi, kui juba üksinda jäetakse. Kõrvakuulmisest ilma jäetud endale habemesse puhuvast Juhanist polnud ju majas mitte häälekski. Astus oma astumisi nagu hall vaim ja puhus habemesse. Pidi olema midagi väga tähtsat, kui tema suust sõna tuli. Kõige suuremaks seltsiks jäid ikkagi loomad ja kohatöö ning mõnus tunne, et oled omaette perenaine ja mitte isa-ema käskida-sundida.

Kuid pojapoja äraminemise hommikul näis, et vanamehe südamel tõesti midagi pakitses, mida ta enne Martini lahkumist ära ütelda tahtis. Parajasti siis, kui Milli vankrile istus ja mees ohjad võttis, astus Juhan uksest õue, aluspükste väel ja paljajalu. Pani käe silmade ette varjuks, vaatas Saarekopli tagant tõusvat päikest ja kõmpis vanainimese lühikesel sammul vankri juurde.

«Mart, sa siis nüüd lähed?»

«Jah, vanaisa, ma suga head aega juba jätsin, aga ela siis veel kord tervesti ja küll Milli vaatab, et sul söök laual ja puhas pesu seljas on. Kohatööd jäta ka täiesti tema jaoks. Kui igavaks läheb, eks ajad kah ääri peale,» hüüdis Martin Juhani kõrva sisse.

«Igavaks või,» otsis vanamees sõnu. «Istutasin Saarekopli äärde veel mõned taimed. Las kasvavad. Vaata see... Ütled, et uue maja ehitad koplisse. Siis peaks vundamendi alt mitu puud maha võtma. Äi sellest tule midagist. Mõtle veel.»

«Ole rahul! Ma arvan ka, et ega sinna ikka ei maksa.»

«Sa, Mart, vetad siis ikka vanainimese sõna ka kuulda,» jäi Juhan rahule. Vanamees seisis sügishommiku vinges tuules keset õue, aluspükste väel, paljajalu ja kõver. Puhus heal meelel habemesse ja vaatas, kuidas Lauk kärmel sammul mööda liivast rööpalist tänavat maantee poole tõttas, kardaste vahel Milli, vankri kõrval, ohjad peos, pika ja tugeva astumisega Martin.

«Pääsuke» oli õieti nelja mehe laev, kuid Martin, kes sõjaväekaatritel masinatega tegemist oli teinud, võttis peale kiprikohustuste endale ka motoristi ameti. Oss,

kel pärast remonti aluse iga polt ja plank tuttav oli, jäi madruseks. Noorema mehe sai Martin lellepojast Ülost. See allaleeri poisitoigas oli juba peaaegu oma isa Jaani pikkune, kuid keskelt nii peenike, et iga silmapilk pooleks minemas. «Pole viga, kui tal meretoit kerest läbi hakkab käima, küll siis liha ka luudele peale tuleb,» arvas Martin.

Alles eile olid nad «Pääsukese» sadamast välja varpinud ja nüüd seisis laev keset lahte ankrus. Selle must korpus, püstjas kliiverpoom ja kaks saledat tengajätkudega masti paistsid üle rannal kasvavate kadakate ja lepavõsa otse Alajõe õue ära. Tänasest päevast alates polnud Martin lihtsalt Alajõe Martin, vaid kapten Martin Priit, kes oli Soome lahe seilikandjas poolemees. Ent kui värskele reederile meelde tuli, mis see kõik talle maksma läks, siis lendas suur osa uhkust ja õnne oma teed.

Kõrinal vedas Lauk kerge koorma maanteele välja, kus ka Martin naise kõrvale heinakotile istus.

«Vaata, Milli, mul oleks sulle enne lahkumist midagi,» algas mees veidi kobamisi. Rääkis siis Uudepere Villemiga sõlmitud lepingu loo, kust ta «Pääsukese» remondi jaoks raha sai ja mis ta võla eest Ülajõe Antsule andma pidi. Ainult üht nime mees suhu ei võtnud, kuid selletagi vilksatas Millile Martini sõnade vahelt kogu aeg Elna.

Ka Milli lubas teha omalt poolt kõik, et Juhan asjast teada ei saaks, ehkki naine ei suutnud praegu veel täiel määral mõista, mis see vanamehele tähendas. Ei osanud ette kujutada, et Alajõe Juhan oli Saarekopli puudesse tilk-tilgalt kogu oma elu pannud; et nende kohin, mida ta küll enam ei kuulnud, kuid ikkagi mäletas, kõneles talle mehepõlve elu algusest Liisuga, kelle põlle sees mõnigi puumaim seni ootama pidi, kuni Juhan labidaga istutamise jaoks augu tegi. Milli ei teadnud veel, et Juhan tusatujus alati Saarekoplisse lohutust läks otsima; et sinna kõik Alajõelt surnuaeda kantud inimesed taas Juhani ümber kokku tulid vanasti elatud elust, rõõmudest ja muredest juttu vestma. Saarekopli puudes lootis vana Juhan edasi elada pärast oma elusädeme kustumist, sest ta teadis, et inimese loodud töö ja hool kestab kaua üle aegade.

Ei, kõike seda Milli oma noore peaga mõista ei suutnud. Ta ei tundnud veel Alajõel elanud ega ka praegu elavaid inimesi. Isegi Martini mõtted olid talle täiesti tundmatu mets, mille teeloogad ja rajakäänud kuhugi uduauru ära kadusid. Ta arvas, et Martin jättis Ülajõe Antsu rikkuse ja vara ning tuli kaasa tema tunnetetulvaga sama pääsmatult nagu paat jõe kevadises vooluvees. Milli ei teadnud, et on oma õnne eest võlgu ükskes Ülajõe Elna murdumatule uhkusele, mida ei suutnud painutada isegi armastus.

Oss ja Ülo-poiss ootasid paadiga jõesuudmes. Kraam laaditi üle ja sõudjad asusid piitadele. Martin andis Laugu ohjad naise kätte.

«Jää siis terveks, Milli! Viljanatuke katsu õigel ajal sisse vedada ja läbi lasta. Päits sööda hästi rammusaks. Kui ostja leiad, võid poole liha ära müüa, pere väike.»

«Martin!»

«Mis sa nüüd, Milli! Sa oled ikka üsna laps veel!» laitis mees ja pühkis sõrmega naise päevitunud põsele veerenud pisara.

Poleks praegu Ossi ja seda Moorjaagu loikamit pealt vaatamas, lööks Milli käed mehe kaela ümber, mida ta seni ainult pimedas on julgenud teha, ja nutaks kohe valju häälega. Aga nüüd peab ta seisma nagu tumm, süda kurgus.

Milli ajas Laugu jõe kaldal kasvavate kadakate vahele, tõmbas ohjad looga alt läbi ja sidus põõsatupsu külge kinni. Läks siis tagasi, istus mõrrakuuri räästa alla jäetud tühjale kalakastile ja vaatas aerulabasid läigitavale paadile järele, kuni see üsna väikeseks jäi ning lahel ankrus seisva laeva musta kerega ühte sulas.

Siis hakkasid «Pääsukesel» kerkima purjed: fokk, grootseil ja kliivrid. Laperdavad seililinad püüdsid tuule kinni, jäid vaikseks, lõid alttuule parda poole kumeraks. Seni paigal seisnud purjekas hakkas liikuma. Alguses libises aeglaselt abajat varjava kruusasääre otsa poole, aga pärast seda, kui topslite kolmnurgad tengatoppideni olid jõudnud, vajus kõrgel valendav purjemets kiiresti madalamaks. Säre maatuul kandis laeva lahest välja. Veel viimane valge täpike silmapiiril.

««Pääsuke» seilab küll suurele merele, aga ei ma lähe sust kaugele ühti.» Need ilusad sõnad, mis Martin enne pulmi kuupaisteööl Alajõe aidalävel istudes oli lausunud, jäidki nüüd Millile ainsaks toeks ja lohutajaks.

Õhtul astus Alajõe õuest läbi Ussimäe Aadu. Milli ajas parajasti Päitsu lauta.

«Kuidas on, noorik, mehest lahti?»

«Jah, niisama kauaks teda oligi.»

«Küllap võttis sul silmanurga ikka vesiseks ka, kui ää läks?»

«Õige mul asi, mille pärast silmavett raisata!» heitis Milli ja läks näost punaseks. «Sa, Aadu, ära lõmpsi, räägi parem külauudiseid!»

«Uudiseid või kedagi. Kel see nüüd kibedal lõikuse ja rehepeksu ajal aega surra või sündida. Aga üks kaugemalt sõnum ikka on. Käisin ühisuse poes ja seal teati rääkida sehukest juttu, et Saksa sõjaväed läinud Poola kallale. Raadiost kuuldud!»

«Kaugete maade ja merede tagused asjad, mis meil nendega. Sa vaata parem, kui paksuks ja rammusaks Alajõe Päits on läinud. Küll ikka pargib süüa! Praegugi, näe, kõht üle selja. Nagu teaks, et mihklipäev tulemas.»

«Ei tea lehm ega inimene, millal talle surmakirves pähe kukub. Näe, poolakas ka elas, elas, söötis-jootis oma päitsusid-punikuid. Aga nüüd kogu maa ja rahvas Hitleri sõjamasina rataste all.»

«Kas sul täna paremat juttu polegi?»

«On küll. Pulmad pidasime ära, kas tuleval aastal hakkame siis varrude peale mõtlema? Saaks jälle kord teise mehe kulul kibutäie õlut hinge alla panna ja oma häält kuulda.»

«Kuule, Päits, anna õige sellele Aadule üks oma sõnnikuse sabaga!»

«Nii pole hea, naa pole hea!» kõhistas Ussimäe paadimeister naeru ja tegi minekut. Läks mööda põllupeenart kodu poole. Vanamehel oli lühikeseks jäänud samm ja tema suur karvane pea kippus jalgadest ette jõudma.

TEINE JAGU

PÕGENIKE LAEV

I PEATUKK

Sõda algas selsamal päeval, kui Martin esimest korda oma «Pääsukesega» koduabajast välja purjetas. Tõsi, sõda algas kaugel, kuid ikkagi algas.

Läänes leegitsevast suurest tulekahjust ja mehepoegade armeede kaupa hukkasaamisest ulatus Lõuka-külasse vaid kumu, millest sügisõhtuti ühispoe leti ääres muu parema rääkimise puudumisel vahel juttu tehti. Mõnes peres käis ajaleht, kaupmees tõi linnauudiseid. Lauri Villem aga, kellele väimees Tallinnast raadioaparaadi oli toonud, teadis muidugi kõige rohkem. Villem oli noorest peast laevakiiluga mitu vagu ümber maamuna kündnud ja temal olid koguni keeled suus. Rääkis:

«Sel Saksa Itleril on ikka vägi ja võim käes küll. Mõtle, kõigest kolm nädalat sõda ja juba tal kogu suur Poola riik lõugade vahelt läbi käinud.»

«Pole see Itler ka äi tää mes... Vaata, Stalin läks talle Valgevenemaale oma väega vastu, toppama jähi. Änamlaste peale äi julgend paukugi lasta,» katsus Ussimäe Aadu sakslase vägevust väiksemaks teha.

«Ma kuulsi just eile õhta raadiost inglismanni, see ütles, et keik oli nende vahel juba nõnnamoodi paberi peal ette kokku lepitud, pookstavid ja pitserid all,» mängib Villem välja oma trumbi. Sest «inglismanni» kuulata oskab külas — kas mitte koguni terve valla kohta — ainult tema ja siin ei saa enam keegi midagi juurde panna ega maha võtta.

«Suurte meeste asjad, neid tääb . . .» heidab Kalda Priidu. «Sa, Villem, vaata parem, mihane tihe ja plink tallanaha tahvel, oleks paras veesaapale. Aga kos ikka hind otsas! Mes sa arvad?»

Nahatükk käib peost pihku, selle kohta oskab igamees ütelda oma asjatundliku sõna. Niikaua seda sõrmede vahel muditakse ja kiitust peale loetakse, kuni meelitabki Priidu taskust kulunud ääreraudadega rahakoti lagedale.

Las kauged riigid omavahel . . . Kalda Priidul on vaja hea seista selle eest, et pere paljajalu ei jääks ja et kevadel endal ka oleks jalavari, mis vee väljaspool hoiaks.

«Suurte meeste asi, ütled, aga ilmasõja ajal, kui Alajõe Anton vigaseks lasti ja paljud poisid hoopis kaduma jäid, siis polnud enam ühti ainult suurte meeste asi,» lausub kaupmees raha vastu võttes.

«Muidugist, sehantset tralli, kui see Maailmasõda oli, küll änam kaela äi tahaks,» ollakse temaga ühel nõul.

Ent Lõukaküla meeste tahtmisest või mittetahtmisest keegi ei küsinud. Sõjakärin hakkas lähemale nihkuma ja muutus üha enam Maailmasõja sarnaseks.

Veel enne kui Priidu oma küünlapäeva paiku tehtud saapapaari kevadise jäämineku ajal märjaks jõudis kasta, olid miljonid sõdurid mitu tuhat kõige paremat härjanahka rindeteedel tolmuks kulutanud. Ka tegusid oli tehtud.

Hitleri meeste verised sõjasaapad sõtkusid juba Taanis ja Norras. Saksa kindralite jalge ette langesid Hollandi ja Belgia lipud. Nõukogude piir oli talve jooksul Leningradi alt Viiburi üle viidud ning ühel 1940. aasta jaanikuu päeval, mil Priidu oma viimaste rukkiõie räimedega lahelõukast jõesuhu sõudis, teadis Lauri Villem rannas rääkida, et Prantsusmaa oli Saksa ja Itaalia vägedele alla vandunud.

* *
*

Kolmekümne üheksandal aastal oli Martini sügisene teenistus kehvavõitu, sest palju ta Loksa telliste veo eest ikka sai ja talv tuli vara peale. Muhu väin külmus kinni ning Moorjaagu muulide taha laevaga enam ei jõudnud. Purjekas jäeti Tallinna Miinisadamasse, kus talvine sillamaks oma osa ära neelas.

Kehv puhaskasu jagati Uudepere Villemiga pooleks ja laev jäi sel talvel Martini nimele kirjutamata. Lõplik müügiarve otsustati teha järgmisel sügisel.

Neljakümnenda aasta suvel, pärast nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis, kui kõik laevad riigi varaks kuulutati, tuli see viivitus Martinile suureks kasuks, sest reederi must nimi jäi ju endisele omanikule.

Martin jäeti kipriks edasi. Temale määrati kindel palk. Sellest jätkus leivaks ja kõrvaseks ning muukski veel. Millile tõi mardipäeva paiku koju tulles nii sileda talvepalitu, millega isegi suure laeva kapteni proual häbi käia poleks olnud.

Sügisel oli Alajõe Martinil raha koguni nii palju käes, et tahtis Ülajõe Antsult Saarekoplit tagasi kaubelda. Aga Antsul oli vastus kohe nagu taskust võtta:

«Kallis naabrimees, annaks küll, aga maa oo nüüd ju kroonu oma. Meie oleme paljalt riigirentnikud. Tead ise, et andmine-võtmine käib tänapäeval ainult kõrgete kommunistihärrade kaudu.»

Antsu veski, mõrrapaadid ja katusekivi-töökoda olid artellile üle läinud. Ent maa peal kasvav mets oli veel talumehe kasutada. Kartes, et keegi võib tulla ja temalt ka selle ära võtta, lõi Ants kevade poole talve Saarekopli saartele sae sisse ja müüs pooled puud maha. Martin oli juba Tallinnas «Pääsukest» mereklaariks panemas ja sai asjast teada alles siis, kui Millilt kiri tuli. Sõnum pani kipril vere kohama.

> «Kui Sa need read kätte saad,» kirjutas Milli, «on vana Juhan vist juba maetud ja Alajõe maja seintevahe ühe inimese võrra vaesem. See kõik tuli nii äkiste, et ei osanud arvatagi.

Tunaeile tõusis vanamees hommikul sängist varakult nagu ikka. Käis oma reisid ära ja istus laua äärde. Panin talle õhtust putru ja udarasooja piima ette. Sõi kõhu täis, ajas kasukjopi selga, võttis kirve kaenla alla ja läks välja. Päike oli vaevalt tõusnud ning mina siis küsisin, et kuhu nüüd nii vara hommikul kiiret on? Tema vastu: «Öösel tegi külmakahu, maa kuivem — lähen vaatan Saarekopli saari.» Küllap ta tahtis vist mõne puude alla kasvama hakanud kadakatupsu maha lüüa — miks ta muidu kirve kaasa võttis.

Ma söötsin-jootsin loomad ära, loopisin laudas sõnniku lehma otsa all vähe tasasemaks ja istusin siis tuppa telgede taha kuduma. Selle nelikümmend küünart käterätikukangast, mis mul sel ajal pooleli oli, kui Sina ära läksid, võtsin juba paari päeva eest maha. Mul nüüd põrandariie pooleli. Sa lubad ikka uued elud üles raiuda, olgu siis minu poolt tekid põrandale panna.

Sain vaevalt paar süstikut läbi lüüa, juba vanamees tagasi. Viskas kirve kolaki! pliidisuu ette maha ning vedas sängi pikali, kasukas seljas, lumised saapakoonud jalas. Ma ei teinud esmalt väljagi. Seda enne ka juhtunud, et vanal Juhanil hakkab töö juures hinge matma ja väljast tulles ei jaksa riideid naela otsa riputada, enne kui pisut pikutanud on. Ta oli ju viimase talve sees palju vanemaks jäänud. Polnud enam hoopiski see mees mis enne. Ise tead. Saanud tast talvel enam hobusesöötjat ega koormategijat. Mõrratiiva kallal vahest sopsis, seda ka enam käsikaudu kui silmavalguse varal.

Seal ta siis pikutas. Äkisti kuulen, keegi kutsub: «Milli!» Sõna tuli küll Juhani aseme poolt, aga hääl peenike nagu lapse oma. Ma krapsti telgede tagant välja ning jooksin Juhani sängi juurde. Nägin kohe, et vanamehel juba silmad valged ja viimased vahel. Hüüdsin siis talle otse kõrva sisse: «Mis sul viga on?»

Olgu peale, et õhk ta kopsudest juba üsna otsas oli ja hääl ainult sahises, sain siiski tema viimastest sõnadest päris selgesti aru. Ütles: «Süda hak-

kas pööritama... Küll see oo niid viimane... Anton ütles mulle mõrtsukas, aga Martin...» Katsus siis veel sissepoole hingata, aga jõudu polnud enam. Ei mina mõista, mis mõrtsukast ta rääkis. Kõige rohkem arvan, et tema mõtted mineku eel pisut segaseks läksid.

Kalda Ingel aitas puhtaks pesta, vana Jaak ja isa Priidu lõid kirstulauad kokku.

Pärast tuli välja, et Juhan oli läinud Saarekoplisse, kus Ülajõe Ants parajasti meestega saagimas. Vanamees muidugi ei teadnud asjast tuhkagi — meie ju temale ei rääkinud —, läinud tonti täis ja Antsule kirvega otse peale. Kisendanud: «Mis sa, metsavaras, mu koplit rüüstad!» Ants saanud terariistast kinni, karjunud vastu: «See maatükk juba ligemale aasta kogu puude ja põõsastega Ülajõe oma. Kõik puhta rahaga kinni makstud. Tule, vaata kontrahti, kui ei usu! Martini allkiri ja notaariuse pitserid all. Arvad, et Uudepere Villem vanade pükste eest su pojapojale laeva andis?» Seepeale jäänud Juhan kõssi, nagu oleks puuga pähe saanud, minnes vaarunud otsekui purjus inimene.

Eile õhtul käis Käina õpetaja, luges sõnad peale ja pani puusärki. Nüüd ta siis puhkab rehetoa pingil, kuus lauda ümber. Homme viime mulda. Oskad sa siin nutta või leinata. Enne meite pulmi mõned rääkisid, et Alajõe Juhaniga ei saavat ükski hing läbi, aga pole meil küll ealeski ütlemist olnud. Muidugi tuli vanainimene vahel ära kannatada. Mõtlesin, et kui me sinuga ükskord nii vanaks saame, kui palju meiegi siis enam noorte inimeste tahtmisi ja tegemisi mõistame.

Aga eks tal oli aeg juba minna ka, ikka kaheksakümmend aastat. Vahel valu siin, vahel seal. Kõrvakuulmine kadunud, silmanägemine tõnts. Mis elu tal enam oli. Aga teisest küljest jälle oli tal söögitahtmine viimase päevani hea ja jõud-ramm polnud teda ka mitte päris maha jätnud. Ei mina mäleta, et ta oleks kunagi tervet päeva voodi päralt olnud.

Hakkasin mõtlema, et kas poleks siiski olnud

parem, kui Sa talle päris algusest peale kogu selle Saarekopli loo ära oleksid rääkinud. Ära Sa nüüd kohe arva, et mina oma naisterahva peaga Sind õpetama tahan tulla või tagantjärele tark olen. Pole minu asi Sulle süüd mõista.»

Oli kevade- ja talvevõimu kahevaheline aeg. Hobustega enam üle mere ei saanud, laev veel Rohuküla — Heltermaa vahet ei käinud, sest Muhu väinas triiviv jäärüsi oli rabe ja raske. Isegi maal ei aidanud regi ega ratas. Vanaisa matustele Martin seetõttu ei saanudki. Kuid mõeldes Ülajõe Antsule ja tema Saarekopli müügi ajal antud lubadustele, kiskusid kipri kämblad rusikasse.

Sügisel oli talv enneaegselt maha tulnud, ka kevadised sulad algasid varakult. Laev pääses 1941. aasta kevadel Tallinna Miinisadamast välja varem, kui oleks osanud arvatagi. «Pääsuke» prahiti Tallinnast Narva, pärast Saaremaa randadele. Käidi otsaga koguni Riias ära. Kui Martin lõpuks nädal enne jaani korraks koju pääses, polnud seal enam ei Ülajõe Antsu, Uudepere Villemit ega Jenseni-härrat. Kõik nad olid ühel päeval kodust ära viidud, laevale laaditud ning tapikorras Tallinna saadetud. Sealt läks sõit edasi Siberisse. «Hea küll, neid mehi ei haletseta,» mõtles Martin, «aga mis buržuid olid Kinguta Julius ja isavend Jaan, et ka nemad kaasa võeti? Jaan, kes kogu oma vaesuse, lastekarja ja hädadega nõukogude korda nagu päästjat oli oodanud ja kellele seesama võim Andruse krundi küljest lahmaka maad lõikas.» See ei mahtunud kuidagi Alajõe Martini pähe, see pani kogu küla kihisema. Moorjaagu tiitlita parun Andrus aga oli oma Härmiinega metsa jõudnud putkata ning leidmata jäänud. Enne võsasse minekut kutsunud Jaani oma perega häärberisse maju ja loomi valvama. Sealt siis lell ära viidudki. Kinguta Juliuse süüks pandud, et oli veomasinas poolemees.

Ja rannakülades veeresid enneolematud lained. Oli neid, kes kiitsid uut korda seepärast, et nõukogud jagasid sulastele krunte, kustutasid maameeste Pikalaenu Pangalt soode kuivendamiseks võetud võlad, andsid kaluritele püüniseid. Teised aga hirmutasid Siberiga, maalisid õudseid pilte kolhoosidest, kus kõik olevat

ühistatud, kaasa arvatud naised. Valitses pärmisegane kobrutus, kellegi pea ei jaganud. Isegi täitevkomitee esimees ja mandrilt tulnud miilitsad ei osanud asju arusaadavalt ära seletada — kehitasid õlgu ja ootasid korraldusi Tallinnast.

Kaua polnud Martinil aega maailma keeruliste asjade ja veelgi käänulisemate inimsaatuste üle järele mõelda, sest Saksamaa tuli ka Nõukogude Liidu kallale ning sõda veeres nüüd otse kodu-ukse alla.

Jõudis kätte neljakümne esimese aasta augusti lõpp ja vaenlase tankid sööstsid juba Pirita teed mööda Kadrioru poole. Tallinnast lahkuva suure laevade karavani sabas rühkis teiste väikesemõõduliste punalipukandjate hulgas ka «Pääsuke», purjed abiks, mootoriplõks ülepingutusest punane, Kroonlinna poole tiksuda.

Miinide jaoks oli «Pääsukese» süvis liiga väike, lennukipommi ega torpeedo vääriliseks säärast käulat ei peetud. Need paar juhuslikku kuulipildujavalangut, mis talle pihta sattusid, laeva põhja ei viinud, sest vees turbunud puu tõmbus pärast kuuli läbimist kokku nagu kumm. Kroonlinna jõudnud, lõi Oss aukudele pulgad ette ja «Pääsuke» oli niisama tubli ja tiht nagu ennegi. Ka mootoril pidi pärast ülemäära ajamist mõne poldi vahetama, siit ja sealt mutri peale tõmbama, aga üldiselt oli laev sõiduklaar.

Ossi meelerahu sõda ei seganud. Peaasi, kui tubakat ja leiba priipärast jätkus. Kokapoiss, Moorjaagu Ülo, võttis sõda nagu haruharva ettetulevat seiklust. Martin aga oli oma «Pääsukese» küljes juba nii tugevasti kinni, et tema sealt ei liikunud, tõmmatagu või taliga. Arvas, et kui ta nüüd oma alusest lahkub, ei näe ta seda iialgi enam. Mis kasu on siis sellest, et Saarekopli ära andis. Mis kasu Juhani...? Ei, «Pääsukese» eest makstud hind ei lubanud teda lahkuda ja oma laeva tujuka sõjasaatuse hoolde jätta. Pealegi võib rahu tulla juba homme ja hea asi küll, kui töö ja teenistus otsekohe käe-jala juures. Nii jäid kõik kolm laevapere liiget truuks oma alusele.

Martini mõtted kippusid küll sagedasti kodukanti, kuid erilist igatsust ta Alajõe järele ei tundnud. Vanaisa enam ei olnud, Milli oli muidugi tubli, aga kuhu

paned sa mälestused... Need puresid seal hullemini kui siin. «Pääsukese» kipril tekkis ebamäärane lootus, et ehk päästab sõda lahti tema sõlme jooksnud elu. Mida kaugemale, seda parem, arvas Martin. Kuid ometi oli just tema see, kellele sai osaks juba mõne nädala pärast kodusadamasse purjetada.

See juhtus nõnda.

* *
*

Taevast kukkunud sakilise pilverünkana keset Soome lahte seisev mägine Hoglandi saar oli veel Nõukogude vägede valduses ning vajas tohutul hulgal laskemoona, toitu ja muud varustust. 1941. aasta sügistalvised tormid, udud ja lumepagid, mis rahuajal meremehe oma saatust needma ja kiruma oleksid võtnud, olid nüüd head abimehed. Lainetusega jooksid vaenlase torpeedod märgist mööda, lumesajuga polnud sakslastel lennuilma.

Miiniohu vältimiseks kasutati saare varustamisel madala süvisega laevu, ja «Pääsuke» pandi tööle. Laaditi Kroonlinnas ruumid konserve ja kuivikuid täis, väike bakikahuritega puksiir ette ja kurss Hoglandi peale. Tundi kaksteist sõitu ja pisike kaljujärsakute vahele peidetud Suurküla sadam võttiski laevad oma tuultest kaitstud kaide äärde. Seal lossiti last välja, oodati halba ilma, mille poolest see sügis eriti rikas oli, ning paari-kolme päeva pärast oldi jällegi Kroonlinnas uut laadungit ootamas. Pärast Tallinna vallutamist seedis hitlerlik Saksamaa Soome lahe lääneosast ahmitud suutäit ja tema hambad polnud idapoolsetel vetel eriti ohtlikud. Muidugi heideti sinna miine, Soome rannas varitsesid torpeedokaatrid ja raske-pommilennukite eskadrillid vajusid kord siia, kord sinna, jättes tiibade alla pilvini tuiskavaid veesambaid merel või haigutavaid mürsulehtreid maal. See kuulus asja juurde ja «Pääsukesel» läks esialgu kõik hästi.

Ühel oktoobrikuu lõpupäeval oli ilm Hoglandist väljasõiduks nagu tellimise peale tehtud. Kagust puhus vali tuul, peaaegu noor torm. Mustad pilveatakad lendasid madalalt üle laevamastide. Järsk lainelatv tuis-

kas kõrgelt ja särtsakalt. Tõrvmusta luugipresendina langes öö sombusele merele. «Pääsukese» kajutiseinale riputatud baromeetri osuti langes vasakule, peaaegu horisontaalasendisse.

«Ega siit enne hommikut küll selgemat tule,» arvas Martin.

«Selghemahks,» osatas Oss. «Hüll sa näed, tund tuleb, poisimahks läheb!»

«Olgu tänatud!» kiitis kipper Neptunit, Islandi tsüklonikeetjat, kelle ilmakatla kaane vahelt üks madalrõhk teise järel välja lipsas ning ida poole ujus, ja noorkuud, mis öö paksu pimedust oma kumaga hajutama ei kippunud.

Käsikaudu, ühegi tuleta tekil, anti «Pääsukeselt» jäme manillatross puksiirlaevale üle. Selle tööga oldi juba harjunud, iga tropp ja ots leiti kobamisi. Kõik käis vaikides. Ainult harva kostis kipri «Hei-hop! Korraga!» Seepeale vastas Oss: «Hõis oo märgh hut elus angherjas, hurat sa siin teed või tõmbad!»

Otsad heideti lahti. Puksiirtross vööris läks naginal pingule. Varga kombel hääletult ja salaja hiilis «Pääsuke» sadamasilla äärest minema ning libises muulide vahelt merele.

Kõrge kaljukalda varjust välja jõudnud, oli vaikusel lõpp. Tuul pani taglase laulma, laine heitis laeva kohisevasse katlasse. Fosforisädemeis helkivad vood lõid pisikese aluse õõtsuma. «Pääsuke» kummardus vööriga laineseina ees, sukeldus bakiga vee alla ja puistas siis kihiseva ning kobrutava murru kärme tõusuga alla tekile, kust see lahinal läbi lõgisevate tormiluukide tagasi merre vajus.

Udu neelas ees vedava puksiiri. Ainult pimedusse kaduv ja ülepingutusest võbisev tross kõneles sellest, et alus ei olnud tormiööl täiesti üksi merel.

Ossil oli õigus. Tund tuli, ilm läks poisimaks. Kella neljaks hommikul oli noorest tormist saanud juba vana maru, mis enam mingit ülevõimu tunnistada ei tahtnud. Vihm muutus lumesajuks. Mastide ja poomide pealttuulekülgedele tekkisid helendavad triibud. Tekkidelt, bakilt ja parrastelt pesi üha kõrgemaks tõusev meri lume minema. Varsti tuiskas veetolm ja soolane möll üle kogu laeva.

Roolivahti pidav Oss piilus vahetevahel tüürimehe kajuti aknast paistvat ähmaselt valgustatud kompassi, mille kursijoon hetkegi paigal ei püsinud. Aluse suurema seegamise korral võttis ta rooli vastu, et laev lappi lainet ei langeks ning puksiirtrossi otsas liiga rapsima ei hakkaks.

Kokapoiss magas ruhvis, kaks laadungi saatesõdurit, kes olid ka tagasisõidul pardale jäänud, pikutasid kajutipõrandal ja maadlesid merehaigusega. Martin seisis bakil, kus vesi ja tormist lennutatud lumelörts talle näkku paiskusid, hoidis käe puksiirtrossil, nagu tahtes seda rahustada: «Ära katke, pea vähemalt hommikuni vastu! Aovalgel jõuame Kroonlinna, küll siis puhkad.»

«Pääsuke» tõstis kliiverpoomi kõrgele, ajas end lainele püsti ning langes siis sügavasse orgu. Hetkeks vette langenud tross tõmbus oiates pingule ja kipper tundis, kuidas selle iga kiud ja kardeel tema sõrmede all värises. Oli kuulda painduvate tekiplankude appihüüet.

Siis see juhtuski, mida Martin kartis. Tormi-iil röögatas vantides, uus must veesein kerkis laeva kursile ja sulges ähvardavalt aluse tee. «Pääsuke» lõi lainehiiglase ees araks, taganes ja keeras kõheldes parema parda. Seda ta poleks pidanud tegema. Seni oli laev oma väljapoole kumerduva vööriga lainest alati läbi löönud ning selle mõlemad pooled uljalt kursist kõrvale heitnud, kuid nüüd sai veevall suurema toetuspunkti, rõhus laiemale pinnale. Kogu vöör võbises.

«Katkeb!» käis kipril hirmusõõst läbi pea.

Ent tross oli uus ja elastne, ei andnud järele. Ka Ussimäe Aadu poolt paikapandud põikpalgid ja tekk pidasid vastu. Katkes sealt, kust Martin seda oodata ei osanud. Paarikümne aasta eest Uudepere Villemi kirvetera alt tulnud tammine pelipakk, mille ümber puksiirtross kinni oli, tõmbas poldid raginal aluse küljest lahti ning vupsas reelinguposte tekilt kaasa haarates kergelt nagu tagaaetav metsloom üle parda. Mõlemad ankrud läksid ühes ja nendel oli kukkumisega nii kiire, et ketilülid klüüsides tuld lõid.

Just viimasel hetkel kõrvale hüpata jõudnud kipper

lootis, et ankruketid, mis peli kaudu puksiirlaevaga veel ühenduses olid, peavad «Pääsukese» kinni. Kuid sügavusse sukelduvate ankrute ja pelipaku raskus tegi oma töö. Kogu laeva korpusest käis läbi kaks raksatust ja kiprile tundus, et «Pääsuke» on saanud surmahoobi.

Aluse viimane tund näis tõesti käes olevat. Laev langes külglainet, meri tormas üle parraste, uputas ruhvi. Vöörist lahti kistud parda ja teki vahelt pahises vesi laevaruumi. «Pääsuke» kallutas vasaku poordi alla, ja kui esimesele lainepõrakale oleks järgnenud samasugune, poleks ühegi pardalviibija eluloole enam midagi lisada olnud. Ent ka meri kogub vahel jõudu. Järgmine lainerusikas ei raksanud enam eelmise jõuga. Alus sai mahti tasakiilule tõusta ja hinge tõmmata. Võitlus jätkus.

Sidet vedurlaevaga ei saanud võtta, sest «Pääsukesel» puudus raadio. Ja kui olekski, poleks sellega vaenlase ranna läheduses nagunii lubatud piuksu eetrisse saata. Morselambi tulesektoriga ehk oleks võinud riskida, kuid udusomp ja lumepaks ei jätnud silmale rohkem haarderuumi kui kümmekond meetrit. Puksiir ei märka, et laev ahtrist kadunud on, ja tossab oma teed. Tema järel lohisevad ankruketid ja pelipakk võivad olla umbes niisama rasked kui veepinnal libisev «Pääsuke». Puksiirtross on pingul ja küllap alles hommikul, Kroonlinna reidil, avastatakse, kui palju pukseeritavast purjekast veel trossi küljes alles on. Udupasunaga endast märku anda ei tasunud proovidagi: maru möirgamine lämmataks iga heli.

Tormisasitud «Pääsuke», meeste käteramm ja kipri pea pidid olukorrast jagu saama, aga kuidas just, seda tuli noorel laevajuhil alles otsustada. Purjed ja mootori paarkümmend hobujõudu ei aidanud, sest kurss Kroonlinna läks poolpõiki vastu tormi. Martinile meenus vanade meremeeste õpetus: «Lekk vööris — lentsa!» Tuli lasta allatuult, muidu oleksid lained laeva baki puha puruks rebinud ja siis oleks minek kindel olnud.

Tuul annab ehk tagantnukka Hoglandi tagasi joosta? Kui just Suurküla alla ei satugi, siis võib-olla läheb hommiku poole niipalju selgemaks, et randumiseks

mõne laugema koha saaks vaadata, kus kaljude otsas laeva enne puruks ei peksa, kui mehed maale jõuavad sumada?

Lootus oli väike ja nõrgake, kuid see oli ainus ja sellest tuli kinni haarata.

Kõik need mõtted, kaalutlused ja otsuse tegemine võtsid Martini peas vähem aega kui laeva läbiv võbin ankruketi katkemisel. Vaevalt oli pelipakk ühes ankrute ja puksiirtrossiga oma teed läinud, kui kipper juba rooli juures seisvale Ossile kõrva sisse karjus: «Võta poiss bakile kaasa ja taakfokk juurde!» Martin ise laskus mootoriruumi, kuid juba olid hooratta serv ja väntvõll vee all. Siin polnud enam midagi ära teha.

Martin jooksis tagasi üles. Kuulis, kuidas taakfokk vööris paukus ja laperdas ning siis vaikis.

«Oss on üleprahi, sai purjega hakkama!» rõõmustas kipper.

Laev pööras nina allalainet, kihutas tormiga kaasa.

«Aga kuhu?» jahmus kipper. «Sel kursil tuleb ju Soome kallas, kui laev enne ära ei vaju, otse põigiti ette. Seal, kaljude kaelas, on ikkagi surm, ja kui pääsedki karidest, siis sakslane... Pealegi on pardal sõjaväelasi. Et kurssi Hoglandile pidada, tuleks tormile rohkem kangast ette panna,» töötasid Martini mõtted.

«Sonerseil ja groot!»

Päästeti seisingid, pingutati toppertalisid, seoti rehvipaelad. Vaevalt sai aga rajuilm suurpurje nuka kätte — paar rapsu ning uuest seilist olid järel vaid liigad ja lipendavad kaltsud. Grootseili saatus polnud parem.

Haavatud veelinnuna põgenes «Pääsuke» vigastatud pardalaudadega vastu vett pekstes tormi ja lainelöökide eest, kusagil kursijoone pikendusel vaenulik kaljukallas.

Vesi laevaruumides tõusis.

«Pump!» käsutas kipper.

Oss ja koist karanud poolalasti Ülo-poiss rõhusid pumbahantleid, jalad põlvini tekil kohisevas vees. Martin korjas kinnitusvaierid, lõikas plokkidest purjevallid ja soodid. Sõlmis need kokku ja sidus üht otsa pidi allesjäänud pisikese varpankru külge. Lõi trossi vaba otsa sõrkaga roolikambri kõrvale pardaklampi ja heitis

siis raua üle ahtripeegli merre. Ent sellestki polnud palju kasu. Mööda põhja tragiv ankrukäpp leidis põhjas kivinuka, haakus selle taha ja jäigi sinna. Lõtv trossiots aga lookles pika meremaona mööda laineselgasid, kuni Martin selle tekile tagasi tõmbas.

Ometigi lootis Martin veel. Niisuguse süüdosti võib ainsa ropsuga nordvesti üle heita ja siis annaks kurssi juba jällegi ida poole pidada. Võib juhtuda ka ime, et mõni juhuslik puksiir või traaler käsikaudu «Pääsukesele» peale satub.

Kipper vaatas kajutisse. Laes rippuva petrooleumilambi kuppel oli vastu lage põrgates puruks läinud. Selle killud libisesid põrandal vaikse klirinaga edasitagasi. Lamp ajas suitsu, ent täitis valguseandjana nii hästi-halvasti kui suutis oma kohust nagu «Pääsuke» ise ja kõik muu tema pardal. Martin märkas, et baromeetri langus oli seisma jäänud, pärast viimast kontrollimist isegi kriips või kaks tõusnud.

Kõige suurem vaenlane oli praegu laevaruumi imbuv vesi, mis pisikest purjekandjat kogu aeg üha enam ja enam allapoole vajutas. Pumpamine ainult nihutas aluse põhjaminekuhetke pisut kaugemale. Ent surijagi püüab oma elu viimaste meeleheitlikkude hingetõmmetega pikendada, miks siis Martingi ei pidanud pumpasid lõpliku vajumiseni käigus hoidma. Ta läks väsimusest nõrkeva laevapoisi asemele ja asus ise pumpama. See oli ainus töö, millel praegu veel mõtet oli.

Imet ei sündinud, aga üleloomulikuks nähtuseks võis pidada sedagi, et laev kella seitsme paiku hommikul ikka veel pinnal püsis. Lumesadu oli juba paari tunni eest lakanud. Läbi tormipilvede tungivas aovalguses tõmbusid mustad laineseljad algul tumehalliks, siis rohekaks. Pumpamisest väsinud selga sirutav Martin märkas korraga vööri pool valgetes vahukuhilates kaljuhalle skääre, mis otse pöörase kiirusega laevale vastu kihutasid.

Kipper jooksis rooli juurde. Päästis lahti kinnisoritud ratta. Ent ainult taakfokiga ei olnud tüüril laeva üle rohkem voli kui rumbi paar paremale ja niisama palju vasakule. Skääride läheduses aga luurasid veealused karid, mis iga hetk võisid pooleldi vesilastis laeva sügavalt kündvast kiilust kinni haarata ja tormis

vaeseomaks pekstud aluse kaldamurdudele saagiks heita.

Soome ranna suuremastaabilist kaarti «Pääsukesel» ei leidunud ja niisuguse olemasolu ei oleks ka aidanud. Kipper ei teadnud, kuhu torm on laeva triivinud, sest majakaid sõja ajal põlemas ei peetud, kaldajoon ja metsatupsud selles rannas vähe sõitnud Martinile aga midagi ei öelnud. Pealegi moonutas tormihägune hämarik kõik nähtava. Aeg-ajalt vette mattuvad kaljusaared paistsid vaalaselgadena, kaugemad männisalud vajusid ja tõusid nagu rannamadalatel kasvavad pilliroopõõsad. Ehkki kogu kallas ja skäärid näisid ebasõbralikena ja võõraina, tabas kipri uuriv silm siiski kaks tuttavat kuju. Need olid kõrvuti asetsevad majakasõrmed, üks pikem, teine lühem. Liinimärgid! Martini kämblad tõmbusid tugevamini ümber rooliratta, sundisid «Pääsukese» paremale ja juhtmajakate paar nihkuski kokku. Viigu nad kuhu tahes, kuid nendega ühel joonel püsimine tähendab, et laev sõidab mööda ohutut vett.

Ja tõesti, kaljudel kohisevad lainemurrud jagunesid kaheks, skäärid nihkusid paremale ja vasakule. Rebitud seilidega vintsutatud purjekandja jooksis otse Soome ranna saarestiku sülle, vaenlasele saagiks.

Martin leidis teised liinid, siis kolmandad. Vaikinud vees tegi «Pääsuke» taakfokiga säärast sõitu, et pisikesel Soome mereväekaatril selle püüdmisega päris tegu oli.

Ossil, kes otse elu eest ruumist vett välja pumpas, oli teada ainult, et puksiirtross katkes ja et laev nüüd omal jõul Kroonlinna poole purjetas. Väsimus tema kontides kõneles sellest, et küllap juba pool Balti merd «Pääsukese» pumpadest on läbi käinud. Märgates laeva lengerdamise lakkamist ja nähes korraga ümberringi maad, ajas ta oma selja reelingu najal sirgeks ning tõmbas üle mitme tunni hinge tagasi.

Korraga ei uskunud ta oma silmi.

«Haater ajab tagha! Lipp!» hingeldas Oss.

Martin vaatas. Muidugi oli lipp Soome oma. Siin ei saanudki see teisiti olla.

* *
*

Tollel neljakümne esimese aasta oktoobriööl ei läinud tormil korda merehauda uputada ei «Pääsukest», selle kiprit Martin Priita ega teisi pisikese purjeka pardal viibijaid. Nendel meestel ei olnud juhuse või saatuse poolt ette nähtud sangarisurma meresõjas. Kangelasteks tembeldati nad sellegipoolest.

«Eesti laevakapteni vägitegu.»

«Eluga riskides omade poole üle.»

«Relvastatud valvemeeskond võideti paljaste kätega.»

«Võitlus elu ja surma peale vajuval purjekal.»

Niisuguseid ja teisigi kõmavaid pealkirju kandsid Soome ja Eesti okupatsiooniaegsed ajalehed pärast «Pääsukese» saabumist Haminasse. Martinil ei jäänud muud üle kui pead noogutada ja kahtlane au omaks võtta. Siin oli valida vabaduse ja vangla, elu ja surma vahel. «Pääsukese» kolmeliikmelisel perel ei olnud mehisust valida viimast.

II PEATUKK

Pikkadel sõja-aastatel, kui Martin laevatöödest, halupuudega hangeldamisest ja meresõidust vähegi mahti sai, tuli ta mõte jälle selle küsimuse juurde tagasi — juhus või saatus. Kui saatust pole, siis oli see muidugi juhus, kui aga inimesele kõik ette on ära määratud, siis saatus. Usu sa nüüd üht või teist. Ja paistis, et mitte ainult temal, Alajõe Martinil, polnud elu sõja ajal omapead jooksnud, vaid ka palju suurematel meestel ei käinud kõik asjad plaani järgi.

Hitler kuulutas kogu maailmale, et neljakümne esimese aasta jõuluks on Moskvas Saksa sõjavägede paraad ja Nõukogude Liidul lips läbi. Nüüd on juba neljakümne neljanda aasta suvehakatus käes ja veel pole madinal otsa ega äärt näha.

Mis on, see on. Oleks võinud hulleminigi minna. Millil kodus siga kasvamas, põllul vili. Endal laev jalgade all. Olgu peale, et kursi määravad teised, aga mõni asi on ikka enda teha kah, nagu meeste munsterdamine. Paljud Lõukaküla poisid on «Pääsukese» kirjas. Laevamehi ju sõjaväkke ei võeta. Püüavad öösiti

lahesopis kala, päeval ajavad metsaheinamaal või põllupeenral tasapisi ääri peale ning piiluvad suure tee poole, et sakslaste eest õigel ajal plehku saaks. Nimekiri aga käib «Pääsukesega» Tallinna vahet. Mehed nagunii kõik niisuguse käula ruhvi ära ei mahuks. Ainult Masti Pärni sõidab ühes. Vanas laevas puutööd palju ja Pärni on selle peale meister.

Ega Martin üsna muidu ka ei riski. Tuuaksè leivapäts või varistab naaber Alajõe renile lihasuutäie. Millil pole vaja merel käia, kala ujub ise lauale. Kui abi tarvis, on põllud-heinamaad mehi täis.

Linnast viis Martin saartele seebikivi ja muud sakslastelt saadud kraami. Kõik oli hinnas — õmblusnõelast-niidist alates. Maal vahetas nende vastu pekki, võid ja puskarit. Vahelt jäi midagi ka enda näppude külge. Nii et ega Martini elul... Ainult kui kuulis, et Nõukogude väed jälle Narva taha on tulnud, lõi süda kripeldama: mis sellest asjast lõpuks saab? Siiamaani, tänu taevale, kõik hästi — sõda nagu on ja pole ka. Igatahes pärast neljakümne esimest oli seda küll väga vähe silmaga nähtud, kõrvaga kuuldud ja käega katsutud. Ent päris ära unustada ka ei lastud.

Jah, päris ära unustada Martin seda ei saanud, sest sõjamürin kostis läbi ajalehtede ja raadio. «Meie Maa» kirjutas saksa sõdurite kangelastegudest, Nõukogude vägede metsikustest ja vahel sekka rindejoone õgvendamisest. Raadio andis otseteateid SS-laste rünnakutest, ei kunagi taganemisest. Aga kuidas nad taandumata Moskva alt Peipsi äärde sattusid?

Kõige erutavamaid asju räägiti siiski sadamasildadel. Botnias uputatavat saksa rauamaagivedajaid, otse Liibavi sadama suus torpedeeritud suur sõjaväe transpordilaev. Norra rannas olevat vene allveelaevad juba fjordide pärisperemehed. Ent seni oli see siiski veel kauge ja «kuskil seal». Martin ajas aga oma alusega mööda randu halupuid taga, vedas Tallinna ja teenis vahelt ilusa kopika (õigemini küll reichmarkasid).

Ootamatult saabus aga sõda otse Martini silme all taas Eesti pealinna mereväravatesse.

Ühel palaval 1944. aasta juulikuu hommikul ootas tühjaks laaditud «Pääsuke» Tallinnas sadamakapteni väljasõiduluba. Kipper sõi kajutis hommikueinet. Kor-

raga seisis kajutiuksel sõjavang. Kõhn, mustajuukseline ja tõmmu — küllap kusagilt Venemaa põhjast. Mingi mütsi moodi asi peas, seljas torti kulunud vattkuub, jalas auklikud, kulukarvaliseks pleekinud kalifeepüksid. Vanad, Esimese maailmasõja aegsed tanksaapad aga irvitasid kogu selle armetuse üle ja näitasid mehe sadamatolmust mustavaid varbaotsi.

Niisuguseid on nüüd Tallinn täis. Jätkub sadamassegi. Pühivad kaisid, tassivad kotte, viskavad laevaruumidest halupuid. Muidugi pole neist traataiataguse toidu peal kondikubuks kuivanud jala järelevedajatest suuremaid töömehi, kuid sakslase piitsa all ajavad ikka hulga peale mõne asja ära. Näiteks kas või see lossiminegi. Ossil Pärniga poiss kambüüsist vaheti abiks, oleks andnud neid kaselõmmusid vähemalt kolm päeva ülerinna heita, aga näe — õhtul vajusid sõjavangid summas tekile, hakkasid loopima ja hommikuks oli ruumipõrand lage, arutles Martin laua taga, ühes käes aurav kartul, teises vägev singikont.

«Mis sa loed mu suutäisi! Kasi oma töö juurde tagasi!» tegi ta siis lõpuks häält.

«Tovarištš!»

See oli üks neist paarist-kolmest venekeelsest sõnast, millest Martin aru sai. Sõjavangi tõmmukas nägu oli luu ja nahk, silmis põles nälg.

«Teid, tovarištšeid, on siin enam kui Alajõe laudadpõllud toita jaksavad,» torises Martin juba pehmemalt, ühe silmaga vangi tunnistades, teisega käiavändaks söödud sinki mõõtes.

«Anna midaghi, ta ha inimene!» haletses Oss, kes söögilauas kipri vastas istus.

Kapteni käratamisest heitunud vang tegi juba minekut, kuid taipas edasise kõneluse toonist, et siin midagi kaalutakse. Pöördus tagasi ja jäi ootama.

«Säh!» ulatas Martin Venemaa mehele singikondi, millelt tugevad hambad veel tubli kõhutäie liha võisid kokku korjata. Oss lõikas omalt poolt leiva otsast paraja kääraka ja pistis palujale pihku.

«Estonets tovarištš!» paljastusid vangi valged ja harvad hambad ning tema naeratuse tagant paistis noor ja peenekoeline nägu. Kuid märganud laua kohal Hitleri pilti, tõmbus naeratus nurgeliseks vihairveks. «Ne-

mets...» lipsas Punaarmee endise sõjamehe suust säärane kolmekordne, mille umbkaudset tähendust Osski teadis.

«Lase jalga, tovarištš! Kui kauaks seletama jääd, on Hitleri untervitš sul varsti jaol,» ning Martin osatas vangi sõimusõna ja noogutas kambamehelikult ukse poole.

Sõjavang taipas. Toppis leivakannika tasku, singiriismed hõlma alla, ütles «spassiibo» ja läks tekile. Ülo poiss teadis pärast rääkida, et laagrimehed olnud seejärel laevaruumis hunnikus koos ning jaganud saaki. Kontki löödud halu otsas tükkideks ja jaotatud kõigi peale ühetasa ära.

Muidugi on Ossil õigus, arutas Martin pärast endamisi. Ka vang on inimene. Tunneb nälga ja janu, heameelt kõhutäie üle ning viha piinaja vastu. Mis seda rääkida.

Keskpäeva paiku pühkisid Oss ja Ülo laevaruumis prahti kokku, Pärni parandas purje. Martin oli kajutis üksi. Korraga seisis kajutiuksel seesama sõjavang, kes hommikulgi toitu palumas käis. Nüüd aga ei põlenud tema aukuvajunud mustades silmades ei nälg ega viha, vaid sügav ärevus, peaaegu hirm.

Vang haaras kipril õlast, rääkis vene keeles, kiirelt ja sosinal. Näitas käega vastassuunas paikneva sillaplatsi poole, kust läbi illuminaatori paistis suur sõjaväe transpordilaev, haakristilipp plaguvardas. Tõstis siis kaks kätt üle pea ning tegi suuga «pahh!». Martin ei saanud millestki aru.

Kipper võttis kapist tüki leiba ja ulatas vangile. See pistis viilaka hajameelselt põue, ta ringiuitav pilk leidis laualt pliiatsijupi. Rebis samas vedelevast kalendrist lehe ning kirjutas sellele hoogsal käel mõned sõnad. Lõi aga siis milleski kõhklema ja rebis paberi puruks. Tükid hõõrus peos tolmuks. Sosistas:

«Bõstro! Schnell! Schnell!» Näitas sõrmega merele.

«Was machst du hier?» Kailt ahtritekile hüpanud saatesoldati automaadi mustav toruots vaatas ähvardavalt meeste poole.

Vang viskus valveseisangusse ja haaras põuest leivakääru:

«Brot, Herr Unteroffizier!»

«Du Verrückter!» kirus vanaldane valvesoldat harjumuspäraselt ja tõukas vangi automaaditoru otsaga trepi poole. See valvur oli hea südamega mees. Lubas vangidel kerjamas käia. Tema saate ajal riskis mõni hakkajam vahialune rivist väljagi hüpata ja laevalt leivatükki küsima minna. Ainult sellele, kes liiga kauaks ära jäi, andis automaadipäraga võmmu või tonksas toruotsaga selga.

Pärast lõunat poole kolme paiku saabus väljasõiduluba ja otsad anti lahti.

«Pääsuke» polnud veel Paljassaare otsagi kätte saanud, kui ilmatu plahvatus laotuse kõmama lõi. Ossi ja Ülo poolt tuulde setsitud, alles mineval sügisel õmmeldud topsel lendas kärinal liikadest välja. Tormi-iil tuiskas üle laeva. Alus lõi õõtsuma, nagu oleks see surnud ummika kätte sattunud. Kõmin aga veeres mööda merd edasi, kuni Naissaare taha ära vajus. Kipri silm sattus sadamast tõusvale mitmesaja meetri kõrgusele suitsusambale, mis tasapisi nõrga maatuulega Kopli poole kandus. Seal, kus enne oli seisnud saksa transpordilaev, polnud enam kaid, muuli ega alust. Martinile meenus sõjavang ja selle pea kohale tõstetud käed. «Pahh!»

Kust teadis see, et saksa laev õhku lendab?

Kas teadsid seda ka teised vangid, kes pärast lõunat tavalises korras laeva laadima viidi?

Esimesele küsimusele leidis Martin kohe seletuse: teadis muidugi see, kelle käsi mängus oli. Ülejäänutele sai Martin vastuse palju hiljem, sedagi ainult kuulujuttude kaudu. Räägiti, et plahvatuse läbi saanud surma kogu laevameeskond, palju sõjavange ja veel arvutu hulk saksa sõdureid. Nende päid-jalgu nähtud pärast päevade kaupa sadamas ja lahekallaste ääres ujumas. Läänemuuli kaubalaod ja lainemurdja pühitud minema. Sadamas kadunud sillutuskivide vahelt isegi rohi, praht ja liiv. Laeva ankur ja peli leitud pärast Mere puiesteelt, roolisektor ja plaguvarras Piritalt. Pooltel Tallinna majadel olid jäänud aknaaukudesse paljad raamid. Üldiselt arvati, et plahvatuse põhjuseks võis olla juhuslikult tropist lahti pääsenud ja laevaruumi kukkunud miin.

Kõike seda kuulis Martin tükk siit, jupp sealt, ühtteist aga nägi ta järgmise halulastiga Tallinna tulles ka ise oma silmaga. Ent nüüd, pärast uue topsli allalöömist, toetus kipper reelingule, vaatas üle parda, kus vesi lustaka vulinaga ahtri poole voolas, ning mõtles, kas jäävad tänase päeva sündmused omaette mõistatuseks või leiduvad ehk mingid niidid, millest tõmmates saaks ka selle ajule vastuvõetavaks harutada ning sõjaaegsete mälestuste ühisesse ahelasse kokku sõlmida.

Oss oli «Pääsukese» juba Suurupi kaldakünkal kükitavast madalast majakast mööda roolinud. Ees lainetas mitukümmend miili lagedat merd. Meestel olid kursid käes. Miinid polnud «Pääsukese» süvisele ohtlikud. Ometi ei lasknud kiprimure Martinit kajutisse puhkama minna. Kurat teab, mis meres hulkumas võib olla. Oskad sa kõike ette näha. Nagu seesama jõmmkärakas seal sadamas . . .

Martin läks pakile, kus Masti Pärni miinivahti pidas.

«Silmapiir klaar?»

«Pole siin peale lainelokse seekord muud midagi näha,» vastas pelipakul istuv Pärni ja toppis käsikaudu piipu. Silmad olid tal kogu aeg kõvasti vee küljes kinni, sest triivmiin on vahel säärane kaval loom, et kui selg paistma hakkab, on juba hilja kurssi muuta.

Pakivaht saab pikapeale suitsuriista põlema ja lausub kahe mahvi vahel: «Vägev jõmakas oli ikka küll! Eks sakstel ole nüüd uurimist — kes ja kuidas?»

«Sõjavangid . . .»

«Arvad?»

«Mis seal arvata — hoiatamas käis.»

«Kes?»

«Venelane . . . Aga vaata, et sa mul . . .! Isegi Ossile ja Ülole mitte. On see meite asi!»

Pärni ajab huuled lõbusalt torusse ja vilistab tasakesi.

«Nii, et saks saab juba iivanite käest näkku ja kuklasse. Täitsapoisid!»

«Venelane on muidugi — jah . . . Aga kui peremeheks saab, mis ta meitega siis teeb? Millega mä ta näiteks uskuma panen, et neljakümne esimese aasta sügisel kõik niimoodi oli, nagu see oli? Ütlevad, et läksid kogu laeva ja valvemeeskonnaga vaenlase poole üle ja . . .

Kuul või kõis. Ega need mehed nalja... Sinu pead ka keegi silitama ei hakka — ise tead oma patte.»

«Ega hakka jah!» ohkab Pärni, kulm kortsus. Ta koputab piibu vastu ketilüli tühjaks. Jätkab siis veidi elavamalt: «Mis sa arvad, Martin, kas laupäevaõhtuse sauna ajaks jõuame kodulõukas raua alla anda?»

«Tea seda... Maa poolt nuhin annab vedada, aga süüdvesti alt kisub pilve üles, ja kui sealt tuult ka sees on, siis... hakka muudkui kahte külge pidi...»

«Mootorit ei sünniks käima lasta?»

«Nagu ei tahaks... Sa ju tead, kuidas nüüd sõja ajal õliga...»

«Mis siis ikka... Loodame taevatuule peale. Vaata, grootseili parandamisega nägin küll kurja vaeva, aga ikka hoiab teine kotti. Kõht ees ja küür seljas. Endised meresõitjad, räägitakse, visanud purjeküürule vett — märjast peast seil sirgem, ei lase tuult läbi, veab paremini. Katsuks õige kah?»

«Kuhu sul, Pärni, siis kiirem on kui minul?» naeratab Martin ja istub madruse kõrvale pelipakule. Masti Pärni mured on temale külajuttude järgi ennegi teada, aga hea oleks kuulda, mis mees ise räägib.

«Miks mul siis kiirem ei peaks olema? Sinu Milli ootab sind kolme soojaga kodus igal ajal, aga mina pean minema peresid mööda otsima. Tüdrukud on ju laupäeva õhtuti kõige heldemad — pühapäeva hommikul saab kaua magada.»

«Ah, Pärni, ära tao pada! Teada kõik...»

«Kui sa tead, mis sa siis enam hälistad?»

«Tahaks nagu su oma suust kuulda.»

«Mis seal kuulda või... Ainus koht, kus Estriga kokku võin saada, on laupäevaõhtune kabelitee. Siis ka vahest paar sõna: «Mis on usklikul tegemist uskmatuga...» Ja kõik. Tema on ju taevatall, mina põrguoinas.»

«Arvad siis, et need sõnad tasuksid ära mootoriõli kulud ja sa võiksid nende eest kas või kogu öö ämbriga merest vett üles vinnata ja grootpurje kasta?»

«Võiksin küll.»

«Niimoodi...» venitab Martin, läheb masinaruumi ja lööb mootori käima. Sest kiprile pole võõras selle valu, kes oma armastusega üksi on jäetud.

III PEATÜKK

Põlvitava tüdruku süsimusta juuksekahlu alla kadunud laup langeb peaaegu vastu palvemaja laudpõranda oksakühmusid. Tema ettepoole sirutatud käte kokkusurutud sõrmed värisevad nagu vanadusest nõdral inimesel. Ahtad õlad vappuvad. Palvetaja võitlus on raske, sest tema vastane on kõikvõimas jumal ise.

Lahe Ester on pühakirjast lugenud, et piibli Jakob kunagi Jehoovaga samuti heitles ning lõpuks võidu sai. Tüdruk ei ole küll täiesti kindel selles, kas temal, nõrgal naisterahval, on nii suurt palveväge nagu tol muistsel pühal mehel, keda kõigevägevam pärast Iisraeliks ümber võttis ristida. Seetõttu kõhkleb ta ka oma abisaamise lootustes.

Ent jumalasse, kelle jalge ees ta põrmus lamab, usub palvetaja kindlalt. Ja eks ütelnud Kristus nõnda: «Oleks teie usk kas või sinepi-ivakese suurune, siis suudaksite te liigutada mägesid.»

Ester loodab, et suudab. Suudab usu, eriti aga armastuse väega olla vahemeheks oma ema ja jumala vahel. Suudab vaigistada Jehoova tulist viha, võita ema ähvardava surma. Sest kirjutatud on: usk, lootus ja armastus, kuid suurim neist on armastus.

«Halasta! Oh, jumal, ära võta teda veel! Pikenda tema armuaega, sest... Sa ise tead, mis mu ema sinu riigi ja minu vaese põrmu heaks on teinud. Valvas mu juures kõik need rasked ööd; valvas ja rääkis mulle sinu suurest heldusest ja armastusest. See oli mu ema, kes mu vaimu juhatas. Muidu oleksin hinge ja ihu poolest hukka läinud.

Sa näed, et olen vaene ja vigane, kuid see tuleb mulle kasuks, sest nüüd on mul palju kergem kiusatusele vastu panna. Au ja kiitus halleluuja! Olen nagu ussike põrmus su ees. Kui ka kõik must lahkuvad, sina ei jäta mind maha. Sa oled nõrkade tugi ja nutjate troost.

Kui minu tund tuleb, siis on mul noore kotka tiivad, mis mind vaimus üles viivad. Taevas on mul sinust küllalt, aga siin ajalikus elus vajan ka ema, keda sa minult ära võtta tahad.

Surm on patu palk. Aga, Jeesus, sa ise ütlesid: kes on patuta, see heitku esimene kivi... Võib-olla arvad sa

talle süüks seda, et tema kaks poega sinust ära taganesid? Vanemate patud nuheldakse ometi laste kätte ja mitte teisiti. Miks tahad sa nüüd siis nende ema karistada? Oh kui okkaline on tee, mis sinu riiki viib! Kui ükskord Tall tuleb oma aujärje peal, siis — lahti läheb taeva uks ja põrguväravad! Halasta! Röövel sai armu veel üheteistkümnendal tunnil. Päästa! Päästa! Heida armu!»

«Halasta!» hüüab ka lugeja-venna vägev tenor. «Suur paganate vägi on tulemas Hommiku poolt. Nende sõjameeste otsaees on metsalise märk ja nende ratsud on kuni valjasteni veres. Kuningriik on tõusnud kuningriigi vastu, rahvas rahva vastu. Pole kaugel päev, mil inimene otsib rannaliival inimese jalajälgi ja ep leia neid mitte.

Kuid issand ei jäta oma lapsi hädasse ka selsinatsel raskel ajal. Jumal on seesama, mis ta oli siis, kui tõi Iisraeli lapsed välja Egiptusest. Ka tänapäeval võib tema lüüa lõhki mere ja vesi seisab mõlemal pool nagu müür, et äravalitud võiksid sealt jalgsi läbi minna. Nagu tol ajal, võib Jehoova ka tänapäeval uputada tagaajavad väed ja nende sõjavankrid. Võib saata paganatele seitse Egiptuse nuhtlust. Ärge kartke, jumal ei lase meie jalga minna vale rada. Just niisamuti, nagu ta võttis Iisraeli rahvast kõrbes juhtida öösel tulesambaga ja päeval pilverünkaga, hoiab ta ka meid õigel teel. On meil janu, käsib ta pursata vett kaljust, nälja puhul laseb sadada mannat. Ärge kartma lööge! Põgenege paganate ja nende hirmutegude eest, kuni pole hilja! Ärge vaadake tagasi, et te ei jääks Loti naise kombel soolasambaks. Juba küllalt on inimesi läinud märtrisurma. Terved kirikutäied inimesi on põletatud ühes pühakojaga, vagade naistega tehakse jõledaid tegusid, mida inimese keel tõrgub välja ütlemast. Lapsi aetakse varrastele ja küpsetatakse sütel. Raugad maetakse elavatena kruusaaukudesse. Põgenege, et jääks ellu mõnigi, kes armuõpetuse püha seemet edasi kannaks. Ja kui see sinu tahtmine peaks olema, oh jumal, et me hukkuma peame, siis tabagu meid ennemini sinu käsi, kui et me metsalise meelevalla alla peaksime langema. Lase tulla ohvrituli ja tõusku meie hinged selles pühas leegis sinu poole!

Kuid pidage alati meeles, et see raske katsumise aeg on meie peale pandud meie pattude pärast, meie kõlvatu elu ja lihaliku meele pärast. Seepärast palugem ja olgem alandlikud! Aamen!»

«Issand, halasta ja heida armu!» laulis kogudus.

Õpetaja vägev jutlus on tekitanud tunde, et varsti raksab kabeli lagi, tulevad tulised vankrid ja viivad pühad õed-vennad läbi pilvede, läbi tähemere, üles seitsmendasse taevasse.

«Issand, heida armu!»

Inimesed tõusid, lahkusid vaikselt, südames hirmu- ja minekumõtted. Õlad längus, noruspäi, nagu tõrelda saanud lapsed. Kõigevägevam oli jutlustaja suu kaudu neile nende pattusid meelde tuletanud. Jehoova hääl kostis nagu «noore lõukoera möirgamine».

Enamik oli pühakotta tulnud selleks, et jumala ligiolemist tunda. Paljud kogusidki oma südamesse osakese kabelis lehvivast pühast vaimust. Ent kõigil inimestel oli siiski tükk maad vabam tunne, kui nad issanda templi ängistavate seinte vahelt välja värske õhu kätte said.

Ester ei pannud tähele, et ta kabelisse üksi jäi. Ta palvetas kõigest südamest, hingest ja väest.

«Issand, kirjutatud on, et inimese mõtlemised on kurjad juba tema varasest lapsepõlvest saadik. Oh jumal, sõna ega teoga pole ma sinu vastu eksinud. Oma keele ja teiste ihuliikmete valitsemiseks oled sa mulle jõudu andnud. Kuid päästa mind ka mu patustest mõtetest! Need on nii kerged ja tabamatud, nagu pääsulinnud taeva all, nagu tuulepuhangud lahe kohal. Kiired nagu välgusähvatused. Neid ei jaksa ma ilma sinu abita enda sees vangis hoida.

Olen ülekohtune ega ole mitte väärt silmi sinu aujärje poole üles tõstma. Mu südame mõtlemised rändavad ka siis, kui keha magab. Unes oma neitsivoodi peal... Hea ja kurjatundmise puu patused viljad on magusad... Sa ise tead, kellega... See kõik on üks jõle asi! Aga nuhtle ainult mind ning päästa mu ema surmast! Halasta ja heida armu! Võta parem mu võõrasisa, sest ma kardan temaga üksi jääda. Tema silmavaade kõrvetab nagu tuli. Eduardi himust põlevad silmad käivad minuga kaasas juba mitu aastat. Nende ees

olen ma alasti. Kui tema mind vaatab, siis ma otse värisen häbi pärast. Saad sa aru, jumal? Ma kardan! Niikaua, kui ema elab, ta ei julge. Kui ma seda väärt olen, siis nuhtle mind ka selle eest, et tervele surma ja haigele elu palun . . . Kuid sündigu sinu tahtmine nagu taevas, nõnda ka maa peal. Mõista mind, oh vägede Jehoova! Kingi siiski mu emale elu!»

Nende sõnade järel tundis jumala palge ees põrmus lamaja, nagu oleks kerge tuuleõhk tema juukseid puudutanud. Kõrvus kuuldus sosin:

«Tõuse üles, mo tütar! So palve oo issanda aujärje ette jõudnud.»

See jumalik puudutus ja sõnad võtsid Estri hingelt tohutu koorma. Tema kehagi muutus kergeks nagu päikeses virvendav õhk, valmis tuleohvri suitsuna taevastesse kõrgustesse tõusma.

Ent nii suurt armu, et jumal teda elusana oma riiki võtab, Ester ei lootnud. Ainult ühest pühast mehest oli Jehoova surma lasknud mööda minna. See oli prohvet Elias, kes tulise vankriga kuni seitsmenda taevani üles kisti. Ester oli vaid Kristuse tähtsusetu ümmardaja, kes kartlikult Jeesuse jalge ees põlvitas ning tema riide palistust suudles.

Tütarlapse suust voolasid tänusõnad. Teda oli kuulda võetud. Nagu Iisrael, oli ta Jehoovaga heidelnud ja võidu saanud.

Lahe Ester tõstis silmad põrandalt. Kõik pingid olid tühjad. Sügavas vaikuses kuulis ta inglitiibade sahinat. Laelambi tuli oli väikeseks keeratud, nii et see kabeli seintele ainult hämarat valgust jaksas heita. Pühakoja nurkades lehvisid tumedad varjud. Kitsaste akende taga vahtis öö, must nagu patt.

Ester oli üksi. Kuid ei! Tema kõrval liigutas end musta rõivastatud inimvari. Kas oli jumal, keda ta palus, end maapealseks muundanud ja alla tulnud? Ei või olla! Nii suur au on vaid väga vähestele osaks saanud.

Kõrvalseisja oli kabeli koristaja Tammi Leenu, kelle kohustuste hulka kuulus ka pärast jutlust tulede kustutamine ja kabeli ukse kinnipanemine.

«Pole nii suurt pattu, mihukest Talle veri maha ei suudaks pesta,» trööstis vana naine.

«Jah, ka jumala ingel ütles praegu, et mu palved on tema aujärje ette jõudnud,» sosistas Ester ja tõusis püsti.

Leenu silmis sähvas hetkeks pühakoja lambi nõrk vastuhelk. Ta tahtis midagi ütelda, kuid sõnade asemel ainult ohkas ja vaikis. Leenul ei olnud südant riisuda oma usuõe hingest nii suure vaevaga võidetud jumalikku rahu.

Võtmekimp käes, astus Leenu Estri kannul pühakojast välja ja keeras ukse lukku. Vaatas neiule järele, kuni selle kärmetest sammudest kantud pisut kühmus selg pimedusse kadus. Õnnetu laps! Esimese suure sõja ajal oma õigete vanemate poolt maha jäetud, nüüd võgane. Aga mihukesed mustad juuksed ja ilus tõmmukas näonahk. Küllap tema isa-ema võisid vist kusagilt soojalt maalt tulnud inimesed olla.

* *
*

Lahe Estri õhukesed kingad takerdusid sügavasse porri, pimeduses varitsevad veeloigud kastsid tema jalad poole sääreni märjaks. Pühakojast tulija hing aga hõiskas kiitust issandale, sest täna õhtul oli jumala saadik ise võtnud temaga kõnelda.

«Tere, Ester!»

Nagu pilvist kukkunud, seisis neiu kõrval mees.

«Pärni!» Tüdruku hääl oli rõõmus, otsekui oleks ta poissi oodanud. Ega seal ootamisest palju puudunudki, ehkki Ester sellest ei endale ega oma jumalale seni veel kunagi aru polnud andnud. Need kokkusaamised juhtusid alati neiu kabelist tulles, seepärast kirjutas vaga õde ilmainimese nägemisest-kuulmisest saadud rõõmu pühakojast kaasatoodud õndsuse ja taevainglite ligiolemise arvele.

«Küll on ikka soppa ja pori! Asi seegi, et vihm tagasi andis,» siunas mees maanteed.

«Jah, kui ülalt ka tuleks, siis oleks küll hullem. Nüüd ainult kastab jalgu.»

«Kuidas kasuema tervis on?»

«Kuule, üsna vilets. Iga päev mineja . . . Käisin kabelis palumas. Tundsin, et jumal oli ligi. Küll tema aitab!»

«Tead sa ka, et Alajõe Martin läheb oma «Pääsukesega» Rootsi?»

«Paljud lähevad.»

«Kas sina ei tahaks siit ära?»

«Miks ei tahaks, aga kuhu ma ema jätan?»

«Küll Eduard . . .»

«Ei, kuni ema süda tuksub, mina siit ei liigu. Nii tänamatu laps ma ei tohi olla!»

«Aga tulevad punased, kabelid pannakse kinni, usklikud tapetakse maha või saadetakse Siberisse . . . Loe lehtedest ja kuula raadiost, mis teevad.»

«Tean, õpetaja ka rääkis . . . Sina lähed, Pärni?»

«On mul siis enam valida? Enne sõda pidasin suilist, nüüd saksa ajal võtsin vahel sõjavangi abiks. Mis ma pidin tegema: sina ju mulle ei tulnud. Võtavad asja üles, tembeldavad kulakuks.»

«Ära mõista mulle süüd! Kui ma sinule tulen, siis pean usust ära langema, sest kirjas ju ometi seisab, et naised heitke oma meeste alla. Mis kasu sellest on, kui ma ajalikus elus õndsust taga ajan, aga oma igavesele hingele kahju teen? Sa ei tea, Pärni, kui palju ma ka sinu päästmise pärast olen jumalat palunud!»

«Arvad, et mina ei tahaks sedasama uskuda mis sina, aga ma ei saa. Meel-mõistus paneb vastu.»

«Mõistus on sul siis kuradist.»

«Ei tea. Aga ütle, Ester, kui ma ka baptist oleksin, kas sa siis tuleksid mulle?»

«Miks mitte! Sa oled ju hea inimene, meister iga töö peale. Paremat meest ei oskaks tahta.»

«Kuidas siis sedasi? Hea inimese mõistus ei saa olla kuradist! Siis peab ju kurat ise ka hea olema.»

«Ah, Pärni, sina võid oma küsimustega igaühe kotti ajada! Ütle parem, kas sa tõesti Rootsi minemist jutuks ei saa jätta?»

«Tahad sa seda?»

«Jah.»

«Miks?»

«Et ma su hinge eest jumalat saaksin paluda.»

«Kas siis ei saa, kui ma kaugel olen?»

«Raskem.»

«Suilise pidamine ja sõjavangi asi annaks ehk veel keerata, et hooajatöö ja nõnna, aga sa ju tead, et olin

neljakümne esimese aasta mopi ajal metsas, ise käisid piima ja leiba järele toomas. Kui välja tuleb, võivad nii mind kui sind . . .»

«Mina ilmalikku kohut ega märtrisurma ei karda! Aga mis sinul, hakkavad hõlma kinni, siis räägi ära, et Saksa sõjaväeteenistuse eest niisamuti kõrvale hoidsid. Alajõe Martini abiga muidugi. Mõni laevamees!»

«Need on kaks iseasja.»

Vasakul pool teed mustasid rannal kasvavate leppade korratud varjud. Nende vahel uinusid majad. Ainult mõnes üksikus aknas helendas tuhmpunakas hundisilm. Tuul lõõtsus rahutult hingata ning hoidis rannaosmikute ja lepasalu taga läikiva lahesopigi ärkvel. Kohinal veeres meri harvade rändrahnudega ülekülvatud randa. Solistas valendavate murdlainelakkadega kõrkjates, lartsas vastu veepiirile laotud lautrikive.

Lahe pere oli jõekalda kõige merepoolsem maja, tuulesasitud katuse ja hambulise korstnaotsaga. Siin lakkas merekohin ainult plekkvaikse ilmaga. Kui vesikaar vett loetas, veeresid lained otse lävepaku alla.

Ester ja Pärni seisid õueväravas. Maja aknast paistis tulevilk. See muutis ümbruse veelgi pimedamaks. Nüüd ei paistnud kätte isegi maa ja mere piir. Randa vihisev tuul tõi soolast veetolmu.

«Ehk ma siiski räägin Martinile sinu pärast ka?» küsib Pärni hüvastijätul Estri kätt hoides.

«Sinu sõnadele ja tegudele ma pööra ette panna ei saa, aga küll jumal päästab mind ka sellest kiusatusest,» vastab Ester vagalt.

* *
*

Nagu tavaliselt õhtuti, istus Estri kasuisa ka täna söögilaua ääres ja luges piiblit. Laes rippuvast petrooleumilambist langes mehele kollakat valgust . . . «Võõrasisa loomine on jumala käes küll untsu läinud,» puudutas patune mõte Estri pead. «Mehe pidi ta ju iseoma näo järgi tegema, aga ühelgi taevasel ei või ju ometi sääraseid raskeid silmalaugusid, võsassekasvanud kulmusid ega sihukest palenukkidest ülespoole kitsaks minevat otsaesist olla. Rääkimata veel tuhakarva sasipeo-

täiest peas ja tollipikkustest habemetraatidest ümber lõua.»

Lahe Eduard tõstis silmad raamatult. Kobas algul pilguga tütarlapse nägu, siis kogu keha.

Oi, kuidas Ester oma kasuisa pelgas! Kartis selle himuralt vaatavat pilku. Tundis hirmu nagu kaitsetu loom.

Iseloomult oli Eduard järsk ja armutu. Isegi jumal, kellesse ta ütles end uskuvat, polnud niisugune kui teiste oma. «Silm silma, hammas hamba vastu!» kõneles Eduardi Jehoova. «Teie, naised, kuulge oma meeste sõna nagu jumala sõna!» kordas võõrasisa piiblisalmi.

Kasuema Marta jumal ei olnud kättemaksja ega armutu. Tema silitas patusel pead ja lausus: «Mina ei mõista mitte kohut inimeste üle, missugused nad mul seal maa peal on, vaid võtan arvesse, millised nad tahaksid olla. Kes teist on patuta, see võtku ja visaku esimene kivi! Inimene pole mitte loodud oma ligimesele kohtumõistjaks . . .» Ütles röövlile ristisambas: «Veel täna pead sa mu isa kuningriigis olema!» Abielupoolte vahekorra määras: «Te, mehed, tehke oma naistele au nagu ühele õrnemale asjale!» Võis mõnikord naisevõtmise ja meheleminemise arvel pisut ümbernurgagi ütelda: «Abielud sõlmitakse taevas, laulatus, see oo inimeste ilmakomme.» Kasuema jumal sai kõigest aru, taipas poolelt sõnalt, pidi olema väga suur patt, mida tema andeks ei suutnud anda.

Ester ei teadnud, kumb jumalatest on see õige, küll aga oli talle selge, et see teine Jehoova oli talle tuhat korda armsam. Südamele niisama palju kallim kui kasuema ise võõrasisaga võrreldes.

Tagakambri uks oli kinni. Ester tahtis sõnagi lausumata Eduardist mööduda ja haiget vaatama minna. Ta haaras juba ukse käepideme järele.

«Ära mine! Las sünnib tema tahtmine nagu taevas, nõnna ka maa peal,» tuhmilt kärisevas hääles polnud raasugi soojust.

Estri käsi peatus, kuid siis kuuldus haigekambrist aseme käginat ja soigumist. Esimest korda elus ei kuulanud tüdruk isa sõna. Ta avas ukse ja astus sisse. Samal hetkel tegi pärast rasket südamevaeva peaaegu meelemõistuseta maganud naine silmad lahti.

«Ester, ole hea laps, too tilk vett ja raas leiba,» sosistas haige.

Tüdruk tõstis ema pea padjalt, kallutas veekruusi tema suule. Läks tõi köögist leivaviilaka ja tursakala seljatüki.

«Pole viga, söömisel oo jälle oma õige maik juures,» naeratas haige. Ester istus voodi kõrvale taburetile, pani käed kokku ja tänas vägede Jehoovat, kes tema palvet kuulda oli võtnud.

«Kuhu sa nii kauaks jäid?» küsis Marta, kui oli söömisega valmis saanud.

«Masti Pärni käis saatmas... Mis sa arvad, ema, on see suur patt, et temaga vahel kabeliteel juttu ajan?»

Kaua haigevoodis lamanud naise sügisese vahtralehe karva nägu läks vastuse otsimisel murelikuks, kuid tema pehme vaatega targad silmad jäid endiseks.

«Jumal annab kõik andeks, aga kes otse tema käsu vastu, seda ta nuhtleb. Kui mina sinuvanune olin, siis...» Haige vaatas vilksamisi ukse poole ja laskis hääle madalaks: «Läksin mehele, kelle nimi polnud mitte Eduard.»

«Tema polegi sinu esimene?» kohkus Ester ootamatut uudist kuuldes.

«Tasem!» manitses haige ja jätkas sosinal: «Ei. Olin jumalakartlik tüdruk. Juhanes ei uskunud miskit. Paari läksime... Hea mees oli. Halba sõna tema suust ei kuulnud. Ja jumal andis andeks — õnnistas lastega. Su kasuvennad on tema pojad. Eduard ajas nad uksest välja. Sa ju tead.»

Marta puhkas vähe aega. Kogus jõudu ja rääkis edasi. «Mind peeti usust ärataganenud inimeseks. Lõingi kogudusele käega. Hakkasin armastama oma meest enam kui Loojat. See oli mu suur patt! Eksisin esimese käsu vastu ja issand võttis oma õnnistuse minult ära ja nuhtles. Juhanes jäi merele... Siis läksin Eduardile. Kirjasõna sai tõeks — kurat tuli valguseingli näol. Alguses kannatasin välja. Aga pärast seda, kui ta poisid kodust minema ajas, hakkasin nurisema. Lõin astla vastu üles, mõtlesin Eduardi juurest ära minna. See on mu teine patt. Arvasin, et mul on õigus, ja andeks ka ei palunud. Selle karistuseks saatis jumal haiguse. Issanda teed on äraarvamatud!»

«Oli sul Juhanesega väga hea elada?»

«Jah, üsna mitu korda mõtlesin, et saaks ma taevas ka nii õndsaks, paremat enam ei tahaks!»

* *
*

Veel samal ööl hakkasid Lahe Martal käima uued südamevaevad. Siis võeti tema parema käe ja jala seest jõud. Ka rääkimine kadus. Sõnade asemel tuli suust ainult ümin. Vasaku käega ristimärki tehes küsis haige endale pühakirja, mida aga ei lugenud, vaid rinnale asetas.

Estri usk lõi vankuma. Hakkas rääkima arsti toomisest.

«Ise tahad jumalalaps olla!» tõreles võõrasisa. «Ilma tema tahtmiseta ei lange juuksekarvgi peast ja nüüd arvad sina, et elu ja surm on ilmalikku tarkust õppinud tohtri meelevallas. Ainuüksi see, kes on valmistanud inimese põrmust, puhunud tema ninasse elavat õhku, võib hinge ihu küljest jälle ära võtta. Elu on nagu rohi ja lilleke, mis niitja vikati ees maha langeb. Mine ja palu, et ta su silmad lahti teeks!»

Ja Ester palus. Kisendas issanda poole, kuni jõud kaduma hakkas. Ent Jehoova ei võtnud teda enam kuulda. Ei andnud teada, kas need hingeahastuses hüütud palvesõnad on jõudnud tema trooni jalale või mitte. Tüdrukule tuli pähe mõte: võib-olla karistab issand teda siiski ema halvatusega just selle eksimuse pärast, et laskis patusel Pärnil, kes avalikult ütles, et ta jumalat ei usu, enda südames paiga leida?

Issanda palge ees põrmus püherdav vaga õde otsustas lunastada oma eksimuse. Tuua selle ainsa ohvri, mis tal üldse tuua oli. Aabram ei mõelnud kaksipidi, kui ta oma käe Iisaku külge pani, et selle vereohvriga lepitada vihast Jehoovat. Jumal ise andis oma ainusündinud poja inimeste pattude eest...

«Vägede Jehoova, kuule mind!» palus Ester ning püüdles oma kokkuklammerdatud kätega taeva poole. «Ma tõotan ja vannun, et ma selle jumalasalgaja mehega enam ühtki sõna ei räägi. Kustutan ta oma südamest ja meelest. Avanegu maa ja neelaku! Sadagu

taevatähed ja tapku! Tõusku meri üle kallaste ja uputagu mind, kui ma oma tõotusest peaksin taganema! Rohkem mul sulle anda ei ole, kuid see esimene ja viimane võta! Ainult tee mu ema terveks ja päästa mind põrguhauast! Ära nuhtle mind mitte nõnda, kuidas mu patt seda väärt on! Halasta!»

IV PEATÜKK

Ühispoe kaupmeest Pihelpuud ei valitud omal ajal mitte ainult sellepärast niisuguse tähtsa ameti peale, et ta kihelkonnakoolis usuõpetuse kõrval rehkenduse kuni protsentideni selgeks oli õppinud, vaid tema teadis ka ilma asjadest rohkem kui teised ümbruskonna mehed. Pihelpuul käis aastaringi «Päevaleht» ja «Vaba Maa», peale nende veel põllumeeste ajakiri «Uus Talu». Kuna kogu Viire- ja Lõukaküla post läbi poe letil seisva klaaskasti inimeste kätte sattus, siis võis kaupmees sealt veel lugeda «Teatajat» ja muudki trükisõna.

Pihelpuu teadis ministrite vahetusest, kust parteist keegi neist on ja missugust poliitikat ajab. Teadis kaugetest keisritest, kuningatest, mässudest ja sõdadest. Ja mitte ainult seda. Kahtles keegi, kui palju sõnnikut või «kuntsi» põld tahab, — ka selle kandi pealt võis kaupmehelt tulusat nõu saada. Veel üks väga tähtis asi. Tallinna Tarbijate Keskühisuses oli Pihelpuul kõrgete kohtade peal sugulasi, vennapoeg koguni mingi osakonna juhatajaks. Kauba järele minnes polnud temal vaja kusagil, müts näpus, oodata, vaid kõik asjad aeti nii-ütelda käigupealt. Kraam, mis toodi, oli alati esimest sorti.

Ka tema naine oli moekas inimene, kes mehe linnareiside ajaks leti taha kõlbas. Nagu nüüdki. Juba nädalat poolteist oli kauplus poe-Liina jaoks olnud.

Sel 1944. aasta septembriõhtul ei oodatud Tallinnast tulnud Pihelpuult ei riidepakkisid, tallanahka ega suhkrukotte, nagu vanasti rahuajal, vaid kõige tähtsamad olid linnauudised, mida teada taheti. Või mis kaupa sa nüüdses segaduses... Laevadki ei käinud, hea et ise Rohuküla mehe paadiga üle väina saad. Seda ka veel tutvuse poolest.

Kui enne sõda mõnel üksikul oli õhtuti aega poes lihtsalt juttu ajamas käia, siis pärast Saksa sõjavägede saarele saabumist, hoolimata riiulite tühjusest, muutus ühispoe letiesine rahvarikkamaks. Ent nii palju inimesi, nagu täna õhtul siia kogunes, polnud selle kaupluse seinte vahel enne nähtud.

Ümbruskonna vanemad mehed olid kõik platsis. Nooremad, kes mopi eest kõrvale hoidsid, muidugi lagedale ei tulnud. Leidus kaugemategi külade inimesi, keda ei tuntud. Taheti kuulda, mis teateid Pihelpuu linnast toob. Sest Saksa raadio rääkis üht, Lauri Villemi «inglismann» teist ja vahel sai segamisest hoolimata ka Leningradi laine kätte, kus sulaselges eesti keeles kõik asjad hoopis kolmandat moodi ritta seati. «Meie Maad» ei uskunud enam keegi. Tõtt aga taheti teada, sest tänapäeva tõest võis sõltuda homne elu või surm.

Kui Martin poe juurde jõudis, oli kaupluseruum juba puupüsti rahvast täis, neid jätkus trepilegi. Kipper leidis koha lahtise akna all, kust tubakasuits sinise pilvena välja hajus. Martin oli «Pääsukesega» kaks viimast reisi Haapsalu vahet sõitnud ja nüüd pealinna sündmustest niisama huvitatud nagu teisedki.

Kiilaspäine, vanusevoltidesse vajunud näoga Pihelpuu rääkis. Tema pisut reisist väsinud hääl oli teadustav, kiretu ja rahulik, nagu teistest pulk kõrgemale tõstetud inimesele sobibki.

«... Sedamoodi küll, et sakslane pakib oma asju — kui kauaks ta minna mõtleb, kes seda teab või oskab ta seda isegi ära arvata. Igal juhul paistab tal kiire taga olevat, kraami ja autosid jätab maha kohe vooride viisi. Mõned ikka veel tõstavad kätt ja karjuvad: «Sieg heil!», teised aga sosistavad omavahel: «Hitler kaputt!» Rohuküla sadamas nägin ise oma silmaga, kuidas sõjaväeautod suuri isandaid mingi «Warthelandi»-nimelisele pukserile viisid, mis pärast otsad lahti andis. Räägiti, et Litzmann ja Mäe... Ega keegi just vanduda ka tea, aga...»

«On see tõsi, et enamlastel Tartu võetud?» küsib Moorjaagu Andrus, kes leti ääres, otse kaupmehe vastas seisab. Tema nägu on lahjem kui vanasti, habemenoa poolt unustusse jäetud lõug hall ja karvane. Ent ta on endiselt suur ja vägev, peajagu teistest pikem.

«Küllap see ikka nii on jah,» vastab kaupmees ja köhatab, nagu midagi kaaludes. «Khm... Mul õetütre mees tuli Taagepera mõisast, oli seal staabitõlgiks, see teadis. Esmalt lubatud ikka õhudessandiga Pärnu kaudu abivägesid saata ja kästud vastu pidada, aga pärast selgunud, et lennukiparv tulnud küll, kuid tühjalt. Laaditud Pärnu tapamajadest suure rutuga lihaks tehtud sead peale, tõustud plaažilt õhku ja tagasi Saksamaale. Sõdureid ega kedagi... Kui see teatavaks saanud ja suurtükimürin ida poolt ikka valjemaks muutunud, jooksnud esmalt alamväelased ja pärast kogu staap tagantjärele — kes kuhu. Minu sugulane pääses sedamoodi koju.»

«Kohe ametlikult või?» küsis Laidu August, kel poeg metsas.

«Tead sa siis tänapäeval, mis ametlik, mis mitte. See piir on nüüd enam kui ähmane. Nüüd on iga mees väljas oma elu eest,» loovis kaupmees.

«Mes asja nad siis keikse änam kartvad?» Selles tundis Martin Kalda Jaagu hääle.

«Mis nad kardavad...» kordab kaupmees mõtlikult. Siin on vaja iga sõna kaaluda, sest jutt peab olema erapooletu. Ega ole kahe vahel, kus...

Pihelpuu lihavavõitu nägu kisub veelgi enam voltidesse. «Hirmul suured silmad. Igal pool ja igaühes nähakse vaenlast. Pole enam usaldust ega vennaarmu.»

«See jooksmine änam sakste ja ärrade asi, äi meitesuguse hõlma hakka kiski,» arvab Jaak.

Selle peale ei vasta keegi midagi. Ka ei teki uudiste ümber rohkem vaidlusi, sest rahvast on summa koos ja mine sa tea... Väljudes aga pudenevad inimesed salkadesse ja seal juba arutatakse pikemalt. Paljud pooldavad põgenemise plaani, enamik aga kordab Kalda Jaagu sõnu: «See keik oo änam ärrade asi...»

* *
*

Martin oli kaua kahevahel ja ei teadnud, mis teha: minna või jääda? Ta mõistis, et niihästi üks kui teine otsus võib kujuneda parandamatuks eksisammuks. Talle polnud teadmata, et seitsmeteistkümnendal aas-

tal revolutsiooni eest pagenud vene emigrandid veel nüüdki, pärast veerandsaja aasta möödumist, kodutuina ilmas hulkumas on. Samuti kumisesid tema kõrvades lakkamatud kuuldused tapmistest, väljasaatmistest ja Siberi vangilaagritest. Lõpuks langes aga siiski liisk põgenemise kasuks. Parem hulgus koer kui surnud lõvi, arvas Martin.

Ärasõidu eelõhtul läks ta koos Milliga Kalda rahvaga hüvasti jätma.

Laual põles pisike petrooleumilamp, mille valgusel vana Jaak, Ingel, Priidu ja Maarja suurest puuvaagnast õhtust körti helpisid. Kuid pikale renile oli pandud kaks taldrikut ja lihakauss, selle kõrval kahvlid. Toas oli tunda linnatubaka lõhna.

«Võõrad majas või?» küsis Milli pärast tervitamist.

Priidu ja Maarja vaatasid vilksti teineteise otsa, Jaak ei teinud kuulmagi, Ingel hakkas köhima.

Sealsamas aga läks küljekambri uks lahti ja sisse astusid kaks pikka tugevat meest, nahkpluusid üll, jalas kalifeepüksid ja säärikud. Üks neist oli turske punase näoga, teine kõhnem ja kahvatu.

«Tere sugulane! Mäletad veel?» teretas kõhnem mees Martinit kättpidi.

«Oleks nagu enne nähtud, aga löö kas või maha . . .» tunnistas kipper.

«Kah peavärk otsas,» laitis Ingel. «See ju Mahta poeg Otto, kes su pulmas käis.»

«Noh, muidugi Rosenbergi-härra, ohvitser,» tuli nüüd Martinilegi meelde.

«Ma panin ta kohe kodusse,» uhkustas Milli oma mäluga.

«See on mu sõber, härra Weber,» tutvustas Otto kaaslast, kes algul kannad klõpsudes kokku lõi ja siis alles tervitas. Martin märkas ka, et Weberi sirge käsi nagu Hitleri meestel «heil» ütlemiseks nõksu tegi, kuid selle sai ta poolelt teelt pidama.

Ootamata pererahva sundimist, istusid võõrad laua äärde poolelijäänud söömakorda jätkama. Ka Martinile ja Millile tehti ruumi.

«Keik oo omad, pole sii karta miskit,» rahustas vana Ingel laudkonda. «Pidime nad just praegu Alajõele saatma, aga te tulite nagu tellimise peale.»

«Jah, härra kapten, teil on laev ja meil vaja üle mere pääseda,» asus Otto otsekohe asja juurde. See sugulasele öeldud «härra kapten» tuli temalt vähe nagu kambameheliku tõgamisena.

«Kuulsime pererahvalt, et kavatsete minna ja...» kinnitas Weber omalt poolt.

«Meremehe asi — alati on mingisugune sõit seljataga ja teine algamas, aga võib-olla pole meil hoopistükkiski üks tee,» vastas Martin põiklevalt, silmitsedes meeste õlgadel pagunijälgi.

«Meil ükskõik kuhu, peaasi, et siit maalt kaugemale,» vastas Otto kahe lihasuutäie vahel. Üldse paistis, et meestel isu puudust ei olnud.

«Su ema kirjutas enne sõda, et läheb Saksamaale; et Hitler kutsunud ka Roosenpärgid koju. On nad ikka veel seal?» küsis Milli.

«Jah, mu vanemad on Saksamaal.»

«Mis siis viga, kui kodus oodatakse,» tahab Milli Otto rõõmu jagada.

«Sõja ajal ei lähe noorte ja vanade rajad igakord kokku,» vastas tädipoeg ettevaatlikult.

«Sakstel sakste asjad — mis meil nendega... Aga sa, Mart, ütle parem ise, mis sinusugust hiidlast kodust Rootsi aab?» lausub Jaak laua teisest otsast Martinile pooletteheitvalt.

«Sellest enam küsid... Rääkisin ju, mis neljakümne esimesel aastal merel juhtus.»

«Mes juhtus, see juhtus. Seletad ära ja muud midagist.»

«Nad ei usu,» kaitseb Milli meest.

«Äi usu!» imestab Jaak. «Siis küsigu kille käest tahes. Keik Lõukaküla inimesed võivad tunnistada, et pole kogu Priitade tõus olnud äi valetajat, varast ega mõrtsukat. Lööma- ja joomamihi, seda küll. Mis asjaga nad selgeks teevad, et sa ise... Mede Oss ja Ülo olid ju ka ometi laevas ja eks nende sõnad ka siis miskit loe.»

«Sa, vanaisa, arvad siis, et nad midagi uurivad või kelleltki järele pärivad,» räägib Otto teadja kindlusega. «Annavad kuuli, enne kui suu lahti jõuad teha. Külade viisi tapetakse maha, suured linnad põletatakse tuhaks. Kogu eesti rahvas hävitatakse ära, armu ei anta rau-

kadele ega rinnalastele. Tuleme just sealt, kus säärased asjad sündisid. Meid võite uskuda.»

«Ole sa nii tütrepoeg, kut sa oled, aga teist kantipidi ikka saks ja sellepärast ma sind äi usu, räägi nii palju, kui tahad!» läheb Jaak ägedaks. «Neljakümnendal aastal olid nad inimesed, leikasid meitele mõisametsast lahkama maad juurde, ja niid äkiste . . . Äi usu mette!»

Oma isaga ühel nõul on seekord ka Priidu. «Sa, Milli, mäletad küll, sellele rahale, mis Pikalaenu Pangast Käänisoo kuivatamiseks sai võetud, tõmbasid ka kriipsu peale. Tead, kui mitu meest nende käest jumalamuidu mõrralõnga ja püüseid said, miks nad siis niid korraga sehantseks läksid, et sõna lausumata kuul . . .»

«Jää vähemalt sina, Milli!» keelitab ema Maarja. «Ära karda! Ilma issanda tahtmiseta äi sünni ilmas mitte midagi. Mis oo keik need siit ilma vägevad jumala kõrval — nagu haganad ja heinapebred.»

«Maast on enne ka sõdu üle käind. Kui eestlased oleks alati nii arad olnd kut teie praegu, siis oleks mede meeste tõu ammu juba siit kandist kadund ja võõras rahvas asemel. Minu rammupõlve aastad oo ammu juba kus seda ja teist, aga mina neid äi karda. Kui on surmaks loodud, siis kukun iseoma uksepakul, kerves käes. Tulevad aga nagu neljakümnendal, teen tegu õlut ja vetan vastu nagu vendi. Aga katsugu nad . . .!»

«Ah, vanaisa, vanaisa!» naeratab Otto andestavalt. Ent Jaak ei lase tal rääkida.

«Teite elu on see keige kallim jah . . . Aga miks Tammi Ruudi äi lähe, miks Laidu August paigale jääb, miks Mäkisaare, Aadupere, Ranna, Suurkaevandu, Lusti ja Teokopli rahvas minemise peale äi mõtle. Pole neil paatisi või? Keik oo olemas. Aga seepärast, et seal oo mihed, mette jänesed!» Jaak on end vihaseks rääkinud, sülitab ahjusuu ette, lööb käega ja tatsab oma lühikestel jalgadel tagakambrisse. Uksel aga vaatab korraks tagasi ning triigib öeldut veidi tasasemaks: «Neh, nendest peredest oo poisid punases väes, mes nendel karta või asja joosta. Oma teite asi, aga ma sain vähemalt südame pealt ää ütelda.»

«Kuhu Martin, sinna ka mina . . . Rõõmus ja mures . . . Nõnda sai altari ees lubatud,» lükkab Milli ema sõnad kõrvale.

«Neh, eks ta ole — naiste asi... Mis nendel...» annab Maarja ka siin alla. «Küll Tema hoiab ja kaitseb sind!»

«Tema pärast niid...» urahtab Priidu. «Saks käib kerikus, palub nii et küür seljas, aga keda kuradit. Punased äi tunnista taevast ega põrgut ja ometi on just enamlaste sõjariistadel õnnistus kaasas.»

«Issanda teed on äraarvamatud,» lõpetab Maarja vagal häälel ja pühib rätinurgaga silmi.

«Kuidas siis jääb, kapten?» küsib Otto asjalikult.

Martin oli teiste jutu ajal saanud aega kaaluda. Siin polnudki kahte teed. Kõik kaardid on täna veel sakslase käes. Küllap trumpässki — revolver — on mõlemal tagataskus. Aga nii lihtsalt ka ei saa.

«Heakene küll, ütleme, et võtan teid ja veel teisigi peale, aga kui sisse kukume, siis on selge, kes esimesena kuuli saab — kapten. Läheb hästi, sööte-joote teie Stokholmi kõige paremas restoranis, aga mina...?»

«Võtke kroone, naelu, dollareid — mida ainult soovite,» pakub Weber.

«Sõja aeg, kroon on täna kroon, homme paberilipakas. Dollarid ja sterlingud võivad olla võltsitud. Oleks teitel puhast kulda...»

«Kui palju tahad — kilo, kaks?» annab ka Otto omalt poolt kaubale hoogu juurde.

Martin ei jõudnud veel vastata, kui Weber höövelpingi tagant pisikese nahkkohvri võttis ja lahti tegi. See oli ääreni täis kuldkelli, sõrmuseid ja allpool veel palju lambi valgusel kollakalt helkivat kullaprügi.

Martin vaatas ja tema silmis süttis säde.

«Poolest kohvritäiest piletirahaks piisab?» küsis Weber.

Korraga Martin võpatas ning heitis ehmunud pilgu Millile. See aga rääkis sosinal midagi emale ega kuulnud meeste juttu.

«Need on ju... Kui palju neid inimesi siis pidi olema, et...? Ise räägite enamlastest...»

«Vastake esmalt minu küsimusele — poolest kohvritäiest piisab?»

«Piisab,» vastas Martin ja pühkis käeseljaga laubalt higi.

Lepiti kokku, kus ja millal.

Naised valasid oma silmavee ja mehed raputasid üksteisel käsi.

«Kui mitte änam sii ilmas, siis teises ikka,» olid Maarja läbi nutu öeldud lahkumissõnad.

«Mes sa ulud, egas me neid surma saada!» käratas Priidu naisele.

Jaak, kes oma pahameelest jagu oli saanud, tuli saatma kuni õueaia mulguni. Õine taevas oli pilves. Kadakad ja maa — üksainus must kõik. Vesikaar tihutas vihma.

«Peab teitel ikka aebja selgas olema, kut sehantse ööga niid laev kätte ja Rootsi...» torises Jaak lahkujate järel mulguersi üles lapates.

Alajõe liivase roobastee otsa jõudnud, lausus Martin Millile: «Sa mine pane kodus Lauk ette, ma lähen käin Laidu Augusti pool. Ta ka sugulane — pole nagu sünnis head aega ütlemata ära minna.»

Kui naine pimedusse kadunud oli ja tema kärmeid sammegi enam ei kostnud, pööras mees ümber ning astus kiiresti mööda kunagi nii tuttavat rada läbi Saarekopli Ülajõe poole.

V PEATUKK

Käsikaudu ja kobamisi leidis Martin pimeduses tukkuvad sillakäsipuud. Tema astumise all ärkasid üle jõe viivad purdelauad ja hakkasid uudishimulikult nagisema. Ergas ojavulin kordas oma lõputut juttu. Vihm sahises kaldal kasvavate leppade ladvus. Langev leht riivas mehe nägu külmalt, nagu vettekastetud käe nähtamatu puudutus.

Ilmsi polnud Martin juba üle kolme aasta oma jalga Alajõe purdele tõstnud, kuid tema Alajõelt Ülajõele viival mõtterajal ei kasvanud küll vist ainsatki rohuliblet. Algul oli Martin arvanud, et aegade lained uhuvad nooruse unenäod ja mälestused oma teed, ja mis argielu tuultega minema ei triivi, setib lõpuks põhja ning kaob. Küllap oleks ehk nii sündinudki, aga sõna siit, teine sealt hoidis mineviku pärmi oleviku käärimise jaoks parajal mõõdul värskena.

«Küll sel Elnal on ikka noore hobuse tervis ja emaorava tüdimatu hing! Sa mõtle! Keik Ülajõe tööd-tegud kaelas, vana Aet sehane, et pista suhu ja hari otsa alt, aga aega ta leiab, et Suuremetsast taimi käia toomas ja Saarekopli kändude asemele uusi puid istutada,» laterdas Kalda vanaema Alajõel käies Martinile ja ei olnud tema asigi, et ta sellega oma lapselapse jalge alla koobast uuristas.

«Oled sa uudist kuulnd? Käina kaupmees Sookail käind Ülajõe Elnat tahtmas. See aga saatnd mihe niisama targalt tagasi. Äi tää, kidašt ootab?» rääkis halutooja naine rannas teisele.

«Kas sa'p siis tää? Seesama «Pääsulinnu» kiprimees teisel ikka meeles veel. Neh, vana arm,» oskas teine asja ära seletada. Tahtis siis oma elust näidet tuua. «Kut ma ise nii vanaks sain, et juba poisi otsa haksi vaatma, siis ma trehvasi Kärdla laadal...» Märgates aga halupinude vahel süllapuuga sehkendavat Martinit, lõi endale nagu karistuseks käega vastu suud ja sosistas: «Püha heldus! Räägi siis undist!» Seepeale valjult ja asjalikult: «Rannasüld olgu ikka kuivamise jägu kõrgem neh. Eks ole, kapten, puud siled ja sirged nagu pulmapoisid? Toataguse koplimetsa kased. Süda nuttis verd, kui talvel sae sisse pistsime, aga näedsa, raha... Kustkohast sa seda vetad?»

Vaevalt oli Martin teisel pool purret kaldale jõudnud astuda, kui keegi talle müdinal vastu jooksis. Karvased käpad langesid Martini õlgadele, kuum hingeõhk lõõtsus talle vastu nägu.

«Moitu!» sosistas öine külaline üllatunult ning sakutas oma vana sõpra kaelakarvadest. «Sina, Ülajõe ainus truu hing!»

Koer oli kiitusest liigutatud, laskus kõhuli, vingus ja vingerdas. Sõber sõbraks, kuid alles siis, kui ta leivakooriku (sõja aeg, suhkrut polnud) alla oli ragistanud, tõttas neljajalgne oma rõõmu ka perenaisele kuulutama.

Pärast haugatust surus Moitu oma koonu vastu külma ruutu ja ootas. Kuhu jäi kompvek, mille perenaine vanasti läbi õhuakna heitis?

Eesriie liikus. «Kes seal on?» küsis erutusest ebakindel hääl.

«Mina, Martin . . .»

«Mis sa tahad?»

«Lase mind sisse, siis ütlen.»

Ainult Moitu kuulis, kuidas tema perenaine kiiruga mantli ümber tõmbas, kuulis Elna ärevaid hingetõmbeid. Hunt sööstis maja ette trepile, tema kannul astus Martin. Ükski aken ei löönud valgeks, kuid tasase naksuga keerati uks seestpoolt lahti. Mustavas ukseavas seisis Elna.

«Elna, luba ma tulen tuppa, mul on tõsine jutt!»

«Räägi siinsamas,» sosistas neiu.

«Ei, seekord sa lased mind . . . Esimest ja võib-olla viimast korda!»

Martin võttis tugeva käega unesoojal naisel piha ümbert kinni ja tõmbas ühes endaga tuppa. Hunt laskus kõhuli trepile, surus pea esikäppadele ja jäi valvama. Haigutas ärevalt. Tänasel ööl oli kusagil midagi erakordset lahti. Küla koerad lõid kogu aeg lärmi. Maanteel kuuldus rataste kõrinat. Jõesuudmes kolistati aerudega.

Üldiselt on ju nii, et inimese mõistus ajab laiema kaare kui neljajalgse majavalvuri oma, kuid sel septembrikuu pilkaspimedal ööl oli kõik pea peale pööratud. Moitu oli huvitatud mitmest asjast, aga tema perenaise mõtted ei ulatunud kaugemale mehest, kes teda praegu oma embuses hoidis.

«Martin, miks sa tulid? Mis sa must tahad?» hingeldas neiu ja surus end mehe vastu.

««Pääsuke» on Moorjaagu all mereklaar. Inimesed ootavad. Tulin sinu järele.»

«Sa pole mõistuse juures! Kellele ma Ülajõe jätan? Vana Aet voodi oma . . .»

«Aga venelane on varsti siin! Isa sul viidi . . . Oleksid sinagi läinud, kui sa poleks õigel ajal osanud kõrvale hoida. Arvad, et nüüd ka nii lihtsalt . . . Usu, seekord teevad nad puhta töö!»

«Saagu mis saab! Mina jään siia! Isal olid muidugi omad sotid. Ja kui läheksingi, siis igal juhul mitte sinuga.»

«Aga mis siis, kui ma Milli siia jätan? Sa ju ometi . . . Ära räägi, Elna, ma tean! Miks sa muidu Saarekoplis puid istutad? Miks sa . . . kõik teised ära põlgad? Ütle,

Elna, kas ma olen sul meeles? Mina küll ei suuda... Katsun unustada, aga ei jaksa.»

Martin tundis, kuidas Elna raskemalt tema käele laskus. Näis, nagu oleksid jõud ja oma tahe tüdruku päris maha jätnud. Tema sosin muutus kiiremaks, sõnad ruttasid ja komistasid.

«Martin, Saarekoppel tuleb jälle, nagu oli. Sinna ehitatakse pisike mansardkorrusega maja. Sina oled ka seal, aga ainult mõttevari. Mälestustes... Saad aru? Aga nüüd võta mõistus pähe ja mine oma Milli juurde! Mine! Mine! Arvad, et ma puutomp olen? Mõtle, kui minu jaks ka üles ütleb, mis siis saab?»

«Elna, siia tulles olin mõistuse juures, aga nüüd...» Martin võttis Elna sülle ja kandis kambrisse. Pimedas jalgu jäänud tool kukkus kolinal ümber, aga kumbki ei kuulnud seda. Ainult trepil valvav Moitu tõstis pea käppadelt ja haugatas. Siis aga jäi toas vaikseks ja hunt suikus uuesti unenäguderikkasse koeraunne.

* *
*

«Hermuasjad armuriigis! Kas löö või siinsamas maha, aga mitte äi saa ennast ühe õrre peale! Hinge kisub kohe kolmeks: üks osa oleks kodus, teine tahaks laste seltsis Rootsi, kolmas sinna, kus Jaan. Keik otsad oo peas segamini kut va sassiläind mõrralõnga viht. Leena, sa oled ainus inimene, kille ees ma midagi oma täädа pole jätnd, anna ometi sina nõu!»

«See su oma asi, Ingel, aga nii palju ma või küll ütelda: oleks mina sinu asemel, äi mind peaks siin ers ega traat. Mõtle niid ise oma peaga! Neljakümne esimesel aastal said jah laagrist tagasi, aga mis välku sa nägid. Usu mind, äi teist korda peasta sind enam nutt ega õilamine. Lähed oma lapsekarjaga sinna, kus Jaani kondid ees ootavad, kut ratta kõlin taga!»

«Hingevitsad! Keik räägivad, et pole sealt änam tagasitulijaid. Aga mõtle, kui tuleb siiski! Ja mina olen teab kus ilma otsas! Jaan on vahel äkine nagu püssi otsast. Viimaks vetab veel uue! Vaata niid sina, Leena, olen ma mõni pursui või sulastepidaja? Või oli mu mees muu-parem kut oma venna ori? Kas võis Jaan

seda ette arvata, et punased, kida ta ise ootas nagu veiseloom kevadist karjalaskmise päeva, talle esmalt maad annavad, aga pärast härjavagunisse pistavad ja Siberisse veavad? Või täädsin mina, et pean minema mööda ilma kerjama, lapsekari sabas?»

«Muud teed sul ju pole. Mina — vanatüdruk, jalust vigane, peret ega kedagi. Kolm päeva surmaga võlgu — tapku, kui tahavad! Aga sina oled ikka veel aitaja inimene. Keige änam muidugist lapsed. Loe lehti, siis saad tääda, mis punased teevad! Või kuula kabelis õpetajat. Küsi sakste käest... Värinad käivad üle, kui mõtled. Juhtub mees küla vahel liikuma, siis kuuliprits peale. Keik alla kuutkümmend naised antakse esmalt ohvitseride kätte, pärast seisavad soldatid sabas. Kui änam äi kõlba, siis... Oh hoidku! Keel äi anna keike ära rääkida!»

Rootsi mineja Moorjaagu Ingel ja teda saatma tulnud poolteise jalaga Ristimetsa Leena istusid sel vihmatihusel ööl loeveega rannakaldale aetud palgijupil ja puistasid südameid. Ingli suurräti alla mahtusid veel kolm tema kõige pisemat: üheksa-aastane Salme, vähe üle kuue Liisa ja Maimu, kes õppis peaaegu korraga selgeks sõnad «isa» ja «Siber».

Elmar oli isavenna Andruse võrgupaadil motoristiks ja juba paari päeva eest ühes lellega ära läinud. Ülo, kes «Pääsukese» peal noorema mehe eest käis, viis Jüri ja Lembi juba õhtul oma loaga laevale. Milde pani kodunt minema ja kadus. Aknalauale jättis kirjarea, et läheb Õnigu rannast peigmehe paadiga. Viieteistkümneaastane laps... Liina viis saksa ohvitser aasta eest Tallinna. Pärast ei tähte ega sõna. Kogu Moorjaagu pere oli segi, nagu oleks tuulispask üle käinud.

«Ema, vii tuppa!» tihkus Maimu, kelle ihu öökülm vihm oli üles otsinud.

«Kas varsti lähme laeva peale?» küsis Liisa sosinal, raputas juustelt vihmamärja ja surus end emale lähemale. Salme, suure kondiga ja lahja tüdrukukolakas, luges virisemist häbiasjaks. Tõmbas oma paljad jalad istumise alla ja kannatas — suu lukus, hambad tangis — ootamisevaevad vapralt välja.

«See Martin ka, läks ja jäni!» siunas Ingel. Laotas

suurräti veelgi laiemalt lastele ümber ja sarnanes nüüd rannapimeduses lösutava emapardiga, tiibadealune poegi täis.

Vihma sahises, tasane tuuleõhk loksutas vett. Sadamamuuli vahelt sisselipsanud lained surid rannakruusal. Silla otsas tonksas paat tääviga vastu prusse. Kelle silmad otsida oskasid, märkas polvärgi taga pimedusse sulavaid purjeka maste. See oli mereklaar «Pääsuke», mida Martin kai äärde ei tahtnud tuua. Ons igaühel vaja üle reelingu sisse kiigata: kes, mis ja kuhu . . .

Alajõe Martin oli sel udu- ja vihmamärjal mihklióól tähtis mees. Peale Moorjaagu Ingli ja tema laste ootas teda veel sadamasilla otsa kogunenud inimsumm. Rahvast oli rohkem, kui alus üldse peale suutis võtta. Keegi neist ei mõelnud seina varju minna, isegi mitte siinsamas kuuriräästa all silma looja lasta, sest iga hetk võis tulla kapten ja hakata laevale laskma.

«Vaata, et vene laevad varsti Väinas sees. Katsu siis veel!» sosistasid minejad. «Ei lasta sind enam Sõru silmast ega Hari kurgust lahtise mere selga. Saksa väed põgenevad Vaterlandi. Küllap temalgi on varsti teed püsti. Ei, nüüd tuleb igaühel oma elunatukese eest ise väljas olla ja tegutseda, sest homme on võib-olla aega ainult kahetsemiseks. Pääsed sakslase käest, tapab teine. Ühel kaotaja kibedus, teisel vallutaja voli. Üks peab sind kommunistiks sellepärast, et siia jääd, teine fašistiks, et okupatsiooni all olid. Ei, kõige kindlam tee on ikka üle mere Rootsi, kus pole karta ei punast ega pruuni.»

Oma elusädeme alalhoidmise nimel jätsid eksiteele viidud inimesed esiisade vaevaga rajatud põllud, pikkade aastate kestel kasvatatud loomad, higiga pooleks ja kõhu kõrvalt ehitatud majad. Jätsid kodusaare tuttavad kalaveed ja läksid Rootsimaa kalkidele kaljukallastele. Sõidulunaks ohverdati laulatussõrmused, kunagi noorpõlves kaugelt toodud kividega käevõrud, vanavanematelt päritud tsaariaegsed kuldrublad. Tuli lahti ütelda veel paljust. Siin olid omaette peremees, ainsaks sundijaks kõht. Ent võõrsil määrab su istumised ja astumised see, kes seal maal juba iidamast ja aadamast on olnud. Kodus võtad merest kala, põllult leiva ja elad

iseenda käterammuga ehitatud katuse all. Seal aga kahma müts näppu ja mine teist paluma, sest meri ja maa on võõras, maja teise mehe oma. Siin on tuttav iga neemenukk, puu ja põõsas, seal aga on sulle teadmata isegi koht, kuhu sa püksikorrale võid minna. Tahad küsida, õpi enne rootslase öö-de ja rr-ide ragin selgeks.

Aga ikkagi mindi. Elu, mida kiruti ja mida kunagi ei kiidetud, sai äkki nii kalliks, et kaalus üles kõik muu.

Sel ööl ootas Martinit ka tema naine Alajõe Milli. Laugul, kes juba mitu tundi õues vankri ees vihma käes oli seisnud, hakkas selg sedelga all sügelema. Kannatlik loom raputas end aeg-ajalt pisut kuivemaks ja pures ajaviiteks suuraudade kallal. Oleks Lauk veel ette teadnud, et ta paari tunni pärast Moorjaagu silla otsas jumalagajätuks peopesa-laksu vastu kaela saab ja talveöötel peremehest hoopis ilma jääb, oleks tema kehavaevadele kaaslaseks tulnud ka veel südamepiin, nagu seda praegu tundsid inimesed, kes oma kodu maha jätsid ning ei teadnud, kelle laua ääres nad homme suutäie saavad, kui üldse saavad. Hobune on inimesest õnnelikum, sest tema tunneb ainult tänast vaeva. Tuleviku eest muretsemiseks loomal uidu ei jätku.

Milli aga istus akna all ja murdis pead, miks Martin nii kauaks jääb. Õnneks olid tema mõtted kaugel kahtlusest, et peale Martini enda võiksid ehk praegu teada, kus «Pääsukese» kapten viibib, ka Ülajõe Elna ja Moitu, kes, pea käppadel, trepitsemendil tukkus. Moitu mured olid teiste omadega võrreldes muidugi väikesed, temal oli kaalul vaid kild magusat.

Milli mõtted rabelesid, ruttasid siia-sinna. Ka tema aimas, et ees ei oota teda ei pudrumäed ega piimajõed. Aga mis siis ikka, tervis käes — töö siin, töö seal. Ent siin Alajõe perenaine ja laevakipri proua, seal vaid sõjapõgenik, kes iga leivaviilu ja kibutäie kalja eest aitäh peab ütlema. Mis «Pääsukesest» saab, seda ei teadnud Martingi, sest Uudepere Anna tuleb ka ise kaasa ning laev on ju ikka veel paberite järgi Villemi nimel.

Kui siin elu on raske, lähed Kaldale ja nutad peatäie, aga seal pole sul ei ema Maarjat ega vanaema, kes su häda südamesse võtaks. Milli oli isegi korra nõuks võtnud meelitada Martinit sõitu pooleli jätma ja ehku peale koju jääma, aga siis oli talle Ülajõe Elna meelde

tulnud. Mitte seepärast, et Martini silmad liiga tihti sinnapoole oleksid sihtinud, kuid Milli tundis mehe äraolevast pilgust, öösel voodis pööramisest ja küsimustele vastuse võlgujätmisest, et tema mees oma mõtetega rohkem külas kui kodus viibis. Kus mujal võisid need uidata kui Ülajõe ilusa Elna juures! Oli ju see Martini ärateinud nõid ikka veel saadaval...

Ei siin olnud kahtepidi mõtlemist. Kaugemale Alajõelt! Kas või Rootsist mööda, ükskõik, mis seal ka ees ei ootaks! Nii kaugele, et isegi Martini mõttelind enam tagasi ei oskaks ega jaksaks lennata.

Alajõe rahva riidekirst ja tünni soolatud siga olid juba varem «Pääsukesele» viidud. Vankril oli vaid leivakott ja paar köögiriista. Lehm anti Kaldale sööma peale selle kaubaga, et kui tagasi tullakse, siis tuuakse piimaloom Alajõe lauta tagasi. Vanale Laugule aga tuttavate seas tahtjat polnud, sest talv oli tulemas ja kel see jõudu või ruumi on kaht hobust pidada. Tundmatule pakkuma minna ei saanud, sest mine sa inimesi tea. Lähevad ja pistavad randrüütlitele — ning oledki kogu oma laeva ja lastiga sel maal, kus lauldakse «über alles».

«Alajõe maad ja majad jäävad aja armule. Sinna pole midagi parata,» mõtles Milli. Ent korraga oli ta pea jällegi Martinit täis. Äkki on midagi hullusti!

Öö nihkus aegamööda. «Pääsukese» kiprit ootas kogu rand. Kella tikk-takkidest hambuline poogen saagis inimeste närviniitidel. Ainus, kellel tunnid jooksid käest nagu sõmerjas liiv sõrmede vahelt, oli oodatu ise.

Moorjaagu Ingel ei saanud aega muidu minema, kui pidi hakkama Ristimetsa Leenale oma elust vanu lugusid rääkima. Ingli jutu sees oli hea jagu ka Leenast endast, seepärast ei tüdinenud Ristimetsa vanatüdruk teda kuulamast, rääkigu kas või sada korda üle.

Ingel algas tasa ja usaldavalt, nagu ikka, kui tuttavad eided kahekesi juhtuvad olema.

«Tol aastal tuli tali vist küll väga hilja maha, et mardipäeva aegu veel uduvihma sadas. Just nagu täna. Ma tulin enne koitu, lõuk seljas, üle künnipehme põllu Ristimetsale. Rehealuse laepaari küljes oli lamp ja seal me siis neid linu raspeldasime. Tolmu ja lõugurõket

olid keik ilma kohad täis, aga mis meil sellest. Jõudramm käes, keha koerust täis. Tüdrukud laulsid «Siidilippu» ja Vaelaiu Liide rääkis, kuidas ta linnas käies Tallinna vaksalis vedurit kartes ermu pärast õilama hakkas. Kära läks nii valjuks, et su ema tuli hurjutama, et mis te, tüdrukud, literdate, tehke ikka vahel tööd ka!»

«Neh-neh, äi meie eit kannatanud tühja sõna ega süles kätt,» tõendas Leena tagant ja nihutas end Inglile veelgi lähemale. Ühel oli hea kuulda, teisel veelgi parem vesta juttu sellest ajast, mil nad mõlemad veel elu harjal kõndisid.

«Juba pärast lõunat olid poisid platsis ja hakkasid su isa käest õlut lanima. Vana Tõnis oli ühe sõnaga mees: «Minge ja tehke, et naistel linad rutem valmis saavad, küll siis jõuab vikki keerata ja viru ette võtta!»

«Kus isa! Mis ütles, see oli . . .»

«Poisid varusid rehealusesse! Alajõe Jaan tahtis sulle abiks tulla — adris lõugu otsast kinni —, sina vastu. Siis ta vettis sul keskpekohast kinni, tiris kogu lõuguga linaluude sisse. Sa kukkusid kummuli, Jaan harkipidi otsa. Lõuk läks puruks-tükiks. Kus sa siis tõusid ja äigasid poisile sehantse täie vastu kõrvu, et rehealune laagas, omal nägu punane ees. Teadnud ma, kuueteistaastane laps, siis veel midagi, et sellest poisist ühekorra mo mees saab. Aga nii imelik kui see ka on, polnud mool so lõugust mitte kahju, aga Jaanist oli küll hale meel. Sa olid jo sel ajal tugev kereinimene, tervist ja rammu käes nagu jumalaviljaga söödet märahobusel.»

«Ega minu vastu, jah . . . » oli Leena suu ja sülega nõus. «Ma'p kartnd öösel poissigi sängi lasta. Hakkas hullama, käis välja kas või uksega tükkis. Ühekorra küll olid mul ikka viimased vahel ka, see oli so oma Jaan . . . Kohe tükk aega enne lõugutalgut. Äi seda oska arvata, kudas see keik oleks veel võind olla või minna — Jaan läbemata loomuga, eks ise tead, aga ase kukkus keskelt pooleks, otsad lõid ülalt kokku.»

«Olgu niid selle vana asjaga, kuidas tahes,» lõikas Ingel Leena jutujärje pisut kannatamatult pooleks. «Pole ma so pääle enam kade ühti. Aga talgupõrandal, kut sa Jaaniga tantsisid, siis küll. Äi mette Jaani pärast, aga sul oli nii selgete triipudega uus lai küüt. Vettis

valtsi ajal tuule alla, pool tuba oli teist täis. Kut siis uue keeru peale ümber läksid, lõi korda poolteist ümber jalgade.»

«Ja selle õhtuga olid mo valtsid tantsitud ka!»

«Ole parem vait! Silma toob vee, kui mõtlema hakkan. Keik oo va humalamärja süü. Sa jo mäletad küll! Poisid panid vinkutäie õlut tükkis põhjapärmiga nahka ja ega see keik kõhtu mahtunud, muist läks ikka latva ka. Esmalt hakkasid rügama. Leika kas või metsa! Viimaks läksid valjuks. Jaan, pikk naat kärvast, oli kange teistele sisse käima. So vend Eedi hakkas vastu. Üks sõna aitas teist. Jaanil oli sel ajal jo looma jõud sees. Kismamees läbi kut läbi. Aga mis ma lobise, ise mäletad.»

«Kus siis sehantset asja saab ää unustada, aga räägi ikka!»

«Neh, Eedi läks Jaaniga esmalt käsitsi, siis rinnutsi, teised tulid abiks ka veel, aga äi see lugend midagi. Jaan tegi puhta töö. Poisid käisid toast välja nagu tuuleataksed, igaüks sai paar tükki seltsi ka, enne kut kodarad päästsid.

Aga siis tuli Eedi tagasi, pool vankriaisa käes. Kus see temale pidi siis sisse mahtuma, et ta iseoma toast ja veel iseoma keedet õllevihaga õue vihma kätte visati. Äigas Jaanile ühe põlveõndlasse, see kukkus pradinal põrandale kut kervega saride vahele saand härg. Teist korda tahtis Eedi otse pähe lüüa, aga sina jooksid vahele, heitsid Jaanile otsa ja karjusid: «Tapa mind, kui tahad!» Eedi silmad-kõrvad olid justkui ää tehtud, äi näind, äi kuulnd. Vankriais virutati veel kord pooleks ja küllap selle ragina sees oli ka sinu jalaluu raks.»

«Pärast oli Eedil küll muistus pääs, palus andeks põlvili maas, aga mis see keik änam,» mäletas Leena ja ohkas.

«Sennejärele sa, Leena, jäid kohe pooleks talveks voodi omaks. Jaan käis sind vahel vaatamas, mina ka. Ühekorra ma ise kuulsi pealt, kudas Jaan lubas sind pärast su tervekssaamist naiseks vetta, aga ma pole julgend tänapäevani äi sinu ega Jaani käest küsida, miks ta siis . . .»

«Tola! Ma'p saand ju terveks — rodiks löödud jalg jäi eluajaks teisest lühemaks.»

«Siis sellepärast: . .»

«Seepärast neh! Ma ütli talle, et mis sa vigase varesega änam teed? Oo siis ilmas vähe irvhambaid, kes sind naerma hakkavad, et vaata niid, Alajõe Jaan äi saand säädsamat naist kut Ristimetsa üks-kolmat Leena . . . Seejärele oli ta esmalt kurb küll. Viimaks küsis: «Kui sa ise äi tule, siis vähemalt ütle, kidast ma pea vetma!» Ma siis andsi nõu, et veta õite Rannapere Ingel!»

«Sina käskisid?»

«Neh, ega ma talle paha soovind. Sa ju must aastat kümme noorem ja kina olid ka, iga päevaga mukumaks läksid. Jaan oli esmalt vähe vastu küll, et Ingel jo laps veel, aga pärast käis ja tõi suured tänud. Nii rahul oli suga.»

«Miks sa, Leena, seda mulle enne pole rääkind?»

«Kuskohta sa selle täädmisega ikka oleks läind?»

«Ja mina olen kogu eluaeg sellepärast südant valutand, et ma sult Jaani ää vetsi. Niid tuleb välja, et . . .»

«Ega ma poleks seda sulle täna ka veel rääkind, aga egas me änam teineteist näe. Polnd see mul sel ajal kerge ühti. Silmad nutsin peast, aga niid oo ükskeik.»

«Kas ikka juba täiesti?»

«Kut ma ütli, jo siis oo. Ega sul ka see elu . . . Tirtsukari iga jumala päev laua ümber, igaühel suu põigiti nina all, muud p'saa teha, kut lao ette . . . Aga kust see keik tuleb?»

«Tääd sa, Leena, et ühtegi külasse äi annaks. Keik oo omad. Sa nutsid Jaani pärast, aga oskad sa arvata, mis ma siis tundsi, kut mu esimene ää suri? Kakskümmend tundi elas . . . Suur poiss, korigutega koos kaalus kümme naela! Ma oli küll keigest seitseteist aastat vana, aga piima kui palju! Andsin lapsele kohe priipärast kätte ja see'p see praatsu pani. Matuste ajal olin tark küll, aga egas hiline aru änam poisile hinge sisse toonud. Siis sain Jüri. Sellel tuli kolmeaastaselt kasvaja kurku. Hakkas hinge matma. Määrisin viinaga, aga midagi . . . Veel päeva kaks ning käed-jalad hakkasid külmaks minema. Panin ümber soojad rätikud. Kogu öö õõrusin keha. Hommikul puhkes ää. Õnneks väljapoole, muidu oleks see ka esimesele järele läind. Äi, kerge pole mul mitte olnud.

Lembil käisid ühe talve kanged kõhuvalud! Kui palju öid mul sellepärast uneta jäid. Muud vastu äi vetnud kut supitummi ja värsket kala. Piima tahtis ka, aga meite lehm oli kinni. Nii palju kut sa pudeliga tõid, see siis oli. Ühekorra kupatas kõhu üles, naba juures mutt kut rusikas. Jõulude ajal jäi sängi ja küünlapäevani polnd mul usku, et temast ületalve elajat saab. Surilina riie oli juba telgedel, aga ju polnd aeg täis, elama jäi. Niid sakslased saatsid ta sõtta, ka pääses keigest läbilastud käega...

Maalasvillid käisid nende keikide kallal. Jaan sumas metsi mööda tuulepesi otsides, ma keetsi katlas läbi ja selle veega siis ohatlesin. See aitas küll, aga mitte igakord. Vahel oli teist tohterdamist tarvis. Mul oo veel praegu see hõberubla rahakotis, millega hõõrusin ja muljusin. Terveks said.»

«Jah, neid lapsi oo sul kohe nii palju, et mõni ikka juhtub haige olema,» arvas Leena.

«Neh, Elmari titeaja paised olid ka hullud asjad. Neid loputasin kasekäsna teega. Keedu ajal panin terasviili sisse, sellest sai väge juurde. Rohi oli kange küll, aga siiski andis enne tegu teha, kui alla andsid.»

«Kis sulle keik need rohud ja ohatlemise kuntsid kätte näitis?»

«Oh, mina niid mäletan! Üks hea inimene ütleb ühe asja, teine teise, kolmas-neljas annavad oma nõu. Aga mul oo lastega siiski õnne olnd. Äkiline pole ühtki ää viind, oolmevalu oo nad väga vähe tund. Ühekorra Mildel juhtus. Andsin võisoolvett, see äi aidand. Siis aga vetsin tedrimadara juuri, panin viina sisse ja jootsin kätte. Nagu peoga pühkis vaevad minema.

Oleks mul siis haigetele olnud midagi paremat lauale panna kut supivesi ja osapärast leiba. Sügisel poolnälgind seapõrsas, kevadel kondine rokavasikas. Liha peida nende eest teab kuskohta, toorelt panevad pintslisse. Pärast vasika tapmist keeda sült nii vedel, et helbivad lusikaga. Ühekorra, kut ma nurkas oli, andis va Jaan kolmepäevase Ülole küpstuhlist. Pärast käis titel paljas veri läbi...

Ja oleks üksi sisemised veād või muud lapsehädad. Tuleb sul karjudes tuppa, labida või kervega kättejalga löönd, teised küüntega näo lõhki tõmmand. Äi siis

pole aega! Põldkuused katlasse, vesi peale ja tuli alla. Kui keema läheb, toobri sisse ning pärast jahtumist lapsed kogu oma verekriimudega tagantjärele. Juhtub aga haav sügav olema ja pahaks kisub, siis topi raudrohu võsasid täis — küll terveks saab.»

«Mul need ermud nägemata. Pole ma elu sees änam põdend kut üksainus kord. Selle tõve sain surnu käest. Siis kut mu ema ää kustus.»

«Mihane see häda on?»

«Sa'p siis täägi? Mul oli emast nii kahju, et pärast ta surma istusi kaks ööd tema kirstu juures ja hoidsi tema külma kätt oma peos. Selle läbi sain. Pärast matuseid jähin uniseks ja rammaks, äi läind sisse kuiv ega märg. Siis läksin metsa ja tõin surnulendvat, see aitas.»

«Pole ma seda enne mitte teadnd, et surnu ... Mihane see lendva on?»

«Kasvab suurte laanemetsa põõsaste varjus, pisikesed sinised õitsed peal, peened lehed. Vaata, et sa aga neid kollaste õitsetega tedrimadaraga ära äi vaheta!»

«Ma'p täändki! Jah, ega mina ise küll pole õite eluajal haige olnud, vahel seljavalud oo kiusand. Jaan pani siis männioksad ja heinapebrid pesupali sisse ja keeva vett peale. Olen ma korda kaks nii tuliselt sisse läind, kut nahk lubab, annab seks korraks järele.»

«Pole need haigused head asjad ühti,» haigutab Leena.

«Neh, une aeg! Oo see Martin niid kuskil magama jäänd või?»

«Teda tääb ... Eks tal ka omad jumalagajätmised ja muud sehkendamised. Ega siis minda kaheks päevaks. Ah jah, haigused ... Koolitatud arstid ütlevad, et äi need maarohud kõlba kusse ilma poole, keik mingu läbi apteekide.»

«Pole midagi, nendesamude Tartu kooli läbi teinud tohtrite isad-emad ohatlesid ennast lambieli ja lambakusega, kui köha juhtus olema, küll nendel meeles on, kuidas vanaema pudruauded neil kaelapaistetuse maha vetsid. Mis nad ... Pole igaühel nii palju raha ühti, et iga tühja läbipistmise või küdivalu pärast Kärdele tohtri juurde joosta nagu Andruse Härmiine, kis muud äi tein, kut vattis arsti ja apteekide vahet.»

«Jõuate Rootsi, olete ühe pulga peal mõlemad.»

«Seda teab... Kis rikas siin, see rikas seal. Aga neljakümne esimesel oli tal küll jänes püksis. Põllu- ja heinatööde vahelmine aeg... Kus öösel va Andrus meite akna taga: laske sisse! Ma kohkusi ää, kahmasi õltsaku ümber ja lõin uksel pööra tagant minema. Jaan sai oma hambad ka padja küljest lahti. Küsis, et kus ja mis sul, vennas, põleb, et sedamoodi öösisel ajal... Siis Andrus seletas, et teda tahetakse üheskoos Ülajõe Antsu, Uudepere Villemi ja Jenseni-härraga ää saata. Ustava inimese käest kuulnud. Vetku niid meie ja peitku ta ää! Palus kohe nutuga pooleks, omal nägu valge peas. Lubas, kui ajad peaks paranema, abi eest tüki sulapõldu anda, elud-majad üles ehitada ning loomad lauta kinkida.

Jaanil oma vend, minul mehe kaudu suur sugulane. Ju meitel inimese süda ka sees oli. Vetsime kätte ja tegime öösel mõisa vana rehemaja nurka laudadest putkamoodi asja, selle ümber hangusime kümmekond koormat mulluseid õlgi. Müürist kangutasime lahti suure kivi. Selle kinnipandava augu kaudu sai süüa sisse anda ja väljas käia, kui just väga vaja. Kas usud või mitte, aga Härmiine ise oli nii agarasti abiks — tõbi korraga kus seda ja teist!»

«Ne-neh, erm pani elu sisse,» parastas Leena ja kõkutas naerda.

Ingel nihutas Maimu, kes magama oli jäänud, süles kõrgemale, mähkis Liisale suurrätiku paremini ümber õlgade ja jätkas:

«Hommikuks olid Andruse majad pererahvast tühjad, meie oma lapselohikonnaga häärberis sees. Sulasttüdrukut polnd Moorjaagu uus parun sel kevadel julend kaubelda, keik oli oma panna ja vetta. Aidast tõime leiva, sahvrist või — ega siis seal miskist puudu olnud. Juba keskhommikuks olid lastel kõhud punnis, justkut pulmalauast tõustes. Arvasime, et niid oo siis ka meitel head päevad käes. Aga polnud seda pidu pikaks...

Õhtul tulid vallamajast mihed: «Kus Andrus?» Me vastu, et Härmiine hakkas teisel surema, läks naist linnatohtrite juurde viima. Kärde omasid änam äi ùsu. Millal tuleb? Kis seda teab... Elud-majad, laudad-

loomad jättis meite jaoks, paistab, et pikemaks ajaks . . .

Üks nendest teadis, et Andrust olla õhtul nähtud. Me raiusime Jaaniga rauda. Siis hakkasid laste käest pärima. Milde oli öösel üles ärgand, äi osand valetada . . . Aga kätte juhatada ka p'teadnd. Me aasime oma joru edasi. Otsisid ka, selle õlekuhjagi torkisid läbi. Mul jäi kohe süda seisma. Midagi! Hiir jäi ikka leidmata. Mehed said vihaseks, käskisid Jaanil autusse istuda. Mina ühel hõlmast kinni, et sinna kuhu Jaan, sinna mina ja lapsed. Viidigi keik. Terve autukoorem.

Teab, miks see hea oli, et Maimu vagunis ilmale tuli ja mind laagrist tagasi aitas, aga siin ma niid olen. Ilma Jaanita . . .»

«Andrus sind sõja ajal selle eest meeles ikka pidas?»

«Kis mu hakikarjal siis elu sees hoidis? Härmiine, nii uhke kui ta vahest ka oo, aga korda kaks nädalas pani kohe iseoma käega leivakannika ja piimaplasku meite lauaotsa peale. Eks me Mildega sõtkusime nendele kedrust ööd ja päevad, et võlg liiga suureks äi kasvaks. Poisid püüdsid kevaditi rannaräimi, talvel jää alt unnakala. Ka see läks rikka renile.

Niid kaks päeva tagasi Andrus jälle: «Ingel, veta elud-majad, loomad-laudad, pistan punaste eest Rootsi! Kui tagasi äi tule, saad keik.» Mul lõi esmalt silmade ees mustaks, et kohe nii palju varandust patsib korraga kätte! Lolli peaga lubasin kah. Aga pärast, kut Andruse paat Lee otsa taha ää oli kadund, läksid Jüri, Lembi ja Ülo tuld täis: «Oo siis sinu elu isavenna omast sitem või, et sa siia sõja jalgu pead jääma?» Hakkasin mõtlema ja saimegi Martiniga kaubale. Ta va moodis mees, hõberublat ka äi vetnd. Ütles, et kui poisid merel purjesooti peale aitavad setsida, rohkemat polevat temale tarvis.»

Naiste jutule tekib vahekoht sisse. Vihmatihu on järele jäänud, öö aga endiselt pilves ja pime. Liisa ja Maimu magavad sügavat lapseund. Salme on ärkvel ja erk nagu orav. Ta on tänasel ööl palju uut teada saanud.

«Siin ma siis nüüd olen!» ohkab Ingel.

«Keik oo koosis, pole sul teist teed ühti,» mõistab Leena Ingli teguviisi õigeks.

Noorem naine ei lausu head ega kurja. Küsib viimaks sihukese häälega, nagu oleks ta just praegu unest üles ärganud: «Ütle, Leena, kui vana sa õite oled?»

«Näärikuu neljandal saab nelikümmend üheksa täis.»

«Ka Jaanil pole veel viitkümmend.»

«Ne-neh, aasta vist meil vahet oli jah,» tõendab Leena.

«Sa ikka siis ise . . . ?»

«Mis asja?»

«Mis asja,» osatab Ingel. «Ütlesid Jaanile ää! Aga kut niid äkiste tagasi tuleb ja mina olen Rootsis?»

«Tolgus!» kudrutab Leena naerda. «Lesk mees ja ülessoendet supp . . .»

«Kus ta siis lesk oo, kut ma veel elus?»

«Jah, hakkan mõtlema, sehane kaup käiks küll. Vetan nagu hobuse töö eest sööma peale. Kui ää tüdin, annan talle tagantkätt laksu vastu istumist ja las sirkab so järele Rootsi.» Leena sõnad pole ainult naljaks öeldud, nendes on ka tükk tõevarju ja suts sula kiusu.

Korraga kuuldub Moorjaagu Andruse lautade poolt lehma ammumine. Esmalt ainult ühelt, siis lööb teine ja kolmas kaasa. Ingel kargab püsti.

«Püha jessus! Meitel jäi õhtune lüpsikord tegemata! Niid teistel udarad lõhki minemas . . . Ega lehmi või lasta hukka minna! Ja kuskohta ma oma kodu ja loomad jätan? Liisa ja Salme, pange kodu poole vadima! Kogu öö selle va Rootsi nahka läind — äi tää, mis meid seal õite ootab! Kis tahab, see sõitku!»

Ingel võttis Maimu käsivarrele, Liisa hoidis ema seelikusabast. Salme ei oodanud kahte käsku ja lidus mööda tuttavat teerada ees.

Tõusis ka Ristimetsa Leena ja hakkas pimeduses valendava maantee poole minema. Tema üks-kolmat astumine oli veelgi aeglasem ja tõntsim kui tavaliselt.

VI PEATUKK

Õhtu oli pime ja pilvine. Vihm sahises palvemaja ees kasvavate kaskede raagus kroonides. Maanteekraavis vulises sügisene vesi.

Pärni vaatas lahtijäetud kabeliuksest sisse. Üsna pingiridade vahele jäetud käigu lõpus kantsli ees põlvitas Ester, pikkade narmastega must rätik peas. Kühm tema seljal, mis neiu püsti olles vaevalt silma hakkas, paistis nüüd selgesti.

Pärni astus sisse ja istus kõige uksepoolsema pingi otsale. Nad viibisid pühakojas kahekesi. Koristaja oli vist ametis käärkambris.

Põlvitaja palve oli tumm. Ühtki sõna ei tulnud tema suust kuuldavale. Ent see murtud pillirooga sarnanev keha ja kõvasti kokkupõimitud lumivalged sõrmenukid ei jätnud kahtlust, et pidi olema ränk koorem, mis vaga tüdruku nõnda armetult jumala palge ette põrmu oli vajutanud. Koorem, mis Estrile üle jõu käis, mida aga kõigevägevam temalt ära võtta ei tahtnud.

Lõpuks ei suutnud Pärni enam tütarlapse enesepiinamist vaikselt pealt vaadata. Astus palvetaja juurde ning pani käe tema pehmetele sinkjasmustadele juustele, millelt rätik kaelale oli langenud.

«Ester, tõuse üles!»

Tüdruk kuuletus ja tõusis püsti. Tema äraolevate silmade kauge pilk ei näinud maapealseid asju. Sosistas kiiresti nagu unes:

«Ütle, oled sa jumala ingel või kõigevägevam ise, kes mu palvet kuulda on võtnud? Anna end oma ümmardajale tunda! Ära pane oma palet jälle tema eest varjule!»

«Kas sa siis ei tunne mind, Ester? Tulin jumalaga jätma. «Pääsuke» läheb ju täna öösel...»

Ester ärkas. Vaatas oma läikivate mustade silmadega meest ja haaras siis Pärni käe oma tulikuumade peopesade vahele.

«Issand õnnistagu sind!»

«Ka sinu jaoks on koht, kui sa... Martiniga on räägitud.»

«Oh jumal, päästa mind!»

Karjatus põrkas vastu jäiku pingiridu, lendas ärahirmutatud linnuna piilarite vahel edasi-tagasi ning hajus seejärel sajakordse kajana üles kabeli kõrge lae alla.

Lahtiläinud juustega tüdruk põgenes ärahirmutatud metsloomana ukse poole. Komistas lävepaku otsa, kuid

sööstis jälle püsti ja jooksis ummisjalu uksest pimedusse.

Kui Pärni välja jõudis, oli Ester kadunud. Endiselt sahises vihm. Katuselt langesid jämedad piisad.

* *
*

«Sa tõotasid ju! Kes oma vannet murrab, selle neab jumal igavesest ajast igavesti . . .» kumises patu eest pelgu jooksva vaga õe kõrvus. «Jumal, jumal! Õnnistasin sinu nimel uskmata inimest . . . Tundsin kuratlikku lõbu tema puudutusest . . . Tegin pattu, et üldse tema peale vaatasin. Mu lubadused pole rohkem väärt kui õhus lendlevad lehed. Aga sa näed, et ma ei suuda!» sosistas neiu otse läbi lepavõsa jõekalda poole tõtates.

Koju jõudnud, jooksis Ester ema tuppa. Ehkki tüdruk juba ette kartis, et tema palveid kuulda pole võetud, polnud ta veel oma usku kõigevägevama sisse kaotanud. Kristus, kes Kaananimaa naise seest kurjad vaimud välja ajas, võis ka tema emale tervise tagasi anda. See, kes tegi pimedad nägijaiks, kes andis jalutuile tagasi nende jalad, äratas Laatsaruse surmast, on ka täna veel seesama. Kui sa ainult tema sisse usud, kui su usk on kas või sinepiivakese suurune . . . Ent kas suutis Ester end peita kahtluste eest? Küllap vist selles see asi seisiski, et ei suutnud . . .

Ema magas. Ester võttis üle voodiserva rippuva käe. See oli niisama lõtv ja elutu nagu enne kabelisse minekut. Jumal polnud imet teinud.

Laual põles pisike lamp. Hämarast nurgast vaatas himuralt kiirgav silmapaar. «Surm on patu palk!» kähises kellegi hääl. Oli see võõrasisa? Ei, teda polnud siin . . .

Estrile tundus, nagu läheksid temagi ihuliikmed tuimaks, nagu hiiliks halvatus temagi kätesse ja jalgadesse. Varjud nurkadest lähenesid. Tahtsid haarata tüdrukut oma karvaste käppade vahele.

Viimase jõuraasuga põgenes Ester oma kambrisse ja langes voodile, näoga vastu patja. Nii oli veidi parem. Mõtted tulvasid tema pähe ja taganesid jälle nagu loeja mõõnavesi meres. Viirastused kaugenesid ja lähene-

sid siis jälle. Taas haakis hirm end tema südame külge kõige kümne küünega. Ta oli vannet murdnud! Oli jällegi himustades vaadanud toda patust noort meest. Nüüd võib karistuse karm käsi langeda nagu välk ja saata emale surma. Jääb silm silma vastu võõrasisaga... Ei, parem tapku taevased juba Estri enda!

Kas tõesti pole jumalal andeksandmist ega armu? Kas tal tõesti ei ole inimeste jaoks muud kui piinad?

«Sündigu issanda tahtmine!»

Voodi kõrval istus võõrasisa ja rääkis tasasel, kähiseval häälel: «Jehoova karistab mu naist selle eest, et ta oma ammu surnud patust meest rohkem armastas kui mind, kes ma ometi elava jumala teener olen. Peab ka nüüd ainult oma esimese mehe poegadest ja sinust... Korjas ennemini lapse maanteekraavist kui et minule järeltulijaid sünnitada...»

Võõrasisa tasane kõnekähin muutus läbitungivaks sosinaks.

«Ester, aga kes teab, ta võib elada veel mitu aastat. Mina aga lähen vanemaks. Ramm lahkub mu ihust... Tahan, et ka minust sugu ilmale jääks. Ma olen sind vaadanud ja sind armastama hakanud. Mu silmad käivad su peale. Sinu järel, oh Ester, kisendab mu ihu ja hing nagu kaamel veeojade järel!»

Eduard kummardas oma pea päris kasutütre kõrva juurde.

«Kui jumal Jakobi naiste Lea ja Raheli lapsekoja kinni pani, siis heitis see püha mees oma ümmardajate Pilla ja Silpa juurde ning sai neilt lapsi. Seda ei arvanud jumal mitte patuks. Kirjutatud on, et Amon magas ma õe Tamariga ja Jehoova ei nuhelnud teda selle eest. Lott sai ühte oma mõlema tütrega, need tõid talle pojad ilmale. Neist said suguharude kuningad. Issandast õnnistatud valitsejal Saalomonil oli kolmsada kuningasoost emandat ja kuussada liignaist. Temal oli kaheksakümmend poega. Minul aga pole ühtegi...»

Eduard haaras Estril ümbert kinni. Lõõtsutas: «Jumala nimel! Ära karda pattu, Ester! Sina pole liha minu lihast ega veri minu verest. Heidame ühte! Taevane saadik ilmutas end mulle unes ja käskis mind võtta sind väevõimuga, kui sa omas rumaluses nõussé ei peaks hakkama. Kuuled sa mind, Ester?»

Mustad ahmivad varjud tormasid nüüd igast küljest tüdrukule peale. Himuralt kiirgavate silmadega koletis haaras ta oma embusse. Hingata oli raske.

Ester hakkas karjuma ja leidis endas jõudu võõrasisa käte vahelt lahti rebida. Jooksis valjusti nuttes ema tuppa.

Haige ärkas, ehmus ja ajas end vasaku käe abil poolistukile. Langes siis tagasi patjadele ja jäi pärani silmi lakke vahtima. Piibel tema rinnalt langes põrandale...

Korraga märkas tüdruk, et tema kõrval seisis Eduard. Ester haaras naela otsast mantli ja jooksis uksest õue. Eemale sellest majast! Ükskõik kuhu! Nüüd on ükskõik...

«Jutlustavad, et kõik sünnib issanda tahtmisel. Ka võõrasisal, kes teda väevõimuga võtma tuli, oli jumala nimi huultel... Pilla ja Silpa... Amon magas oma õega... Lott sai ühte oma mõlema tütrega... Jumala õnnistus kaasas... Ei või olla! Pühakiri aga ei valeta! Kuid siis pole jumal ise ka parem kui Lahe Eduard... Olgu neetud kõik! Ka jumal!»

Põgeneja seisis kalda ja vee piiril, kust pimeduses läikivate lautrikivide rida merre läheb. Tüdruk tahtis edasi minna, kuid libe ja sammaldunud kivi libistas tema jala vette. Tuul piserdas külma tihu vastu kuumavat nägu.

Ester astus tagasi. Korraga oli tal külm. Ta hakkas mööda randa Moorjaagu poole minema. Algul aeglaselt, pärast ikka kiiremini ja kiiremini ning lõpuks ta peaaegu jooksis...

VII PEATUKK

Ebatavaline öö. Ülajõe suur hunt kohtab üle mitme aasta oma sõpra. Alajõe Lauk, keda kunagi enne pole niimoodi vastu ööd rakkes vankri ette jäetud, närib nüüd juba mitmendat tundi suuraudu, raputab aegajalt endalt vihmavett ega saa millestki aru. Tema alati praktilise ja tänapäevas viibiva perenaise Milli mõtted on korraga hakanud aru andma minevikust ja ekslema

tuleviku teadmatuses. Moorjaagu Ingel ja Ristimetsa Leena usaldavad teineteisele saladusi, mida juba üle veerandsaja aasta vaka all hoitud. Lahe Ester lööb esimest korda elus tõsiselt kahtlema kõikvõimsa jumala õigluses ja headuses.

Moorjaagu sadamasse kogunenud inimeste südametele koputab hirm. Reidile ankurdatud «Pääsuke» seegab rahutult keti otsas ja ootab põgenikke. Kusagil idas aga läheneb kogu aeg rinne oma surmatoova raua, terase ja tulevalliga.

* *
*

«Anna Uudepere!»

«Kohe, Martin! Oss, aita mind paati! Sa vaata ikka ette ka, kust kinni võtad, ma ju naisterahvas inimene . . .»

«Ingel Priit!»

«Poisid oo siin, hraam laevas, agha vanaeit ise ütles sõidust ää,» hüüab paadist Ossi räme hääl, nagu tuleks see kusagilt sügavusest, pimedusse peidetud sadamasilla alt.

«Aime Laugas!»

«Mis sa siis nii valjusti! Siin, siin!» särtsub koolmeistri Aime, kes juba paadis koha sisse on jõudnud võtta.

«Ferdinand Mets!»

«Jah,» trügib keegi läbi vaikiva inimkobara silla otsa poole.

«Theodor Laugas!»

«Siin!»

«Ester Laht!»

Lähenevad kärmed jooksusammud ja siis lõõtsutav naisehääl: «Ka mina olen siin!»

«Aadu Ussimäe!»

«Juba läheb!»

«Oss ja Ülo, sõudke kähku laeva ja siis tagasi järgmise täie järele,» kiirustab Martin, kes silla otsal seisab ja sinise paberiga kaetud taskulambi valgusel kortsunud vihulehelt nimesid loeb.

Tullid nagisevad, vesi vuliseb üle aerude. Paat eemaldub ja kaob pimedusse.

See minek ei käi ülepeakaela. Juba eelmiste ööde tiiva all käis «Pääsuke» silla ääres ja laadis kraami peale, suudpidavaks sõbraks pimedus. Kohvreid, pakke, tünne ja totsikuid oleks võinud muidugi vähem olla, aga mis sa teed ära. Uudepere Anna üksi pani ligemale pool laevaruumi täis. Kõik, mis majas seinte küljest lahti oli, toodi siia. Kapid-kummutid, toolid-lauad, kolmejalgsed järid ja kangasteljed. Köögist potid-pannid, isegi pliidiplaat oli lahti kangutatud ja kogu rõngastega laevale laaditud. Siis veel toidukraam: tünnid-tannid lihaga, kalaastjad, võipütid, kümmekond kotti kartuleid ja terve tegu leibu. Riidekirstudest, lõngakorvidest ja muudest pudi-padi pakkidest rääkimata, sest ega siis Uudeperes kraamist puudu olnud. «Ime küll, et va Anna leivaküna, toaahju ja põletusepuud koju jättis,» naersid mehed, kui koormad sadamasse voorisid.

Olgu teistega kuidas oli, aga Annale ära ütelda kipper ei saanud. Esiteks naisterahva asi, teiseks oli Villem paberite järgi ikka veel «Pääsukese» peareeder. Sosistati, et Uudepere emand oma küljeluu väljasaatmisega vaeva näinud jalapaari üldse enam siia kanti tagasi tuua ei kavatsevat. Eks igaühel ole oma sõlmed ja sassiläinud elulõngad. Selge, et kui tuleb Villem või juhtub ükskõik kes ta poistestki tagasi tulema, siis ei mahu see inimene kodus nagunii enam teistega ühe katuse alla, kuigi on naine ja laste ema. Külarahvas juba praegu näitab näpuga: mehemüüja! Imelik, et sakslased ta rahule jätsid. Kinguta Roberti panid tühisema asja pärast magama. Aga küllap mõtlesid, et abielurahva asi, küll mees ükskord ise õiendab, kui tast muidugi on veel õiendajat.

Teistel minejatel oli kraami vähem, aga eks neilgi oli süda oma asjade küljes kinni. Martin püüdis küll selgeks teha, et ega seal kellelegi talu ei anta ja omaette taresse elama ei panda. Hea, kui mitme peale kusagile pööningukambrisse peavarju saab. Kuhu sa, hing, oma kila-kola siis paned! Parem koju jätta, sest ega see Rootsis elamine aastaid kah ei kesta . . . Leidus arusaajaid, oli aga ka neid, enamasti just oma ranna mehed, kes vastu vaidlesid: «Olgu ikka vähemalt seal oma tool, kuhu istud, ja ase õhtuseks külitivedamiseks. Paari kuu

söögikraam ning aastane riidevara pole ka palju ühti. Ega minda kerjama!»

Martin võttis «Pääsukesele» nii palju põgenikke, kui ruum ja laeva süvis vähegi lubasid. Tasu kooris inimestelt äramineja vara ja oma südametunnistuse järgi.

Kell oli juba kaugelt üle nelja, kui viimane nimekirjas olija sadamasillalt paati ronis.

«Kõik!» hüüdis Martin, kustutas oma sinise lambisilma ja tahtis ka ise alla Ossi kõrvale hüpata.

«Kallis kapten, kas siis enam ühtegi ei mahu?» nurus keegi naine.

«Kulda tahad?» sosistas lähemale trüginud mees Martinile kõrva sisse, ning kuum viinaleitsak lõi kiprile vastu nägu.

«Ma juba kümme päeva siin rannas, ole ikka inimene!» lanis kolmas.

Polnud midagi teha, laev oli täis. Et asi lärmiks ei läheks, valetas Martin: «Päeva paari-kolme pärast olen tagasi ja siis võtan kaasa nii palju, kui teid on.»

Muidugi oleks ju ehk võinud paar inimest veel võtta, sest Ingli ja tema kolme tütre kohad jäid nüüd tühjaks, kuid ka aeg kihutas tagant. Valge peale jäämine võis kogu mineku nahka panna.

«Aga vaata ette, et sa meid alt ei vea!» ähvardas kärisev mehehääl. «Vist seesama, kes kullast sosistas,» arvas «Pääsukese» kipper ja tema ajus välgatas kujutelm pügamise ootel tunglevast lambakarjast.

Paat oli juba mitme aerulöögi võrra kaist kaugel, kui maanteekruusal põrisev vankrimürin ja ülejalaajava hobuse kabjalöögid sadamasilla juures vaikisid.

«Kas «Pääsukese» kapten härra Priit on veel siin?» küsib kraamikoorma otsast maha hüpanud naisterahvas, kelle keelepruuk on linnainimese oma.

«Just praegu andis oma paadil otsad lahti,» vastas talle keegi kailt.

«Martin! Martin!» hüüab hele hääl. «Kas sul oma küla inimeste jaoks ka enam kohta pole?»

Oss, kes ühes Moorjaagu Üloga esipiidal sõuab, pillab aeru käest ja kargab püsti.

«Preili!»

Paat lööb õõtsuma. Pisike lainelokse limpsab üle parda sisse.

«Jenseni Marga hääl jah,» tunneb kippergi hüüdja. Siis käskivalt: «Laseme edasi, Oss! Ega tema ainus ole, kes veel kaasa kipub. Viidame aega, jääme viimati valge kätte. Hommikul on sakslasi oodata — hakkavad siitkaudu vägesid Saaremaale saatma.»

«Preili...» kordab Oss ja istub tagasi aeru taha. Ta on harjunud kipri korraldusi täitma. Ja üldse — lapsest peast pidi ta jooksma isa-ema käratuste peale, siis täitma Jenseni-härra ja nende kõikide teiste tahtmisi, kes talle selle eest kõhutäie süüa ning pläru jao tubakat andsid. Õieti polnud ta kogu oma eluajal ise oma peaga midagi otsustanud, välja arvatud vast ehk nende mänguasjade tegemine, mis ta noil ammustel talveöödel preilile meisterdas. Nüüd mõtles juba üsna mitu aastat tema eest «Pääsukese» kipper Alajõe Martin. Ossil ei tulnud ettegi, et ka temal võiksid olla oma soovid, tingimused ja tahtmised, nõudmistest või koguni ähvardustest rääkimata. Tema enese mina oli nagu surnud.

Kuid ometigi lõi praegu Kalda Ossi varjusurma suikunud südames midagi kohama, tõusis kõrgemale, ähvardas otse hinge matta. Asi ei seisnud ainult südames. Kehasse voolanud jõud pani ta uuesti tõusma, sisemine surve paiskas sõnad suust.

«Mart, has sa vetad preili peale, või muidu mina ha su laevagha haasa äi tule!»

«Tõmba edasi, Oss!» käsutab kipper valjult. Siis pehmemalt: «Tolguseks oled läind või?»

«Tolghuseks või mitte, agha preilit sa maha jätta äi tohi!»

«Ehk mahub ära?» tõmbab Milli, kes ahtripiidal Martini kõrval istub, oma meest varrukast. «Ingel ju ei tulnud...»

Vaidlemiseks ega põhjendusteks pole aega, kärkimistega pimedas aetava asja juures tuld raiuda ka nagu ei sobi.

«Hea küll, tõmmake ots ümber — las tuleb! Aga ainult inimene, ei ühtki kasti ega kohvrit,» pidi kipper alla andma.

* *
*

Must pilvealune taevas hakkas juba halliks tõmbuma, kui «Pääsuke» ankru põhjast kätte sai ning tuul seilidel soodid pingule tõmbas. Vaikselt ja hääletult nagu vee kohal liuglev lind, ühegi käigutuleta pardal, libises pisike purjekandja lahelõukast välja. Mootorit polnud enne Viire kurgu ja Harilaiu vahelisele faarvaatrile jõudmist kasulik mürama lasta, sest masinamüdin võiks saartekühmude vahel varitsevad sakslaste valvekaatrid erksaks muuta. Hakkavad viimati kahtlustama ja tulevad kontrollima. Leiavad põgenikud ning nende kraami. Sel juhul on ainult kaks võimalust: priisimeeskond pardale ja kurss nach Deutschland või tuli peale ja põhja. Üks tee pole teisest targem.

Ent peamisel sõiduveel, kui tulebki keegi pärima, on hea vastata, et koduküla alla talvekorterisse. Sihtsadamaks käib kallas, kuhu kliiverpoom parajasti sihib. Kas Muhu-Lalli alla, Orissaarde, Emmaste või Sõru randa. Peaasi, et tekid kraamist puhtad ja inimesi näha pole. Ja või sakslastelgi nüüd aega, neil endil samuti pillid kotis ja püksid püüli täis.

«Pääsuke» purjetas ja tema kõrval ujus õnn. Veel enne kui päevavalgus hommikustest udupilvedest läbi jõudis murda, viis tasane tuuleviru aluse Lee otsa tuletähisteta madalatest põhja puutumatult klaariks ning lõunaks oldi Emmaste kohal, kus ankur alla anti. Siin tuli oodata järgmist ööd, mille varjus läbi Sõru silma suurele merele välja loodeti seilata.

Aluse ankruplatsi lähedalt tuiskas mööda kaater, haakristilipp kahvlis. Selle juhtsillalt uuris purjekat valvas binokkel. Ei märgatud midagi erilist. Purjekäula, nagu neid Muhu väina lahtedes, lõugastes ja laidudevahelistel faarvaatritel iga päev kümnete kaupa võis näha. Sadamasuitsust mustavad mastid, hooletult alla tekile lastud, paigatud ja pleekinud purjekaltsud. Paar-kolm tursket rannapoissi kajutilael turakat tagumas.

«Peaks õieti minema vaatama, aga kurat temaga! Las seisab ja ootab purjetuult või täiskuud!» oli kaatrikomandöri otsus. Nagu poleks temal täna teha tähtsamat kui rannas purjekaid kimbutada. Vilsandi otsas oli avastatud vene allveelaev. Säh sulle Saksamaa sisevesi! Punased lendlehed lubavad varsti Berliini Friedrich-

strassel paraadi hakata pidama. Donnerwetter! Kas on niisugusel võõraste merede mõõtmisel üldse enam mõtet, kui samal ajal tapakirves su kodumaa kohal ripub?

Kaater vahutas peatumatult oma teed ja selle kaugenev käigulaine pani ankru otsas seegava pisikese purjeka parrastega vett rüüpama.

«Pääsukese» laevaruumis kastide, tünnide ja kraamipundarde otsas istuvad sõjapõgenikud. Neile on antud kõva käsk päevavalgel mitte mingil juhul oma jalga tekile tõsta. Keelati ära isegi luugiääre vahelt väljavaatamine. Laeva ruumireisijate ainsaks silmavalguseks on tekipaari küljes kõlkuv tormilatern, mis kõik laeva õõtsumised ja heited vastassuunas kaasa teeb. Selle kollakast, edasi-tagasi karglevate varjudega läbipõimitud valgusest piisab vaevalt luugialuse pimeduse peletamiseks. Laevaruumi, vööri- ja ahtripoolsetes otstes aga haigutab mustav öö.

Enamik põgenikest on kogunenud tormilaterna rahutusse valgussõõri. Istuvad vaikides, kõik närviniidid purunemiseni pingul. Iga väljast kostev ootamatu heli paneb nad võpatama, iga laeva pisutki järsem liigutus ehmunult kusagilt kinni haarama. Ankruhiivamise kilin-kolin polnud rannameestele muidugi ennekuulmatu, kuid linnast tulnud rahval jäi süda seisma. «Taevas! Saevad laeva pooleks!» sosistab kellegi hirmunud hääl.

Pärastpoole, kui «Pääsuke» purje all kreeni sisse võttis, hädaldas teine: «Vaadake, ei tõusegi enam õigeks! Mis me passime, ronime välja!»

«Kas te Tallinnast tulnd kuradi valgekindamehed peate oma molu kinni, või muidu me veel vaatame!» ähvardab Metsa Värdi, kes Lõukaküla serval elas ja metsavahi ametit oli pidanud. «Miks see mees ära tuli?» mõtlesid paljud. «Polnud tal varandust ega midagi, püssiloks ja koergi kroonu omad. Aga näe, siin ta istub, säärsaapad jalas, vana roheline metsavahimantel üll. Naine oli tal just enne ärasõitu laguma hakanud ning seepärast maha jäänud.»

«Äi laev nii lihtsalt kiilu taeva poole tõsta. Ja kui peakski käpseisima, ega siis veel seepärast keik nõud

otsas ole. Kuueteismel aastal . . .» tahab vana, omal ajal inglaste laeva peal Kap Hoornist mööda sõitnud madrus Lauri Villem tõsist merejuttu hakata veeretama, kuid Metsa Värdile ei kõlba täna ka see.

«Hakka sa nüüd jälle oma kapten Tursa «Togo» looga pihta, tuhat korda kuuldud!»

Villemi suu sulgub. Selle ümber tekib hulk kortse. Sügab siis oma hallinevat habemerõngast, ja tahtes näidata, et ta Värdi sõnu pahaks ei pannud, venitab omaette: «Keik oo täna na karvased — p'saa mina aru . . .»

Jutt on selleks korraks otsas. Seda selgemalt kostab, kuidas lainelokse vastu poorti pladiseb, pardaplankude kägisemine ning ülal pea kohal sooditali looprite nak-nak-nak . . .

Korraga kuuldub laevaruumi vööripoolsest mustavast pimedikust magaja norskamine. Sügav ja rahulik. Kõik pööravad pead. Ent näha pole midagi peale edasi-tagasi karglevate varjukummituste. Pinge inimeste nägudel lõtvub. Mõni koguni muigab tunnustavalt.

«Sa kuuled, kus mees!»

«Veskimeister Laugas.»

«Aga kui mõtlema hakkad, ega see südame valutaminegi miskit teiseks tee.»

«Jah, tükk tehtud, mis tulema peab, tuleb,» rahustab Villem iseennast ja teisi.

«Usud sa siis saatust või?» sähvab Masti Pärni, kes Estri pärast all laevaruumis on ja keda praegu samuti norima kisub.

Või mis head tuju sel Pärnil saabki olla. Ester tuli küll kaasa, aga inimese kombel sõna ei räägi. Istub ahtris, selg vastu masinaruumi seina, ja on vait. Kõik, mis ütles, oli see, et jäta mind üksi! Endal silmad läigivad peas ja lõdiseb. Küllap külmetas, nüüd palavik. Hea, et kasukagi vastu võttis.

«Usu või ära usu, aga eks elu isi näita,» vastab Villem aeglaselt, elutarga inimese mõtlikul toonil. Tema poeg on Saksa sõjaväes, tütar politseikonstaabli proua. Loeb endki teistest pisut paremaks. Juba mitmendat aastat lesk. Pidas teenijat, kellega kokku elas. Kuid see kooselu ei olnud siiski nii tugev ja tiht, et ta selle Saaremaa tüdruku kaasa oleks pidanud võtma.

«Vetame kas või minupärast Kinguta Juliuse ja Roberti...» tahab Villem jätkata.

«Mis asja on saatusel nende meestega?» ei lase Masti Pärni vanamehel ka seda juttu lõpuni rääkida. «Poleks Julius endale auto sisse osa pand, oleks seesamune sinu saatus tast mööda jalutanud nagu härg tühjast küünist. Kes teda käskis koonerdada ja kogu palk peremehele jätta, kuni oligi äris jaomees? Saatus või?»

«Ää sa siis sedamoodi lõhkuma mine,» tasandab Villem noorema mehe juttu. «Saatus vetab inimese asjad varakult oma kätte. Ju see oli tema poolt nenda seatud, et Julius juba lapsest peast parem rauda viilis ja mootorivärki uuris, kui heinakaarel köögutas või paadi piida peal oma küüru vaevas. Siis pani saatus talle aebja selga, mis teda enne rahule ei jätnud, kuni käiski Talinas ää. Sealt sai sohvripaberid ja nende varal pärast siia Heltermaa Treufeldi autu peale juhiks. Muidugist, kui juba nii kaugele oli jõutud, siis läksid asjad omasoodu, ilma saatuseta. Kis meitest tema asemel poleks tahtnud isioma peremeheks saada ning teiste piitsa alt ää pääseda?»

«Heakene küll, jätame Kinguta Juliuse, aga ütle mulle parem seda, on see saatus või su oma tahtmine, et sina praegu siin oled?»

«Ju siis ikka sedasi oli ette määratud.»

«Tuleb välja, et saatus võttis sind kodust oheliku otsa nagu poolpimeda kõrvi ruuna ja talutas siia, Alajõe Martini laeva?»

«Jälle sa tormad... Enne üks ja pärast teine küsimus. Meite jütt jähi ju Kinguta poiste juurde. Asi oo nennamoodi, et ühe inimese saatus võib isegi teisele teed juhatada. Poleks Juliust neljakümne esimesel ära viidud, ei oleks ka mina täna siin kastide otsas oma kontidega hunnikus. Küsime, kis see Julius siis oli? Tüdruku laps... Isi mäletad, jooksis teine pisikesest peast randa paatide vastu, jalavarbad punased kut kalakajakal. Pärast, kui ameti kätte õppis, hoidis kümne küünega tööst kinni, sest peale isioma käterammu tal muud ju polnd. Tema peremihel, va Treufeldil, oli muidugi mitu masinat, liinibussid ja rahad pangas. Aga Julius?... Otsi siis ilmas õigust! No, mõtle isi — pal-

juks sel Juliusel siis võis varandust olla? Ütleme, keik kokku, tuhande krooni ümber. Aga minul? Kui oma krundi, elud-majad, lodja, loomad ja muu kraami ühte arvan, annab see mitu korda rohkem välja. Nennamoodi võib igameest kapitalismuseks teha.»

«Nojah,» unustab Pärni vaidluse. «Juliuse süü olnd ka veel see, et võtnud vahel auto peale teise mehe abiks. Aga ka mina pidasin suilist, vahel palkasin veel heinaajaks päilisi. Kalda Oss aitas saunanurka üles raiuda. Ise käisin Ülajõe Antsu veski juures, seal teenis rohkem, kui teistele maksin. Tulevad, võtavad asjast kinni ja ütlevad, et Masti Pärni on ligimese kurnamisega endale elud üles löönud ja loomad lauta saanud. Mis muud kui sõit Siberisse! Ei, kurrat, sehantset saatust mina ootama ei jää!»

«Kuulsite niid? Isi ütles ka, et saatus,» pöördub Villem võidurõõmsalt teiste poole, kes peent naeru pidades vaidlust pealt kuulavad. «Vetame niid Juliuse vanema venna Roberti. Pole ta korjand ega kopkat veeretand. Kogu tema vara oli vana kokkuliimitud lõõtsaga kortsmoonikas ja paigatud pintsak. Mis teenis, selle maha laristas. Raha ja viinaga ühes majas elada ei saanud. Käis mööda pulmi pilli mängimas, oli laulu-, jooma- ja vahel ka löömamees. Aga näe, veel hullemini vidas kui Juliusel. Omakaitsemehed panid mättasse! Ja mis asja pärast? Oli küla vahel rääkind, et Ülajõe Ants maksab töö eest vähem kui õigus. Vahel ähvardanud, et küll see seitsme naha nülgija kord oma õige palga pärib! Käinud mõnikord venelastega üheskoos viina viskamas. Killega see mees joonud poleks? Temale oli sõber igaüks, peaasi, et välja käristas. Aga näe, peeti kommunistiks, viidi surnuaia taha ja tõmmati mättasse. Pärast visati kraavi, jalaga lükati liiva peale. Küllap rebased oleksid ta välja kraapinud ja tükkhaaval minema viinud, kui va Kalmu Kaarlil poleks hale hakanud ja mehe öösel sissepoole müüri maha matnud. Ütelge niid, et pole saatust.»

«Mis seal rääkida! Saatus, jumal või veel kiski kolmas-neljas, aga nii lihtne see ka äi ole, et mis igamees heaks arvab tahta, see tulebki,» lausub Ussimäe Aadu, kes on nii kiiresti vanemaks jäänud, nagu oleks temal iga sõja-aasta kolme eest käinud. Mütsilodu alt välja

ulatuvad juuksed langevad pulstunud tortidena pintsakukraele, kogu nägu on üksainus habemenutsakas, millest vaid paar erksaid silmi tunnistavad, et nende karvade taga siiski veel elav aju oma mõtteid liigutab. Nendest mõtetest jätkub jutt:

«Vaata niid! Kaks venda ühest pesakonnast, aga mihane saatus. Julius viidi seepärast, et korjas ja kogus, Roberti surmasüüks aga loeti, et ta keik maha laristas ja oma töö eest veel rohkem viinaraha tahtis saada, kui peremehe heldus lubas. Aga poiste emaisa, va Kinguta Simmu, kis pole vene Kolja ajast saadik õite muud teind, kui viina ajand, õlut teind ja salaja kõrtsi pidand, elab uhkelt edasi ja on iga valitsuse silmis aus mees. On see ilmaelu niid sirge või kõver?»

Paadimeistri ütlemine maksab. Temale keegi vastu ei vaidle, see mees ei aja suust välja hännatuid sõnu. Põhjus, miks Ussimäe vana köötsadi-köötsadi Aadu praegu siin on, ei ole ka kellegi eest varjule pandud. Pärast seda, kui tal neljakümne teisel aastal Leenu kõrvalt ära kustus, elas Aadu enam külas kui koduseinte vahel. Sõja aeg, paatisid telliti aastas üks või kaks, vahel ei sedagi. Nooremaid polnud Aadu teinepool endast järele jätnud ja nii oli Aadul vaba voli. Juhtus Aadul raha olema, läks ta teisepere mehe juurde, viinapudel taskus, ent enamasti oli tal kaasas ainult tühi kõht. Kuid hea nalja ja aruka jutu pärast pakuti talle alati istet, ja mitte küljepingil, vaid ikka laua ääres.

Viimasel ajal, kui fašistid vatti hakkasid saama, kippus vanameistri kõne ikka rohkem ja rohkem ühe kandi peale: «Äi tää, mes punased minuga teevad, kui tagasi tulevad?»

«Eluaegne tööröövel, mis nad ikka,» arvasid külamehed.

«Aga ma olin ju poträtsik ... Ise kauplesin, ise lõin lauad kokku, ise vetsin raha. Keige hullem see, et kui tuli taga juhtus olema, vetsin abimihi. Kalda Oss käis kaari painutamas ja Alajõe Martin oli talviti aurukasti juures kohe igapäevane mees. Õpilased muidugist, aga või ma siis ilma tahtsi, makstud sai ka. Mine sa tää ... Sakslased räägivad, et neljakümne esimesel aastal oli imetegude algus ...»

Prohvetiks hakata ei julgenud keegi. Lausud sõna

poolt või vastu, pärast, kui viltu veab, ütleb kätte, et sina hukutasid! Las igamees ise . . .

Aadu tõmbas enda arvates kriipsu sirgema poole peale ja istus nüüd ühes teiste põgenikkudega silminilaaditud «Pääsukese» kinnisalgitud laevaruumis. Usaldas end nagu teisedki pardalviibijad Alajõe Mårtini kipriõnne, sügisese mere ja pisikese aluse poolpehastanud pardaplankude hooleks.

Kraamikastidel istujate suud olid jällegi lukus. Seda enam aga kõneles laev ja selle pardatagune meri. Algul oli purjekas kreenis vasakule poole. Siis kuuldus tekilt purjede laperdamine ja soodiplokkide kolin. Alla vajus parem poort. «Teine halss,» taipasid asjaga kursis olijad mehed. Lahest oldi siis õnnega väljas.

Paari vaksa kaugusel pladises uinutavalt vesi, tekilt ei kuuldunud enam samme ega hääli. Purjevallide naginaga olid meeled juba harjunud. Seljataha jäänud unevaene öö ja äraminemise ähm hakkasid nüüd kõigilt tagantjärele võlga sisse nõudma. Kordamööda nõksasid inimestel pead alla. Mõni hammustas une petteks suutäie leiba, kuid väsimus ei küsinud kavalusest. Murdis ühel pea-jalad kokku ja jättis mälumata leivapuru hammaste vahele, teise vajutas lähemale kastiotsale lösakile maha ja sulges silmad. Pani enamiku unustama eilse kiiluvee ja tänase karidevahelise kursi.

Ent kui Emmaste rannas ankur äkki ketti raginal järele vedades kraanapalgist alla lendas, ärkas selle müra peale kogu laev.

«Nüüd läks kalju otsa!» ehmusid need, kellele mere ja aluse omavaheline kõne midagi ei ütelnud. Kes olid lugenud küll «Titanicust», «Meduusa parvest» ja «Andrea Doriast», kuid kelle merealased kogemused piirdusid vaid kooliaegse ekskursiooniga sadamasse, Piritaga ja paari turismimatkaga Helsingisse.

«Ankrus! Kellegi käsu peale või omapead?» jäid rannamehed hinge kinni pidades kuulatama.

«Üsna madalate seljas, ketti p'võtnud kuigi palju kaasa,» rahustas Lauri Villem. «Küll Martin teab, mis teeb.»

«Neh, piirivalve passib liinide peal, seal oo vett rohkem küll, mõnes kohas tuleb kolm sülda,» oldi Villemiga ühel reel.

Kui siis veel Ossi saapakoonud rahulikult kolkadi-kolkadi üle teki vöörist ahtri poole läksid, polnud enam kellelgi ruumisviibijaist kaksipidi arvamist. Küllap see ikka kõik pidi nii olema, nagu on.

Suuremale osale inimestest tükkis jälle tukk peale, silmalaugudele rõhus tina. Kuid korraga hakkas laev tõusma hooguvõtvalt nagu taevasse kippuv kiik ja siis langes pisike alus kohinal sügavusse. Pakpoord vajus alla. Purjekas lengerdas nii rängalt, et inimesed kohtadelt minema lohisesid, kraamikastid, kotid ja pambud järel. Kõik, mis liikuma andis, see veeres, kantis ja lendas vastu vasakut parrast. Siis saadi tüürpoordi käest teine hoop. Nii käis see neli-viis korda, kuni õõtsumine aegamööda vaibus.

Esimese heite puhul hakkasid naised appi hüüdma, nagu oleksid nad juba kaelani vees. Mehed haarasid kinni, kust said, või heitsid kõhuli. Latern lõi kõlinal vastu tekipaari, kuid tänu klaasikaitsetraatidele katki ei läinud. Koolmeistri Aime kukkus Ussimäe Aadule oma noore, kuuma ja sassiläinud istumisega otse pähe. Jäi siis vanamehe külge kätega kinni nagu kasekäsn.

Paadimeister, kes kaugenevast mootorimürinast kohe oli taibanud, milles asi seisis, jõudis oma tasakaalu enne kätte saada, kui laev kiilu ja pardad seisma sai.

«Sa, Aime, ka oma patust kohta igaühele silmile tõstma!» tõreles Aadu, kelle vana naljatoon hetkeks tagasi tuli.

«Sõjalaev läks mööda, muud äi ühti,» haigutas Lauri Villem.

«Ma sulle näitan patust kohta, et sa tummaks jääd!» ähvardas Aime.

Kõik rõkatasid naerma. See üksmeelne naerupahvak võttis maha viimase pinge, vabastas inimesed kammitsast, tegi jutukaks. Pani sõjapõgenikud tunnetama, et kuigi nad viibivad siin erinevail põhjustel, on nad siiski üks pere, ühe ja sama saatuse lapsed.

«Küll see meri on ikka... Saaks tagasi kuivale maale, vähemalt selge, mis su ümber sünnib,» kirus keegi valgete kätega linnamees lõbusalt. Tema lips oli rüsinas üle õla selja taha libisenud, pintsaku rebenenud rinnaesiselt vaatasid välja voodri vahele täiteks pandud vatitordid.

«Pole viga, kolm päeva ja Stokholmi tornid paistavad,» trööstis rannapoiss, kes paaril suvel Taani-Soome metsavedajal oli purjesootisid setsinud ja Kopenhaageni odavaid seajalgu söönud.

«Kuidas tuuled... On siin Vilsandi ja Almagrundi vahel mõnikord ka kaks nädalat küll üht, küll teist külge ette keeratud, küll vasakut, küll paremat halssi proovitud,» tegi teine end vanemaks ja targemaks.

«Mis seda rääkida, purjeka asi, ega ole aurulaev, et muudkui mine. Mootorikõks rohkem nimepärast... Või on sel siis nii priipärast naftatki õhku popsutada? Seiliramm ja taevatuul olgu ikka need aitajad,» arvas Ussimäe Aadu.

Nii arutasid mereasju teadvad mehed. Ka teised leidsid endale vestluskaaslased. Linnast tulnud triiksärk otsis lipsuga kurgualuse, randlane randlase. Naised ajasid oma juttu.

VIII PEATUKK

Üldiselt oli «Pääsukese» põgenike seas suur ülekaal meeste käes. Naisi oli vahest ehk kümnerätiline kobar, mis oli koondunud paremasse poorti. Ainult koolmeistri Aime ja haige Lahe Ester hoidsid eraldi. Siit puudusid ka veel Alajõe Milli, Uudepere Anna ja Jenseni-preili. Esimene oli muidugi kapteni proua, teine omaniku abikaasa, kolmas Kalda Ossi erilise hoolitsuse all. Kõik kolm eesõigustega naisreisijat olid kipri pisikeses kajutis, kus nende elamine oli veelgi kitsam kui teistel laevaruumis. Ent nad tundsid endid suguõdedest etematena, ja see luges palju.

«Pääsukese» põgenikepere ei olnud juhuslikult naiste-laste poolest vaene. Nõnda oli Martin valinud. Kipper mõtles, et kui merel peaks midagi juhtuma, siis on mehed ikka mehed. Kellele seda pikajuukseliste nuttu ja halamist ning laste kisa vaja on.

Laevaruumi rahvas hakkas sulama. Juba kõneldi tasa ja pead koos. Küsiti, päriti ja usaldati saladusi. Metsa Värdi, kelle põgenike laevale sattumise põhjustest õige

mitmeid jutte oli kuuldud, rääkis selle loo ilma suurema pinnimiseta Masti Pärnile ära. Tõsi küll, üsna teise kõrva sisse ja nii tasase jutusorinaga, et tema hääl üldisest suminast üle ei käiks, kuid selle koha pealt kinniseisnud suu läks kõigest hoolimata lõpuks ikkagi lukust lahti.

«Oli see nüüd neljakümne esimese aasta augusti lõpp või juba septembri hakatus,» alustas Värdi ning päästis särgikaeluse nööbi lahti, vabastades päevitunud ja hästi karvase rinna. «Larpisin sel päeval pool metskonda läbi. Egas ma just omatahtsi seda igavest lahkamit maad hakand marssima, aga tead, täitevkomiteest anti poolest suust märku, et peale jumala linnukeste võib seal metsapadrikus peidus olla veel mõni saksa lennukilt lahtilastud kägu, kes võõrasse pesasse munele mõtleb hakata. Kästi tähele panna iga puud ja põõsast, kas on näha murdunud oksi, riidekaltsusid nende küljes või mõnda äratallatud kohta. Päev enne seda käisid metsas sõdurid. Küll oli seal kisa-kära ja koerte klähvimist. Aga ju nad siis ei saanud kedagi kätte, et mind ka veel jälgi otsima saatsid.

Sõja esimesed kuud, üks jutt hullem kui teine. Kes rääkis, et Tallinn võetud, teine targem teadis, et saks juba Leningradi all. Meite saarel aga oli veel kõik vagane nagu vanajumala selja taga. Ja kui tõtt ütelda, pole meie sinuga kõik need aastad sehantseid päevi näind nagu suure maa mehed, kus kuulu järgi tuli ja raud terved külad ja vallad maaga tasa on teind.

Ja mis minul, kopsud päästsid sõjaväest. Tegin oma töö, põld andis leiva, metsas jäi mõnikord püssi ette ka midagi. Metsavaht olin ja lootsin selleks jääda kogu eluajaks. Puid on igale valitsusele vaja. Neid peab kasvatama ja varaste eest valvama. Nii et . . .

Kuskohta ma siis nüüd toppama jäin? Nujah, metsad partsisin risti ja lõhki läbi, endal vähe nagu jänese tunne püksis ka, et siin ma sihti mööda kõnnin küll, aga keegi võib just praegu kas puu otsast või põõsa tagant automaadi peale panna ja peotäie tinaube sulle kuklasse kihutada. Kuid mis parata — surm, kükitamise häda ja kroonu käsk — nende kolme vastu sa hakata ei saa. Tuli käia.»

«Leidsid siis ka midagist või?» ei läbe kuulaja järge ära oodata.

«Keda kuradit! Ei mina ega mu lontkõrvadega hagijas, kes vahel üsna tragi on jänest üles ehmatama, tund fritsu lõhnagi, nägemisest rääkimata. Päike läks looja, päevavalgus hakkas juba hända näitama ning mu kroonu koer, püss ja jalad — kõik kippusid koduköögi pliidisuu paistele puhkama. Endal elu täis: päev raisus asja ees, teist taga.

Astusin tuppa. Laua ääres istus võõras mees ja sõi. Ema, kes sel ajal veel elus oli, tõstis talle katlast parajasti teab mitmendat kausitäit koostakeedust ette. Jahikoer, tead ise, kõigutab küll igaühele saba ja pole suurem pealehaukuja, aga selle juurde jooksis, nagu oleks kohe oma inimene. Võõras silitas esmalt koera, heitis talle laualt lihakondi ja alles siis pistis ka mulle terekäe pihku. Käsi oli tal pehme, sõrmed peened nagu linnapreilil. Nime ütles olevat Vidrik Virge. Soovis mulle jumala kallist rahu ja istus tagasi. Kõht paistis teisel üsna hele olevat. Supilusikatäied kadusid nagu kaevu, leivatükid läksid üksteise järel kohe mäts ja kuuks.

Ema ütles, et on kaugelt tulnud sõnakuulutaja. Eit nendega tegemist tegi ja kabelis käis, vahel tassis teisi koju ja söötis. Teadnud ma esmalt sellest ka muud paremat arvata, et eks ta siis ole üks rassija issanda viinamäel ning selle maailma muidusööja.

Ma'p saand siis ka veel targemat mõtet pähe, kui ta pärast laua lagedaks parkimist sööma seks korraks ära lõpetas ja rääkima hakkas, et nüüd olevat ümberkaudu palju paganaid liikumas, kel metsalise märk mütsi ees ja kes ristirahvast taga kiusavad. Ka tema ise olla oma usu pärast palju kannatada saanud ja praegugi jälitatavat teda mööda padrikuid ja mererandu nagu metsloomа. Kuid tema jalga juhtivat Jeesus Kristus, kelle tahtmiseta ei langevat juuksekarvgi ristiinimese peast. Mineval ööl juhatanud jumal teda läbi paksu ja pimeda metsa otse meie õue. Jehoova löönud neljajalgse majavalvuri kõrvad kurdiks, katnud koera silmad musta ööga ning andnud pererahvale sügava une. Seetõttu ei kuulnud-näinud keegi, kuidas ta mööda kägisevat kartsast laudile ronis ja heinte sisse puges. Esmalt

kahelnud küll, et ehk on sattunud hoopis ususalgajate kotta, sest ka jumalast juhitud jalg võib vääratada tundmatul teel. Kuid kuulates päeval perenaise vaga laulu, saanud ta aru, et asub ikkagi issandast äravalitsetud inimeste katuse all. See andnud talle julguse välja tulla. Palus kohe, endal nutune nägu peas, ärgu me kellelegi sellest hingaku, et kiski võõras meite seinte vahel viibib, sest esimeste kristlaste hirmupäevad olla jälle tagasi tulnud ja kõik, kel ristiinimese süda rinnus on, peavad nüüd üksteist aitama ja toetama. Iseäranis eestlased, kelle Õhtumaa prohvetite kuulutatud usku hommiku poolt tulnud paganad nüüd teotavad. Kui Hiiumaa inimesed selle katsumise vastu kindlaks suutvat jääda nagu Siinai mägi, siis võtvat jumal ise neid õnnistada, just nagu ta on õnnistanud suurt saksa rahvast tema praeguses ristisõjas. Täpselt nii see mees ütles.

Ma selle jutu peale küsisin: «Ütleme, et need Hommikumaa paganad tulevad ja leiavad sind meite laudilt. Kas siis jumalal on hea meel, kui ka mina ja mu vana ema sinu peitmise pärast tuleriidale saadetakse, vangitorni heidetakse või oksa tõmmatakse?»

Mees p'osand selle peale midagist, aga kus ema! Noomis mind läbi kohe sisikonnast ja neerudest saadik. «Kas Pauluse- ja Peetruse-aegsed kristlased küsisid, mis neist saab? Kas ma selleks sind olen ilma sünnitanud ja meheks kasvatand, et sust ükskord püha jumala sulase äraandja tuleb? Kui kellelegi iitsatad, tulgu tema veri sinu ja su laste peale tuhandest põlvest saati! Kas sa, poiss, käsusõnu tead? Raamatute raamat ütleb, et kes oma ema sõna ei kuula ja oma isa mikski ei pane, see kõdunegu kõrbes, linnud nokkigu välja tema silmad, kotkad kiskugu liha tema luudelt! Praegu tahab issand meite usku proovida ja hakkad sa tema poolt pealepandud koorma ees astla vastu üles lööma, neab ta sind ja kogu su ihusoo ära!»

Sa ju mu memme tundsid — rahu tema põrmule! Sajatas niikaua, kuni õhk kopsudest otsa lõppes ja siis kukkus läkastama. Selle nahka mullu talvel läks ka. Hakkas mu naist kangaloomise juures seks ja teiseks siunama — p'mäletagi enam, mis neil seal oli. Pärast kõha tuli kallale, tõi vere välja... Viimased sõnad

olid: «Mool oo minek käe — tehke te, saatana teenrid, nüüd omapead, mis tahate!»»

«Surma eel võttis kurja suhu!» ei suutnud Pärni uskuda.

«Jah, nii püha, kui ta oli... Aga mu Manda käest hakkas just enne kustumist siiski kinni ja leppis ära.»

«Naise jätsid nooremaid ootama?»

«Kus sa lagujat inimest... Mõtlesin, kes see enne varsaga mära tapma on hakand. Ju nendel ka inimese süda sees, mis sest, et punased... Ega ma kauaks mõtle... Eks näe!» ohkas Värdi, unustas jutujärje ja jäi mõttesse.

«Lase edasi! Oli see ikka õige lind, kes sul laudilt alla lendas?» tuletas Pärni meelde, et lugu alles pooleli oli.

«Kelle meelest õige, kelle meelest mitte... Elas teine siis meil nädalat kaks-kolm. Päevad põõnas pööningul, ööd uitas metsas. Vahel käis õhtuti vanaeidele jumalasõna seletamas. Aga just sel hommikul kadus, kui saksa sõjamasinad Lõukaküla lahesoppi ja jõesuhu tulnud sõjalaevadest möirates maale ronisid. Head aega ega aitäh ka ei ütelnud. Ju tal nii tuli taga oli.»

«Ja tänapäevani?»

«Oota, oota, küll sa veel kuuled! Paar nädalat — või oli see veelgi enam — pärast seda, kui sakslane sisse tuli, ajas meie õue lahtine sõiduauto, ohvitserikari koormaks. Saksad viskasid käed poolpõiki üles: «Heil Hitler!» Ma raiusin just parajasti pliidioksi. Lõin kirve paku sisse, kergitasin pükse ja ütlesin vastu: «Heil, heil!» Varusid siis masinast välja ning üks tuleb ja lööb mulle patsu õla peale. «Ole meheks, mats, et aitasid!» Mina vaatasin, mütsisirm teisel silmil, peaaegu ninast saati — ei tunne. Aga kui ta siis oma nokaga panni peast maha kahmas... Arva kes oli?»

«Mis sest enam arvata! Ju ta sul sama kukulind ikka oli, kes kõik Metsapere lontkõrvad ära pettis.»

«Seesama neh. Koer jooksis kohe ligi, kargas saksa najale püsti, lakkus käsi, nuttis ja nuutsus, nagu oleks ära tehtud. Sakslasel, raipel, nägu irevil, ütleb: «Ära looda, Krants, ega ma sind enam konservidega sööta mõtle!»

Toas käis ikka ka ära. Kui ema tahtis taga jälle usu asju arutama hakata, naeris: «Olen niisama palju is-

sanda sulane kui sina, muti, baleriin! Siin seisab ehtne saksa luuraja! Aga mu isa oli küll omal ajal praost, siinsamas Hiiumaal. Siin minagi selle maakeele selgeks õppisin. Nüüd läks vaja. Kui sõda lõpeb, saate jälle sakslastest hingekarjased, mõisnikud ning kõik muu, mis teie hingele ja ihule vaja.»

Ema ei osanud muud kui: «Vai nii, vai nii, noorhärra!» Ohvitser tänas siis ka memme abi eest, jutustas midagi oma kambameestele saksa keeli ning näitas näpuga pööningu poole. Panid kõik parinal naerma, läksid välja, istusid masinasse ja kihutasid minema.

Pärast saatis mulle veel Tallinnast trükitud lehe, kus seisis, kuidas Hiiumaa metsavaht Ferdinand Mets saksa vaprale luurajale Heinrich von Glasenapile varjupaika andnud ning teda enda eluga riskides bolševikkudevastases võitluses avitanud. Kurrat!»

«Säh sulle Vidrik Virge!» naerab Pärni.

«Tunne ma sest miskit lusti,» solvub Värdi. «Ohvitser läks oma teed, ema oskas õigel ajal ära surra, aga minul on pagi kaelas!»

«Nojah, ega sul nüüd kahte teed ole... Küll on kahju, et su naine nii pahal ajal...»

«Temast nüüd... Eks mets, maa ja meri pea tal nii kaua hinge sees kui... Egas me eluks ajaks... Sihukesed asjad unuvad pikapeale ära ka. Või mis sina arvad?»

«Kuule, Värdi, kui sa just minu arvamist, siis... Tulgu kord mihane tahes, aga Hitleri mehed küll pukki ei jää. Usu!»

«Sa tahad siis ütelda, et...»

«Ja-jah, kukub küll vist nii välja, et sina, mees, enam ilmas säärast valitsust ei leia, kes sulle Hitleri salakuulaja aitamise eest veel kord suured tänud ütleks. Hulkumas ja põgenemas pead sa olema, kuni su maine maja jälle kord...» tahtis Pärni Lahe Estrilt laenatud piiblisõnadega asjale punkti otsa panna, ent korraga käis vastu laeva välisparrast vaikne, kuid terav nõksak.

Jutusorin, mis viimase tunni jooksul põgenike seas hoo sisse oli saanud, katkes nagu kirvega kaksatud. Tekil oli kuulda jooksujalgade müdinat ning siis heideti mingi tross robinal üle parda laevale.

«Tongrid!»

«Kes see muu . . .»

«Siis niisama kaugele saimegi!» sosistasid mehed, endil nägude asemel peas kollased maskid. Kõik jäid hinge kinni pidades kuulatama. Paistis, nagu oleksid õõtsuva laterna valguse habisevad varjudki paigale tardunud.

Ahtri suunas kaugenesid mitme mehe rasked sammud. Äkki kisti ülal lahti luuginurk. Läbi selle kandilise ava paistis tükk öömusta taevast, tähekobar keskel.

«His tahab, minghu asju õiendama!» hüüdis tekilt Oss.

«Kelle paat see poorti ajas?» tahtsid mehed enne väljatulemist teada saada.

«Moorjaaghu parunil mootor nässus, tahab puhkseeri,» teatas madrus.

«Jumal tänatud, see õnnetus oli teiste oma!»

Juba üle poole ööpäeva vilkuvas laternavalguses ja umbses laevaruumis viibinud inimesed ronisid üles tekile, nõjatusid vastu madalat reelingut ning hingasid ahnete sõõmudega üle hulga aja jälle puhast taevaalust õhku. Sirutasid liikmeid, ringutasid istumisetüdimuse ihust välja. Vaatasid taevatähti, kiitsid karastavat tuuletuhinat ja noorkuuaegset pimedust. Käidi kliiverpoomi all hädast lahti saamas. Mõned mehed läksid ja põletasid allalastud taakfoki varjus piibutäie tubakat tuhaks.

Enne laevaruumist lahkumist läks Pärni Estrit vaatama, kes endiselt seljaga vastu masinaruumi seina toetus, kasukas ümber õlgade.

«Ester, sa oled haige . . . On sulle midagi vaja?»

«Ei, Pärni, ainult üksi tahaksin olla. Mitte kedagi näha ega kuulda,» sosistas tüdruk ja tõmbas kasuka paremini enda ümber. Tema mustades kuivades silmades oli eriline sära.

«Miks sa mind ära ajad, Ester? Ma pole ju sulle midagi paha teinud!»

«Ma tean, Pärni, sa oled hea inimene, kuid mul on vaja palju asju enne lõpuni mõelda, kui . . . Saad aru? Ei, muidugi sa ei mõista. Mu pea valutab, seal on kõik segi. Ole hea, jäta mind üksi!»

Pärnil ei jää tõesti muud üle kui jätta Ester silm silma vastu oma mõtetega. Mees umbkaudu aimab, mis neius toimub. Las klaarib oma vanad sotid taevase jumalaga, enne kui nad kahekesi maapealset elu hakkavad plaanitsema.

Samal ajal istub kaptenikajutis värvimata kuusepuust laua taga lai, vägev ja punase kaelaga Martin, kelle kandilisest laubast, tugevatest õlgadest ja isegi pruuni kämbla heledatest karvadest õhkub peremehelikkust ja jõudu. Kipri kõrval sale ja sitkekoeline Milli. Laua ühes otsas üliküps ning rõõsa jumega reederiemand Uudepere Anna, kelle rasvaläinud näost vaatab valvas silmapaar. Kaptenikajuti söögilaua teises otsas, tihedalt teineteise vastu surutuna toetuvad koipardale kõrgekasvuline Marga-proua ja tema erariides, kuid ohvitseri kehahoiakuga mees, kes oma naisest tubli pea jagu pikem on. Neil pole toolide puudusel kusagile istuda.

Oleks Martin vaid teadnud, et Margal teinepool kaasas on, poleks ta Moorjaagu sadamas paadiaerudel hoovata lubanud. (Laevas muidusõitjaid ennegi enam kui küllalt!) Teadmata, kas Osski oleks siis preili eest nii teravalt välja astunud. Aga niipea kui Marga üle paadiparda piitade vahele oli tõstetud, hüppas tema kõrvale mees, kes ei mõelnudki maha jääda. Ja siin nad nüüd seisavad poolavatud laeluugi all, millest neile jahe öötuul peale puhub.

«Sa külmetad, kallis,» muretseb mees. «Võta minu mantel õlgade ümber!»

«Aitäh, Heinz, pole vaja,» sosistab Marga-proua vastu. Praegu pole tal aega tuult tunda ega homsele nohule mõelda, sest siin kajutis mängivad kaks meest just nüüdsama nii kõrget mängu, et sellest lihtsalt hing rindu kinni jääb. Kuid Heinz tunneb siinseid inimesi vaid pealiskaudselt. Teda need ei huvita. Arvab, et kõik eestlased on toored ja harimata, pisut kohtlased veel pealekauba. Neile anna võimupäevil nuuti, rasketel aegadel aga patsuta õlale või näita raha, siis liputavad nad sulle saba. Ütelda talle, et sel metsmehe juuksekahludega nösuninal, lõhkise huulega «Pääsukese» madrusel Kalda Ossil on samasugune süda sees nagu

igal teisel, ta ei usuks; ütelda talle, et Ossi rohkem urin ja haukumine kui kõne omal ajal Margale isegi meeldima hakkas, et ta selle, pigem ahvi kui inimese välimusega mehe süles end kunagi unustas, naeraks Heinz ta välja. Lausuks: «Luiska, luiska, kallis, kuid midagi tõepärasemat!» Heinz on igast küljest pügatud pargipuu, Oss aga rannatuulte käes keerdukasvanud ja kõver kadakas. Kummalgi oma ilu.

Keset pisikest kaptenikajutit seisab oma vennapoja ees püsti Moorjaagu võimukas parun Andrus Priit. Tema selja taga uksekünnisel, otse rooliratta ees, kõhn, kollane ja kortsusnäoline Härmiine, kes oma mehest mööda püüab trügida, kuid ruumi puudusel ikkagi välja peab jääma. Muide, Härmiine elu kogu traagika selles seisabki, et ta oma mehest alati on püüdnud mööda minna. See pole tal kaasavarale ja riiakusele vaatamata siiski kunagi korda läinud, sest võimuahne Härmiine igale sajale paneb tema mees vastu tuhat, riiusõnad põrkuvad tagasi Andruse paksult nahalt.

Martin tunnistab isavenda ja tema kõõrdsilmadest piilub pisike kahjurõõmukurat. Ent kipri sõnad on algul päris sõbramehe omad.

«Tere, Andrus! Sehantseid külalisi pole mul iga päev. Kui kiire asi sul on? Ju sa korraks võngi ikka jõuad peale lüüa, muidu viid une ära?» Kapten leiab pingi alt armetult väikese presendist klapptooli ja ulatab üle laua külalisele. Pikk ja tugev Andrus, kellele kasukjopp veelgi laiust juurde annab, istub ettevaatlikult ja ohkab:

«Kuule, Martin, minu lood on seekord kehvavõitu!»

«Mis sul siis juhtus, ilm ja tuul peavad kinni või?» küsib Alajõe kipper, kellele juba enne, kui Andrus jala kajutisse jõudis tõsta, Moorjaagu Ülo kaudu isavenna paadimootori lugu teada oli.

«Ilm ilus, nagu ise näed — muudkui anna minna —, aga väntvõlli laagrid vedasid alt. Ole mees ja aita hädast välja!»

«Kuidas mina sind saan aidata? «Pääsukesel» on ju rootsi «Skandia», sinu paadil aga Pärnu «Seiler» sees. Kas sul siis tagavara laagripooli kaasas pole, mis ligi annaks saaberdada?» küsib Martin, kes kohe taipab, millist abi isavend vajab. Oleks Andrusel mujal kas või

õlekõrs, millest kinni kahmata, poleks see mees oma vennapoja palvele tulnud, kellele ta ise enam kui üks kord abist ära on ütelnud. Uhkele Härmiinele pidi aga see eriti raske olema.

«Jõuad sa kõike meeles pidada. Ega olnud üks või kaks asja.»

«Neh, unustaja pea annab kerele vatti... Sedamoodi võid veel punastele jalgu jääda,» tunneb vennapoeg lellele kaasa.

«Sa võta mind õite pukseeri!»

«See on üks hägune asi,» venitab Martin, nagu asja järele kaaludes. «Paadikäula sul viimase tuhande peale laaditud, paar lainelokset ja on tema kogu täiega ahvenate riigis. Vaata, et ise lähed sama teed. Ei sellest tule miskit head. Noh, ütleme, et juhtuvadki ristikohtsed ilmad, ikka ei aita, sest mul on naftat tankides nii tirbeldi, et jätkub parajasti Sõru silmast välja ja siis jääb ehk veel mõne tunni jaoks Rootsi skäärides. Peaasi — purjeramm. Ei, sellest ütlen küll ära!»

«Aga viskame lasti «Pääsukese» peale ümber ja paadi võtad tühjalt järele. Tuleb siis nii kaua, kui tuleb... Võib-olla viime üle? Uuest paadist kahju ka. Kes teab, jääme sinna viimaks pikemaks ajaks, nälg tuleb kätte, vähemalt asi omast käest jalge all, kui kalapoja tahad merest kinni püüda.»

«Jah, kala on vahel hea küll, iseäranis söögi ajal,» on Martin täie tõsidusega lellega ühel nõul.

Andruse tugevad pruunid silmad, mis kogu aeg Martini tursket nägu on takseerinud, muutuvad veelgi tumedamaks.

«Kuule, Martin, ega ma pole siia tulnud nalja tegema. Sa ära käi sisse, räägime mehejuttu!»

«Räägiks küll, aga paljas jutt ei aita midagi.»

«Kuidas ei aita... Ma ütlen sulle selge sõnaga: võta mu kraam ja kolm inimest «Pääsukese» peale, paat pukseeri!»

«Ja mina vastan veelgi selgemalt, et mul laev ennegi silmist saadik maas, ruumid-kajutid rahvast täis, kuskohta see sinu kolu ja inimesed veel ära mahuvad. Ju sul omal ka aru peas on?»

«Sa siis nõusse ei sünni... Jätad oma isavenna punaste puua?» lausub Andrus poolpaluvalt, pooleldi

ähvardades. «Sa ju tead küll, et meite minek on niikuinii viimase peale jäänud. Moorjaagu alla mootorit parandama enam ei jõua ja teisi minu teada enam siitkaudu ei lähe. Mis nõu sa siis mulle annad?»

«Ne-neh, see on nüüd üks küsimus küll. Kingis-sukis pole minu teada kiski veel läbi Läänemere läind... Jah, olgu see mees nii suur ja pikk kui tahes, aga siin Vilsandi ja Rootsi ranna vahel on tal vett ikka enam kui püsti juua. Ehk saad mõne saksa piirivalvuriga kaubale, nendel kiired kaatrid käes.»

See oli juba Andrusele liig. Tema närv ei pidanud enamale vastu. Raksas oma kondise rusikaga vastu õhukest kuusepuust lauda. «Oled sa jabur või teed sa ennast seks? Sa, poiss, ära hälista! Ammu see oli, kui kerjamas käisid — anna raha! Nüüd kapten ei tea missugune, kliiverpoom ülalpool pilvi. Me elame veel!»

«Kuidas küla meile, nõnda meie külale,» hoidis kipper oma pilkav-vaikse tooni alles. «Küll sa mäletad, missuguste sõnadega sa mind omal ajal minema saatsid. Ütlesid, et meresõit on õnneasi. Kui midagi juhtub, mis ma sult võtan? Oled vara poolest paljas nagu vilepulk. Peale püksipaari sul muud hinge taga pole... Igal asjal oma aeg. Nüüd on minu kord neid sõnu sinule ütelda. Su paati ja kraami ma kaasa võtta ei saa ja ilma nendeta oled sa niisamasugune vilepulk nagu mina omal ajal. Sina siis minuga riskida ei tahtnud, mis mõtet on mul nüüd sinu pärast oma laevale üleliigseid inimesi peale võtta?»

«Kuule, Martin, pidasin sind meheks, aga oleks ma õigel ajal su kuradi sisse näind... Usu! Pool sõna sakslastele ja sinu suu oleks ammu mulda täis olnud! Kas ma ei teadnud, kui palju mehi sa munsterrollis pidasid? Õigupoolest olid need kõik sõjaväejooksikud, keda sina varjasid.»

«Mitu elu sul, Andrus, siis sees on, et oma nahka nii kalliks pead? Jaan läks su eest Siberisse ja küllap sa Kinguta Robertigi kohta selle poole sõna ikka ütlesid, et fritsud ta magama panid. Ma ise kuulsin su juttu küll, et kes see muu neljakümne esimesel Ülajõe Antsu ja minu peale kaebas kui Kinguta Robert... Nüüd võtku mina sind ja sinu kraam ning uputagu kas või kõik teised, et aga sina silmusest pääseksid. Tutki!»

Martin asetas oma rusikas käe vaikselt Andruse kämbla kõrvale.

Andrus langes näost ära. Moorjaagu parun, kes oli harjunud, et ta ihurammu, sõnajõu ja kavaluse poolest teistest üle käib, vaatas noorema mehe tugeva karvakasvuga pruuni rusikat, millel toop herneid oleks naljaasi olnud pihku võtta, ja pidi tunnistama, et ta sellele mehele praegu ei sõna ega teoga midagi ei jaksa teha. Tahes-tahtmata tuli valida teine toon.

«Olid ikka va moodis mees, kas sa siis nüüd tõesti sehantse teoga hakkama saad, et mind maha jätad?»

«Siin sul oli kahju, et ma ikka veel jumala leiba ja õhku raiskan, juba ma olen moodis mees... Ühesõnaga, vana sakas küll, aga nõtkus. Rauad leidsid, rebane!»

«Aitab, Martin!» heitis Andrus käega. «Ütle siis nüüd otse ära, pean ma siinsamas üle «Pääsukese» parda hüppama või võtad sa mind kaasa. Timukate kätte ma ei jää!»

«Ah-ah, mullune hirm istub ikka kontides veel. Aga mismoodi sa seda üleviimist siis mõtled? Kohe sugulase poolest või?»

«Mismoodi? Mitte ei saa aru... Eks ikka laeva peal — egas inimest järel veeta?» saab Andrus kipri lootustandvast küsimusest julgust naljasõnaga kõrvale põigata.

«Mõistlik mõistab ise, lollile näita näpuga, p'saa siis ka veel aru...»

«Noh, ütle ära, palju sa siis tahad?»

«Paati ja kraami ma kaasa võtta ei saa, muud sul pole. Võib-olla pakud oma püksipaari?»

«Räägi sinuga või jookse vasikaga võidu,» muutub Andrus uuesti ägedaks. «Sedamoodi tingime hommikuni. Minu arvates oleks aeg laev purje alla võtta, et pimedavaluga Sõru silmast läbi jõuame.»

«Kiire on ainult kirbutapjal. Hädalisel pole hända taga. Kus ma rohkem teenin, kui just sinuga vaieldes? No olgu, palju sa Rootsi viimise eest pakud?»

«Kelle laps, selle nimi. Kelle kana, selle muna.»

«Kuule, Andrus, seda tead ise, et siia jäädes on sul surm seespool särki. Vanasti öeldi, et sügisene päev toidab talvise nädala. Mul ka praegu lõikuse aeg. Viis tuhat rubla tsaari kulda.»

«Viis tuhat! See pole jutt ega kedagi. Sehantset hunnikut ei leia sa kogu Hiiumaalt.»

«Siis polegi meil enam kahtepidi kõnelemist. Hakka astuma! Aega läheb minnes ka.»

«Nii ühe sõnaga sa olla ei või,» ei suuda Andrus oma kõrvu uskuda. «See pole sul muud kui jonnijutt!»

«Jonn on vanem kui hiidlane.»

«Saad sa aru, et mul seda raha pole?» läheb Andrus enesest ära ja tema pruunide silmade otsekui puuri aetud metslooma meeleheitlik pilk lõhub oma vennapoja tuhandeks tükiks.

«Siis anna püksid!»

Andrusel pole aimugi, et Ingli lapsed, kes igal pool oma paljaste jalgadega nagu pahad vaimud kuuldamatult ringi lippasid, õhtupimeduses isegi mäel asuva häärberi kardinapilude vahelt sisse piilusid ja igaühele, kes kuulata viitsis, ära rääkisid, et Härmiine terve kotitäie kuldraha oma mehe nahkpükste värvli vahele õmbles.

«Püksid? Ah-ah-haa!» naerab Andrus, endal surmtõsine nägu peas. Pühib varrukaga laupa.

«Jah, need nahkpüksid, mis sul jalas on, ja midagi sa sealt taskust ega vöövahelt enne ära ei võta.»

Alles nüüd taipab Moorjaagu vonnita parun, et ta on oma vennapojal jäägitult peos ja et see võib ta praegu oma kanna all puruks vajutada nagu vihmaussi. Pole mõtet hakata küsima, kust kõik niisugused hinge taga hoitud saladused välja on lekkinud. Pärimine ei tee asja teiseks. Niikuinii ei ütleks.

«Martin, kas sa tõesti ei häbene oma sugulaselt viimast ära võtta?» on kõik, mis Andrus veel enda kaitseks lausuda suudab.

«Raha ei haise, olgu see esimene või viimane. Ja häbi ei tapa konti. Olgu siis veel, kui juba selle koha pealt jutuks läks... Kas sul oli häbi, kui sa oma vennalt Jaanilt viimase välja pressisid? Temalt ei võtnud sa ainult pükse jalast. Ei, nii vähesega Moorjaagu parun ei leppinud. Laste riided ja Ingli kleidid, kõik sa pistsid neile väljamaksmata palga näol oma tasku. Viimase rasvaraasu pigistasid sa Jaani värvlivahelt välja.»

«Jah, keelel pole sul tõesti konti sees,» uriseb Andrus, kuid annab siis lõplikult alla. «Kurrat, ega raha

pole mind saand! Võta, kui su süda lubab, ja vii mind siis Rootsi kerjama! Vähemalt elu jääb sisse.» Teeb kasukahõlmad lahti ja hakkab püksirihma päästma.

Härmiine ja Uudepere Anna on vahepeal teineteisele lähemale nihkunud, pead kokku pistnud ja sõjanõu pidanud. Alustavadki rünnakut. Püüavad päästa, mida enam päästa ei saa. Esimesena astub tulle Härmiine.

«Sa, Andrus, ära luba seda, mida sul pole! On sul meelest läind, kelle käest sa selle kulla said? See ju minu koht ja majad, mis sul rihma all on. Püksid, jah, ise ostsid nahad. Anna need, kui tahad, aga minu kaasavara jäta rahule! Kuulsid?»

Andruse sõrmed, mis rihma juba lahti olid jõudnud päästa, jäid seisma. Enne kui kumbki meestest sõna suust välja sai, ründas Anna.

«Ja mis peremeest sina siin mängid, Martin? Minu teada on selle laeva omanik ikka veel Villem Uudepere, aga mitte Martin Priit. Villem on kuulu järgi surnud, lastest pole juba kaua ühtki märki — ega nendestki enam kiski elus ole —, ainus Villemi vara pärija olen mina, tema naine. Minul on voli sind käskida Moorjaagu Andrus ja Härmiine kogu kraamiga peale võtta, ning seda ma ka teen!»

Martin vaatas ühe silmaga üht, teisega teist naist ja pidas naeru. Lausa ime, kuidas nii lauge loomuga Uudepere Anna end kohevile oskas lüüa. Üldse on selle emanda loomuses sõja ajal nii palju uut ilmsiks tulnud, et kuula ja löö käsi kokku. Jah, oli vaikne vesi, aga nii sügav, et põhi ei paistnud. Martin vastas siiski esiteks Härmiinele.

«Mul on ükstapuha, kelle kulla ma saan. Eks te pärast omavahel aruta, kumb kummale võlgu on. Aga mis puutub sinusse, Uudepere Anna, siis oli mul tegemist ainult Villemiga, kelle sa ise püsside vahel ära saatsid. Või on sul see juba meelest läinud? Poole laeva sain remondi eest — paber praegu taskus — ja teise poole hinna võin kas või otsekohe lauale lüüa, oleks aga kedagi, kel õigus vastu võtta.» Pöördus siis roolirattale toetuva Ülo poole: «Võta Oss ka appi ja viige naised tekile värske õhu kätte niikauaks, kui me siin meestevahelised asjad ära õiendame!»

IX PEATÜKK

Kõik purjed juures, libises laev kerges tagantpõntsa tuules lääne poole. Emmaste ja Tohvri liinimärkide kustunud silmad ei pilkunud. Nende ümber mornitses sügisõine pimedus. Põgenike laeva ainsaks teetähiseks Sõru silma kitsal faarvaatril oli vaid paremal pardal mustav metsatupsuline kaldajoon, mis tumehalli mere ja mingi kauge tulekahju kumaval taustal hästi silma paistis. Seal põletasid taganevad fašistid kellegi tõrksa mehe talu, siin aga oskas «Pääsukese» kipri merekogenud pilk selle ära kasutada. Peale kapteni maamärkide ja kaldanukkide tundmise aitas sellel poolkäsikaudu minekul veel kaasa sügisene loevesi ning pisikese aluse väike süvis.

Raudrahust ning teistest kaugele merre ulatuvatest veealustest karidest klaariks läinud, julges Martin mootorigi müdisema panna. Nüüd ruttas fosforisädemeis veejuga lõbusa jooksuga mööda mõlemat parrast ahtri poole, ühinedes kiiluvees ainsaks helenduseks, mis jaaniussikestega sillutatud maanteena kaugele üle lainekünkliku merepinna tagasi kodukallaste poole suundus. «Seal mere, metsa ja jõekäärude taga seisab endiselt plekk-katusega maja, mille juurde viib Alajõe purre . . . Trepil tukub Moitu . . .» mõtles Martin kaugeneva ranna poole sihtides, kus tulekahjukuma juba silmapiiri taha hakkas vajuma.

Lahkumise eel oli Elna uhkus kadunud. Järele jäi see, keda Martin seni ainult aimamisi oli arvanud neiut ikka veel endas varjavat: kõike unustav, kõike andestav, ainult iseoma südame käsku kuulav naine. Ent Elna unustus ja andeksandmine ulatusid ainult sinnamaani, kuni see teda ennast puudutas. Niipea kui Martin seda ootamatut meelemuutust Alajõe asjade sekka tahtis viia, andis Elna selgelt mõista — siitsaadik ja mitte enam!

«Nüüd mine kas või ilma otsast mööda, ole minupärast või aastaid ära . . . Tuled, ei tule . . . Aga siin sa olid, siin sa oled ja siia sa jääd!» Need sõnad sosistas Elna Martini kaht kätt vastu oma rinda surudes, kui nad möödunud ööl esimest ja küllap vist ka viimast korda Ülajõe tagakambris üht ja sama tekki ning patja

jagasid. Purdel jumalaga jättes suutis neiu taas olla nagu vanasti. Sakutas kaasatulnud hunti kuklakarvadest: «Sind, vaest looma, jäetakse siis jälle oma mälestustega kunagisest suhkrutükist. Mine, Martin, aeg on hiline! Oled täna öösel minu peale küllalt juba aega raisanud. Sind oodatakse...»

Oodatakse... Ülemeremaal ei oota mind keegi. Ainult seal, kuhu suundub kiiluvesi... Aga mis ma ahtrisse vahin? Kipri kohus on ette vaadata. Kuidas Martin end ka sundis, ei saanud ta silmi lahti selja taga fosforisädemeis helendavalt koduteelt.

Korraga lõi ahtris pilkuma merdligi tuli. Siis helkis, esimesest veidi kõrgemal, teine... Mõttevirve möödunust haihtus meremehel peast. Paari sammuga oli kipper ratast hoidva roolimehe kõrval.

«Ülo, võta kähku süüdi üle! Sakslane!»

Hüppas siis luugist alla masinaruumi ja keeras mootoril kütte kinni. Üles tulles märkas tekil musti inimvarje, kes samuti ahtri poole vaatasid, nagu ta alles poole minuti eest ise oli teinud.

«Kõik alla! Et ma siin ühtki hinge ei näeks!»

Üksteist tõugates ja komistades hakkasid põgenikud laevaluugi poole trügima.

«Mis lahti on?» küsis kellegi teeseldult julge mehehääl.

Jällegi lausus Martin selle kõikeseletava sõna — «sakslane!»

Veel polnud kõik laevaruumi luuginurgast alla jõudnud, kui esimene kiirkaatri must siluett vastu sööstis. Teine... Kolmas... Neljas... Tasa ja märkamatult nagu vee kohal lehviv nahkhiir hiilis nende teelt kõrvale pimedusse peidetud purjedega «Pääsuke».

Kipper oli arvestanud õigesti. Milleks muidu need liinimajakad põlema pandi kui mitte sõjalaevade Sõru silmast sissejuhtimiseks. «Pääsukesel» oli pardal suur sõjaväeteenistuse-ealine meespere, keda tabamise korral kõiki jooksikuteks ja isamaareeturiteks oleks loetud.

Kaatrid möödusid, ilma et oleks märgatud «Pääsukese» laialilaotatud tiibu või kuuldud kartusest värelevaid südametukseid. Pimedus, mis haakristirüütlid hetkeks välja sülitas, neelas nad oma musta kurku. Kaatrimootorite ulguv undamine kadus kaugusesse.

Ainult raevukalt üksteist taga ajavad sõjalaevade käigulained jõudsid purjekani, veeresid madalaks laaditud aluse tekile, loputasid põgenike pea kohale laotud luugilaudu.

Uudepere Anna, kellelt Martin kajuti kasutamise õiguse ära oli võtnud, ei jõudnud oma suurte kehamõõtude pärast õigel ajal luugist alla ning istus nüüd laevaruumis kraamikasti otsas ja kiskus märjaks saanud jalgu paljaks. Veeligunenud villased sukad ei tulnud jalast sugugi omatahtsi, pidi enne pahupidi tõmbama, kui kätte said. Ehmatus ja külma merevee hoolimatu lartsatus vastu jalgu ning kõrgemalegi ergutas küll, kuid rõhus Uudepere emanda juba ennegi madala meeleolu veel allapoole. Peale sukkade oli vaja nüüd seelikut ja selle all olevaid hilpe vahetada. Aga kuivi ei olnud kuskilt asemele võtta: need ju kirstudes, sügaval laevaruumi põhjas, jumal teab, kelle kodinate all. Kaatrimootorite mürin oli inimesed kohevile ajanud ja keegi ei maganud. Kuidas sa hakkad nüüd kõigi silme all... Aga asi ei andnud häbeneda ning varsti istus reederiproua, paljas taguots mantli sisse mähitud, ja ootas, et riided tekipaari külge riputatuna kuivaksid.

Külm meresoolane vesi ei ergutanud ainult Anna rasvalodevat keha, vaid pani koguni tema mõtted kiiremini liikuma. Ka Martini ning Ossi häbematus aitasid kaasa selleks, et endine kipriproua ja reederiemand endale ühe väga tõsise küsimuse esitas: «Oli mul tõesti vaja kogu seda põgenemise jahti ette võtta?»

Vastust polnud sugugi tarvis maade ega merede tagant otsima minna. Selle andis talle tema enda mõttelõnga viimane ots, mille algus ulatus kolmekümne üheksandasse aastasse.

Selle aasta kevadel läks Villem «Pihlalaiuga» merele ja kirjadel, mis ta sadamatest saatis, olid peal Soome, Taani, Inglise ja isegi Prantsuse postitemplid. Villem teenistuse üle ei nurisenud, küll aga kurtis vahel, et poisid kipuvad kõiki asju oma tahtmise järgi tegema ning et võhivõõrastega olevat palju kergem merd sõita kui oma lastega.

Sügisel, kui Saksamaa oma üleaedsetega kokku läks, kadusid kirjad. Mitu kuud ei saanud Anna oma mehelt ühtki sõnumit, tähte ega teadet. Teised kiprid tõid oma

laevad Moorjaagu muulide taha talvekorterisse, aga «Pihlalaiu» saatusest ei teadnud keegi. Selles polnud küll veel erilist imelikku, sest need kojutulijad olid siiski ainult haluvedajad saarte ja Tallinna vahel, kevaditi käisid kartulitega otsa Rootsis, teise Soomes. Kust niisugused neid suure mere uudiseid pididki kuulma. Nii palju siiski teadsid, et saksa veealused Põhjamerel puhast tööd teevad ning et ka päris paljud Eesti kaugesõidulaevad juba põhja olevat lastud. Sedasama juttu võis lugeda ajalehtedest ja seal olid uputatud laevade nimedki sees. Aga «Pihlalaiust» ei head ega kurja. Ka küsida polnud kelleltki, sest Villem prahtis laeva ise, iga reis eri maakleri kaudu küll Stokholmis, küll Kopenhaagenis.

Mardipäev oli ammu oma teed läinud. Külas hakati juba tasapisi jõululinnaseid likku panema. Uudepere emand piinles lootuse ja lootusetuse piirimail, ehkki õiget võitu ei saanud veel kumbki. Kui aga talv maha tuli, esimesed unnamehed lahel haugi hakkasid püüdma ning juba hobusega otseteed Lõukaküla alt Moorjaagule pääses, hakkas Anna end leseks pidama. Hea seegi, et Hannes just enne «Pihlalaiu» merereisile minekut kroonuteenistusse oli võetud. Kui nüüd meri peakski kõik teised endale jätma, on tal vähemalt ükski poeg veel oodata. Ent see oli vaid pool troosti, niikaua kui vanamehe saatus teadmatuks jäi, sest Anna ei olnud oma aastatega veel sinnamaale jõudnud, kus naine meesterahva vastu täiesti tuimaks jääb.

Suure Lunastaja sünnipäev seisis juba paari päikesetõusu kaugusel, kuid meestest ei kuuldunud kippu ega kõppu. Ainult sõjaväes viibiv Hannes kiriutas, et loodab pühadeks puhkust saada. Anna laskis tanpa sea, pesi sooled mitme vee läbi puhtaks ja otsustas kroonumehe riigi leiva otsas nälga näinud kõhu jaoks tubli laari makki teha.

Jõulureede õhtuks oli rasvane tangupuder sooltesse aetud, makiotsad puupahladega kinni korditud ning kogu see pühaderoog veel kord läbi keedetud. Vähe aega enne loomalauta minekut jõudis poega koju ootav perenaine söed ahjust koldesse tõmmata ja kaks suurt pannitäit angerjatena looka tõmbunud tanguvorste ahjugi pista.

Seelikusaba miidri vahel, läudakäima kingad jalas ja seasöögi ämber käe otsas, oli Anna väljaminekuks valmis. Eeskojas kuulis perenaine, kuidas keegi välisukse taga jalgu lumest puhtaks trampis. Juba kroonumees kodus! käis soe sööst läbi emasüdame. Ent tulija polnud poeg. See mees, kellest kogu lai ukseava korraga täis sai, oli Uudepere Villem ise. Kui kaugelt saabunud kipper oma härmas kulmukarvad ning jääpurikais vuntsid vastu naise ahjupaistelt tulnud kuumõhetavat nägu surus, lõid juba kolmveerand aastat pooltühja abieluvoodiga läbi ajanud Annal jalad põlveliikmetest värisema.

«Püha jumal, Villem! Miks sa sõnumit ei saatnud? Oleks teadnud oodata, saunagi soojaks kütta ... Ja näe nüüd, mihane ma ise olen!»

«Pole sul, eit, viga midagi,» põristas Villem tuppa astudes, kus Anna lambi põlema pani.

Naine võttis mehel kasuka seljast, tõmbas rasked säärsaapad jalast. Kui Villem oma riidekoorma maha oli koorinud, tuli välja hülgena paks ning üleni higine ja aurav mees.

«Just nagu ahjust võetud,» imestas Anna.

«Jala tulin, tuherdis lumi,» seletas mees.

«Jala Heltermaalt või kuskohast?»

«Sealt neh. Mis see kakskümmend viis versta! Iga kilomeetri posti juures ootas üheksateist senti ... Bussid, kuradid, enam ei käi — lund meherindu. Sarveküla hobusemeeste taksid nüüd üle-väina-teenistusega nii kõrgeks aetud, et siga ka ei söö ... Kauplesin, kauplesin, süda sai täis. Panin tulema, kand ja varvas. Kraami jätsin kõrtsimehe juurde, ainult kotitäie musta pesu viskasin õlale. Ehk jõuad enne pühasid läbi vee loputada? Saun küta otsekohe, muidu kasvavad seened selga. Nujah, kus Heltermaa mihed: suure mere kapten, sõjaaegne teenistus taskus, tee välja, sõida voorimihega! Nagu poleks mul oma rahale paremat kohta kui asja ees, teist taga Sarveküla meeste kõrist alla lasta ja nende hobustele kapjade alla loopida. Käigu ...! Neh, ükskeik, ma olen niid siin. Pane midagi lauale, larpimine vettis rihmavahe tühjaks.»

«Helde taevas!» hädaldas Anna. «Keik tegud tegemata, makid ka veel ahjus poole küpsemisega ... Oota

niikaua, lähen ja tilgutan lehma ää, saad ometi sooja piima. Ja sina vaata, et makid liiga ei saaks, siis su aeg läheb ka asja ette. Veta vahest ahjupelt eest ää ja proovi, ehk mõned peenemad juba aitavad,» tahtis Anna uksest välja minna. Kuid siis tuli talle veel midagi meelde. «Villem, kellakapis oo pudel kangemat, ehk tahad jalgadest teevaeva välja aada?» Enne kui naine lõplikult üle läve astus, küsis: «Kuskohta sa poisid jätsid?»

«Mine juba! Pärastpoole jõuad keik ära kuulata,» jahutab Villem oma jällenägemisrõõmust keema läinud naist. «Pole muretseda midagi, küll mina omadega niikaua hakkama saan.»

«Taevas, seasööma raand küliti, kogu koda solki täis!» ehmatas Anna esikusse astudes. «Küll sina, vanamees, ikka selle ümber aasid?»

«Mina?» kaitseb end Villem. «Ise sa läksid mind nähes ähmi täis ja plartsti . . .! Juba meelest läind?»

«Äi ma kuulnd-näind miskit,» kahtleb perenaine.

«See'p see viga oli,» on mees naise poolest suust süü omaksvõtmisega rahul.

Anna korjab kamaluga paksema põrandalt ämbrisse tagasi, kuivatab kaltsuga vedela ning ruttab lauta. Lüpsab laternavalgusel lehma, heidab ületalve peetavale seale kartulid künasse ning tahab tagasi tuppa minna. Kuid just siis meenutavad talle õrtel silma pilgutavad kuked-kanad, et Viire Tiiu tiivulised ikka veel munevad. Vanamees peab munadest lugu . . . Jätab lüpsiku sinnapaika ja jookseb üle põllu, läbi poolisääri lume üleaedse poole.

Tiiu on jutuveeretaja moor ja tahab täpselt teada saada, kust Villem tuli, mis rääkis ja kus poisid? Anna ei tea midagi. Tiiu seda ei usu. Nii nad seal vaterdavad ja vaidlevad. Siis minnakse pesadest mune tooma. Ongi läinud ligemale tund, enne kui Uudepere emand oma õrna kandamiga tulema saab.

Villem polnud suurem viinavõtja mees. Ent nüüd tegi ta tõesti selle tembu ära, et käis kellakapi kallal. Kui kodus, siis kodus . . . Pani mõnusalt ähkides pudeli tagasi ja tatsas sokkide väel ahju ette järile istuma. Lükkas peldi ahjusuu eest ära, tõmbas säriseva makipanni välja ning võttis esmalt selle kõige peenema.

Puhus peale ja pistis suhu. Oi sa jutt! Anna on alati makimeister olnud, aga see... Noh, juba sihukese suutäie eest maksis laeva Norrasse jätta ja koju tulla. Nüüd too jämedam. No kus alles! Rüüpaks õite veel vähe... Ega kodu katusealune ole sõjaaegne Põhjameri, kus iga laine all varitseb miin, kus iga vahujuga pead torpeedoks ja kus üks jalg on kogu aeg päästepaadis.

Villemi «vähe» ulatus pudeli põhjani. Makkide proovimine läks lausa söömaks. Meremehel oli, kuhu toitu panna, sest tema kõht oli juba ammu niisugune, millelt rihm ühes pükstega alla kubemeni vaob ja alles siis pidamise leiab.

Kui Anna tagasi jõudis ning mehele sauna kütma ja õhtusööki mõtles hakata tegema, norskas Villem juba küljepingil reisiväsimust välja. Kellakapis üle poole aasta hoitud pudel, mille naine kevadel põrsa ohatlemiseks oli ostnud, vedeles ahjusuu ees. Tilgatumaks tühi! Kahest pannitäiest makkidest oli järel üksainus pooleni järatud jämesoole ots.

Enne magamaheitmist läks naine ja hakkas Villemi õlast kinni ning raputas. «Ega sa kerjadus ole, et küljepingil... Tule niid ometi asemele!»

Mehe lahtivajunud suu käis korraks kinni, siis tuli sealt üksainus mittemidagiütlev unine: «Mmeh!» ning norskamine jätkus veel vägevamalt kui enne.

Anna uni andis oodata. Talle meenus mehe endisaegne kojutulekujärgne läbematus, mis vahel koguni tormakaks kiirustamiseks muutus. Mida rohkem rasva Villemi kontidele kogunes, seda laisemaks ta läks. Aga sedamoodi nagu täna... Kaasas ainult kotitäis musta pesu: «Jõuad ehk enne pühi läbi vee loputada?» Ei ühtki kingitust ega lahkemat sõna!

Kuid kõigega leppima harjunud merdsõitva mehe naine leidis ka siin, et süüdlane on lõpuks ikkagi tema ise. Kes teda käskis Villemile enne õiget aega viina ja vorstid kätte juhatada? Kes teda käskis Viire Tiiuga nii kaua laterdada? Juba aastat kakskümmend viis tagasi oleks pidanud enne meheleminekut nii tark olema, et viisteist suve vanusevahet annab end kunagi tunda...

Villemi «Pihlalaiult» äratuleku lugu oli lihtne: vanamees läks Bergenis poistega lõplikult raksu. Viktor tahtis laeva prahtida Inglismaale, Villem aga Läänemere sadamatesse, kus mööda Skåne ja Gotlandi randa ning skäärides Rootsi Gustavi tiiva all seilates oli hea hõlpus kroone kokku ajada. Ent kus poisid: «See pole sõit ega miskit... Vaata Inglismaale! Reis ja laev tasa!»

«Kurat! Just nagu poleks Ida-Atlandil ja Põhjamerel neid laevu vähe veel põhja kärutatud, et ka «Pihlalaid» tingimata tagantjärele tuleb panna,» põhjendas Villem.

Poisid ähvardasid ära karata ja ameeriklase peale madrusteks minna. Ajagu siis vana või mööda kive ja kände.

Villemi kõrvad ei kannatanud kogu seda jõrisemist, jonni ja sõnakuulmatust välja ja ta tuli tulema. Olgu, seilaku ja sõitku!

«Hurraa!» hüüdsid poisid, kui vanamehest lahti said. Leo näitas isale tagaselja koguni keelt.

Anna oli algul küll vähe mures, et Villem laeva kogu täiega laste kätte jättis, kuid meenutades Viktori sündimisel kaasasaadud aru, koolitarkust ja sõnaseadmise oskust, leidis, et nii ongi ehk kõige parem. Ega see vanamees seal ka muud ei teinud, kui ainult segas nende tööd. Just nagu siin koduski: kuhu sa ka ei astuks, ikka põigiti ees. Tahad lauta minna, ei, nüüd anna süüa! Hakkad putru või kartuleid keetma, juba temal supi või kala neelud. Väljas ilus ilm — heinakuhi tarvis metsast koju tuua —, va Villemil kelk taga ning unnajääle. Tuisu ja tormiga laenab kusagilt hobuse, käib reisi metsas ära ka, kuid tagasi tuleb tühjalt. Et kus sa sihukese märuliga, maa ja taevas koos! Aga katsu sõna ütelda, siis — kes on majas peremees! Küllap laevas seesama laul. Noh, seal on mehed, tulema pukseerisid!

Niisugused mõtted rändasid Anna peas ja tal oli hea meel, et see nii kujunes. Olgu küll, et vana ja tõrges, kuid ikka omast käest mehetükk koduseinte vahel võtta. Pärast jõulureedese reisiväsimuse ning pea- ja kõhutäie väljamagamist muutus Villem igas asjas pisut erksamaks. Peab see mees siis just seesugune olemagi,

nagu jumalaviljaga toidetud täkktraavel. On neid vähe, kes ainult künnihärja-sugusega läbi ajavad, tegi Uudepere emand oma eluga lepituse nagu alati.

Ka Villemil polnud põhjust mornitsemiseks. Ahjutagused ööd olid hellitustest võõrdunud meremehele üsna kontimööda. Villemile ei tulnud pähegi, et tema naine võiks kuidagi teistsugune või teistmoodi olla. Anna oli tema küljeluu ja sellega lõpp. Eks need naisterahvad olnud enam-vähem kõik ühe Eeva tütred, võta sa siit pardast või sealt pardast. Kuid selles ta eksis.

Talv läks mööda ja kevad tuli kätte. Viktor saatis isale asjalikke aruandeid. Nende vahel valitsesid korraliku kapteni ja reederi ametlikud suhted. Nii ja nii palju saadud prahiraha, nii ja nii palju kulutatud varustuse ning sadamamaksude peale. Ülejääk nii ja nii suur, sisse makstud sinna ja sinna panka.

«Pihlalaid» sõitis nüüd Inglismaa läänevetes. Kõik oli siiamaani hästi ning teenistus selline, et kui sedamoodi sõja lõpuni välja veab, võib pärast kas või oma käe peal aurulaeva kompanii lahti lüüa.

Villem pistis pöidlad allavajunud püksirihma vahele, käis mööda tuba edasi-tagasi ja uhkustas: «Isasse läinud, kurradid! Lasevad nii, et meri lõhki!»

Uudepere kipri heameel ei kestnud kuigi kauaks. Jaanipäeva paiku löödi Tallinnas Päts pukist minema ja asemele astusid uued mehed. Puud ja laevad, kõik ühte patta ja kroonu kätte üle. Välisvetes sõitvad alused käsutati koju tagasi. Muidugi oli Viktoril nii palju uidu peas, et ligi ei andnud. Kadus «Pihlalaiuga» ilmameredele nii jälgijätmatult, nagu poleks selle laeva kiilu kunagi kusagil maha pandud. Täitsa poiss!

Ent teadmatus laeva käekäigu pärast hakkas pikapeale siiski Villemi meelerahu häirima. Kas nad siis tõesti seal ei võinud mingit ümbernurgateed kasutada ja suusõnalise tervitusegi saata? Ei saanud, ei tahtnud või polnud enam neid, kellelt ta sõnumeid ootas? See oli küsimus, mis vanamehe öösiti asemel põllurullina veerema võttis.

Kogu järgmise aasta ootas Villem poistelt teadet ja lootis ikka veel, et keegi tuleb ja vana riigikorra tagasi toob. Ent ei täitunud tema ootus ega lootus. Laev vai-

kis, rahvavalitsus kinnitas kanda. Siis tuli prohmakas. Samal ööl, mil Moorjaagu Andrus õlekuhja sisse peitu puges, sai Villem tõesti ühe ümbernurgasõnumi, kuid mitte Viktorilt. Talle pisteti pihku paberilipakas, kus seisis, et kui ta enne kukke ja koitu kodumailt kadunud pole, tulevad püssimehed — ja sõit Siberisse. Toojaks oli keegi tundmatu poisinaga, kes õhtuhämarikus jalgrattal Uudepere õue kihutas ning sõnagi lausumata taas väntadele valu andis.

Riigimetsa servast versta viis, seal, kus algab soopealne hundipadrik ja põõsaränk, seisis juba pikki aastaid tühjalt pisike lössivajunud küün. Alajõe Juhan rääkis kunagi, et selle ehitanud vanasti sinna keegi Moorjaagu mõisa moonakas, kes härralt loa saanud soopealsetelt saarekestelt tasuta heina niita. Kui mõis uue omaniku kätte üle läinud, tühistanud see niisuguse kuulmatu eesõiguse. Ladu jäänudki sinna ajahambale pureda ja metsloomadele pesapaigaks. Katust polnud seal enam peaaegu ollagi, kuid omal ajal männipalkidest ristnurka laotud seinad püsisid ikka veel püsti, ja kui nad just tuult kinni ei pidanud, siis varjasid nad seal pelgus oleva inimese vähemalt soovimata silma eest. Tuult ei olnud siin nagunii, sest ladu ümbritsenud lagendik oli ajapikku täiesti padrikusse kasvanud. Piiluma oleks pääsenud siia ainult teadja silm, kuna länguvajunud lobudik oli end sedavõrd hästi osanud puude vahele ära peita, et seda ehk ainult üle metsapõrgu sohu saaki otsima lendav kurepaar märgata võis.

Anna, kes igal suvel riigimetsast lehmale kahaheina käis tegemas, teadis toda ammu rohtukasvanud rada, mis lao juurde viis. Aastat kuus tagasi oli ta seal naabertüki peal niitnud, kümneaastane Leo luisutalujaks ja joogilähkri toojaks. Jänesepoega taga ajades poiss selle tondilossi siis leidiski. Viis emagi vaatama. Pärast küsis mitmelt, aga keegi ei teadnud, kust sihuke küüni moodi asi sinna sooserva tekkis. Ainult Alajõe vana Juhan mäletas.

Selle ammu unustatud küüni jäänuste juurde suundusidki neljakümne esimese aasta rahutul suveööl kahed kastemärja sisse sõtkutud jäljed. Tagasi tulid ainult väiksemad. Hommikuks peletas päike õhtul mahalangenud udu puude vahelt lendu, kuivatas maa-

kamara. Tallatud rohi tõusis püsti. Kaseladvus sosistav tuuleõhk manitses saladust hoidma.

Uudepere Anna oli Esimese maailmasõja ajal näinud, kuidas inimesi tapeti. Kaheksateistkümnenda aasta sügistalvel parandas Anna, kes tol ajal veel noorik oli, jõekaldal mõrrakuuri juures siiavõrku, kui joomi mööda suur sõjaväekaater mootorite mürinal sisse ajas. Vesikaare tuul oli vett tõstnud ja see röögatu läks, mudatuisk järel, kuni maanteetrummini välja. Võõrastes rohekates mundrites mehed hüppasid kaatrist välja ning jäid silla alla ootama. Anna piilus võsa varjust ja uudishimutses, mis nad kavatsevad teha.

Teed mööda tuli salk soldateid. Äkki hakkasid silla all ragisema püssid. Midagi tärises ja turtsus. Paljud teed mööda tulnud soldateist kukkusid, osa aga pani üle põllu küla poole jooksma. Võõrastes mundrites mehed kargasid silla alt välja ning lasksid põgenejatele järele. Tee peale maha langenud inimeste pead peksti püssipäradega sodiks. Ühele soldatile, kes lamades oigas ja vene keeli vandus, torgati temalt endalt võetud püssitääk kerest läbi maa sisse ja mees jäetigi sedamoodi rabelema . . .

Anna peitis end põõsastikku ja värises seal kuni õhtuni. Pärast kuulis, et tapjateks olnud sakslased, kes ootamatult maale olid tulnud. Kõik Hiiumaale jäänud vene soldatid korjati pärast kokku, tehti traataed ümber. Anna käis neile Villemi eest salaja leiba viimas.

Mälestus jälkusest, mida Anna tol päeval nägi, ei ununenud kunagi. Tarvitses temal vaid näha püssi ning kohe kerkis tema silme ette maas lamav üleni verine soldat, tääk kehast läbi.

Kui õhtul Villemit küsima tuldi, püüdis naine algul küll kinnitada, et ta oma mehest midagi ei tea. Kuid Anna kaame ja kohkunud nägu, kogelev keel ja hirmu täis silmad kõnelesid hoopis teist juttu.

Anna langes enesest ära, kukkus põlvili püssimeeste ette ja palus armu. Lubas rääkida ja teha kõik, mis temalt nõutakse.

Naine viis kinnivõtjad padriku servale, ise läks heinasaole häälekaugusele.

«Villem, tule välja, mul on head uudised!» hüüdis Anna. Nii oli teda kästud.

Mees ilmus pöösastikust, raske ja paks nagu sügisene karu.

«Mis sul on, Anna? Nägu hall peas... Sa oled haige!»

«Lähme vähe maad edasi, küll siis räägin.»

«Käed üles!» hüüti äkki kõigist neljast küljest.

Vanamehest polnud vastuhakkajat.

Täitevkomiteesse sõideti veomasina kastis. Villem ja Anna istusid kõrvuti.

«Usu mind, Villem, ma ei tahtnud, aga...» nuttis naine.

«Sina usu seda, et kui mina peaksin eluga tagasi tulema, siis on see sinu surm!» ütles mees ning Anna teadis, et need polnud tühjad sõnad. Villemile sa midagi selgeks ei tee. Kuid naine teadis ka seda, et ta süüdi on. Siingi andis ta oma mehele õiguse nagu alati.

Sügisel saabusid saksa sõdurid, samasugused rohekad mundrid seljas nagu kaheksateistkümnendal aastal. Kuid nüüd ei teadnud Anna, kas neist heameelt või hirmu tunda. Ühest küljest oli ta rikka laevareederi ja nõukogude võimu läbi kannatadasaanud kapitalisti naine, teiselt poolt aga... Jah, see teine pool tekitas öösiti õudseid unenägusid, pani päeval väravast sissetulevat saksa sõdurit nähes ihu värisema.

Ent haakristimehed ei teinud Uudepere rahva omavahelisi asju teadmagi. Hüüdsid «heil Hitler!», küsisid kõhutäie süüa, mõnikord võtsid minnes võipüti või seasingi kaenla alla. Anna ei keelanud ja oli õnnelik, et nad nii vähesega leppisid...

Saksa sõdurid ei puutunud, kuid külarahvas... Mehed Uudepere Annat enam ei teretanud, naised käisid mööda kauges kaares. Viire Tiiu aga ütles otse välja: «Villemil võisid olla punastega küll omad sotid ja sohid sees — eks ta ise tea —, aga et sa, siga, oma laulatatud mehe ää andsid, seda äi saa sa siin ilmas ega ka põrgus andeks!»

Anna ei teadnud enam, kas oodata rahu või soovida, et sõda kauem kestaks. Kuid ükskõik, kas kestab sõda veel aastaid või saabub rahu juba homme, ükskõik milline võim Eestimaad ka ei valitseks, mõni Uudepere meestest tuleb lõpuks ikka kodumaile. Head sõna polnud temal nüüd üheltki neilt oodata. Noh, ütleme, et Villem jääb Siberisse, Hannes vaevalt sõjasaginast

eluga pääseb, Viktor ühes teiste poistega leiaksid merehaua. Ikka ei aitaks, sest kuhu sa paned Lõuka-küla rahva?

Ei ole minul teist teed! — tunnistas Uudepere Anna oma kodunt pagemise õigeks.

Öö kiskus hommikusse. Luugiavast paistis neljakandiline tükk aovalgust. Laeval oli mootor seisma pandud. Tasase tuule tekitatud lauged laineladvad pladisesid vaikselt vastu parrast. Enamik põgenikest magas või tukkus. Mõni pikutas oma riidepambu otsas, teine toetus kohvrile, istujate pead oli uni põlvedele murdnud.

Anna hakkas oma alles poole kuivamisega riideid selga ajama, sest varsti oli vana valge väljas.

X PEATÜKK

Tasane keskhommikutuul, mis «Pääsukese» õhtul Sõru silmast välja oli aidanud, vaikis südaöö paiku, otsis siis koiduni endale pesapaika ja pöördus lõpuks vesikaarde, kuhu jäigi pidama. Pimedal ajal laskis Martin mootoril käia nii palju, kui vändad võtsid. Mida kaugemale kaldast, seda vähem võimalusi oli sattuda silm silma vastu sõjalaevadega.

Mootorikütust oli vähe ja tuul vastane. Tahes-tahtmata tuli masin hommikul seisma jätta ning purje peale loota. Tuulejõudu võis edaspidi veelgi enam vaja minna kui praegu. Martinil olid oma mõtted ja kaalutlused, kui ta otsustas kogu valge aja pika piidevint halsiga läände lasta ning alles järgmise öö hakul otsa nii palju nordi poole hoida, kui tuul annab.

«Pääsukese» meeskonnal ei olnud õieti mingit merevahti, nagu nad ei teadnud ka, mis on vahist vaba aeg. Ainult see oli kindlaks määratud, et kõik mehed seisavad järgemööda neli tundi roolis, ülejäänud aja on ametis purjede ja pumbaga. Kui selle kolme keeru vahele juhtus jääma tühi koht, siis võis ka puhata. Nii purjetas see pisike kaljas juba tollest ajast saadik, kui ta alles Uudepere Villemi käe all seilas ja Martin tema peal madruseks oli. Sõitis edasi nüüdki, kipriau sees Alajõe Juhani kõõrsilmne pojapoeg.

Väikese halujaala kajut, roolimaja, kambüüs ning selle kõrval asetsev kokapoisi kamorka leidsid kõik varju ühe lae all, mis oli pealt presentriidega üle löödud. Ainult roolimehe jaoks oli seal auk, et pingil seisev rattahoidja võiks pea läbi selle välja pista ja merd, tuult ning purjesid silmas pidada.

Martin pidas roolivahti. Pihtkasukas seljas, seisis tema kõrval Milli, kellel see oli esimene pikem mereis ning seetõttu kõik uus ja ennenägematu.

Tihttuul tuhises ühtlaselt ja kipril polnud kursi hoidmisega kuigi palju kätevaeva. Kõrged kihtpilved lubasid päevaks püsivat purjetuult ja laevale ladusat jooksu. Idast mööda merd aeglaselt lähemale hiiliv aovalgus muutis lauged laineharjad vareshalliks, veerevate veevoorete orgudes aga mustas veel endiselt öö. Külm, rõske ja tujutu hommik ei pidanud lühikesele sügispäevale vastuastumisega erilist kiiret.

Kokapoisi armetus kamorkas, kus täismehele vaevalt ruumi leidus ümberpööramiseks, magasid Moorjaagu Ülo ja Lembi. Esimene laevamehe õigusega kois õlekotil, teine põrandal, puuhalg pea all. Ülejäänud kaks venda, Jüri ja Elmar, istusid kõrvuti kambüüsis, kus pikutamiseks platsi ei jätkunud, seljad vastu pliiti, jalad seinas kinni. Poisid olid peadpidi teineteise vastu vajunud ning norskasid noore mehe häirimatut und.

Kuueruutmeetrine kaptenikajut mahutas kaks pealistikku koid, laua ja lauataguse pingi. Ossi koikus magas Marga, rannaliivakarvaline juuksepahmakas määrdunud püüriga padjal, silmad seina poole pööratud, õhuke tekk kurguni. Laes põles petrooleumilamp. Laua taga pingil istus Oss, laup kortsus, käsi lõua all.

Kalda Ossi pika veoga peas pidi liikuma midagi väga rasket ja suurt, et tal suunurgas tolknev plärugi ära oli kustunud. Või viibis mees otse avasilmi unevallas? Küllap olid siin mõlemad koos, sest inimese pingeline ajuvaev võib hõlpsalt üle minna unenägudeks, unes nähtud asjad aga omakorda jätkuda juba ilmsi.

«Tere hommikust, Oss!» kostab äkki koist Marga lausärkvel hääl.

Madrus virgub. Oli ta tõesti tukastanud? Kuidas ta siis muidu ei märganud, millal magav naine end teisele küljele pööras, oma ümarad ja valged käsivarred teki

alt välja sirutas ning nüüd juba ringutades und minema peletab. Preili uskumatult peenel randmel särab imetilluke ja mitmekandiline kuldkell nagu taevatäht.

«Juba seitse!» üllatub Marga kella vaadates. «Magasin niisama hästi nagu oma kodus. See «Pääsuke» on teil hea laev, küll ikka kiigutab pehmelt! Andsid oma voodi minule, ega sa, vaeseke, ise vist pole nüüd kogu öö jooksul puhata saanud?»

«Pole vigha, preili, ma sii pinghi peal tuhkusin.»

«Mis preili ma enam olen, juba varsti viis aastat abielus,» saadab Marga Ossile pisut üleliia naiseliku pilgu ja peidab oma paljad käsivarred taas teki alla. Ta ei unusta enne seda juukseid kohendada.

Ent madrus ei näe praegu Margas naist ega selle edvistamisiha. Oss uurib laua kulunud pinnal ülesker-kinud oksakohta. Tema pesemata ja habemeädalas nägu läigib öösisest purjesetsimise higist ja pumpamisel sinna pritsinud õlimustast piltsiveest. Halvasti kinnikasvanud lõhkise ülahuule haagist paistab pool esihammast. Juba ammu kammist võõrdunud tuhkjad juuksesalgud langevad tiideviltu üle ta madala lauba.

«On sul hea mees, Margha?»

«Jah,» vastab naine kähku ning lisab siis pärast hetkelist vaikust: «Kuidas võtta, vahel ei ole ka.»

«Hushohast su mees pärit oo?»

«Eestimaal sündinud, aga rahvuselt sakslane. Miks sa, Oss, seda kõike teada tahad?» Marga tumedaks värvitud kulmud tõmbuvad pisut koomale. Kuid naine pole veel nii vana, et nende vahele korts tekiks.

«Has sa siis ei taha, et ma hüsin?»

«Miks mitte, palun, kui see sulle lõbu teeb, aga räägime siiski millestki muust.»

«Oled sa ha Sahksamaal häind?»

«Mitte ainult käinud, ma elasin seal kohe kaua aega. Neljakümnenda aasta talvel, kui Hitler kõik aaria päritoluga inimesed koju kutsus, siis me Heinziga läksime ka.»

«Aga sinu isa... Härra oli ju Taanimaalt tulnd.»

«Mis sellest!»

«Said sa siis ha sahkslasehks?»

«Ei, mitte just seda, aga ma olen sakslasega abielus.»

«Aa-ah,» vastab Oss. Kaalub veidi aega ja küsib jälle: «Mõtled sa siis nüüd Rootsi elama jääda?»

«Vist mitte. Lähme Taanimaale.»

«Taghasi äi tule änam?»

«Ei tea. Arvan, et ei.»

«Has su mehest saab siis ha taanlane?»

«Mis juttu sa, Oss, nüüd ajad?»

«Ta on sinuga, taanlasega, abi-e-lus,» väänab Oss vähekuuldud sõna.

«Hah-ah-haa! Sa oled lihtsalt suurepärane!»

Oss märkab, et Marga on palju lahjemaks jäänud, kui ta vanasti oli.

«Has Sahksamaal oli vähe süüa, et taghasi tulite ja niid Taanimaale . . .?»

«Räägiksin sulle küll, aga kardan, et sa ei saa kõikidest asjadest aru.»

«Rääghi ihhka, Margha.»

Naine silmitseb mehe laua kohale kummardunud pead, igasse ilmakaarde hargneva juuksejaotusega kuklal, ja määrdunud, pigimustade küünealustega käsi.

«Olgu siis, Oss. See jutt on muidugi pikk, aga . . .»

«Äi sest ole midaghist, aegha oo hüll.»

«Ja huvitav pole see ka,» püüab naine mehe uudishimu alla suruda, kuid räägib siiski. «Saksa riigis on üks niisugune koht, mida kutsutakse Preisimaaks. Heinzi sugulastel on seal mõis ja esialgu jäime ka meie sinna elama.»

«Su mees oo siis mõisnihku soost?»

«Mis sa imestad, need on ju ka inimesed.»

«Võib-olla hüll, rääghi edasi!»

«Siis saadeti Heinz mingisse sõjakooli ning pärast idarindele. Jäin üksi. Võõraste inimeste seas . . . Mehelt kaua aega kirja ka ei tulnud. Küll oli igav! Aga pärast, kui post paremini käima hakkas, sain Heinzilt sõnumeid. Ühes kirjas teatas isegi mu isa saatusest. Sa ju tead?»

«Mihks ma äi tea, neljahkümne esimesel viidi tapigha.»

«Ütle nüüd, Oss, kellele ta kurja tegi?»

«Hurja või, agha ta oli ihhka härra.»

«Härra, härra!» osatab Marga. «Oli ta paha mees? Kas ta pole sulle kõik korralikult välja maksnud, mis

lubas? Kas ta pole oma tööliste vastu viisakas olnud? Ütle!»

«Mis niid mina oma tolghuse peagha... Has vilhka suits paneb sind hõhima?»

«Tõmba, tõmba, Oss!» lubab Marga.

Mees paneb tikust tuld ja süütab kustunud pläru põlema.

«Rääghi edasi, Margha!»

«Ega siin polegi enam palju... Heinz oli ohvitser ja teenis siin Eestimaal. Kevadel kutsus ka mind siia. Rääkis, et Hitleri sõda on kaotatud ja et punaste kätte sattumine olla temale kindel surm.»

«Mihks ta seda arvab?»

«Miks? Heinz on niisugusel kohal... Ja üldse venelased tapavad nagunii iga viimase kui inimese, kes nende teele ette juhtub.»

«Võib-olla hüll.»

«Aga ütle, Oss, miks sina kodust ära põgened?»

«Martin läheb, Moorjaaghu poisid ja... Ju minu elu ha hallis oo.»

«Näed nüüd!» naeratab Marga oma rõõmuta naeratust, heidab teki pealt ja laskub koist alla. Ta on kleidiväel, sukad jalas. «Ütle, kus ma pesta saaksin?»

«Liigha palju inimesi, Martin vett äi luba.»

«Siis pole midagi parata!» lepib Marga ohates, istub Ossi kõrvale ja hakkab ridikülist võetud kammi ja huulepulgaga end ilusaks tegema.

Madrus, kes sellist asja elus esimest korda nii lähedalt näeb, vaatab kas või silmad peast. Naise teki alt toodud unesoojus viib mehe mõtted kaugele tagasi, kõvasti ärakeelatud radadele. Lööb Ossi vere virvendama, sulatab vahepeal elatud aastakümne.

«Mäletad sa, Margha?»

Naine loeb mehe pilgust, millisest mälestusest on juttu.

«Ma olen sulle mitu korda ütelnud, et kõiki asju ei tohi meeles pidada,» vastab naine ning vaatab Ossile rangelt otse silmi.

«Äi tohi!» kordab mees raskelt ja tema pingutatud ilme lõtvub. Mõtleb siis viivu ning korraga tuleb talle taas elu sisse.

«Agha hibu?»

Marga võtab taskupeegli, vaatab oma pisut lohku vajunud põski ja puna peale saanud huuli, krimpsutab nina.

«Ah see väike joogikapp, millele «Preili» peale oli kirjutatud. Seda ma mäletan. Ma pole sinu kingitud laeva ja vankritki ära unustanud. Kahju, et kolimise juures kaduma said. Kaasa lubati võtta ainult kõige väärtuslikum, aga säärane kribu-krabu . . .»

«Õighus hüll, preili, need ju midaghi ei mahksnud.»

Kamm, huulepulk ja kogenud käed on Marga näo ja juuksed niivõrd korda seadnud, kui see üldse ilma vee ja seebita võimalikuks osutub. Marga suleb ridiküli. Tõuseb. Heidab mantli õlgadele.

«Vaja õige vaadata, mis mu teinepool seal laevaruumis teeb. Nägemiseni, Oss!»

Kell on kaheksa. Madrus süütab pläru, mis tal täna juba teist korda otse huulte vahel on ära kustunud, ning läheb ja vahetab kipri roolist välja.

«Maast lahti!» käratab Martin teeseldud karmusega Moorjaagu poistele. «Ülo, pane kähku kartulid keema! Vaata, mis kell on!»

«Palju ta siis ikka näitab?» küsib unine kokapoiss ja haigutab.

«Juba kaheksa läbi,» kuulutab kipper valusat tõde ning läheb tekile pumpa lentsiks lööma.

«Oo-oh!» imestab Ülo ja hüppab koist kamorka põrandal lamavale Elmarile otse selga.

«Kurat, sa mu abudel tantsid!» kirub Elmar ja tõuseb temagi, niipea kui Ülo on uksest välja jõudnud.

«Jüri ja Lembi, kambüüs klaariks!» kamandab kokapoiss Ülo pliidi ääres istuvaid vanemaid vendi peremehe õigusega.

Varsti on kõigil neljal Moorjaagu poisil hargid all. Kolm vanemat, kõik isasse läinud — pikad, sõlmilised ja suure kondiga volaskid —, istuvad luugikrantsile suitsu tegema. Noorim, Ülo-poiss, kelles on rohkem ema Ingli pajuvitsa saledust ja sitkust, jääb kambüüsi tuld süütama.

Moorjaagu endises sulastemajas Jaani ja Ingli pesakonnas kasvanud neli venda jõudsid «Pääsukese» pardale igaüks oma teed mööda.

Kõige vanem, Jüri, teenis neljakümne esimese aasta alguses aega ja saadeti varsti pärast Saksamaa ootamatut kallaletungi ühes paljude teistega Staraja Russa alla. Noil päevil ajas paljas Hitleri nimi taganevatel sõduritel karvad püsti ja judinad üle naha. Ühel palaval suvepäeval sattus surmani väsinud Jüri, kolmkümmend kilomeetrit marsisammu seljataga, koos rooduga saksa mootorratturite haardesse, laskis oma padrunid viimseni välja ning tõstis käed püsti.

Loomavagunites läks sealt tee Saksamaale sorteerimislaagrisse, kus enne ligemale pool aastat ära kulus, kui selgeks jõuti teha, kes on kes.

Jüril oli mitu haaki, millest kinni haarates ta end traataia tagant välja rabeles. Esiteks oli ta Punaväkke sattunud mobilisatsiooni korras, teiseks suudeti järelepärimistega kindlaks teha, et nõukogude võim tema isa Jaani neljakümne esimese aasta juunis sunniviisiliselt ümber asustas, kolmas väike pluss oli seegi, et Jüri lihasele lellele Andrusele omal ajal Pitka soomusrongil ülesnäidatud vapruse eest vabaduserist kaela riputati.

Kui Jüri pärast seda keerulist võimudevahelist kirjavahetust ja kümneid ülekuulamisi vanglaväravast ilma automaaturita selja taga tulema lasti, polnud temast enam muud järel kui kõõluste varal koos seisev luukere ja seda ümbritsev nahk. Kõik muu oli keha sunnitud laagri peediveele ja ersatsleivale lisaks andma, et elusädet hõõgumas hoida.

Kerjates ja almuseid paludes jõudis Jüri sõjateede igavpikkadel rööpapaaridel läbi Berliini, Tallinna ja Haapsalu lõpuks Muhu väina kaldale välja. Siin aga paukus esimese sõja-aasta pakastalv ning vissil väinajääl oli poole meetri paksune lumekord. Saartele suunduvatel saanidel ja sõjaväeautodel istusid saksa ohvitserid, teab kust röövitud kasukad seljas, kõrvad salli sisse mähitud. Rahata, närudes ja täitanud inimvarjuga ei tahtnud keegi tegemist teha. Ainult üks Rohuküla rannamajakese längus seinte vahel elunev vanaeit andis talle peaaegu pool pätsi ehtsat rukkileiba ning soovis head teed. Sellest sai mees julgust.

Kakskümmend seitse versta väinajääd andis pimedast pimedani astuda. Siis oli ka Moorjaagu Jüri tahtejõu ja

tervise piir ületatud. Heltermaa kõrtsis lumega oma külmavõetud varbaid hõõrudes kukkus rändur äkki põrandale otseti ning ei saanudki enam omal jõul jalgu alla. Sarveküla mees, kel Moorjaagu poole asja oli, võttis Saksamaalt saabunud vangi palavikus põlevad jäänused reenukale ja viis ta lõpuks koju ema tohterdada.

Maarohtudega ohatles Ingel oma kopsupõletikus elu ja surma rajamail vaakuvat poega kuni kevadeni. Alles kaerakülvi ajal tuli Jüri esimest korda sängist välja, istus aluspükste väel akna alla järile ning imestas, kuhu küll on kadunud talv, lumi ja jää. Jaanipäevaks sai ta liha luudele tagasi.

Surmalt oli ta nüüd küll ajapikendust saanud, aga see ei tähendanud veel, et ta saksa sõjaväeteenistusest on pääsenud. Mobilisatsioonikäsud, üks kurjem kui teine, kõmasid läbi valdade ja külade. Siin aitas lellepoeg Martin, kes ta «Pääsukese» munsterrolli kirjutas. Et aga laeval oli kõigest kolm magamiskohta, pidi Jüri tahes-tahtmata maal elama ja vihameeste soetamisega ettevaatlik olema.

Jüri käis nooremate vendade Elmari ja Lembiga, keda nende nooruse tõttu tol ajal veel sõjaväkke ei kutsutud, suviti isavennale kala püüdmas. Talvel aga võttis kelgu ja pika udja ning kihutas unnajääle. Ka siin läksid kalad lelle kastidesse ja kaukasse, kuid kasu püügist oli siiski kahepoolne. Oli ju Andrusel võil, munadel ja angerjatel põhinevaid tutvusi vallamajas ja koguni Haapsalu komandantuuriski. Ametlikult oli kõik korras. Keegi ei saanud ju Moorjaagu Andrust keelata reisiks laevalt mahajäänud madrust endale päevakspaariks värsket püüdma palgata.

Ja nii elaski Jüri oma sõja-aastad. Kala-leib seisid renil — kukk saab kahe mõõdu vahelt — ja ei pandud teda enam ka püssi alla.

Kuid mida enam saksa rinne idas lagunema hakkas, seda rohkem tekkis Jüri pähe mõtteid. Mis edasi saab? Tuleb nõukogude võim tagasi, peetakse teda isamaaäraandjaks, selleks ja teiseks. Sõjaväe vandetõotuses pole ju allaandmisest ühtki sõna. Tuleb võidelda viimse veretilgani, aga seda ei olnud Jüri mitte teinud. Liikusid kuuldused, et kõik sakslaste kätte vangi lan-

genud punaväelased, keda nõukogude võim nüüd kätte saab, lastavat otse kohapeal maha. Paremal juhul saadetakse Siberisse. Aitab neile isast, milleks mina sinna, mõtles Jaani ja Ingli vanim poeg.

Ei jäänudki Jüril üle muud paremat nõu kui veel kord Martini palvele minna.

Niisiis viibis Moorjaagu Jüri praegu «Pääsukese» pardal kirjade järgi koguni täieõigusliku madrusena. Lembi tuli põgenike laevale hoopis teist teed mööda. See Moorjaagu poiss, ehkki kasvult niisamasugune kolakas nagu Jürigi, oli juba sündimisel kusagilt hea portsu tuisupäisust, seiklusiha ja nõrkust igasuguste relvade vastu päranduseks saanud. Oli see nüüd Alajõe Juhani poegade ülekeev mürgeldaja veri või Ingli suguseltsi viga, mis Jaani teises meesjärglases omamoodi välja lõi, kes seda teab . . . Kindel on aga see, et Lembi juba kümneaastaselt endale eestlaetava sutspüssi soetas. Kolmeteistkümneselt oli ta juba revolvri omanik. Kui sõda algas ja lõpuks sakslased tulid, polnud ühtki kergemat tulirelva, mida Lembi niisama hästi poleks osanud käsitseda kui mõni väljaõppinud soldat.

Saarel jäid kõik maanteed, metsad ja kraavid lahingumoona täis. Sealt soetas Lembi endale mõisa vanasse rehevaresse terve lao.

Kalal käies oli tal nüüd kaasas vintpüss, millega kaldaroogudes parte laskis. Kui midagi muud silma ei hakanud, kõmmutas ta mõrdade kohal tiirutavaid kajakaid.

Suve poole läksid kalad kavalamaks, mõrrapärad jäid tühjaks. Lembi võttis paadi ahtrikapist käsigranaate ning pildus merre. Mõni neist ikka tursa või ahvenaparve hulka juhtus ja siis muutus veepind valgetest kalakõhtudest kirjuks. Muudkui võta natt ja korja kokku.

Lembi suur igatsus oli kord sõjameheks saada. Kelle vastu sõdida, see ei olnudki nii tähtis. Peaasi, et vormi ja sinna juurde kuuluvaid relvi ning märke kanda saaks. Sakslaste sirge sõduriterivi marsisamm tegi tema poisisüdamele magusat valu, lakksäärikutes välirohelise ohvitser, aumärgid rinnal, läikiv revolvrikabuur vööl, ei olnud enam inimene, vaid jumalus.

Jüri, kes sõdurielu mustemat poolt tundis, püüdis

nooremale vennale aru pähe rääkida, kuid tema sõnad jooksid märgist mööda. Isavend Andrus aga hukutas poissi tagant. Jutustas vennapojale, kuidas omal ajal Pitka soomusrongidel vägitegusid tehti. Nõukogude diviiside kaotused ja tagasitõmbumine esimesel sõjaaastal, fašistide enesekindlus ning Andruse hooplemine lõid poisile ettekujutuse, nagu poleks Punaarmee pealetungi tõrjumiseks vaja muud kui mõnisada tublit automaadimeest, kes vaid asja tõsiselt kätte võtaksid. Sedasama luges ta ka ajalehtedest välja, kus kõiki rindest kõrvalehiilijaid reeturiteks nimetati.

Küünlapäeval sai Lembi kaheksateist täis, ja kui okupatsioonivõimud kevadel järjekordse mobilisatsiooni välja kuulutasid, ei olnud Moorjaagu poisil kaksipidi kaalutlemist. Ta tahtis vallamajas tingimata olla esimene, kes oma nime kirja paneb.

Ingel sajatas ja siunas oma rumalat poega selleks ja teiseks, Jüri püüdis venda hea sõnaga tagasi hoida ja andis nõu metsa minna, nagu paljud teisedki end selgest surmasaatmisest kõrvale hoidsid. Ent Lembi kõrvad jäid kurdiks. Küll aga kuulis ta saatma tulnud lell Andruse sõnu, kes talle südamele pani vapper olla, nagu praegu iga õige eesti mehe kohus, ja oma isa Jaani eest — veri vere vastu — kätte maksta.

Lembi oligi nimekirjas eest esimene ja samal ajal tagant teine. Oma suureks hämmastuseks nägi poiss, et terve suur vald oli suutnud välja panna kõigest kaks rivikõlbulist noorsõdurit.

«Reeturid!» kees poiss üle ääre ja palus, et tema nime taha tingimata kirjutataks «vabatahtlik».

Tallinnas topiti poiss mundrisse ja anti püss kätte. Kes võis veel uhkem olla kui Lembi? Ei keegi. Siis tehti talle paar kuud rividrilli, pandi rongile ja sõit läks ida poole. Selleks ajaks olid Nõukogude väed jõudnud juba Tartusse.

Kärevere silla kaitsmisel rebis äraeksinud granaadikild poisi paremasse käsivarde sügava haava. Vigastus erilist valu ei teinud, kuid jooksis hullul kombel verd ja nägi hirmus välja.

Ühes sadade teiste eestlastest haavatutega pääses ka Lembi sanitaarrongil rindelt tagasi, kus ta oli viibinud tervelt kaks tundi. Toodi Haapsallu haiglasse.

Rongis sai Lembi teada, et eestlased olevat jäetud silda kaitsma selleks, et katta Saksa vägede taganemist. Vahejaamades pealetulnud suguvendade suust kuulis Lembi, et niisama, nagu kaheksateistkümnendal aastal jõuti oma vabariik välja kuulutada, just samuti olevat vaja teha ka nüüd. Ka praegu olevat Inglise ja Ameerika laevastik juba Taani väinadest läbi Läänemerre tunginud. Niipea kui nad kuulevad, et meie ise enda eest välja astume, tulevad nad oma merekahuritega Tallinna alla ja . . .

Fašistide poolt petetud ja punaarmeelastelt pihta saanud noorsõdurile paistis, et kõik oli tõsi, et säärast juttu võis juba kuulata.

Haapsalus sõjaväehaigla koridoris on soe ja palju sügispäikest. Septembri lõpupäevad nagu tahaksid punkti panna kaunile päikeseküllasele ja soojale suvele.

Raskelt haavatud lamavad vaikselt palatites, loevad või vestlevad omavahel summutatud häälel. Tervemad jalutavad teise korruse koridorides, mõned seisavad akna all, silmitsedes tänavatel ruttavaid inimesi. Leidub ka omaette mõtlejaid, kes kogu aeg, laup kortsus, nagu mingit ääretu keerulist ülesannet lahendavad.

Kuid haiglas pole siiski tavalist vaikust. Veel paari päeva eest liikusid õed palatites ja koridorides kuuldamatul haldjasammul, kõneldi sosinal. Arste kohates kohendati põllepaelu ja oodati pingutatud ilmel korraldusi.

Juba teist päeva on siin midagi lahti. Saksa sõjaväearstid on kadunud. Ka haavatud SS-lased viidi minema, kes kanderaamil õuel ootavasse autosse, kes lahkus omal jalal. Paigalejäänud eesti arstid ja õed on ärritatud, löövad uksi tagantkätt kinni ja ei vasta küsimustele. Eestlastest haavatud, enamasti väiksemate vigastustega, kogunevad koridoris gruppidesse ja vaidlevad.

«Ajalugu tunned?» küsib turske poiss, särgivarrukad üles käänatud, sõrm lahases ja käsi sidemega kaelas.

«Vist mitte kehvemalt kui sina,» vastab teine, kel kalifeepükste paelad põrandat pühivad. Tal on pikk plaaster üle lauba ja ümmargused jultunud silmad.

«Siis tead, mis meie isad omal ajal tegid? Punane taganes, Saksa väed tungisid peale. Tallinnas tuli moment — ei üks ega teine — ja sini-must-valge oligi Pika Hermanni otsas. Mitte päevaks-paariks, vaid rohkem kui kahekümneks aastaks...»

Vaidlejate ümber tihenes ring. Jutt huvitas kõiki. Paistis, et sõnasõda olid alustanud koolis käinud poisid, kes teadsid, mida rääkisid. Kuulajate seas oli küll kargu-, küll kepimehi. Ühel jalg kipsis, teisel pea sidemes.

«Sa, mats, unustad, et neljakümne neljas pole kaheksateistkümnes,» ägestub lahases sõrmega turske poiss. «Tol ajal oli kogu ilm venelase vastu ja sakslane kaputt nagu läbikulunud labakinnas. Kolmas jõud liitlaste näol ei sallinud üht ega teist. Inglased, ameeriklased ja prantslased. Needsamad Pätsu ja Pitka naha päästsid. Arvad, et eestlane üksi oleks...?»

«Ah, ära sa mulle nii palju sirista!» katkestab mees, kel plaaster laubal. «Tuhat korda kuuldud nagu jõuluepistel. Tahad ütelda, et nüüd on sakslane veelgi nõrgem kui kaheksateistkümnendal aastal. Olen nõus. Aga sa tahad öelda ka, et praegu on venelane tugev ja seda kolmandat jõudu pole... Vale! Loe lehti! Arvad, et neil endil midagi on? Keda kuradit! Mõtled, et inglane ja ameeriklane on venelasega väga suured sõbrad? Ei, siin on mängus hoopis midagi muud... Läänes oli sõja algul valida, kas hakata karjuma heil Hitler või venelase kampa minna. Muidugi tehti viga julgema poole peale. Aga praegu, kus Saksamaaga varsti asjad klaarid on, tõmmatakse ka vene karul nahk maha. Usu! Kui eestlane nüüd mees oskab olla, siis...»

«Saame kah karunahast oma osa,» hüüab keegi jämedabassiline kargumees.

«Sina oma puujalaga, jah, paras jagaja küll!» pilgatakse.

Vigane võtab kargu kahe käe vahele ja tõstab üles, nagu tahaks ta teisele pähe lüüa, kuid raksab selle vastu põrandat, nii et kark keskelt pooleks murdub. Mees, kes seni vaevaliselt üht kodarat teisest mööda vedas, hakkab äkki sirgete jalgadega preisi paraadsammul mööda koridori marssima, ise hüüab: «Näete, poisid, küll mina veel jagan!»

«Sulle anna simuleerimise eest kas või raudrist,» naerab keegi.

«Ära irvita, mehel oli kogu aeg puurist mängus,» lausub teine tunnustavalt.

«Meie üle kuu aja ühes palatis ja oleks ta kellelegi hinganud, et . . .»

«Poisid, täna saab linnast viina ja suitsu ilma tšekita!» möirgab kellegi trepist ülestulija poolpurjus hääl.

Haiged ja haavatud, kes kõik korraga nagu tervemaks oleksid saanud, tormavad rüsinal trepist alla. Endine kargumees kõige ees.

Lembi polnud suurem viinasõber. Kodust kaasavõetud pinutagust jätkus. Ja rahast oli ta lage poiss . . . «Las jooksevad!»

Laualt satub talle pihku värske ajaleht.

«Kuid Eesti ja eestlane on jäänud. Sest meie saatus, see ei seisa mitte selles, mis on väljaspool meid, vaid meis endis. Ja niikaua kui meie kas või puupaljana kusagil alles oleme — niikaua ei saa keegi tulla ja ütelda, et Eestil on lõpp,» loeb Lembi. Edasi on ajalehes pikk jutt punaste metsikustest eraisikute kallal. Veel kirjutatakse võitlustest Narva rindel, lahingutest Alutaguse metsades ja saksa lendurite kangelastegudest. Joonealuse romaani «Sinine rand» järg. Edasi: «Viljandi naiskodukaitsel on kavatsus avada Viljandisse sõduritele puhkekodu.» «Valga maavalitsus on asunud ajutiseks Taagepera sanatooriumi.» «Järvamaal on antud korraldus, et kõik vabad tööjõud asuksid põllutöödele.» Teadetes Tallinnast: «Värviküllased lilled peamiseks müügiartikliks.» Siis väike teade: «Tähelepanuks Saksamaale sõitjaile: Berliinis, Liniest. 83 on avatud töötavate eestlaste peaesindus (Estnische Rechsverbindungstelle bei der D A F). Juhiks A. Põldmets.»

Ei sõnagi sellest, mis eestlastest haavatuid siin haigla paksude kiviseinte taga kõige enam huvitab. Kirjutagu parem, kui kaugel Punaarmee Tallinnast on? Miks pole siin ravil enam ühtki SS-last? Miks on haiglasse jäänud ainult eestlastest tohtrid ja õed? Ajalehe kirjutis Narva-tagustest lahingutest ja muust on habemega jutt. Kõigile on ju teada Tartu langemine ja et juba üle

poole Eestist on Punaarmee käes. Saksa väed lasevad jalga. Vastu panevad veel ainult eestlased.

Lembi saab aru, et temasuguste eest praegu palju varjul hoitakse. Sini-must-valge olevat iga eestlase salajane unistus... Aga nii palju kui Lembi mäletas, olid temal selle lipu valitsemise ajal paljad jalad ja tühi kõht. Juba kolmas valitsus, aga ikka üks ja sama Moorjaagu vana sulastemaja, kesine leib ja lahja kali. Isa Jaan ütles küll, et nõukogud panevad korra majja. Panid ka, aga... Andrus aga oskab alati omadega mäele tulla... Kurat sest asjast aru saab!

Lembi läks palatisse lõunat ootama. Söök täna millegipärast viibis. Kella järgi oleksid õed pidanud juba kraadiklaasidega tulema. Voodeid oli palatis neliteist. Määrdunud ja kortsus linad, paberõhukesed puuvillatekid. Ainult kahes neist lamas haavatu. Poiss teadis, et sel vanemal habemesse kasvanud mehel oli lahtine jalaluumurre ja seljalihased granaadikilde täis. Teine, umbes Lembi vanune poiss, vaatas virvendaval pilgul lakke. Temal oli kuul kopsus ja kõik arvasid, et ta varsti sureb.

Lembi mõtles algul veidi pikutada. Kuid siis hakkas kõht kohe tõsiselt oma osa nõudma ja käskis kööki luurama minna, kui kaugel seal asjadega ollakse.

Teise korruse trepist laskumisel tuli talle vastu käratsev rühm kergelt haavatuid. Mehed olid tublisti viinaelevil ja ärritatud. Iga mees seletas midagi ja püüdis teisest üle hõisata. Summ viis Lembi teisele korrusele tagasi.

Palatiuksed kisti lahti. Rahustama tulnud õed tõugati kõrvale.

«Nüüd kõik välja, kel elu sees!» hõikas ohvitseripükstes ja särgiväel pikk kõhn mees üle kogu koridori, kuhu palatitest ikka rohkem ja rohkem haavatuid kogunes. Tulid mehed haigla triibulistes, mõnel seljas saksa välirohelised, enamik aga pesuväel. Peaaegu kõigil kusagil mingi side. Pea, jalg või käsi. Leidus ka välispidiselt päris terveid mehi.

«Tallinnast on sakslane jalga lasknud. Pika Hermanni otsas lehvib sini-must-valge... Pitka rügemendid löövad lahinguid punastega. Rootsi raadio kaudu on saanud teatavaks, et Inglise laevastik murrab varsti Soome

lahte sisse. Käsivad niikaua vastu pidada, kui dessandi maale jõuavad saata. Kes neid teab, võib-olla tulevad just siitsamast Haapsalu kaudu? Poisid, võtame kätte ja teeme omalt poolt ka midagi, et pärast ei saa keegi ütelda, et . . .»

«Pole vaja nii pikalt jamada! Räägime parem, mis siin Haapsalus juba ära on tehtud,» hüüdis talle vahele paras jagu purjus, tugev ja turjakas poiss. Mehel rippus saksa automaat kaelas, pea ümber oli side. «Üks piirivalve tugipunkt on meie meeste käes. Kümmekond sakslast panime keldrisse kinni, relvalao tegime lahti. Kes tahab, see mingu ja võtku . . . Aga peaasi — viina võib praegu igamees kauplustest kahmata nii palju, kui süda lustib. Kuradi marudad päevad!»

Mehi polnud vaja kaua agiteerida. Mitukümmend kergelt haavatut laskus suminal laiast trepist alla, riietelaol murti uks lahti. Kes haaras sineli, kes sai vormipintsaku. Ent neid ei piisanud kõigile. Viimased minejad pidid leppima ainult pükstega, mida laos leidus rohkem, kui tahtjaid oli. Paljudel õnnestus saada ka poolsaapad. Kuid ilm oli ilus ja isegi sussides kõlbas tänavale minna. Valgetes kitlites õed ja üleni halli rõivastatud sanitarid hoidusid targu kaugemale. Arstid ei näidanud end üldse.

Kõigepealt ründas see kirju meestesalk viinakauplust, kus ennegi inimesi sisse ja välja vooris. Siseneti veidi kõheldes ja ümber piiludes, välja tuldi kiiresti, pooljoostes, taskud pudeleist punnis. Sealsamas nurga taga tehti esimesed tropid.

Ka Lembi võttis kaupluse tagaruumis asetsevast laost pooleliitrilise. Hoovis sai pudelil korgi pealt ja laskis peaaegu poole selle sisust kulinal kurgust alla. Põletas mis põletas, aga nii tegid teised kah ja Lembi ei tahtnud mehest madalam olla. Varsti muutusid kõik keerulised asjad lihtsaiks, elu teravad nukid ümardusid laugemateks. Mis enne näis raske, oli nüüd imelihtne. Sinimust-valge lehvib Tallinnas Pika Hermanni torni otsas . . . Jah, täpselt nii see peabki olema!

«Hurraa! Elagu iseseisev Eesti!» hõiskasid mehed ja Lembigi ei hoidnud häält kokku.

«Minu järel, käies marss!» hüüdis ohvitseripükstes mees.

Korratu salk hakkas liikuma.

«Kuhu me sedamoodi läheme?» tahtis keegi teada.

«Ükskõik kuhu, peaasi, et saaks sakslasi peksta,» vastas teine ning kummutas pudelist julgust juurde.

Lossi platsi ääres on teine laatsaret, millel alles ennesõjaaegne silt «Restoran Peterburg». Selle ees tänaval laulab niisamasugune kirju haavatutekamp «Mehemeelt». Ka siin käivad viinapudelid käest kätte, suu pealt suu peale. Mõni puhtusearmastaja tõmbab enne kummutamist varrukaga üle pudelisuu. Kaks purupurjus haavatut, ühel käsi lahases, teisel kark kaenla all, kaelustavad ja suudlevad teineteist.

«Kurat, eesti vend! Tead, ma ütlen sulle... Tead, kurat, noh saad aru?»

«Kaputt! Kuuled, kaputt! Mis ütles juut, kui teda kästi kisada heil Hitler? Ah? Juut tõstis käe ja hüüdis: «Ei itlep!» Mina kah enam ei itlep!»

Mööda vajus sõjaväeautode kolonn. Veomasinatel kastikoormate otsas istusid saksa sõdurid, kiivrid üle silmade.

«Näete, poisid, komandantuur kolib nach Vaterland! Hurraa! Mede meeste võit!»

Korraga kostab tänava ümmargustel munakividel rautatud saabaste raksuv rivisamm. Kiirmarsil läheneb rühm saksa valgemütsilisi mereväesõdureid. Laskevalmis automaadid rinnal, granaadid vööl.

«Halt!»

Veel kaks mürtsuvat sammu ja mereväelaste rivi jääb seisma, nagu oleks see vastu nähtamatut seina põrganud.

«Umringen!» kamandab rühikas hitlerlasest ohvitser.

Eestlaste hurraa-hüüded jäävad õhku rippuma. Suud sulguvad. Trügitakse tihedasse troppi nagu hirmunud lambakari. Igast küljest mustavad automaadisuud.

«Nach Kommandantur!»

«Säh sulle kaputt!» püüab keegi nalja teha. Selle peale ei naera keegi.

Sadama tänava komandantuuri hoov on inimesi täis. Enamikus pooleldi või täielikult saksa sõjaväevormis eestlased. Mõni üksik on ka erariides. Suurem osa kergelt haavatud. Siin ja seal valendab side. Paljudel on kark kaenla all või kepp käes.

Lembi on viinaväsinud ja istub plangu äärde murule. Ta jõudis endale haiglast päris korraliku sineli kahmata. Pisut lühikesevõitu küll, aga ülemise otsa hoiab üsna hästi sooja. Ja lõpuks pole täna üldse külm ilm. Nii soe, et roiutab kohe ... Mis läheb temale korda kogu see sagin ja sumin! Imelik, enne ergutas kisa-kära teotahet, aga nüüd hoopis uinutab. Pääseks juba rutemini haiglavoodisse tagasi! Sirutaks kondid sirgeks ja magaks ... Sini-must-valge Pika Hermanni tornis ... Tõmmaku kas või seitse tükki sinna üles! Moorjaagu Lembit see ei häiri. Tema heidab puhkama.

Poiss ärkas löögist vastu kukalt.

«Aufstehen, Schwein!»

Lembi polnud veel kuigi kaua Saksa sõjaväes teeninud, kuid nendest kahest igapäevasest sõnast sai ta aru. Selge polnud ainult see, miks mereväelane, lõpuks samasugune sõdur nagu iga teine, need sõimusõnad tema äratamisel käiku laskis. Ja miks pidi too Fritz või Hans oma käsku just kontsalöögiga kinnitama?

Küsimustele vastuse otsimise jättis Lembi esialgu toonemaks, just nagu paljud teisedki umbsõlmed tema ajus arutamist ootasid, ning ajas end plangu najale püsti. Pea tuikas. Kas joodud viinast või sakslase löögist — ka seda polnud praegu võimalik kindlaks teha. Vaieldamatu tõde oli vaid see, et teda kuhugi konvoeeriti. Seekord läks tee mööda mereranda otse raudteejaama.

Jaamahoone ruumikas ootesaal saab inimesi täis. Suurem jagu neist on haiglatest kokkukorjatud eesti sõdurid, ravialused. Relva pole enam ühelgi. Sadama poolt kostab üksikuid püssipauke. Mehed vaatavad üksteisele otsa — midagi seal ikka veel õiendatakse. Automaadimeeste vahel tuuakse vange juurde. Tõugatakse uksest sisse küll üksikult, küll paarikaupa.

Jah, nüüd on selge, et nad on arreteeritud. Läbi akende paistab, kuidas mereväelastest patrullid ümber jaamahoone liiguvad. Uste taga seisavad valvurid, sõrmed automaadipäästikul. Lembi loeb. Vahi alla võetuid on ligemale sada meest. Enamik on endale istekohad leidnud pinkidel, mõned lamavad röötsakil saali kivikülmadel põrandaplaatidel.

«Mis sa arvad, kuhu nad meid viivad?» küsib kellegi sosin.

«Vist tagasi rindele,» lausub teine.

«Aga me oleme ju haavatud, mis sõjamehi säärastest ka saab?»

«Saksamaale?»

«Milleks?»

«Härrasrahvale orjadeks.»

«Ah, ära aja jama! Ma küsin tõsiselt!»

«Me tee viib,
me tee viib,
me tee viib rabasaarde magama,»

nurrub keegi vanaaegset Soomest pärit surmamõistetute laulu.

«Ole vait, kurat, või ma sulle!» karjub enesest äraolev hääl.

Vaikus levibki üle saali.

Lembi keerab tubakat ajalehe sisse ja teeb suitsu. Ka teised mehed tolmutavad plärusid tõmmata. Kogu suur ruum on põrandast laeni sinine. Hingata on raske. Veel raskemini rõhub aga inimesi üha süngemaks muutuv vaikus.

Märkamatult on vanglaks muudetud ootesaali pugenud ööd kuulutav hämarus. Kell seinal näitab kaheksa. Juba tundi poolteist pole juurde toodud enam ühtki uut arreteeritut. Korraga paisatakse uksed lahti. Sügisõhtune kõle tuul tõmbab külma hingusena läbi umbse ruumi.

«Perroonile!» käsutab pikk mereväeleitnant eesti keeles.

«Kolme ritta!»

«Parem pool!»

«Käies marss!»

Metsa suunduva maantee kivisillutisel klõbisevad poolsaapad, kargud ja kepid. Lohisevad haiglasussid. Korratult lainetav summ sineleid ja pintsakuid, nende vahel mõni valendav särk. Haavatute salga kõrval, ees ja taga marsivad viiesammuliste vahemaadega valgemütsilised automaaturid.

Sügisöö on juba oma õigustesse astunud. Ümberringi mustab. Rivi pöörab teelt Paralepa metsa. Pedajate

vahel on autoprožektoritest valgustatud tasandik. Sinna rivistatakse haavatud.

«Val-vel!» kamandab pikk ohvitser, kes eesti keelt oskab.

Rivi ette astub kapteni aukraadis sakslane, raudrist sinelilõkmete vahel. Mees tuigub veidi, silmad liikumatud nagu umbsest klaasist. Vaatab üle meesterivi mändide mustavaid latvu. Tema häälel on kähisev kõrvaltoon ning ta kõneleb saksapäraselt lonkavat eesti keelt.

«Tena Haapsalus sündinud üks hirmus asi. Teie, lurjused, vetsite kätte ja tungisite kallale meie piirivalvuritele. Tapma need kaks offitseri ja rüüstama see ladu. Mertsukad on siin. Meie teap seda. Astup felja need lontrused!» Sakslane tuigub vastu rohus varitsevat kändu. Peaaegu, et kukub, kuid teda toetab pikk leitnant.

Rivi on vait. Ükski käsi ega jalg ei liigu. Ainult aegu ja päevi näinud pedajate ladvus kohiseb kõle, tormihõnguline sügistuul. Valvurite närvitsevate sõrmede all lõgiseb püssilukk.

«Mina annap täile fiistäist minutit aega ... Kui sälle aja sees need mertsukad mitte felja ei astu, annap mina kesu lasta maha kahe saksa offitseri tapmise eest näli eestlast. Verstehen?» Viimased sõnad kriiskab sakslane nii kõrge falsetiga, et tema hääl murdub ning piiksudes ülemistesse registritesse ära kaob. See vihastab purjus ohvitseri veelgi enam. Leitnant, kes kaptenil käe alt kinni hoiab, rahustab teda. Mõlemad lähevad puude alla. Kapten vaatab kella, mida leitnant taskulambiga valgustab.

Lembi seisab päris rivi lõpus. Sinel, mis päeval oli nii mõnusalt soe, lubab nüüd tuulel hõlmade vahelt sisse minna ihu otsima. Poiss lõdiseb veidi. Kuigi pole antud käsklust «vabalt», pistab ta käed salamahti tasku. Seal on aga päevast saati poolik viinapudel. Lembi ees seisab keegi laia seljaga allohvitser.

Enne kui valvur näeb, on Lembil pudel tühi. Kuid ka automaaturil, kes seda lõpuks ikkagi märkab, paistab inimese süda sees olevat. Naer valgub üle sakslase laia punase meremehenäo ja laskeriista päraga enda kõrval seisvale mereväelasele vastu külge tõugates

sosistab sellele midagi. Mõlemad vaatavad nüüd Lembile, kelle sõrmede vahelt tühi pudel helitult murule kukub. Naeravad ja noogutavad pead.

Lembil on jälle soe ja mõnus.

«Feel keigest fiis minutit!» kähiseb kapten ja tuigub rivi ette.

«Härra komandant, lubage sõna!» kostab korraga meesterühmast noor julge hääl.

«Bitte!» üllatub sakslane.

«Mina olen Tartu rindel kuuli selga saanud allohvitser, praegu kohalikus laatsaretis ravil. Ka kõik teised siin on kergemalt või raskemalt haavatud. Vaadake ise: puha sidemed, kargud ja kepid! Meie pole võimelised toime panema mingit kuritööd. Tõsi, võtsime vähe viina ja laulsime, selle eest oleme valmis kandma distsiplinaarkaristust. Siit teie mässajaid ega mõrtsukaid ei leia. Neid otsige mujalt!»

«Schweigen!» käratab sakslane. «Mind rumalaks tegema! Astup felja!»

Rühikal sammul väljub rivist kõrgekasvuline, tugev ohvitser. Tal on seljas hästiistuv munder, esinemine pisut väljakutsuv. Annab au ja jääb komandandi ette valveseisangusse. Sakslane on temast peajao lühem. Kapten vaatab kella. Tõmbab kopsud õhku täis.

«Fiistäist minutit... »

Kapten tuigub rivi paremale tiivale. Näitab sõrmega kõleda tuule käes kühmu tõmbunud haavatule. «Astup felja!»

Haiglasussides, pintsakuta, ainult pükstes ja särgiväel mees teeb kolm rivisammu ja jääb seisma. Läbi tema pea ümber mähitud marli immitseb verd.

Kolmanda leiab komandant rivi keskelt. See on kepile toetuv vanem mees, poolsaapad sääresidemeteta kõhnade jalgade otsa torgatud.

Nüüd vaarub sakslane meesterivi vasakule tiivale ja jääb Lembi kohale seisma. Poiss tõmbub kössi, püüab tema ees seisva allohvitseri laia selja taga nähtamatuks jääda. Ent komandandi klaasine pilk polegi nii nüri, kui arvata võis. Sakslane lükkab allohvitseri kõrvale, tonksab oma kondise kooljasõrmega Lembile vastu rinda.

«Astup felja!»

Lembi teab, mis see tähendab. Kuid tema ei ole eluga kaugeltki veel kõiki arveid klaarinud, pole jõudnud õieti elama hakatagi. Hirm surub oma sada tuhat küünt poisile otse südamesse.

«Miks? Ütelge, mille eest te mind maha lasta tahate?» kisendab Lembi ja taganeb.

Kapten viitab kõige lähemal viibivatele automaaturitele. Needsamad kaks mereväelast, kes äsja sõbralikult naeratades Lembile pead noogutasid, haaravad nüüd nutva ja rabeleva poisi endi vahele ja tirivad rivist välja. Üksainus ülemuse käeviibe on heasüdamlikest Rügeni saare kalameestest teise omasuguse timukad teinud.

Küll Lembi olekski tol ööl oma noore eluga Paralepa metsa mändide all jumalaga pidanud jätma, kui mitte seesama pikk, puhtalt eesti keelt rääkiv leitnant vahele poleks astunud. Suunas oma taskulambi ereda valguse Moorjaagu poisile otse näkku ja lausus laitvalt: «Was machen Sie, Herr Kapitän? Er ist doch ein Kind!»

Komandant astus Lembile lähemale, kissitas silmi. Lõi hooletult käega ja näitas siis Lembi kõrval seisnud turjakale mehele, kel käsi sidemega kaela oli seotud. «Einerlei . . . »

Esile käsutatakse pooltosinat madrust. Mereväelased viivad väljavalitud ohvrid lagendiku servale, seovad neil käed traadiga selja taha.

«Sejafelja kohtu otsuse pehjal kakskümmend üks september, üks tuhat üheksasada näljakümne näli aasta on need näli mässajat surma meistetut mahalaskmise lebi,» kuulutab purjus komandant.

Jahmunud meesterivi seisab paigal nagu halvatud. Automootorid surisevad. Prožektorid valgustavad surmamõistetute kriitvalgeks tõmbunud nägusid. Pedajate ladvus kohab rahutu iiling.

Ragiseb kogupauk.

Lembi suleb silmad . . . Kui poiss jälle vaadata julgeb, lamab mändide all neli inimkeha. Kaks neist on peaaegu risti teineteise peale langenud, teised on kumbki eri suunas kukkunud. Nende juures seisab purjus kapten, revolver käes. Sihib tuikudes kordamööda igale lamajale pähe ja tulistab. Torkab siis relva kabuuri tagasi ning tuleb uuesti rivi ette.

«Sejafelja kohtu otsus on teide saadetud.» Ütleb siis pikale leitnandile veel paar sõna saksa keeles ja läheb purjus inimese komistaval sammul ootavasse autosse, mis laternate valgusvihkude õõtsudes mööda konarlikku metsavahelist teed minema sööstab.

Veel samal ööl konvoeeriti haavatute salk püssimeeste vahel Rohuküla, kust sõjaväetraaler nad hommikul Heltermaale viis. Seal laaditi need vangid, kes enam jalgu alla ei võtnud, autodele, kuna marsikõlbulised mehed rivikorras Emmaste teed mööda Hiiumaa lõunakalda poole pidid astuma.

Õhtu eel jõudis vangide kolonn Rannajõe silla juurde, kus saatemeeskonna ülem, seesama pikk eestlasest mereväeleitnant, suitsutunni lubas teha. Mere pool silda laiuv jõekäärust piiratud muru oli puhkuseks nagu loodud.

Lembi külitas rohul ja vaatas üle lahelõuka. Kõrgel vastaskaldal, otse käeulatuses seisis Andruse terava viilkatusega häärber. Sellest natuke paremal maadligi lössutav sulastemaja. Kodu... Sadama polvärgi otsast pisut rahude poole oli ankrus kaljas — mastide järgi Alajõe kipri «Pääsuke». Teisi laevu lõukas polnud. Jõesuudmes, vangliiniga vaia küljes, üksik paat. Paistab, et Martini oma... Automaat pole see, mis vintpüss... Mõnikümmend sammu ja...

Poiss heidab sineli seljast. Pintsakut selle all pole. Päästab lahti poolsaabaste paelad. Mereväelased on tee ääres troppis ristseliti maas ja suitsetavad. Pikk leitnant pöörab just selja, nagu tahaks ta ütelda: mina ei näe midagi.

Otsekui oleks keegi lahti lasknud kaua aega kokkusurutud vedru, hüppab Lembi üles ja lidub paljaste jalataldade välkudes ranna poole. Jõuab oma surmahirmust tiivustatud pikkade jooksusammudega peaaegu jõesuudmeni, enne kui esimene automaadivalang tema kõrval uhtliiva tuiskama lööb. Ainsa ropsuga on vangliin lahti ja kiire voolus kannab paadi joome mööda välja. Kui saksa mereväelased kaldale jõuavad, on pisike julla juba paarsada meetrit kaugel. Taga ajada pole neil millegagi.

Lembi lamab piitade all ja murrab pead, kust küll säärane õnn, et jõesuus üksainus paat!? Ta ei tea, et

praegu iga käula, mis veel kuidagi vee peal seisab, on kas kalamehe koduõue vahtrate varjus kummuli või siis loksub kusagil mere seljas lääne poole, põgenike koorem peal.

Ainult mõni üksik kuul lõi plaksudes läbi paadiparda, enne kui Lembi laskekaugusest välja jõudis. Poiss haaras aerud ja tõmbas paadi tugevate kiirete tõmmetega rannast välja. Kaugemale kaldast! On näha, kuidas sinna kogunenud madrustesalk tagasi silla juurde jookseb. Jalgsi nad ümber lahe vastu ei jõua. Keegi ei tea, et olen pärit siitsamast. Ükski neist ei oskaks mind otsida kodust. Peaks ainult enne üle lahe jõudma, kui sakslased jaole saavad!

Poisi sitked künnapud oleksid jaksanud küll aerusid veelgi kõveramaks painutada, kuid hoidku jumal nüüd tulli katki minemast! Vastasrand läheneb. Lembi suunab paadi otse Moorjaagu alla. Seni on kõik põgeniku poolt — paat kerge, tuul aitab kaasa. Veel ei halva väsimus liikmeid. Appi tuleb isegi pimedus, mis üha tihedamalt laineharjade vahelt üles tõuseb ja kogu lahe ning ranna enda sisse mähib.

Korraga märkab Lembi mööda kallast kulgeval maanteel autolaternaid, mis kiirel sõidul Moorjaagu poole kihutavad. Selle võimaluse oli põgenik hoopis kahe silma vahele jätnud. Mis nüüd? Ees mustab «Pääsukese» tõrvatud korpus, ankrutule hundisilm taagi küljes.

Martin on kodus. Kuid üksi ta jõesuhu ei sõudnud. Arvatavasti oli tal ka Oss kaasas. Laeva aga vahimeheta ei jäeta. Kui kõik on vana viisi, siis peaks praegu pardal olema ainult Ülo-poiss.

Lembi juhib paadi «Pääsukese» vööri alt läbi. Libistab end vette, ujub ankruketini ja ronib seda mööda üles tekile. Viimase jõuga roomab ta üle kokapoisi kamorka künnise. Seal lühikeses kois kerra tõmbunult põõnabki tema noorem vend Ülo. Alles nüüd tunneb Lembi oma lahtiläinud käehaava, kust veri läbi sideme sõrmi mööda alla valgub.

Sakslased leidsid Moorjaagu kaldalt tühja paadi. Öösel otsiti läbi kõik rannamajad, kuid põgenikust ei teadnud keegi midagi.

Järgmiseks õhtuks aga oli sosin juba kõikidest Moor-

jaagu ja Lõukaküla taredest läbi jõudnud käia. «Haapsalu mäss», haavatute tapmine ja Lembi põgenemise lugu levisid üle kogu ranna. Naised ohkasid ja kuivatasid silmi, meeste äraminekumõtted said uut hoogu.

XI PEATÜKK

«Pääsukese» piltsist hakkas tulema puha vahtu. Martin tõmbas hantli pesast välja ja asetas masti kõrvale pidemesse. Pump oli lents. Puust laeva kohta ei lekkinud alus just üleliia palju, aga omaaegne Suursaare juures saadud vöörivigastus andis end siiski veel tunda ja vaatamata lisapoltide panemisele, triivimisele ning pigitamisele tuli mütsialune enne märjaks tõmmata, kui veega vastale jõuti. Eriti piidevint tuulega, mil «Pääsuke» rinnaga lainele vastu rammis nagu täna, oli Martinil päris tegemist, enne kui pumbakannudest valge vahu kätte sai.

Kipper võttis kulunud sonimütsi peast ja pühkis sellega otsaesise kuivaks. Tuul puhus ikka ühest ja samast august. Kõik purjed vedasid ja laev ajas kui mitte seitse, siis vähemalt kõva kuus sõlme läbi. Ainult pilved olid vähe allapoole laskunud. Ilm kippus minema sompa. Kuid seni paistis, et tuul annab purjekal Vilsandi ja Sõrve otsast parajasti klaariks joosta ning eks siis sügisöö üheksa poega ise ütlevad, mis edasi saab.

Inimesed tulevad tekile värsket õhku hingama. Juba istub reelingu ääres tagavarapoomil kogukas Uudepere Anna, paks villane sall ümber pea. Tema kõrval kriipsuna kõhn ja huuli krimpsutav Moorjaagu Härmiine ning ülitõsine Andrus. Ussimäe Aadul on pussnuga käes ja torgib sellega tekiplangu vahesid. Ta proovib, kas viie aasta eest paigale pandud tõrvatakk ikka veel kõvasti vahel istub või kipub üles tõusma, nagu see õppimata triivija töö puhul vahel juhtub. Ei, siin on veel kõik viss ja tiht. Aadu laseb oma habemetuustaku rahul olles läbi peo ning pistab pussi tagasi tuppe. Märgates lähenevat kiprit, muheleb: «Pole sa vanale Aadule makstud raha üle parda visand. Triivvärk vahel kinni nagu eile löödud.»

«Olen ma su töö kohta midagi ütelnud?» kiidab Martin meistrit.

Tekile koguneb üha rohkem rahvast. Hõõrutakse magamisest tursunud silmi, tõmmatakse pea külma tuule eest õlgade vahele. Mehed panevad suitsu, mida ruumis terve pika öö teha ei tohtinud. Käiakse taaksli taga oma hommikusel asjaõiendusel.

Seljaga vastu kajutiseina toetudes seisavad peenepihaline Marga ja tema pikakasvuline ning sõjaväelase rühiga mees. Veel pole laeva õõtsumine jõudnud neile üksluiseks ega tüütavaks muutuda, samuti pole nende noorte kehade soojus kaotanud kummalegi oma võlu. Seepärast seisavad nad vaikides teineteise vastu surutuna ning jälgivad huviga tuule ees veerevaid vooge, mis tõttavad kuhugi lõpmatusse, sinna, kus taevas ja meri uduhäguseks silmapiiriks kokku sulavad.

Korraga astub nende ette Metsa Värdi, roheline mantel seljas, säärsaabastes jalad harkis all nagu kaks sammast. Tusaterav pilk takseerib Marga pikka kaaslast. Mees rõhub sõnad suust:

«Sinusuguse tegumoega selli olen ma enne näinud. Aga kas sina mind ka veel tunned?»

Kõnetatu vaatab talumeest uurivalt, kuid ei mäleta. Raputab pead. «Võib olla, ehk tuletaksite meelde?»

«Aga Heinz, see on ju Metsa Värdi, kes sind neljakümne esimesel aastal Hiiumaa operatsiooni ajal oma majas varjas! Sa oled ju ometi sellest nii palju rääkinud, ja nüüd äkki enam ei tunne...» laidab Marga oma meest.

«Oo! Ferdinand Mets! Väga rõõmustav! Nüüd ma mäletan!» sirutab linnamees oma pikasõrmelise ja töödtundmata käe.

Värdi terekätt vastu ei võta. Selle asemel küsib: «Sa ütle, kes sa siis õige oled? Kas eesti jumalasulane Vidrik Virge või saksa salakuulaja parun Glasenap?»

Värdi selja taga seisab Masti Pärni. Ta on huvitatud, mis sääraselt alanud jutust välja tuleb. Ka teised põgenikud muutuvad tähelepanelikuks.

«Küllap see viimane nimi on ikka õige,» naeratab balti sakslasest veermahti erariides ohvitser, kuid selles naeratuses puudub enesekindlus.

«Sa ütle nüüd veel, mis ametit sa siin laevas pead?

Oled sa niisama lihtne sõjaväejooksik või tahad jälle ühte kohta kükitada ja teise kohta hunniku teha?»

«Ma ei saa aru...»

«Mis siin aru saada! Ma tahan teada, oled sa seekord aus mees või pead oma petiseametit edasi?»

Oma abikaasa eest vastab Marga: «Ole rahul, Värdi, siin pole mu mehel mingeid salajasi ülesandeid.»

«Või hoopis sinu mees!» imestab Värdi. Saab aga siis vihaseks. «Mismoodi ma rahul saan olla, kui just tema mulle selle pagi kaela tõmbas ja kogu elamise kihva keeras! Poleks seesamune saks neljakümne esimesel aastal piibliraamatu ja vagade juttudega mu ema ümmarguseks rääkinud ning oma nõusse petnud, istuksin ma praegu Metsapere tagakambris ahju ääres ja soendaksin selga, poeg või tütar põlve peal. Nüüd aga loksun siin. Või arvad, et mul ükstapuha, kus ma sel ajal olen, kui mu naine titte toob? Ah? Usu, poleks sa, Marga, mul tuntud inimene, lendaks see parun praegu üle parda nagu pool käia!»

Kipri kajutiakna alla on kogunenud mitukümmend inimest. Nende kõrvad ahmivad iga sõna. Ent ükski peale Masti Pärni ei saa õiget sotti, mis sorti must kass nende kahe mehe vahelt läbi on jooksnud.

Ootamatult kiilub läbi lahtise kaptenikajuti pullisilma Värdi sõnade sekka raadiost rindeteade. Kõneleb jäme ja järsk mehehääl.

«Ruumis kagu pool Valka jäid mitmed punaste edasitungid piki Pihkva maanteed tulemusteta. Ida pool linna edasitungivad vaenlase üksused tulistati puruks meie eelpostide poolt. Kogu rindel lõuna pool Võrtsjärve jätkavad enamlased tugevate soomusjõududega oma rünnakuid. Tõrva linn loovutati. Põhja pool Tartut arenevad meie liikumised kavakindlalt. Narva rindel ei olnud erilist võitlustegevust. Kõikjal vallutatud aladel jätkuvad kommunistide metsikused. Nii näit...» Edasi kostab raadiost pragin ja siis tükk aega kõrvulõikuv vile. Martin keerab nuppe, otsib selgemat saadet. Korraga on kuulda jällegi paiguti päris selgeid lausekatkeid. Seekord naisterahva hääl, mis kostab väga kaugelt.

«Nagu juba varem teatasime... Punaarmee ühes vaprate Eesti Laskurkorpuse sõjameestega... Nõu-

kogude Eesti pealinna vabastamise auks saluteeris Moskva kahekümne neljast suurtükist... Peatumata edasitungiga on meie väed jõudnud... Kõikjal võetakse Punaarmee võitlejaid vastu rõõmupisarate ja lilledega...»

Siis tükk aega raginat ja arusaamatuid, sõnadest lahtirebitud silpe. Äkki jällegi sulaselgelt: «... esineb kontserdiga Elsa Maasik, orelil saadab Hugo Lepnurm...» Taas vile ja pragin. «Pingsale loomingulisele tööle on asunud ka Betty Alver, August Sang, Kersti Merilaas...» Kusagilt kiilub vahele vali marsimuusika. Ja niipalju kui Martin oma pisikese vastuvõtja nuppe ka ei kruti, ei saa ta lahti puhkpillide kõikesummutavast mürast. Keerab lõpuks aparaadi kinni.

Ka põgenikud illuminaatori all vaikivad. Vaikivad niikaua, kuni keegi hüüab: «See viimane oli puha punaste propaganda!»

«Muidugi propaganda,» pomisevad paljud.

Vana ja kühmusseljaline kooliõpetaja Joosep Känd läheb lühikesel raugasammul mööda reelingut lapates vööri ja istub ohates pelipakule. Tema pisut tudisev pea vajub rinnale. Mütsi on ta nähtavasti laevaruumi unustanud ja nüüd sasib purje alt vihisev tuul tema üleni valgeid, harvu ja kuivkergeid juuksejäänuseid. Suured pisarad veerevad mööda elatanud inimese lahjasid, vanadusest kortsulisi põski. Jõuetus vihas pigistab ta oma sulepead hoidma harjunud sõrmed rusikasse ja kordab sosinal: «Propaganda!» ning puhkeb õlgade vappudes nutma.

«Propaganda!»

Kooliõpetaja Joosep Känd teab, et kõik, mida Nõukogude raadio rääkis, on tõsi. Valetab sakslane. Teab ka seda, et tagasitulev rahvavõim teda reeturiks peaks, sest sellist asja ei andestata ega unustata. Ei, seda loota oleks liig...

Känd ei lahkunud kodust ja koolist mitte ainult kartusest nõukogude võimu ees, pigem oma õpilaste selgete lapsesilmade eest. Ka oma mõtete eest põgenes ta. Ent nüüd koges ta, et tema arvukad kasvandikud ja nende süüdistavad pilgud talle siiagi kaasa on tulnud. Ta ei saa neist lahti, nagu ei saa ta endast maha raputada oma südametunnistust. See paneb õpetaja meelt

heitma. Hüppa kas või üle parda ühes oma häbi ja süüdimõistvate mälestustega!

Tsaarivalitsuse ajal jutustas Joosep Känd lastele «keisriherra» headusest ja heldusest. Nõudis neilt «Venemaa ülemvalitseja ja Soome suurvürsti» suguseltsi tundmist, kõigi tsaari perekonnaliikmete sünnipäevade teadmist, kroonupühade pidamist. Kuldas üle kogu kolmesaja-aastase Romanovite dünastia. Õpetas usuõpetust. Tegi lastele selgeks, mis tähendab kirjasõna: «Anna keisrile, mis keisri kohus, ja jumalale, mis jumala kohus.» «Ära sa kunagi astla vastu takka üles lööl» «Kui keegi lööb sulle vastu paremat kõrva, siis pööra ka vasak ette.» «Võtab keegi sult kuue, anna ka vammus.» «Kes on loodud orjama, see orjaku hea meelega, sest meie armas jumal ei pane kellelegi peale suuremat koormat, kui keegi kanda suudab . . .» Ja nii edasi.

Siis tulid seitsmeteistkümnenda aasta sündmused, pärast Saksa okupatsioon. Lõpuks Kodusõda ja Eesti kodanlik vabariik.

Riigikord muutus. Koolidele tulid uued eeskirjad. Nüüd kõneles Känd oma õpilastele endiste mõisnike julmusest, punaste verejanust ning sellest, et pärast seitsmesaja-aastast orjapõlve on eesti rahvale ometi kord saabunud ammuoodatud ja tõeline vabadus. Kadunud on Vene isevalitsus ja türannia ning mõisnike rõhumine. Ometi kord on kõik inimesed üheõiguslikud. Valitseb demokraatia. Kõigil on võimalus saada rikkaks või jääda vaeseks, täpselt nii, nagu igaüks ise soovib . . .

Ent sellest, miks rannataredes kevaditi laste vahel leiba jagati, miks majad haamri alla läksid, miks enamik noortest kolmeklassilise kooliharidusega pidi jääma, — säärastest asjadest aga rääkida ei lubatud. Sest siis oleks ta pidanud kõnelema ka sellest, et rõhumine ja türannia edasi kestavad, et vabadust on veelgi vähem kui vene Kolja ajal; et isevalitseja ja mõisnikud on vaid teiste võimumeeste poolt välja vahetatud.

Tsaarivalitsuse ajal rääkis Joosep Känd vastu oma südametunnistust, kuid pärast Esimese maailmasõja lõppu kuni neljakümnenda aastani ta lausa valetas. Valetas, sest elukutse oli valitud, perekond küsis leiba, ise tahtis ka süüa.

1940/41. aasta talvel tuli esimesse klassi Pendi Liide ja Pauli poeg Albert. Poisil olid selged silmad, arukas ning kõikeneelav pilk. Õpetajal oli tunne, nagu oleks tema ette laotatud puhas paberileht, millele peab kirjutama noore inimese eluhakuks tõesõnu. Tõesõnu, mille järgi see pärast seaks oma tulevikutaotlused ja tõekspidamised. Joosep Känd kõneles vabalt ja sunduseta.

«Armsad lapsed, esimest korda ajaloos on eesti rahvas tõeliselt prii ning kõik inimesed üheõiguslikud ja võrdsed. Linnakooli ei pääse mitte ainult Jenseni tütar, vaid igaüks, kes hästi õpib. Tööd pole enam vaja minna otsima, seda tullakse hoopis pakkuma. Suure Nõukogude Liidu kõikidel rahvastel on ühed ja samad õigused vaatamata sellele, kas ta on rahvuselt venelane, eestlane, ukrainlane või juut. Igasugune vahetegemine on seadusega keelatud. Kes teise kohta paha ütleb, seda koguni karistatakse. Isegi see, kui sa poole sõnagagi üht rahvust teisest paremaks või halvemaks pead, on juba kuritegu.

Rikkaid ja teiste töövaevast elavaid inimesi enam ei ole ega saagi olla, sest maa ja vara on nüüd riigi ja rahva oma — või teiste sõnadega — meie kõigi oma. Ülajõe Antsu ülekohtuselt kokkuostetud krundid jagatakse neile, kel puudus on. Vesiveski võetakse ära. Moorjaagu Andruse paadid saavad endale merel käivad kalamehed, aga mitte mõni säärane, kes ahju taga istub. Kogu voli ja võim on nende käes, kes ise tööd teevad.

Kõige kõrgemaks valitsejaks riigis on meie endi poolt seatud Ülemnõukogu Moskvas. Seal on ka eestlasi. Ainult sellel nõukogul on õigus seadusi anda.

Ja veel, lapsed, pidage meeles üht asja: endised rikkad pole sellega sugugi rahul, et neilt maad ja varad ära võeti. Nad on meie vaenlased. Teie saate suuremaks. Poisid kutsutakse sõjaväkke. Meie suure ja rikka kodumaa kaitsmine on iga kodaniku püha kohus. Kõige rängem kuritegu, mis inimene üldse võib teha, on vaenlase poole üleminek või muul kombel tema kasuks töötamine.»

Ja Pendi Albert vaatab sulle otsa oma selgete lapsesilmadega ning kordab järgmisel tunnil läbivõetut: «Kõik maailma töötavad inimesed on nagu vennad . . .» Mitte ainult, et kordab, vaid ta usub seda kindlasti,

usub kogu oma avala lapsesüdamega, sest seda ütles talle tema vana ja kõigi poolt lugupeetud õpetaja.

Känd teab, et need esimesed sõnad, mis ta selle aruka poisi valgele elulehele kirjutab, jäävad püsima. Jääb nagu graniiti raiutud kivikiri. Seda ei kustuta sealt keegi.

Pärast fašistide tulekut ütles Känd õpetajaametist lahti. Läks Kärdlasse tütar Aime juurde, kes seekord ilma meheta juhtus olema ja õmblustööga endale leiba teenis.

Kuid kauaks teda rahule ei jäetud. Kutsuti välja ja tehti ettepanek koolmeistri kohale tagasi minna. Juttu vanadusest ega viletsast tervisest ei pandud tähelegi.

Algul prooviti heaga, ja kui see ei aidanud, siis tarvitati teist tooni ning teisi sõnu.

«Sa, vana rebane, peaksid õnnelik olema, et me sind üldse veel elada ja olla lubame... Arvad, et me ei tea, mis laulu sa enamlaste ajal laulsid? Nüüd antakse sulle võimalus kõike seda heaks teha — ja sina protesteerid! Kes meie kasuks ei tööta, see on meie vastane!» kärkis hitlerlane. Jätkas siis varjamatu ähvardusega: «Meie juhil on küllalt võimu selleks, et tõrkujaid saata sinna, kust keegi enam tagasi pole tulnud... Verstanden?»

Jah, Känd sai aru... Sai aru, et sakslasel maksab kirjutada vaid paar sõna ning temast tehakse korrapealt kommunistide käsilane, keda, kui mitte just järgmisel, siis vähemalt ülejärgmisel ööl, püssimeeste vahel alevi taha metsa viiakse. Ja veel koges vana kulupäine õpetaja, et temal pole enam nii palju vaimujõudu, et nendega kivi kivi vastu lüüa.

Teades, mis ta teeb, läks Känd tagasi klassi ette ja kõneles:

«Armsad lapsed, kõige õigem riigikord valitseb Suur-Saksamaal. Võib-olla saame ka meie varsti selle õnne osaliseks, et võime täielikult kuuluda selle vägeva riigi alla. Saksamaa rahvastik koosneb riigikodanikest (Känd kirjutas oma kalligraafilise käekirjaga klassitahvlile «Reichsbürger») ja riikkondlastest (Staatsanhörige). Ainult saksaverelised võivad olla riigikodanikud ja riigi juhtimisest osa võtta. Rahvastikust lülitatakse täiesti välja juudid ja mõned muud alaväärtuslikud rahvused...

Iga õige kodaniku kohus on võidelda puhtmaterialistliku marksistliku vaimu vastu, see tähendab, kommunismi vastu.

Maa ja kogu majandus põhjeneb eraomandusel.

Valitsuse eesotsas seisab juht ja riigikantsler Adolf Hitler. Juht annab seadusi, kutsub ametisse riigiministrid. Ainult tähtsamate seaduste puhul annab Riigipäev oma nõusoleku.

Rahvussotsialismi põhiline programm on rassipoliitika. Saksa au ja vere kaitseks on keelatud juutide abieluline ja väljaspool-abieluline tõusegamine saksa rahvusest kodanikega . . .»

Sihilikult kõneles Känd oma õpilastele ametlikus kroonukeeles, et lapsed asjast võimalikult vähem aru saaksid. Kuid hoolimata sellest vaatas Pendi Albert oma õpetajat pärani silmi, ehmunud ilme näol. Laps ei mõistnud enam, kus on tõde, kus vale.

Känd teadis, et koolutab sirge seljaga inimesi küürakaiks, teadis, et nüüd on ta kaasosaline maailma suurimas roimas ja seda ei andesta temale keegi. Ei või andestada! Ei vanemad, kelle lapsi ta rikkus, ei lapsed ise, kui kord asjast aru hakkavad saama, ei nõukogude võim, kelle ees ta end suurima süüdlasena tundis.

Oleks tal oma tütre Aime kerglane iseloom, poleks asi muidugi nii traagiline. See võtab päeva sellisena, nagu saatus ette lükkab. Ei tunne ta südamepiina ega valu vastutuse eest. Nagu praegugi. Seal ta ameleb jälle ühe sagrispäise juhusliku austajaga. Vahib selle musti silmi, nagu poleks ta üldse teise mehe naine, kelle seaduslik abikaasa viibib siinsamas laeval . . . Tubli mees, kes ikka veel lootust pole kaotanud, et Aime kord mõistuse pähe võtab.

Ja eks tütreski peitub üks põhjusi, miks Joosep Känd praegu siin põgenike laeval viibib. Olgu pealegi, et Aime on kergemeelne tuulepea, senini pigem kirstunaelaks kui toeks. Isa ei saanud ometigi oma ainsast lapsest lahku minna. Ta vajas oma elupungadest pakatavat tütart nagu humalaväät taeva poole tõusvat tüve. Peale selle mõtles isa, et ehk tarvitab Aime võõrsil ka kunagi tema, vanainimese nõu ja abi.

Kes teab, Aime oleks võinud ehk jääda ka sinna, kus oli, oleks ta . . . Kuid kohut mõista on kerge . . .

XII PEATUKK

Jah, koolmeistri Aime ja tema tõmmuverd noor reisituttav istusid madalal luugikrantsil ja neile näis tõesti olevat ükskõik, kas teisi on laeval või mitte. Niisama hästi kui isagi teadis ka tütar, et purjekal viibib tema endine, ikka veel seaduslik abikaasa Theodor Laugas, — aga mis temast nüüd enam. Ammune arm, üle viie aasta tagasi... Või mis teadis tema, seitsmeteistkümneaastane maatüdruk, kaks punaka helgiga pruuni patsi seljal, tedretähed ninal, tol ajal õieti armastusest? Too kõik oli vaid elu varakevadine juhuslik tuulepuhang, neiusüdame esimene sööst, talitsematu uudishimu abieluvoodi saladuste vastu, mis teda Theodor Laugasega altari ette viis. Kahju vaesest mehest! Aga mis parata, elu on juba kord säärane halastamatu!

Või need aastad Aimetki kogu aeg villavakas on hoidnud. Muidugi oli Theodori vend Rudolf mees, kes elult oskas võtta ja elule anda, kes mõnikord harva ka naist mõistis, kuid polnud temagi see õige. Kui palju pidi Aime raiskama närve, paluma, ähvardama, nutma ning vahel nädalate viisi isa juures elama, enne kui Rudolfi niikaugele sai, et see oma elamisega Kõnnuselja metsapõrgust Kärdlasse üle kolis. Seal alevikus oli vähemalt seltsimaja, kus paar korda kuus end tühjaks sai tantsida. Poed, arst ja apteek otse käe-jala juures. Ei olnud Aimel küll liiasti raha ega tervisel midagi viga, aga kaupluste külastamine, tohtri juures käimine ja pulbrite pruukimine kuulusid lihtsalt peenemate kommete hulka. Kärdlas oli koguni elekter! Vahel juhtus sedagi, et suurelt maalt tuldi kinopilte näitama. Siis võis alles õieti näha, kuidas ilmas elatakse. Naistel missugused riided! Ja kuidas mehed armastada oskasid! Lihtsalt hing jäi rindu kinni, kui vaatasid.

Algul oli Kärdlas kõik ilus ja uudne. Midagi veel paremat ei osanud nagu soovidagi. Ent peagi möödus pühapäevatunne ja noor naine õppis tundma, et alevikul on ka oma argipäev. Tökati ja tallanaha järele haisevad poed kaotasid oma võlu, tohter osutus tuimaks ja osavõtmatuks meheks, apteegis sumisesid kärbsed. Tutvused olid visad tulema. Rudolf ei saanud nüüd niigi palju aega kodus viibida kui varem Kõnnuseljal

metsnikumajas. Töökoht asus ju siit üle kolmekümne kilomeetri eemal ja kaitseliidu koosolekud ning õppused võtsid veelgi rohkem aega kui enne. Küllap tuli vahele sääraseidki käike, millest naisele ei räägitud. Enamik päevi pidi Aime olema meheta, pooled ööd tundma igavust. Üha enam kippus Rudolfile külge viinaviga. Lausa ime, et ta mootorrattal kihutades oma kaela ei murdnud.

Tõtt öelda ega Aimegi mõistlikust klaasitäiest ära ei ütelnud. Ja kui oma kaasat pakkumas polnud, tegi seda mõni teine. Ajapikku hakkas juhtuma sedagi, et kui Rudolf lubatud ajast varem koju tuli, leidis ta tühja pesa eest. Aime aga saabus alles hommiku poole ööd, kaitseks kaasas võõras mees. Hoolimata sellest, et need kaks vabaabielupoolt ühel ja samal ööl võib-olla ühe ja sama patuga hakkama olid saanud, pidi tuuselduse vastu võtma nõrgem. Niisama õrn kui oli Rudolfi käsi hellitama, niisama karm oli see ka karistama. Nii mõnigi kord tuli Aimel siniste silmaaluste ja äranutetud näo tõttu tantsuõhtuid vahele jätta.

Nii see Aimekese elu läks — ei see ega teine —, kuni kaitseliidupealik Rudolf Laugas 1941. aastal veidi enne sõja algust vahistati ja ära viidi. Eks saatus ise tea, küllap on nii paremgi, arvas Aime ja ei pillanud oma elukaaslase kaotuse puhul kuigi palju pisaraid. Manulise minetamise kurbust aitas vähendada veel õnn, et teda ennast kaasa ei viidud, mida paljude teiste arreteeritute naistega juhtus. Aime päästis asjaolu, et ta ei olnud Rudolfiga ametlikult abielus. «Olen oma mehevenna juures ainult majateenijaks,» õigustas end oludega kiiresti kohanev naine.

Nojah, õige inimene oli ta nüüd küll, aga leivaraha andjat enam polnud. Need mõned austajad, kes teda ehk vahel veel meeles pidasid, tõid kaasa pudeli peenviina, karbi maiustusi või isegi tordi, kuid sellest ei piisanud sageli üheõhtusekski kõhutäieks, rääkimata järgmisest päevast, mil keskpaik samuti oma osa nõudis.

Nüüd tuli talle appi emata üleskasvanud tüdruku noorpõlves omandatud oskus õmmelda. Muidugi jäi tal veel vajaka meistrikätt ja kunstnikusilma, kuid ka aleviprouad polnud hilpudega just ära hellitatud, ja

töö õpetas tegijat. Ei läinud mööda kaua aega, kui Aimel juba õmblemise järg ette kasvas. Peale vajaduse nägusate rõivaste järele meelitas alevinaisi ja -tüdrukuid Laugase-proua ateljeesse ka veel Metsaküla koolmeistri tütre pisut pikantsevõitu minevik ja enam kui vaba käitumine.

Aime kutsus oma kliendi tagatuppa, pakkus paberossi ja klaasi veini ning siis võis temalt kuulda kõige värskemaid uudiseid: alates miilitsaülema armulugudest kuni koolimaja koristaja perekonnadraamani. Milliste kanalite kaudu need naistele nii suupärased palad õmblejanna töökotta kokku kanti, teadis muidugi Aime ise. Või mäletas temagi nüüd seda just täpipealt, sest klientuur oli tal juba suur.

Siis tulid sakslased. Need olid alles poisid! Oskasid sõjaväevormiga uhkeldada ja kandu kokku lüües kätt suudelda. Hoobilt muutus Aime nõukogude võimu poolt represseeritud kaitseliiduülema Rudolf Laugase leseks, kes pärast mehe kaotust end kuidagiviisi vee peal hoiab. Haletsejaid ja tröösti jaid leidus, leidus kohe säärasel hulgal, et Aimel nende kõikide vastuvõtmise kõrvalt enam õmblustöö jaoks aega ei jätkunudki ja endale käealused pidi palkama.

Võhik võis arvata, et Aime-proua oma eluga nüüd täiesti rahul oli. Ühest küljest muidugi jah, kuid mitte täielikult. Viga seisnes selles, et Kärdlas paiknevad Saksa sõjaväeüksused sageli välja vahetati ja midagi püsivat polnud. Mehed tulid, olid ja läksid. Võta sa kinni, kust ja kuhu. Veereva kivi peale aga sammal ei kasva. Iga uus armastus lämmatas vana ning nii siis tuligi, et mida rohkem ohvitsere Aime ust kulutas, seda vähem ta kellessegi neist kiinduda suutis, sest tema südant ja hinge polnud neile ühe-kahe öö külalistele vaja. Kõik see oli ersats...

Kui fašistidel neljakümne neljanda aasta hilissuvel kodu poole minekuga kiireks läks ja keegi neist enam Aime uksest sisse ei eksinud, leidis Laugase-proua nii palju aega, et oma olukorra üle järele mõtelda. Nõukogude kord tuleb tagasi. Kes ta nüüd siis selle silmis on? Tema seaduslik abikaasa Theodor Laugas on veskiehituse ettevõtja ja töölistepidaja. Järgmine vabaabielus elanud mees Rudolf Laugas oli kaitseliidu juhtiv

tegelane. Ülejäänud enamikus saksa ohvitserid. Peale kõige muu on ta ise moeateljee omanik, kus töötab juba pooltosinat õmblejannat.

Aime läks jalgsi Metsakülla ja pihtis kõik oma mured isale. See algul noomis, ladus ette hunniku olukordi, kuid kogu jutu lõpptulemusel käis vana Känd Alajõel Martiniga rääkimas, kes pikemata nõusse jäi ning oma endise kooliõpetaja ühes tütrega ilma tasuta hea mehe poolest kaasa lubas võtta.

Laugase-proua läks alevisse asju pakkima. Koolmeister toppis oma raamatud ja kasina riidevara kohvrisse ning jäi tütart ootama.

Kärdlasse allesjäänud koorekihis käis sihin ja sahin. Paadid-laevad olid juba kõik läinud, aga üle mere sõja ja nõukogude võimu eest põgeneda soovijaid leidus ikka veel. Sellesse siginasse-saginasse suhtusid ükskõikselt lihtrahvas ja vabrikutöölised. Neil varandust polnud ja seetõttu elugi nagu pisut odavam. Küllap nad oleksidki juba alevi ainsad elanikud olnud, kui mitte see viimane alus, mis Lehtma sillast otsad lahti andis, sulitempu poleks teinud.

Kipper lubas kõik soovijad kaasa võtta. Kulla ja valuuta kasseeris sisse. Kokkulepitud väljasõiduööl aga polnud laevast enam jälgegi. See oli juba mitme tunni eest, sulaselgel päeva ajal mootori käima löönud ja pisitasa minema loksunud. Mis kiprile vaja, oli pardal. Reisijaid sekelduste kaelakiskujateks ei olnud talle vaja. Vaikse väärikusega ning kõigutamatu rahuga võtsid Lehtma ja Kauste ranna krobedakoorelised põlispedajad vastu inimeste kirumised ja vandumised. Tuulehood kandsid kurbkoomilise uudise ladvast latva. Hommikul istusid okstel harakad, nokad vastakuti, ja sädistasid naerda, et mets kaikus.

Nii kerge keel, kui Aimel igasuguste uudiste rääkimise peale oligi, nii agaralt, kui ta oma ligimest, eriti aga kaasõdesid, mustusega üle valada oskas, ei unustanud ta seejuures kunagi iseenda leivakannikat. Vatras ainult seda, mis talle otseselt või kaudselt kasuks tuli. Lobiseda praegu välja, et veel on võimalus sõja ja nõukogude võimu eest üle mere pääseda, oleks tähendanud kogu Kärdla rikkama rahva voorimist Moorjaagule. Nende kuld kaaluks kindlasti üles «Pääsukese» kipri

sõpruse, paneks teda unustama oma kunagist koolmeistrit ja tema tütart.

Ei, äraminek pidi toimuma salaja.

Kui Aime kogu oma riidevara kokku korjas, tuli välja, et seda oli kaks kuhjaga kirstutäit. Peale rõivaste veel suur kohver naiseliku pudi-padiga. Riideid ja muud säärast kraami ei andnud süda maha jätta, sest ka ülemeremaal oli vaja millestki elada. Ilusate rõivasteta pole ju üks eevatütar meeste silmis üldse naine, vaid soota olend.

Bussid ei käinud. Kõik alevi autod olid lennus. Nendel kihutasid taganevad Saksa väed. Ennast ehk veel saaks mõne sõjaväemasina juhikabiini või kaubakasti poetada, aga neil ei oleks aega ega püsi su pakkidega jännata. Selle asemel võib tulla koguni täbaraid küsimusi, et miks ja kuhu?

Hobusega? See oli muidugi mõte, mida tasus kaaluda, sest veolooma hankimine polnud võimatu. Tubala külas tuttav talumees, kelle naisele ta poolmuidu mitu kleiti kokku oli lasknud Selle eest on ta mehelt mõne korra ennegi Kolijala endale puid vedama saanud. Endastmõistetavalt päris muidu.

Tubala Sookopli Kaarli Kolijalg oli eelmisel päeval pehmel põllul kündes oma teise tagumise raua ära kaotanud ning peremees ei tahtnud palja kabjaga hobust pikema tee peale lubada. Kaarel lubas alles järgmisel nädalal sepale uut rauda tellima minna.

Aime tegi selgeks, et temal Nõmbas kinnimakstud halupuud tee äärde välja veetud, ja kui ta täna õhtul järele ei lähe, võib mõni möödamineja puhta töö teha. «Vaese lesknaise asi, mille eest ma need uued ostan?» nuuksus Aime. Ja mööda Laugase-proua põske veeres ehtne pisar.

Olukorra päästis Kaarli nõukas eit, kes räästa alt varna otsast teravaks kulunud hobuseraua üles otsis.

«Säh, vanamees, takista alla! Küll see veel Nõmbareisi ära käib.»

Kaarel torises vähe aega vastu, võttis siis valjad ning läks toatagusest koplimetsast hobust otsima.

Sel ajal kui peremees Kolijala metsast kätte leidis, koju tõi ja raua alla togis, viis perenaine Aime tuppa

ning näitas talle mullu talvel tütre poolt Tallinnast toodud riidetükki.

«Kas sehane muster peaks minule minema?»

Riie oli tavaline sõjaaegne sits, kuid õmblejamamsel kiitis selle taevani üles. Heitis kanga eidele üle õla, tõmbas kamaluga keskkohast krooked sisse ning pani mängu kogu oma ametialase sõnatagavara, et perenaisele tema alles valmis õmblemata kleiti võimalikult elavalt silme ette manada. Toogu aga perenaine riie homme-tunahomme ateljeesse. Järjekord olevat küll suur, aga vana tutvuse poolest...

Kui Aime vankrisse ronis ja Kaarli käest ohjad vastu võttis, tuli perenaine ning pistis istelaua alla pisikese juurtest punutud korvi, kümmekond kanamuna sees. Pilgutas silma:

«Kleidi käsiraha... Küll korvi saame tagasi siis, kui hobuse ää tood.»

«Ah, mis sa nüüd ennast ilmaasjata kulutad!» heitis Aime mokaotsast, nagu see taolistel juhtudel külas kombeks on.

Kui Sookopli vanad kartsaste vahel istuva Aime õuest välja saatsid, ei teadnud need kaks head inimest, et nad seda lahke loomuga õmblejamamslit, oma hobust, vankrit ja munakorvi viimast korda näevad. Ei osanud muidugi aimata, et Laugase-proua tee viib suure mere taha; et Kolijalg saab Moorjaagu laevasillas siraka vastu pehmet kohta ning paneb üksi kodu poole sõrkima, ohjad lohinal taga. Putkaste põlluvahel aga satub hobune nälginud sõjavangide kolonnile, kes peremeheta rammusa looma valvurite abiga sealsamas maanteekraavi pervel lihaks teevad ning vankri tulepuudeks lõhuvad. Munakorvi aga leiab Aime majaperenaine mõne aja pärast jalgalasknud mamsli kööginurgast ning viib uute üüriliste jalust endale ärklituppa lõngakerade jaoks.

XIII PEATÜKK

Vilsandi madalikud, saartekühmud ja valge tuletorni hoiatav sõrm olid juba mõne tunni eest hägusevõitu silmapiiri taha vajunud. Vasakul terendas Sõrve sääre

lame rannajoon. Lühikeseks setsitud sootidega «Pääsuke» libises endiselt — tihtpiidevint — peaaegu lõunasse. Veel oli valge, veel ei usaldanud Martin kurssi muuta.

Enamik reisijaid on külma tuule eest uuesti laevaruumi pugenud. Seal on küll hämar ja umbne, kuid vähemalt tuulevari. Mõni nosib süüa, mõni tukub, mõni aga norskab ning uitab unes kodukalda rannaliival, kindel maa jalge all.

Tekile on jäänud ainult noorem rahvas. Kõik neli Moorjaagu sulastemaja poissi istuvad kambüüsi ukse kõrvale kinnisoritud veetünnil ning tõmbavad suitsu. Sülitavad aeg-ajalt üle parda ja tunnevad igavust. Luuginukal kühmutsev Andrus heidab neile vahetevahel umbuskliku pilgu — talle tundub, et kogu põgenikepere on tema vastu; et ta on jäetud üksi; et tema õnnetus on teiste omast kümme korda suurem. Ja, mis teistel... Poollahtised inimesed, vara või kedagi. Aga temal: maad, metsad, põllud, rääkimata veel uutest majadest, püüupaatidest ja Ülajõe Antsu vesiveskist, milles peaaegu poolemees. Mis teha! Anti — võeti... Aga et lihane vennapoeg Martin... Noh, oota sa pojuke! Rootsi Gustavil on ka seadused!

Masti Pärni ja Metsa Värdi istuvad grootseili kumeruse varjus, pead koos. Pärni seletab midagi, endal nägu muret täis. Värdi kuulab ja noogutab tõsiselt. Paistab, et ka Aimel ja tema sagrispäisel kaaslasel on teineteisele palju ütelda.

Milli ja Marga istuvad kiprikajutis. Marga-proua on tusane ja vaikiv, igavleb. Tema mees on endale pardal kaks tuttavat leidnud ning nendega vöörtekil taaksli taga huvitavale jututeemale sattunud. Nähtavasti arutatakse seal nii tähtsaid probleeme, mis isegi abielumehe kohustused tagaplaanile tõrjub. Ja see Margale hinge ei mahu.

Jah, vööris käib kõva saksakeelne jutt. See lai ja ladus, kuid arusaamatu kõne häirib teisi. Kes on need kolm noort, tugevat ning sõjaväelase olemise ja astumisega saksa, kes endid siin nagu kodus tunnevad? Juba on laeval suust suhu jõudnud käia, et üks ne olevat neljakümne esimese aasta suvel Metsa Värdi pööningul salakuulajat mänginud ning pärast Hitleri sol-

datid randa juhtinud. Olgu küll, et Jenseni Marga mees, saks ikka saks... Teine kipri kaugelt sugulane, kuid ka ohvitser. Kolmandat ei tundnud keegi. Aga ju kapten pidi siis ka sellega kuidagi tuttav olema, et laevale lubas? Täiesti tundmatute inimestega pardal sihukest sõitu ette ei võeta. Siin võis ka kuld tee tasaseks teha? Äkki viivad Saksamaale...? Miks siis muidu «Pääsuke» kogu aeg kurssi lõunasse peab?

Randlased, kes mereasja tundsid, olid rahulikumad, ehkki ka nende südamed kahtlustest täiesti vabad polnud. Martin oli ju küll lõpuks omamees, kellelt võiks minna ja küsida otse ja julgelt: kuhu sa lähed, kas sa siis ei tea, kus Rootsi rand on? Kuid see oleks kipri umbusaldamine. Ei see kõlba kuhugi. Mere asi — kapten laevas, jumal taevas.

Seda küll, aga miks ta siis ei näe, et süüdvestist ummikas peale hakkab käima, mis «Pääsukesel» juba poomiotsi märjaks kipub kastma? Ju seal kusagil, Taani väina pool, peab vali tuul ja kõrge meri olema. Tuleb sulle siinsamas kivide kaelas kallale, pole ankrupaika ega ruumi triivida. Ammu juba oleks aeg teise halsiga kaugemale välja joosta...

Ent kõik need arvamised ja kahtlused jäid põgenike peas mõteteks või poolest suust lausutud jutuotsteks. Kiprilt küsima ei mindud.

Laineorgudesse laskus hämarik. Lühike päev oli läbi. Juba teist korda tuli «Pääsukesel» sel reisil ööd vastu võtta. Kuid pimedus on säärasel sõidul suurem sõber kui valgus ning sügisöö üheksa üllatusrohket ja vallatut poega tegid vähem muret kui pilvetaguse päikese valvas silm.

Veel enne kui laineharjad mustama hakkasid, tuli ka kipper tekile. Paistis, et küllap Martin oli vist tunni või paar maganudki. Hõõrus silmist und ja sagis oma salkus pead. Haigutas, vaatas merd ja uuris taevast. Läks rooliratta juurde. Oss, vägev plärujunn hambus, pidas kurssi.

«Has tõmbame teise halsi peale?» küsis madrus suitsu suust võtmata.

«Varsti, Oss,» vastas kipper ja sinna see jutt seks korraks jäi.

Martin läks tagasi kajutisse, kus Milli laua ääres lambivalgusel pikale pitsirullile aasasid juurde heegeldas. Margale oli lisaks pahameelele vahepeal rahutumaks muutunud mere tõttu ka veel merehaigus kallale tulnud ning nüüd pikutas ta Ossi kois, ei ärkvel ega unes.

Kipper vaatas naeltega seinale kinnilöödud ümmargust, vasksesse kesta surutud laevakella.

«Vara veel!»

«Mis asi sul vara on?» küsis naine silmi töölt tõstmata.

«Kurssi mere poole panna.»

«Keda või mida sa siis ootad?»

«Täiskuud!»

«Mis sa lõmpsid! On midagi pahasti?»

«Pahasti või hästi, sellest räägime siis, kui ükskord sõda läbi on ja asjad ühel pool. Kui Moorjaagu muulide taha tagasi jõuame...»

«Jah, kui jõuame! Aga arva ära, Martin, millest mul kõige rohkem kahju on?»

«Mina sinu asjadest...»

«Vokist, Alajõe vana-Liisu vokist.»

«Ma muretsen sulle Rootsis kolm vokki, kui tahad.»

«Räägitakse, et seal üldse ei kedrata. Kõik riie ostetakse otse poest.»

«Mis sinagi siis seal vokiga...»

«Vurina pärast...»

«Rumal naine, vurina pärast...»

«Ära räägi ühti, Martin! Kui tükk aega pole kedranud, kohe võlg selle vurina järele. Nagu poleks kaua aega enam tuttava inimesega kokku saanud. Arvad, et ma iga kord lõnga pärast... Lapsi pole meile antud, paljuks sind kodus oli... Õhtud on aga pikad. Ümberringi Alajõe elude suitsumustad seinad, ülal partepealne pimedus. Võtsin siis vana-Liisu voki, ja niipea kui jala tallalaua peale panin, oli kogu kadunud suguselts mu ümber. Tuli Liisu, Juhan ja vahel käis isegi vanavanaema Anu vokivurinat kuulamas. Ära arva, et ainult kuulamas. Nad rääkisid juttu ka! Kuidas vanasti karja kasvatati, kala püüti ja nooremaid sünnitati. Vahel sellest, kuidas loomad õndusid ja lapsed surid. Kuidas heal aastal vili kasvas kut keer kaela peal,

mõnikord põuase suve tõttu üks kõrs huilas teist. Hubane oli teistega. Õhtu läks — p'saand arugi, et pikk oleks olnud. Kui vokki pole, mis asjaga ma seal Rootsis nad välja hälistan?»

«Küll harjud elama ilma vokita ja selle vurinata.»

«Midagi ei harju! Ütleme, et sina sõidad oma laevaga ja lained ei kohiseks. Kas harjud? Kas sul poleks millestki nagu puudus?»

«See on hoopistükkis teine asi.»

«Näe nüüd — mul üks, sul teine asi... Aga ütle, Martin, millest või kellest sinul kõige rohkem kahju on?»

Martin jäi vastuse võlgu. Milli ei küsinud enam. Tüki aja pärast vaatas kipper veel kord kella.

«Aeg on käes.»

Kipper tõusis minekuks. Kuid seisatas äkki, pani pea vastu alttuule kajutiseina ja kuulatas. Nüüd püüdsid ka naise teravad kõrvad mingi masinate müra, mis iga hetkega valjemaks läks.

«Kurat!» vandus Martin.

«Tonghrite haater!» hüüdis Oss roolist.

Kipper oli kahe sammuga tekil, kuid siin polnud nüüd enam midagi muud teha kui oodata, mis edasi saab. Pisike piirivalve vesihall kutter ajas podinal poordisse. Hämarikus ei torganud see lainete vahele peitu pugenud alus kellelegi silma, enne kui paari kaabeltau kaugusel mootori käima lõi ning, sületäis vahtu ees, siinsamas «Pääsukese» kõrval oli.

Poisiohtu mereväeleitnant ja kaks madrust-automaaturit hüppasid purjeka tekile.

«Kus on täie kapitän?» küsis ohvitser, kes Saaremaal Mäepea tüdrukutega kurameerides päris hästi eesti keelt purssima oli õppinud.

«Mina,» vastas Martin ning astus ette.

«Täie laadung?»

«Sõjapõgenikud ja nende kraam.»

Ohvitser valgustas taskulambiga inimesi tekil, vaatas laevaruumi, kus reisijad külg külje vastas kraamikastide otsas istusid.

«Missugune sadam täie sõidate?»

«Danzigisse.»

«Veib-olla täie valetab?»

«Kus ma siis valetan! Vaadake ise, kuhu mu kurss viib...» rahustas Martin umbusklikku piirivalvurit.

«Kes ütlep, et täie öösel ei vetap see kurss Rootsimaa peale? Mina jätap täile need kaks unteroffitzeri, nämat kontrollivad, et laev tõesti Danzigisse jõuap.»

Kipper ei osanud nüüd enam head ega kurja. Paistis, et plaanid kippusid vastu taevast lendama. Ent abi tuli sealt, kust keegi seda oodata polnuks osanud. Korraga seisis piirivalve leitnandi ees Marga mees.

«Ihre Leute brauchen wir nicht,» lausus ta hooletult ning näitas kaatrikomandörile väikest raamatukest. See valgustas taskulambiga dokumenti ja sööstis valveseisangusse, nii hästi-halvasti kui õõtsuv laevatekk seda lubas.

«Jawohl, Herr Obersturmbannführer!»

Kui algav öö valvekaatri ja põgenike laeva vahele oma musta eesriide oli riputanud ning mootorimürin merekaugustesse mattunud, viis Martin «Pääsukese» sujuva poolkaarega teise halsi peale üle. Hirmu pihtide vahel pigistada saanud reisijad ei julgenud veel kaua aega pärast seda oma mõtteid muul viisil ilmale tuua kui sosinal. Ainult Marga mees oma tuttavatega läks tagasi vööri taaksli taha, mürasid seal naerda ning peksid käsi vastu põlvi. Teiste seas käis suust suhu: «No on sel kipril alles nupp otsas! Äraostetud priisimeeskond juba enne igaks juhuks pardal... Ja meie mõtlesime...»

Ehkki saksa piirivalvekaatri ootamatu ilmumine enamikul laevalviibijatest südamealuse õõnsaks oli võtnud, ei kutsunud see tunne kaugeltki igaüht ükskõiksele alistumisele. Kõik neli Moorjaagu poisivolaskit olid endid parda äärde poetanud ning tagantkätt naagelpingist rasked raudpoldid kätte haaranud. Nendega ühte ritta sättis end ka vana ja kogenud löömamees Andrus. Masti Pärni, kes Moorjaagu meeste nõust aru sai, tõnksas Metsa Värdile külge ning ka nemad ajasid endid igaks juhuks jalule. Ainsad, kes tegelikku olukorda kõige teadlikumalt hinnata oskasid, olid muidugi sakslased. Jõuga vastu hakata, niikaua kui kaater poordis, oli sulaselge mõttetus, sest seal seisid mehed kuulipildujate juures. Paar valangut ja lõpp reisil. Ka sää-

rane avalik väljaastumine ning dokumentidega vehkimine oli suur risk, kuid polnud parata. Endastmõistetavalt kõige lihtsam oleks olnud jätta need kaks allohvitseri pardale ja pärast külmaks teha. Poleks see paari kaasmaalase kõrvaldamine nende südametunnistusele kuigi palju koormat juurde lisanud. Kuid laeval on ikkagi ligemale sadakond inimest, nende seas kindlasti ka niisuguseid, kes pärast õnnelikku üle mere jõudmist tänutunde unustavad ja loo Rootsi võimudele ette kannavad. Parem seal siiski esineda tavalise sõjapõgenikuna, eraisiku süütu sildi all. Lühidalt, milleks verd, kui ilma selleta saab.

Purjetuult vesikaarest jätkus. Näis, nagu oleks keegi selle ulgumerede suure lõõtsa naelaga taevalae külge kinni löönud, mis puhus kogu aja läänekandist nii jonnakalt, justkui poleks tal lähemate päevade jooksulgi kavatsust kusagilt mujalt tuuleotsa üles võtta. Lõõtsatõmbed olid tunda. Tuuleviru kõvenes, tõmbas soodiplokid nagisema, vedas vallid pingule nagu veolooma künnapud. Purjeramm surus poomiotsad peaaegu vastu vett. Aluse alttuule parras sukeldus mõnusa kohinaga laineharjade märga rüppe. Valge vahukuhil ees, jooksis purjekas üle mustava mere.

Siis aga tõmbas tuulelõõts hinge tagasi. Laev tõusis tasakiilule, sooditalide pinge alt pääsenud looprid langesid pradinal tekile, vallid lõid lõdvalt vastu masti. Purjedel kadus kõht eest ja küür seljast. Väsinult lartsas laev vööriga vastu laiska lainet, kuni uus puhang taas seilidest kinni kahmas.

«Has vaihkib hoopistühkis ää või pistab õite valjuhks,» arvas Oss.

«Rahuajal said ometi raadiost teada,» muretses Martin. «Aga sa vaata, pilv nagu kõrgemale tõusnud... Kus ikka jooks teisel sees! Ega siit head, jah... Noorkuu ka valmis loodud, näe, kuidas ta oma sirbiotsa vahel lagedale ajab! Ja juba tara teisel ümber... Kuule, Oss, las ma võtan ratta, sa aja Ülo üles! Korjame õige topslid kokku.»

«Tea... ummihkas jääb naghu vähemahks, hui see asi pole veel nii hull. Ülemised purjed annavad oma miili tunnis juurde.»

«Tuul puhub vesikaarest, laine jookseb juba läänest,

pilv käib keskhommikust — saad sa nüüd õiget aru või otsa. Ja siis see tara ka veel nii noore kuu ümber . . . Ei miskit, Oss, võta poiss abiks ja tõmba topslid kokku,» oli kipri lõplik otsus.

* *
*

Hoopis teisiti kui laevamehed võttis sügisöiseid ilmamärke koolmeistri Aime, kes oma tõmmuverelise kaaslasega alttuule pardal kajuti kõrval tuulevarju oli leidnud.

«Vaadake, härra Mandel, noorkuu! Soovime midagi ja kõik see läheb täide. Meie kandis öeldakse nii. Ainult uskuma peab. Mina omalt poolt soovin, et see reis igavesti kestaks! Nii ilus on! Kuu kullast taotud sirp otse lendab läbi pilvede. Kaob — jälle paistab, vahel kumab vähe. Lõikab pilvelina lõhki. Ega ma nii rumal ole, et ei tea, kumb neist liigub, aga paistab, nagu lendaks kuu. Taevas muutub mustemaks. Nüüd ei lõika sirp enam halli lina. Mööda taevast kihutavad musta suurräti räbalad. Milline huvitavalt kollakas rõngas kuule vahel ümber lööb, just nagu pühapildil Kristuse kroon . . .»

«See tähendab paha ilma.»

«Kust teie seda teate?»

«Olin kunagi mereväeohvitser.»

«Sina, teie! Must vorm, kuldpaelad ja valge müts?»

«Kõik.»

«Soovige praegu, siinsamas noorkuu all, et teie Rootsi jõudes jälle ohvitseriks saaksite!»

«Minust ei saa enam midagi.»

«Miks?»

«Seepärast et . . . Ei saa!»

«Aga ka Rootsis on laevad ja ohvitsere vaja.»

«Siis tuleks mul aastat kümme õppida — keel on võõras, kombed ja teenistustingimused hoopis teised. Kust ma õpingute ajal leiva ja ülalpidamise saan?»

«Mina teenin.»

«Hea küll, proua Laugas, ütleme, et teie teenite, aga mis minu naine selle kohta ütleb?»

«Olete siis abielus?»

«Jah, mu abikaasa ja kaks tütart ootavad mind Stokholmis, läksid Soome kaudu juba mõne nädala eest.»

Kui Aime-proua ööseks laevaruumi puhkama läks, ei sirutanud ta end enam härra Mandeli kõrvale, vaid peitis end vööriteravikus norskava Theodor Laugase laia selja taha. Nuttis natuke ning jäi magama. Ring oli täis.

XIV PEATÜKK

Rahulikult, otse ujuvate saartena purjetavad Gröönimaa rannikul tekkinud jäämäed Baffini lahele välja. Polaarpäikese külm sädelus mängleb nende kristalsetel servadel. Rannast kaugemale jõudnud, haarab Põhja-Jäämerelt läbi Robesoni ja Smithi maakitsuste lõuna poole pürgiv raudkülm Labradori hoovus nad oma sülle ning kannab Davise väina kaudu Atlandi ookeanile, kuni Newfoundlandi saareni, sageli veelgi enam lõuna poole.

Algul tunnevad sajandite jooksul sulamata jäänud mannermaa lumekihid, mis polaarpakane mitmekümne meetri paksusteks pankadeks on kokku tinutanud, ka meres end päris hästi. Vesi ümberringi on vaikne ja külm, tuuleõhk selle kohal hammustavalt jäine. Horisonti mööda veerev päikegi pole soojem kui läikima lihvitud jääkera.

Ookeani jõudnud, on valgete mägede rahulikul purjetamisel lõpp. Nagu näljane loomakari tormavad ulgumere valjastamatud lained neile kallale. Soojad tormituuled panevad vee ümberringi kobrutama ja keema. Päike tahab näha, mis sellest naljast välja tuleb, upitab pea kõrgemale ja kobab uudishimust põlevate kiirtega nende jäiseid kupleid.

Ent jäämäed on oma massiivsuses kindlad ning ujuvad edasi vankumatus rahus, tuhandeid tonne vee all ja sadu pealpool ookeanipinda. Ka kõige vägevamad lained murduvad nende vastu miljoniteks piiskadeks, mis raevuka soolase tuisuna õhku hajuvad. Soojad rajutuuled põrkuvad vastu jäämägede külma hingust ja põgenevad vihaselt ulgudes üles pilvedesse. Päikesekiirte eest peidab ujuv hiiglane end läbipaistmatusse uduhalli sompa.

Otserünnakul kaotajaks jäänud, püüab ookean vaenlast võita kavalusega. Rebib vahuvalgete lainekihvadega selle veeliinist tükk tüki järel jääsuutäisi ning neelab oma tohutusse kurku. Alt sulatab soojusega. Algul vanaeidelikult paks, muutub jäämäe piht nüüd üha peenemaks. Kui meri muidu jagu ei saa, kutsub ta appi Golfi hoovuse. See Mehhiko lahe rannavete ja Kuuba saare vahelises suures troopikakatlas kuumendatud ning ulgumerele saadetud soe jõgi sööb laevade poolt kardetud Põhja-Atlandi valge lummutise alumise osa urbseks, kuni vette toetuv vundament tema katusekuplist kergemaks muutub. Mürinal kukub mägi ümber ning murdub. Varsti on Gröönimaa uhkest hiiglasest järel vaid üksikud jäälahmakad, mis ookeanivoogude väsimatu veski kärmesti peeneks jahvatab.

1944. aasta septembri lõpupäevil oli Newfoundlandi ja Islandi vaheline ookean tunnistajaks ühele eriti raevukale külma ja sooja vahelisele heitlusele.

Karjakaupa kaugele lõunasse tunginud jäämägede valendavate kuplite kohal rippus Arktikast kaasa toodud teraskülm õhk nagu müür. Vastu seda tormas soe troopiline raju. Põhjatuulte külma rinnaga kokku põrgates sööstis Florida kallastel sündinud noor ja tuisupäine maru otse üles, püüdes vana ning jäika põhjahiiglast enda alla matta. Külmarinne aga ei vankunud, tungis edasigi. Idast ja läänest tõttasid lõunatormile appi tema velled, kuid polnud neilgi paremat õnne. Ka nemad pidid põgenema pilvedesse. Tormiraevus õhumassid hakkasid üksteise ümber keerlema nagu vesi lahtise vikiaugu kohal tünnis. Vahet on ainult niipalju, et vedelik voolab alla, õhk aga lendas otse üles. Just nagu vee äravoolu kohalegi tühimik tekib, niisamuti langes õhurõhk selle keerleva tsükloni rajutsentris.

Olles lõpuks kogu lahingu kaotanud, lõi lõunast tulnud maru märatsema, rajuvelled liitusid üheksainsaks orkaaniks ning tormasid hullunud amokijooksjatena üle Atlandi Skandinaavia poolsaare suunas.

Reikjaviki ilmajaam, kes selle madalrõhu esimesena avastas, mõõtis 720 millimeetrit. Tuule tugevuseks saadi üle 200 kilomeetri tunnis. Ehkki Islandi ilmajaama meestel torpeedokaatri kiirusega ida poole tuiskava orkaanihõngulise tormikeskuse tee teada oli, ei

lubatud neil hädaohu hoiatuseks šifreerimata piuksugi eetrisse saata. Uputagu Norra ja Taani rannas peremehetsevate hitlerlaste laevad, las paiskab alla vaenlase pommitajad! Las purustab ketid ning heidab randa fašistide ankurdatud alused! Pühkigu merepõhja kõik, mis võõras! Hoiatus oli määratud ainult omadele.

Ei jõudnud needki kõik varjule, kes teate lähenevast orkaanist vastu jõudsid võtta. Inglise kaubalaevade konvoi, mis Shetlandi saarte juures kurssi Ühendriikidele pidas, jäi ette ning kaotas otse avamerel kaks laeva. Laine murdis vanal prahiaurikul sisse luugid ja alus läks põhja kogu täiega. Madala saateristleja ajasid lained vett täis korstna kaudu. Isegi kõige suurematel ja tugevamatel mootorlaevadel tuli kohapeal rammides merd pidada.

Tsüklon aga tormas edasi ida poole. Inglismaal ujutas üle suured rannikualad, jõesuudmeis lõhkus sadamad, peksis laevu randa. Madalmaade kallastel tõusis vesi üle tõkketammide, uhtus minema maju, uputades inimesi ja loomi. Skagerrakis kiskus lained nii kõrgeks, et ankurdatud miinid põhjast lahti katkesid ja pinnale tõusid. Taanis ja Rootsis lendasid majadelt katused. Merel võitlesid sajad mehed oma viimast heitlust, maal mattusid inimesed rusude alla.

Kuid keeristormile oli sellest ikka veel vähe, ta määratses ja otsis endale üha uusi ohvreid.

— — — — — — — — — — — — — —

Rahuliku loomuga Theodor Laugasel olid head närvid ja unepuudus tundmatu asi. Teda ei häirinud isegi võõras ümbrus. Võib olla, et just see oligi üks põhjusi tema ja Aime omaaegseteks lahkhelideks. Selle üle mees pead ei murdnud. Oli kogu aja kindel, et süüdi on vaid naise noorusetuhinad, et Aime kord mõistuse pähe võtab ja tagasi tuleb.

Oma seadusliku abikaasaga ühele ja samale laevale ei sattunud ta juhuslikult. Tegi kaubad Andrusega, kellega oli tuttav juba Ülajõe Antsu veskiehituse päevilt. Rahagi maksis Moorjaagu vonnita parunile ära, kes teda oma paadis üle lubas viia. Ent saanud viimasel hetkel äiapapa kaudu teada Aime kavatsustest, läks Theodor ja rääkis Martiniga. Sai kaubale. Andrus polnud petis, andis tasu tagasi. Et aga Aime laeval otse

käigu pealt oskas jälle uue tutvuse luua, ei jäänud kümnekordselt altveetud abielumehel nüüd muud üle kui peita end kõige pimedamasse laevaruumi nurka ning magada. Ja veskimeister Theodor Laugas norskas ega osanud uneski näha, et tema kadunud õnn oligi juba mõistuse pähe võtnud, tagasi tulnud ning oma jumalast antud mehe selja taga ainult ülesleidmist ootas.

Niisama suurt tasakaalu ja rahulikku meelelaadi ei olnud aga enamikul teistel põgenikel. Piirivalvurite pardale tuleku puhul nahavahele pugenud hirm oli küll lahtunud. Teati, et laev pärast tongrite ärapetmist kursi otse Stokholmi peale võttis. Sõnaga, kõik oli, nagu olema pidi, kuid suurem osa reisijaid ei saanud une peale siiski mõelda. Homme oleme Rootsis, aga edasi? See mure häiris öörahu.

Pikutati kraamikirstudel, kohvritel või riidepampudest küljealusel. Paljud istusid. Käidi tekil suitsu tõmbamas. Laev ei õõtsunud kuigi palju. Merehaigeid polnud. Ainult Lahe Estril oli palavik. Tema juures istus Masti Pärni.

Üldiselt polnud «Pääsukese» põgenikepere meeleolul viga midagi. Ussimäe Aadu otsis oma pambust pudeli viina välja, tõmbas varrukatpidi Lauri Villemi tekipaari küljes kõikuva tormilaterna valguse alt kaugemale.

«Säh, tee suu seks!»

Ega need Lõukaküla kaks vana sakast esimest korda. Küll Ussimäe õues paadilaudade hunnikul istudes, küll Lauri köögis pliidisuu ees, kus Villem raaghaaval oksi alla pistis, oli neil «asunik» kolmandaks kambameheks. Eriti viimasel ajal, mil nad mõlemad jälle poolteed poissmehed olid. Villemi ümberaasta-teenijast manuline arvesse ei tulnud.

«Ole sa, Aadu, tuhandeks! Neh, niid võib, juba niisama heasti kui seal. Öö pikk — vaata, et umiguks Rootsi ranna kaljud maakera küüru tagant väljas. Eh-eh-eh! Terist siis! Küll aga leheb teine tühja kõhu peale mööda ihu laiale kut tulejutt taga! Pista isi kah!»

«Niid saame veel — ega seal änam... Rootsi oo kuulu järgi poolkuiv maa.»

«Kuiv või märg, aga mes asja eest sa ostad? Eks näe... Kudas sa, Aadu, arvad, kas jääme seal päris nälga või?»

«Mes sul viga, Villem, vana sõitja, keeled suus. Ostad tunkepüksid ja jänkikoti — ju mõne laeva tekil sinu jäoks ka tööd oo, ruhvinurgas koikoht.»

«Olgu jütuks, Aadu! Äi veta mind, vanainimest, änam üksit kapten. Juba habe härmas, sepik seljas. Oleks et veel seililaevade aeg, siis sadamas purjetööd, jah, seda küll... Ehk kuskile vahimiheks või nõnnamoodi. Eks seda näe.»

«Eks näe jah, ütles pime... Pista veel, Villem! Mis sa muretsed, kuniks elu! Ma mõtlen jälle, et ju seal ülemeremaal ka ikka mõnel lauaotsi oo, mis paadiks kõlbavad teha. Vanasti sai käidud kartulilaevaga ja nähtud. Rootslastel iga skääri ja laiunurga peal pisike punane suimaja, ega sinna kingis-sukis pääse, ikka paadiga.»

«Vabrikud teevad... Aga noh, nagu sa isi ütlid, kuniks elu...! Olgu siis peale terist teisele jalale ka! Ole miheks! Jah, nee inimese päevad... Keik sa pead ära nägema. Aga kolmekümne aasta eest Tursa «Togo» peal... Sa ju mäletad seda surmaküna?»

«Miks ma'p tää — kolm-mast-soner, orgid kaela kukkumas, ketid ümber, et meres koos seisis. Tursk oli laristaja vend, jõi prahirahad maha, purjekaltsu muretsemiseks ka üle äi jätnud.»

«Kui tonger täna poorti ajas, tuli meelde. Kuueteistkümnendal aastal Ispaania randas pidas meid kinni saksa veealune.

«Kustkohast tuled?» karjus komandör ruupuri kaudu.

Meite kapten, täis kut tinavile, eesti keeles vastu:

«Mes see sinu kuradi asi on!»

«Laadung?» pärib saks edasi.

«Kolmsada tonni seda keige paremat bordoo veini,» teatas tüürmann, kis saksa keelt oskas.

«Vaaditäis siia, või muidu käristame põhja!» kamandati allveepaadi pealt.

Valisime siis paraja ning viisime paadiga üle. Ilm juhtus ristikohtne. Tänati «tanke seer!» ja sooviti «kuut reis!». Ega me saksu seepärast veel uskunud. Aasime

pärast ikka korkvestid selga ja ootsime torpeedot, aga midagist. Sakslane lasi ennast vee alla ja läks. Kus siis kukkusime selle rõõmu peale jooma! Pärast läks veel löömaks. Kapten tuli lahutama ja virutas pootsmanile maalspiigiga otse silma... Sinnasamasse merre sai maetud... Teki pesime puhtaks. Pärast Ispaanias saime vanalt iga mees suupidamise eest kakskümmend inglise sterlingut. Olid päevad!»

«Neh, kut neid noorepõlve asju niid...»

Vanameestel jätkus viina, jätkus juttu. Kõik endine kerkis üles, homse päeva mure muutus ühaʻ ähmasemaks.

Andrus ja Härmiine istusid poordi ääres kastikoli otsas. Sosistasid omavahel.

«Niipea kui maanuki jala alla saan, otseteed annan Martini kohtu kätte,» kordas Andrus sel päeval oma naisele ei tea mitmendat korda.

«Kohtu kätte, kohtu kätte!» osatas Härmiine. «Keelesõna sa'p oska, seadused võõrad. Mis hundi suus, see hundi...»

«Ära sa muretse! On Moorjaagu Andrus enne kimpu jäänd? Küll ma vahelträäkija leian! Ja kas siis Rootsis pole advokaatisid, kes seadusi tundvad?»

«Vahelträäkijad ja advokaadid tahtvad raha, aga seda sul ju änam pole.»

«Siin on asi nii selge — röövimine... Teevad oraste peale,» tahab Andrus näidata, et ta oma õiguses ei kahtle. Naisevirinat tuli ju ometi tröötida. Andrus teadis ise küll, et kindel võis ta igas oma asjas ja ettevõttes ainult niikaua olla, kuni Moorjaagu maad, metsad ja põllulahmakad seljatagust andsid. Nüüd aga... Olgu parem mõtlemata!

«Oraste peale ja muidu antakse sulle võib-olla leivakooruke siis, kui kepp käes, kott paelaga kaelas, tee ääres seisad,» maalis Härmiine tuleviku päris mustaks.

Andrus lõi käega: «See sinu jutuks hea küll!» ja jäi vait.

Kõige lootusrikkamad ja muretud on neli Moorjaagu sulastemaja poissi, kes kambüüsi kõrval pimedas kamorkas plaani peavad.

«Hakkame mööda Rootsi randa käima ja küll me kuskilt mõne paadikäula ikka leiame, mis teistele änam ei kõlba. Seal, räägitakse, rikas rahvas, paigatud püksiga ei käi ega parandatud paadiga ei sõida,» seletab Jüri noorematele vendadele.

«Putitame üles ja kala püüdma. Egas meri tühi ole,» on Lembi kohe nõus.

«Jüri kapteniks, Lembi madruseks, mina motoristiks,» paneb Elmar ette. «Pole meil häda miskit!»

«Mind jätate jalameheks või?» protesteerib Ülopoiss.

Korraga lendab kamorka uks lahti. Pimedusest vilgub Ossi pläru hõõguv ots.

«Martin häshkis topslid ää horjata!»

Laevaruumis on Pärni palavikuhaigele Estrile kogu oma riidevara alla laotanud, kasukas kõige peal soojaks. Arstirohuks tõi tekilt kruusitäie vett. Istub juures ning hoiab tüdruku kätt. Muud rohkemat ta praegu teha ei oska. Hommikul veel tundis ära ja tahtis üksi olla, aga nüüd, ehkki tüdruku silmad on poollahti, ei näe ta nendega midagi, suust tuleb köhimise vahel vaid segast sosinat. Hingamine pole ka enam muud kui õhu järele ahmimine, üks suutäis ei jõua teise eest ära. Säärasena leidis ta Estri pärast piirivalvekaatri lahkumist, kui alla ruumi tuli.

Just siis, kui tekilt kokkutõmmatud topslite purjeplagin kostis, tegi Ester korraga silmad lahti ja sosistas kiiresti, kuid päris selgelt:

«Oh jumal, anna, et me Pärniga lapse saaksime! Olgu see su andeksandmise märk!»

Mees tõmbas käeseljaga üle silmade. Laevaruum oli äkki valge, nagu kord ammu Lõukalahe kesksuvine kallas, siis kui tal veel muud tööd polnud kui lutsukive pilduda. Seal tuli tema juurde pisike mustapäine tüdruk.

«Mis su nimi on?» küsis Pärni.

«Ester,» vastas laps. «Aga sinu oma?»

«Kelle asi!» heitis poiss kuueaastase mehe uhkusega ning viskas uue kivi.

«Oi, kui mitu lutsu!» kilgatas tüdruk ja haaras suures imetluses poisil käest kinni.

See oli hele ja ilus päev.

Niisama kiiresti kui kerkis, vajus ammune pilt. Järele jäi vaid suur hirm: aga äkki ei pea Ester enam niikaua vastu, kuni Rootsimaa tohtrid jaole saavad!

— — — — — — — — — — — — — —

Ehkki Islandi ilmajaama mehed ja sealsetes Ameerika sõjaväebaasides asuvad meteoroloogid soovisid, et orkaani tugevuseni ulatuv ränk torm vaenlast ootamatult tabaks, läks nende kavatsus täide ainult osaliselt. Atlandil saaki varitsevad saksa allveelaevad riskisid oma saatejaamad lahti teha ning läkitasid eetrisse kokkuleppemärke.

Põhjamere kalda jaoks jäid need hoiatused muidugi hiljaks. Paljud rannavalvelaevad heideti madalikule, sadamates rebiti alused kaide küljest lahti, lendasid uperpalli hiigelportaalidele toetuvad tõstekraanad. Aerodroomidel purunesid lennukid.

Ent kui märatsev tsüklon järgmisel ööl pimedusse peidetud Läänemerele jõudis, leidis ta eest vaid tühja kõrbe saarterägastikuga ääristatud vett. Neutraalne Rootsi oli saanud hoiatuse üleväina-sõprade taanlaste kaudu, Saksa rannajaamad võtsid teate vastu oma Põhjamere kallastel asuvatelt mereväestaapidelt, Nõukogude Liitu informeerisid tema lääneliitlased. Ainult lindpriile põgenike laevale ei mõelnud keegi.

Kõik, mis merel ujus ja liikus, oli looduse purustava löögi eest kaitset otsinud. Lainet takistavad muulidetagused, varjatud lahesopid ja saartevahelised väinaveed olid laevu täis, sadamates kinnitusvaieritele manillatrossid abiks pandud, ankrukettidel amortisaatorid. Mootoraluste peamasinad peeti kogu aja soojad, aurikutel proovituurid peal ning kütjad kollete juures. Meeskonnad hoiti häireseisukorras. Isegi allveelaevadele oli antud korraldus laskuda vähemalt kahekümne meetri sügavusse.

Kui rajuluud oma esimeste iilingutega üle Balti mere pühkis, paistis tormitütardele, et see veest valatud põrand on ennegi puhas. Kuid siin pettis pimedus. Järjekordsed maruhood avastasid Vilsandi ja Almagrundi vahelisel faarvaatril, otse keset vetevälja, pisikese kahemastilise purjekakirbu, mis loodusvägede jõudemonstratsiooni trotsida oli julgenud. Laeval olid

alumised purjed juures, nagu tavalise tuulega, ruumiluuk hooletult lahti.

Torm tõmbas lained kaasa, tõstis veemassid kõrgele ning tahtis esimese valanguga alust luugi kaudu ära uputada. Ent veel enne kui ta oma sületäie tekile jõudis lartsata, olid kärmed laevamehed presendid peale jõudnud panna.

Ebaõnnestumine tegi maru veelgi vihasemaks. Muutes end tuulejalgseks tormipööriseks, kutsus ta merest pilvispäise, valendavas vahuehtes veteneitsi ning tantsitas laevalaele. Säärastele Neptuni soosiku ränkraskete jalalöökidele polnud Shetlandi saarte juures isegi ookeanilaeva luugilauad vastu pidanud. Ent see pisike purjejaala oli kavalam kui ulgumere alus. Ei võtnud hoope vastu jäigalt ja põikamatult. Vajus tükk maad, peaaegu et mattus vee alla, kallutas paremat parrast ja ajas siis vasaku poordi taas lainetest välja. Merejumala lemmiklaps sai saagiks vaid paar reelingulauda.

Nähes, et ka niiviisi laevast jagu ei saa, püüdsid üha pöörasemaks muutuvad rajuiilid maste maha murda. Sasisid kinni seilidest. Kuid purjelinad rebenesid, jäid kaltsudena tormi küünte vahele. Läksid lennates oma teed. Ussimäe Aadu valitud mastipuud aga pidasid vastu.

Nüüd langes purjedest paljaks riisutud alus lappi lainet, jäi marule ette kogu pikkuses. Veemäed veeresid paremalt pardalt sisse, vajusid üle teki vasakule ning püüdsid juba vaeseomaks vintsutatud jaalat pakpoordisse ümber kallutada. Teised lained aitasid alt.

Laev vajus ja vajus. Juba näis, et varsti ongi eluaeg vett kündnud kiilu käes kord vastu tormimusta taevast tõusta. Kuid ei, jällegi pääses Mujaste laevameistrite ehitatud laia kõhualusega purjekas lainete hukutavast haardest. Libistas end külgepidi välja ning tõusis taas tasakiilule.

Vahus ja veetuisus laineharjad rõhusid laeva ahtri endi alla, püüdsid alust merehauda matta. Paistis, et vapra laeva vastupanu on asjatu; et aluse ja tormi vaheline võitlus viib purjeka iga hetkega lähemale hukkumisele.

Torm ulus pilvis, kohises vee kohal, lainehammastelt

pritsis valget vahtu. Ning äkki märkasid rajuvelled, et see kangekaelne tormisasitud purjekirp end vööriga vastu lainemägist merd oskas pöörata. Mere must kurk neelas veel kord tühja tuult. Laeva ninast oli välja antud pikk tõrvatross, ankruketid alla lastud.

No, see oli juba kurat teab mis! Kas tõesti tuli ookeanis sündinud ulgumere orkaanil säärasele rannavete halukäulale alla vanduda? Iilingud kogusid lainesületäied hunnikusse, kasvatasid kõrgeteks, pimeduses mustavateks hiigeljärsandikeks, hakkasid nendega pilduma vastu purjeka merd rammivat vööri. Korrapäraselt ja armutult. Iga kaheksa laine tagant mitmesajatonnine hoop.

Vesi ujutas üle kogu laeva. Uhtus minema päästepaadi, lõhkus kajuti. Viis kaasa inimesi... Pumpade juurde ei lasknud valvsad vood, mis kogu aja reelinguid triikisid, enam ammu kedagi. Aluse tekk oli inimestest tühi. Ainult kõrgel vantides õõtsus veel mõni üksik mees...

Ent siis, kärmelt nagu vari, laskus fokkmasti vantidelt alla must inimsiluett, jooksis reelingu varju hoides laeva ninasse ja toimetas seal midagi. Torm sai aru, et siin tema vastu mingit plaani peetakse. Saatis mõrvarliku murdlaine, mis ootamatu löögiga mehe jalust maha rabas, käed naagli küljest lahti kiskus. Enne kui mees toibus, viskas teine lainehari kärme heitega ta üle parda. Mere märg süli haaras inimese, lainemüra lämmatas appihüüde.

Vantidelt laskus teine mees. Pidi olema tähtis asi, mille pärast eluga riskiti. Ka seda uljaspead püüdsid lained eelmisele järele saata, kuid siin satuti väärilisele vastasele. Sel mehel jätkus jõudu end üle teki tormavas laines kinni hoida ning enne järgmist valangut vantidele tagasi hüpata.

Laeva vöörist hakkas veepinnale levima õhuke õlikord, mis õhus lendleva murdlaine maha lõikas. Silus mere kiskjakihvadelt teravikud. Alus sai veel kord hinge tagasi tõmmata.

Ent siiski ei kestnud kaua, kui tormist piitsutatud lainejärsakud vööris koha leidsid, mis kolme aasta eest Suursaare ja Soome ranna vahel ankrupeli purunemisel vigastada sai. Mere halastamatute löökide all ei suut-

nud abiks pandud pidepoldid enam mõranenud täävi ja pardaplankusid koos hoida, rebenesid raginal välja.

Leidnud, millest kinni haarata, said vood voli enda kätte. Üks plank murdus teise järel, maruhull vesi tormas laevaruumi.

Varsti oli laineküngaste vahele jäänud vaid puurisu, paar päästerõngast ja mõni elu eest rabelev inimene... Need pühkis meretuul oma laia luuaga Rootsi skääridesse.

Orkaaniööle järgnes päikese tõus pilvitust taevast. Rõõmsalt naeratav hommik nagu ei mäletanudki enam äsja peetud orgiat, tormijumalate kõlvatusi ega pisikese purjeka hukkumist. Kiirelt kihutav tapahimuline rajupööris oli tulnud ja läinud, pikkamisi rahunes hirmunud meri. Algav päev hajutas öise möllu.

EPILOOG

Tollest ammusest septembriööst, mil «Pääsuke» Lõukaküla lahes ankru hiivas, on möödunud juba üle kahekümne aasta. Ent leidub inimesi, kes ikka veel loodavad, et kõik selle purjeka pardal viibijad ei hukkunud.

Moorjaagu Ingel ootab poegi, Uudepere Viktor ja tema vennad ema. Kalda vanad usuvad kindlasti, et nende lapsed kunagi tagasi tulevad. Ning Ülajõe Elnale, kes oma täisealiseks saanud poja Martiniga hiljuti Saarekoplisse ehitatud uude majja üle kolis, viirastub suveõhtuti koerahaugatus Alajõe purdelt kostvatele sammudele.

Ärgu riisugu see raamat kellegi viimast lootust. Võib-olla elab mõni neist tõesti veel ja leiab pärast kaugeid rännakuid tee kodukallastele. Võib-olla...

Серго Херман Михкелевич

КОРАБЛЬ БЕЖЕНЦЕВ

Роман

На эстонском языке

Оформление Ю. Пальма
Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Lehiste
Kunstiline toimetaja A. Raja
Tehniline toimetaja O. Kasemets
Korrektorid A. Kiho ja E. Toots

Ladumisele antud 31. III 1966. Trükkimisele antud 8. VII 1966.
Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 20,5. Tingtrükipoognaid 17,2.
Arvestuspoognaid 18,08. Trükiarv 32 000. MB-04309.
Tellimise nr. 997. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.
Trükipaber nr. 3 — M. Gorki nim. Paberivabrik nr. 1 — Leningrad.

Hind 80 kop.

7—3—5

Fašistlikul ja natsionalistlikul propagandal õnnestus luua elanikkonna mõninga osa hulgas täiesti väär kujutlus nõukogude võimu poliitikast vabastatud rajoonides. Selle tagajärjel lahkusid paljud Eesti elanikud 1944. aasta suvel või sügisel kodumaalt...

Eesti NSV ajalugu, 1957

Tollest ammusest septembriööst, mil «Pääsuke» Lõukaküla lahes ankru hiivas, on möödunud juba üle kahekümne aasta. Ent leidub inimesi, kes ikka veel loodavad, et kõik selle purjeka pardal viibijad ei hukkunud. Moorjaagu Ingel ootab poegi, Uudepere Viktor ja tema vennad ema. Kalda vanad usuvad kindlasti, et nende lapsed kunagi tagasi tulevad. Ning Ülajõe Elnale, kes oma täisealiseks saanud poja Martiniga hiljuti Saarekoplisse ehitatud uude majja üle kolis, viirastub suveõhtuti koerahaugatus Alajõe purdelt kostvatele sammudele.

Ärgu riisugu see raamat kellegi viimast lootust. Võib-olla elab mõni neist tõesti veel ja leiab pärast kaugeid rännakuid tee kodukallastele. Võib-olla...

80 kop.